

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HOLGER HJELHOLT

Sønderjylland under Treårskrigen

ET BIDRAG TIL
DETS POLITISKE HISTORIE

I. del

FRA REVOLUTIONENS UDBRUD
TIL VÅBENSTILSTANDENS
OPHØR
FORÅRET 1849

KØBENHAVN
G·E·C GADS FORLAG

1959

TRYKT PÅ CARLSBERGFONDETS BEKOSTNING

Typografi og omslag af Erik Ellegaard Frederiksen
Sat og trykt i Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri
København

I N D H O L D

<i>Forord</i>	7
1. Sønderjyllands stilling i monarkiet. Den danske og den slesvig-holstenske bevægelse	9
2. Fra Frederik VII.s tronbestigelse til martsrevolutionen	18
3. Den provisoriske regerings dannelse	28
4. Den provisoriske regering anerkendes i Sydslesvig	35
5. Nordslesvig og den provisoriske regering	45
6. Den forenede stænderforsamling. Den danske hærs indrykning og slesvig-holstenernes nederlag	63
7. Regeringskommissionen af 3. april 1848	81
8. Embedsmændenes svar på regeringskommissionens cirkulære	100
9. Under den provisoriske regering	111
10. Våbenstilstand. Den slesvig-holstenske statsgrundlov	137
11. Immediatkommissionen. Den provisoriske regerings fortsatte styre	148
12. Fællesregeringen	165
13. Nordslesvigerne og fællesregeringen	182
14. Flensborg	210
15. Als under overbestyrelseskommissionen	215
16. Statholderskabets indsættelse. Våbenstilstandens ophør	231
<i>Anmærkninger</i>	237
<i>Kort over hertugdømmet Slesvig 1846</i>	

F O R O R D

Det er mit håb at kunne udsende 2. del af nærværende arbejde i løbet af nogle år. Denne del skal indeholde navneregister til begge.

En hjertelig tak bringer jeg biblioteksdirektør dr. OLAF KLOSE, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel, for den store imødekommenhed, der er vist mig ved udlån til benyttelse i rigsarkivet af arkivalier fra de slesvig-holstenske myndigheder i tiden 1848-50. Ligeledes takker jeg grevinde NINA MOLTKE, New York, for tilladelsen til at benytte Carl Moltkes i rigsarkivet beroende privatarkiv. Enkelte oplysninger er hentede fra Frederik VII.s arkiv, som jeg har haft adgang til at bruge til mine studier. — Ved citater er retskrivningen med få undtagelser lempet efter den moderne.

CARLSBERGFONDETS DIREKTION bringer jeg min bedste tak for bevillingen til værkets trykning og for den understøttelse, der gennem en længere årrække er ydet mig.

Holger Hjelholt

1. *Sønderjyllands stilling i monarkiet.*

Den danske og den slesvig-holstenske bevægelse

Når visse tyske historikere taler om et »Slesvig-Holsten«, som efter deres opfattelse åbenbart skal have eksisteret fra tidernes morgen, så er dette, som hver dansk ved – eller burde vide –, en historieforvanskning. Da et dansk rige dukker op i historiens lys, er Sønderjylland en del af dette på samme vis som Skåne, Sjælland, Fyn eller Nørrejylland. Befolkningen i Sønderjylland er ganske overvejende dansk af nationalitet – dansk som i rigets øvrige »lande«. Det er først århundreder senere, at Sønderjylland får en vis politisk særstilling som hertugdømme, og senere igen, at dets skæbne på så mange måder knyttes sammen med det tyske grevskab (senere hertugdømme) Holsten. Både politisk og kulturelt blev denne forbindelse fra et dansk synspunkt af uheldsvanger betydning for landets udvikling.

Vi springer århundreder over og spørger, hvorledes landets tilstand politisk og kulturelt da var blevet i tidsrummet før 1848. Det danske monarki var i historiens løb smeltet sammen. Østdanmark gik tabt i 1658-60, Norge 1814. Monarkiet bestod nu af det egentlige kongerige Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt Lauenborg. Det sidstes forhold lader vi her ude af betragtning. Slesvig og Holsten var begge hertugdømmer – i modsætning til kongeriget – men politisk bestod der en væsensforskel mellem dem. Slesvig var et dansk hertugdømme og havde intet med Tyskland at gøre, Holsten et tysk og medlem af det efter Napoleonskrigene oprettede tyske forbund.

Det slesvigske hertugdømmes område faldt ikke sammen med det område, som vi 1864 måtte afstå til Tyskland. Til hertugdømmet hørte således øen Ærø. Kongeåen var nok grænse mod Nørrejylland, men syd for åen fandtes i alt $8\frac{3}{4}$ kvadratmil, der hørte til Nørrejylland. Det var de såkaldte »kongerigske enklaver«. De lå spredt mellem slesvigske distrikter, stundom så sammenblandede med disse, at nogle gårde i een

landsby hørte til Nørrejylland, andre til Sønderjylland. Kniplingskræmmer Jens Wulff (f. 1774), hvis dagbogsoptegnelser fra treårskrigen vi kommer til nogle gange at omtale i det følgende, fødtes i Brede sogn i Vestslesvig.¹ Han fødtes på kongerigsk grund, men nogle af sognets landsbyer og dele af andre hørte til hertugdømmet. M.h.t. »enklaверnes« beliggenhed og udbredelse henvises til kortet sidst i bogen.

Det danske monarki: kongeriget (uden Færøerne, Island, Grønland og de tropiske kolonier) samt hertugdømmerne omfattede i alt ca. 1000 kvadratmil, hvoraf Slesvig udgjorde ca. 165 kv. mil, Holsten 155 og Lauenborg 19. Befolkningstallet var ifølge tællingen 1845 for kongeriget godt 1.350.000, Slesvigs folketal var knap 363.000 og Holstens henved 480.000. Af byerne i Sønderjylland var Slesvig »hovedstad«, hvor forskellige overordnede myndigheder havde sæde. Dens indbyggerantal på 11.551 lå noget under Flensborgs (13.443). Den trediestørste by i Sønderjylland var Haderslev (6.128), derefter fulgte Åbenrå (4.086), Husum (3.982), Ekernførde (3.817) og Sønderborg (3.299). Under 3.000 indbyggere havde Tønder (2.849), Tønning (2.701) og Frederiksstad (2.467).

Monarkiets centraladministration befandt sig i København. Styrelsen gennem ministerier indførtes først ved enevældens ophør i marts 1848. Forud for ministerierne foregik administrationen gennem »kollegier«, enten nu myndighederne kaldtes kollegium eller kancelli eller kammer. Under Danske kancelli hørte navnlig justitsvæsenet samt kirke- og undervisningssager. Men det omfattede ikke hele monarkiet. De tilsvarende sager for hertugdømmerne sorterede under Det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli. Det var dog ikke alle Sønderjyllands kirkelige sager, der behandlede af dette. Tørninglens provsti (væsentlig omfattende Haderslev vesteramt) hørte under Ribe stift, og Als og Ærø var i 1819 blevet et selvstændigt bispedømme. Dets og Tørninglens provstis sager sorterede under Danske kancelli.

De øvrige administrative centralmyndigheder var fælles for hele monarkiet således som rentekammeret med skatte- og landvæsenssager, generaltoldkammer- og kommercekollegiet, finansdeputationen, generalpostdirektionen og de militære kollegier.

For Slesvig og Holsten fandtes en fælles overordnet lokalmyndighed i den slesvig-holstenske provinsialregering i Slesvig, som var blevet oprettet under Frederik VI i 1824. Fælles for hertugdømmerne var også

den ligeledes i 1834 indrettede overappellationsret i Kiel. Derimod havde Slesvig sin særlige overret på Gottorp og Holsten sin i Glückstadt.

De lokale myndigheder i Sønderjylland var for en væsentlig del de samme som i kongeriget: amtmænd, amtsforvaltere, herreds- og birkefogeder, magistrater, borgmestre og politimestre. Men i flere egne af landet bestod fra gammel tid et udstrakt selvstyre som på Femern, i Stapelholm og Ejdersted. Jeg skal ikke her komme nærmere ind på dette. Der er derimod grund til at omtale nogle stillinger, som ikke fandtes i kongeriget. Husfogederne havde, som navnet antyder, tilsyn med offentlige bygninger som slotte o.l., men deres vigtigste hverv var opsyn med veje og broer, udskrivning af kørsler og afholdelse af skovauktioner m.m. Landfogederne (i Vestslesvig) var i højere grad end herreds- og birkefoged justitsembedsmænd. Amtsfuldmægtige, valgte enten af kommunerne eller stundom af øvrigheden, havde at gøre med de kommunale anliggender og ligner altså noget sogneråd. Sandemænd var bisiddere ved herredsretterne. I Nordslesvig fandtes som i kongeriget sognefogeder, men til disse svarede i Flensborg amt og en del af Gottorp amt regnskabsmænd og i Sydslesvig bondefogeder. Ridefogeder fandtes i Haderslev amt.

Et vidnesbyrd om det enevældige styre, der rådede, findes i den troskabsed, som embedsmændene havde at aflægge ved deres udnævnelse.² I edsformularen udtales, at den pågældende vil være kongen som sin retmæssige arvekonge og herre huld og tro og særlig stræbe efter, at kongens absolutte dominium, suverænitet og arverettighed over hans kongerige, fyrstendømmer og lande bevares uforanderlig og går over til hans retmæssige arvesuccessorer. Tog en embedsmand troskabseden bogstavelig, var han afskåret fra at slutte sig til tidens liberale strømninger. Man må mene, at han i endnu højere grad var afskåret fra at tage del i den statsopløsende slesvig-holstenske bevægelse. Og burde de gejstlige embedsmænd ikke have særlig respekt for edens hellighed? Hvordan svaret på dette spørgsmål kom til at lyde, vil vi senere få at se.

Det enevældige styre undergik i 1830'erne en begrænsning ved indførelsen af rådgivende provinsialstænder.³ De første anordninger herom udkom i maj 1831. De fastsatte, at Slesvig og Holsten hver skulle have sin stænderforsamling. Kongeriget fik to forsamlinger, den ene i Roskilde, den anden i Viborg. Først i maj 1834 udstedtes de forordninger, der gav nærmere forskrifter for forsamlingerne og valgene til disse.

Til den slesvigske forsamling udnævnte kongen 2 gejstlige og 1 professor (fra Kiel) samt 4 ridderskabsmedlemmer. Hertil kom følgende repræsentanter for vælgerne: 5 for de adelige og andre større godsers besiddere, 17 for de mindre landejendomsbesiddere, 12 for købstæderne og 2 for de »blandede« distrikters ejendomsbesiddere (d.v.s. Ærø og Femern, hvor by og land stemte sammen). Yderligere havde hertugen af Augustenborg 1 stemme. Vælgerens tal var ret begrænset, indskrænket som det var til grundejere, hvortil arvefæstere dog regnedes.

Stænderforfatningens indførelse var en indrømmelse til tidens liberale strømninger. Jævnside med disse gik de nationale, en forholdsvis moderne foretælse, kaldt til live på Napoleonskrigenes tid, men siden rundt om i landene i en rivende vækst. Hvordan var jordbunden for slige bevægelser i Slesvig?

Landets fra først af overvejende danske befolkning havde i århundredernes løb været udsat for stærk tysk påvirkning. I byerne skete der en ikke ringe tysk indvandring, og de mange kommercielle og kulturelle forbindelser syd på afgav gode betingelser for tysk sprogs fremtrængen. Men dette havde desuden en mægtig forbundsfælle et sted, hvor man mindst skulde have ventet det, nemlig i monarkiets hovedstad, København. Her residerede centralstyrelsen, og den regerede hertugdømmerne på tysk. Hæren udgjorde her en undtagelse. I 1773 var dansk indført som kommandosprog i hele hæren. Da man i 1848 på landbrugsskolen i Tøstrup i Angel gav eleverne undervisning i eksercits, for at de under oprøret kunde kæmpe mod Danmark, blev denne undervisning derfor også først givet på dansk.⁴ Den pågældende lærer, en underofficer, var vant til at kommandere på dansk.

Som tysk rådede i hertugdømmernes centralstyrelse i København, var det ligeledes tilfældet i den slesvig-holstenske regering på Gottorp og stort set i Slesvigs lokale forvaltning. Også som retssprog var tysk trængt frem i hele Nordslesvig omkr. år 1840. Derimod opretholdt dansk sin stilling som kirke- og skolesprog på landet i Nordslesvig, men i købstæderne var tysk overvejende eller udelukkende kirke- og skolesprog.

Der bestod således et grelt misforhold mellem den plads, som tysk havde erhvervet sig som officielt sprog, og den udbredelse, det besad som folkesprog. Da den danske vækkelse begyndte i Nordslesvig i 1830'erne, antog den derfor naturligt nok i tykkhedens øjne et aggres-

sivt præg. Et vigtigt formål gik ud på at skaffe større overensstemmelse til veje mellem folkesprog og officielt sprog. De, der sluttede sig til den danske bevægelse, var i tyskernes øjne folk, som vilde »omstyrte det bestående«. De var propagandister og fanatikere, uforskammede og »samvittighedsløse«. Sprogets drastiske ord slog knap til for at afmale denne skændige bevægelse, hvis agt det var at styrte tyskheden fra højsædet.⁵

Blandt denne bevægelses mænd har flere indskrevet deres navne i dansk historie. Således flensborgeren Christian Paulsen (f. 1798), der under sine studier i Tyskland blev sig bevidst som dansk, professor Chr. Flor, stifteren af vor første danske folkehøjskole, højskolen i Rødding (1844), købmand Peter Chr. Koch i Haderslev, redaktør af det fra 1838 udkommende »Dannevirke«, krøblingen urmager Fr. Fischer i Åbenrå, der to år senere udgav »Åbenrå ugeblad«. Til den danske bevægelse sluttede også den liberale politiker Peter Hiort Lorenzen sig. I november 1842 talte han dansk i stændersalen i Slesvig, hvor forhandlingerne ellers foregik på tysk, – og vedblev at tale dansk. Hvad der i øvrigt ikke blot misbilligedes fra tysk side, men også af en loyal helstatsmand som førnævnte kniplingskræmmer Jens Wulff. I Slesvig opvakte sprogforholdene ubehagelige debatter, noterer Wulff i sin dagbog, og hertil gav »den snavs P. H. Lorenzen fra Haderslev, der ville på denne måde vise og udmærke sig, ... anledning. Nu fremstod der parthier, som trådte skarpe mod hinanden, det danske og det slesvig-holstenske.«⁶

Mænd som Koch, Fischer og Hiort Lorenzen var købstadfolk. Men det var navnlig fra den nordslesvigske landbostand, den danske bevægelse hentede sin styrke. Et par af bøndernes egne kom også til at virke som førere: Hans Andersen Krüger (f. 1816) fra Bevtøft, der i 1847 valgtes til medlem af den slesvigske stænderforsamling, og Laurids Skau (f. 1817) fra Sommersted, hvis navn blev kendt fra hans nationale taler på Skamlingsbankemøderne i 1840'erne.

Det blev tidligere sagt, at slesvig-holstenerne betragtede de danske »propagandister« som folk, der vilde omstyrte det bestående. Men slesvig-holstenerne selv nøjedes ikke med at ville opretholde dette. Det kan måske gælde med hensyn til den fortrinsstilling, som det tyske sprog indtog som officielt sprog. Men i øvrigt havde den slesvig-holstenske bevægelse et kraftigt revolutionært præg. Der var yderligere blandet meget forskellige ingredienser sammen i den. Man kan om den bruge Christian V.s kendte udtryk: Der er mange slags kød i denne fricassé.

En væsentlig bestanddel var det fællesskab, der gennem århundreder havde bestået mellem ridderskabet i de to hertugdømmer. Det slesvig-holstenske ridderskab var en enhed med fælles privilegier og betød socialt og politisk meget. I gamle dage havde det spillet hovedrollen på de fælles slesvig-holstenske landdage. I de rådgivende stænderforsamlinger var dets betydning, som vi har set, mindre. Men ridderskabet måtte traditionelt være indstillet på at kræve en fælles forfatning for de to hertugdømmer. I den holstenske stænderforsamling gjorde således ridderskabets fører, grev Friedrich Reventlou (f. 1797), klosterprovst til Preetz, sig til talsmand herfor. Reventlou-Preetz var ven, men ikke meningsfælle med helstatsmanden, grev Carl Moltke (f. 1798) til Nüttschau, og i en brevveksling, som de førte med hinanden i årene 1846-47, tørner de modsatte anskuelser voldsomt sammen.⁷ Reventlou ender sit sidste brev med den ytring: »Jeg er en bestemt fjende af dine grundsatninger og maximer, men dig og dine ønsker jeg alt godt«.

Et islæt i den slesvig-holstenske bevægelse af anden karakter skyldtes de liberale og nationale strømninger i Tyskland under og efter Napoleonskrigene: drømmene om et frit, enigt og mægtigt Tyskland. Hvordan skulde også hertugdømmerne næsten kunne forblive upåvirket af disse strømninger? Holsten var beboet af tyskere og udgjorde en del af forbundet; talrige af hertugdømmernes kommende embedsmænd studerede kortere eller længere tid ved tyske universiteter. Vi ser således pastor Valentiner i Flensborg i sommeren 1848 aflægge en stortysk bekendelse og indlede denne med en omtale af sin nærværelse 1817 ved studenterfesten på Wartburg, sin deltagelse i den tyske Burschenschaft-bevægelse, ophold på tyske universiteter og senere forbindelse med Uwe Jens Lornsen.⁸

Den tredje vigtige bestanddel i den slesvig-holstenske bevægelse blev dens forbindelse med den yngre kongelige linies, Augustenborgernes, dynastiske prætensioner. Medens kongelovens kvindelige arvefølge gjaldt i kongeriget og efter dansk opfattelse ligeledes i Slesvig, herskede der i Holsten mandlig arvefølge. Uddøde den kongelige mandsstamme, hvortil der i 1840'erne kunde være udsigt, vilde augustenborgerne, hvis repræsentant var hertug Christian August, være arveberettiget til Holsten. I den augustenborgske slægt var den opfattelse gammel, at den ligeledes var arveberettiget til Slesvig, og for denne teori fik hertugen en forkæmper i den slesvig-holstenske politiker Karl Samwer. Det skete navn-

lig i skriftet »Die Staatserbfolge der Herzogthümer Schleswig-Holstein« (1844). Teorien passede godt til, ja var nødvendig for den slesvig-holstenske bevægelse, der hævdede hertugdømmernes inderlige samhörighed. Den optoges også i den adresse, som den holstenske ständerforsamling i efteråret 1844 på grev Reventlou-Preetz' forslag vedtog at rette til kongen.⁹ Hertugdømmerne er, hedder det her, selvstændige stater, hvor mandsstammen hersker, og de er fast med hinanden forbundne stater.

Fra regeringens standpunkt tog dette slesvig-holstenske program sig unægtelig temmelig revolutionært ud. Men hertil kom endnu et vigtigt programpunkt: kravet om Slesvigs optagelse i det tyske forbund, således at det kunde blive stillet helt lige med Holsten. Kravet rejstes 1846 i den slesvigske ständerforsamling og vedtoges med stort flertal. I den ovenfor nævnte brevveksling mellem Carl Moltke og Reventlou siger Moltke: »Jeg kender nøje danskerne; de vil kun bevare, ikke erobre; men ordførerne i hertugdømmerne vil erobre Slesvig for Tyskland; det er en skrigende uret, ja det er mere, det er højforræderi.«¹⁰ Hertil bemærkede Reventlou, at han så anderledes på det: »jeg tror egentlig ikke, at en større del i Slesvig endnu har noget ønske om tilslutning til det tyske forbund, men frygten for ikke at kunne få ret hos den nuværende regering har været anledning til, at flere har set sig om efter en anden garanti.«¹¹

For monarkiets konge var det naturligt at søge at bevare de arvede lande udelte. Han måtte prøve på at holde modsætningerne nede eller jævne dem ud og at knytte monarkiets forskellige dele tættere sammen. Sådan forstod også Christian VIII (1839-48), under hvem de liberale og nationale bevægelser tog så stærk fart, sin opgave. Helstatsmanden Jens Wulff gav ham ved hans død i januar 1848 følgende skudsmål: »Mange vare de vanskeligheder, han havde at kempes med, især med hensyn til de forskruede ansigter [anskuelser] af tysk og dansk i de forskellige landets provindser, men han bestræbte sig at ievne og ordne alt i det gode og viste sig retfærdig mod alle, ligemeget til hvilket parthie de henhørte.«¹²

Denne velvillige dom over Christian VIII.s bestræbelser er sikkert rigtig nok. Men det er umuligt at gøre alle til pas, og det var kongen ugørligt på samme tid at imødekomme den slesvig-holstenske og den danske bevægelse. Det endte med, at han i sine sidste regeringsår gjorde

front mod slesvig-holstenerne. Bruddet kom, da Christian VIII i det åbne brev af 8. juli 1846 om arvefølgen udtalte forvisningen om, at kongelovens arvefølge gjaldt også i Slesvig (og i Lauenborg), medens der var tvivl med hensyn til Holsten. Kongens bestræbelser vilde dog gå ud på at »tilvejebringe en fuldstændig anerkendelse af den samlede danske stats integritet«. I brevet slutning forsikrede kongen, at han vilde opretholde hertugdømmet Slesvigs selvstændighed og heller ikke forandre noget i de forhold, som for tiden forbandt Slesvig med Holsten.

Det var naturligt, at hertug Christian August protesterede mod det åbne brevs udtalelser om arvefølgen. Da heller ikke prins Frederik af Nør, der var statholder og kommanderende general i hertugdømmerne, kunde billige indholdet af det åbne brev, indgav han i august ansøgning om afsked fra sine embeder. Nogle dage senere søgte præsidenten for Det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, grev J. Reventlow-Criminil afsked. Han efterfulgtes af den loyale helstatsmand Carl Moltke, som ovenfor er omtalt. Omtrent samtidig omdannedes den slesvig-holstenske provinsialregering på Gottorp og fik som præsident L. N. Scheele; han var nært knyttet til Moltke og var ved udnævnelsen amtmand over Gottorp amt.

Skønt Christian VIII i det åbne brev havde hævdet Slesvigs uadskillelige forbindelse med kongeriget, havde han samtidig lovet at opretholde dets forbindelse med Holsten. Dette løfte blev i september gentaget af den danske gesandt v. Pechlin ved forbundsdagen i Frankfurt i anledning af de holstenske stænders klage til denne. Løftet fandtes ligeledes i en proklamation af 18. sept., som kongen udstedte under et ophold i Pløn. Han forsikrede her, at det ikke var hensigten at krænke hertugdømmernes rettigheder, heller ikke retten til at bevare deres nuværende forbindelse.

Det åbne brev taler om kongens bestræbelser for at bevare det samlede monarkis integritet. Kongens sidste år blev i høj grad præget af overvejelser om, hvad der kunde gøres for at »virke for landsdelenes sammenhold«. ¹³ Allerede i februar 1847 rettede kronprinsen, tilskyndet af sine rådgivere, blandt disse den senere minister C. E. Bardenfleth, henvendelse herom til kongen. ¹⁴ Kronprinsen havde i januar fået ordre til at tage overkommandoen over de tropper, som i påkommende tilfælde skulde anvendes til »hertugdømmernes beroligelse«, og henvendelsen tog denne ordre som udgangspunkt. Den omtalte udførligt de sidste kraftige ud-

slag af den slesvig-holstenske opposition og af dens »statsadspaltende hensigter«. Under hensyn til disse kritiske forhold så kronprinsen ikke nogen anden mulighed for »atter at tilvejebringe orden og enighed mellem regering og folk uden ved sådanne indgribende forholdsregler«, som vel måtte anses for meget betænkelige, men vistnok turde være nødvendige. Disse forholdsregler var indførelse af en fælles konstitutionel forfatning for alle rigets dele. Hvorledes denne i enkeltheder skulde være, indlod henvendelsen sig naturligt nok ikke på. Den skjulte heller ikke, at der sikkert mod en sådan fælles forfatning vilde optårne sig betydelige vanskeligheder, og at den vilde vække modstand hos flertallet af hertugdømmernes befolkning.

I juli måned gav Christian VIII sine statsministre befaling til at afgive betænkninger om, hvad der kunde gøres for bevarelsen af statsenheden; en forandring af forfatningen betegnede han dog som det yderste nødmiddel.¹⁵ Først i december fik P. G. Bang, der et par år før var blevet deputeret i rentekammeret, af kongen tilladelse til frit at udtale sig om »kongelovens forandring og en forfatnings indførelse«. I det udkast til en forfatningsforandring, som han 2. juledag afleverede, foreslog han, at der for at udtale sig om denne kommende forfatning skulde indkaldes tillidsmænd fra kongeriget og hertugdømmerne, lige mange fra det første og de sidste. Disse skulde dels vælges af kongen, dels af stænderforsamlingerne og dels af visse korporationer. Den forfatning, som det var tanken at give, skulde være virkelig konstitutionel med skattebevillingsret og besluttende medvirken i lovgivningssager for folkerepræsentanterne. Forhandlingerne om P. G. Bangs udkast blev ikke ført til ende. Christian VIII ramtes omkring årsskiftet af en sygdom, der den 20. januar 1848 lagde ham i graven.

2. *Fra Frederik VII.s tronbestigelse til martsrevolutionen*

En halv snes dage før sin død havde Christian VIII med rystende hånd nedskrevet nogle råd til sin søn og efterfølger, Frederik VII.¹ Det hedder i dette brev af 9. januar: »Da det står i Guds hånd, om jeg rejser mig af denne sygdom, så anbefaler jeg kronprinsen ved sin regerings tiltrædelse at tilsige det danske folk og hertugdømmerne en fælles konstitutionel forfatning, som han forbeholder sig nærmere at give disse sine arvelande«. Endvidere anbefaler kongen sin søn i denne sag at høre gode råd af fædrelandssindede mænd. Han nævner fra hertugdømmerne som sådanne chefen for det udenlandske departement Heinrich Reventlow-Criminil og kancellipræsidenten Carl Moltke.

Frederik VII gav straks ved sin tiltrædelse i et åbent brev af 20. januar tilsagn om at fortsætte de af forgængeren begyndte forbedringer i forvaltningen og at »tilendebringe den af Ham påtænkte ordning af statens offentlige forhold«. Men der gaves ikke besked om, hvilken ordning der var tænkt på. Under den nærmere drøftelse i statsrådet om formen for den fællesforfatning, som tilsigtedes, fremkom der adskillige vidnesbyrd om den stærke spænding mellem hertugdømmerne og kongeriget.² Den tidligere præsident for slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, grev Otto Moltke, der var tilkaldt til forhandlingerne, frarådede således i mødet den 27. januar at give forfatningsudkastet et for bestemt indhold. Thi, udtalte han, et mangeårigt kendskab til stemningen i hertugdømmerne og navnlig skriftlige og mundtlige ytringer af de derværende notabiliteter i den senere tid havde rodfæstet den overbevisning hos ham, at en tydeligere artikuleret udtalelse af kongens hensigt at give hertugdømmerne en fælles forfatning med Danmark vilde give stødet til i høj grad farlige og forstyrrende bevægelser. C. E. Bardenfleth, som kort efter regeringsskiftet var udnævnt til gehejmestatsminister, fremhævede over for dette, at man næppe vilde opnå meget ved at undlade tydeligt at fastslå, at forfatningen skulde være fælles: I heldigste tilfælde kunde der ikke vindes mere end en

tilsyneladende fred og enighed i to måneder (d.v.s. indtil det tidspunkt, da regeringen måtte forelægge et forslag for de valgte tillidsmænd), og man udsatte sig for, at den fjendtlige stemning i dette »tidsløb« kunde gå over til »oprør«.

Resultatet af forfatningsdrøftelserne blev kundgørelsen af 28. januar. Den udtalte, at det var kongens hensigt at skabe en ordening af de offentlige forhold, der svarede til »opretholdelsen af de forskellige landsdeles selvstændighed såvelsom af deres forbindelse til et velordnet hele«. I dette øjemed skulde der indføres fælles stænder for kongeriget og hertugdømmerne. Disse skulde i lige tal fra kongeriget og hertugdømmerne forsamles afvekslende hvert sted. De skulde have besluttende medvirkning ved forandringer af skatterne, ved finansbestyrelsen og ved love, der angik de fælles anliggender for kongeriget og hertugdømmerne. Samtidig fastslog kundgørelsen, at ingen forandring skulde ske i stænderanordningerne 1831 og 1834 i kongeriget og hertugdømmerne eller i »disse hertugdømmers nuværende forbindelse«. I statsrådet havde både P. G. Bang og Bardenfleth opponeret mod denne sætning, men der var flertal for den, og kongen fulgte flertallet. Det meddeltes endvidere i kundgørelsen, at regeringsforslaget vilde blive forelagt til betænkning af »indsigtsfulde og erfarne mænd«, og at det overvejende flertal af disse skulde vælges af de stænderdeputerede.

Det regeringsforslag, som her i grove træk skitseredes, betød i virkeligheden enevældens opgivelse. Det var en betydningsfuld indrømmelse til tidens liberale krav. Det var desuden meget imødekommende over for slesvig-holstenerne både ved bestemmelsen om, at forbindelsen mellem Slesvig og Holsten skulde opretholdes, og ved at fastsætte, at i de fælles stænder skulde kongeriget og hertugdømmerne have et lige tal repræsentanter, trods det at kongerigets folketal var langt større end hertugdømmernes. Det var ikke uden grund, når man fra dansk side betegnede ophavsmændene til disse bestemmelser, helstatspolitikeren Carl Moltke som »slesvig-holstener«, eller at han kunde opnå attest som en god sådan af sin i øvrigt politiske modstander grev Reventlou-Preetz.³

Trods regeringsforslagets store indrømmelser til de liberale krav blev det i kongeriget eller måske bør man snarere sige i København, hvis offentlige mening var toneangivende, snart udsat for skarp kritik. Denne udsprang navnlig af nationale bevæggrunde, modviljen mod en ligestilling af Danmark og hertugdømmerne og af frygten for ved en konstitu-

tionel forbindelse med det tyske forbundsland Holsten at komme i afhængighedsforhold til Tyskland. Men yderligere ønskede de danske national-liberale aldeles ikke at opretholde den bestående forbindelse mellem Slesvig og Holsten. Tværtimod vilde de – og i tilslutning til den danske vækkelse i Sønderjylland – have forbindelsen opløst og Slesvig atter inderligt knyttet til moderlandet. Allerede i de nationalliberale professorer J. F. Schouws og H. N. Clausens lille skrift fra januar 1848 »Ved Tronskiftet 1848« fremsattes dette »ejderdanske« program. Det foresloges nemlig her, at der skulde være en fælles forfatning for Danmark og Slesvig, men med særlige repræsentationer for deres særanliggende, medens Holsten skulde have en egen lovgivende forsamling med egne finanser og egen hær. Dette program blev i de følgende par måneder fælles for den danske konstitutionelle opposition og kom, som bekendt, til at udgøre en væsentlig bestanddel af det store konge- og folkeprogram fra marts 1848.

Vi vender os fra kongeriget til den modtagelse, som forfatningsreskriptet fik henholdsvis hos de dansksindede sønderjyder og hos slesvig-holstenerne. For at belyse, hvad indtryk forfatningsreskriptet gjorde i Nord-slesvig, vil jeg anføre nogle udtalelser fra de breve, som »Dannevirke«s redaktør, P. Chr. Koch, i denne tid sendte professor Flor. I et par breve fra slutningen af januar fremhæver Koch bondestandens forkærlighed for enevælden og ængstelse for en konstitution: »Kongen skal regere, det er det løsen, som både tavst og lydeligt går igennem bondestanden«. ⁴ Koch selv synes ganske tilfreds med forfatningsudkastet trods dets »slesvig-holstenske« præg; han regnede med, at de danske trods det lige antal repræsentanter fra kongeriget og hertugdømmerne altid vilde være i overvægt, da i hvert fald en del af Sønderjyllands repræsentanter vilde være dansksindede. Det fremgår af Kochs udtalelser, at forfatningsreskriptet i begyndelsen har gjort ikke ringe indtryk på slesvig-holstenerne i Haderslev. Således skriver han den 6. febr., at borgere og slesvig-holstenerne glæder sig over den nye forfatning og erklærer, »at nu er endelig forsoningsdagen kommen«. ⁵ Men, tilføjer han, piben vil få en anden lyd, når ordre indløber fra hovedkvarteret; så vil der følge protest på protest og meget mere!

Langt nærmere det slesvig-holstenske hovedkvarter og bedre i stand til at få underretning om dets planer var Carl Moltkes våbenfælle, regeringspræsident L. N. Scheele i Slesvig. Der indløb i disse urofyldte måneder talrige beretninger om tilstande og stemninger fra Scheele til Moltke, og man lærer gennem disse Scheele at kende som en uråd mand med

en træffende vurdering af forholdene og de truende farer.⁶ Han fik nok at kæmpe imod. I den slesvig-holstenske regering, for hvilken han stod i spidsen, havde han kun et par enkelte medlemmers støtte, og som han engang skrev, han havde kun een kopist, som han helt kunde stole på.

I begyndelsen af februar sendte Scheele kongen en længere beretning om forfatningsreskriptets modtagelse i den slesvig-holstenske lejr.⁷ Scheele havde åbenbart intet forhåndskendskab haft til dette og blev som andre stærkt overrasket over omfanget af de bebudede forfatningsforandringer. I beretningen skelner Scheele mellem de liberale og de nationale slesvig-holstenere. De første, der navnlig havde deres tilslutning i Kiel, var mere velvillig stemte, de sidste, hvis fører var advokaten Wilhelm Beseler i Slesvig, stillede sig afvisende. Scheele betoner i beretningen, at det er byerne Slesvig, Kiel og Altona – og i særlig grad Kiel – der er toneangivende for det øvrige land i alle politiske spørgsmål.

Allerede i et tidligere brev havde Scheele nævnt, at forfatningsreskriptet fra enkelte sider var mødt med revolutionære udbrud som: Handlingens tid er inde! Nu gælder det en almindelig opstand.⁸ En uges tid senere anfører han lignende udtalelser: nu må det bære eller briste osv. og betoner, at både han og Moltke, navnlig han selv, kaldes for hyklere og landsforrædere.⁹ Alligevel tror han ikke, at man foreløbig skal frygte for en egentlig bevægelse. Med rette mener han, at tilstanden i Tyskland formodentlig til sin tid vil være afgørende for, hvad man foretager sig i hertugdømmerne. I et lidt senere brev omtaler han Beselers pjecce mod forfatningen »Annehmen oder Ablehnen« og fremhæver det særdeles skadelige i bladet »Fædrelandet«s ejderdanske artikler, der er vand på de yderliggående slesvig-holsteneres mølle og forsyner dem med brugbart agitationsstof.¹⁰ Jeg skal i denne forbindelse nævne redaktør Kochs træffende bemærkning i et brev til Flor fra omkring samme tid: »Det er, som om der sad en verden ved hver ende af staten og rev den fra hinanden. Den stærke kongemagt har hidtil alene kunnet sammenholde den«.¹¹

Men kongemagten var ikke mere, hvad den havde været. Den 24. februar udbrød der revolution i Paris, hvor kongedømmet styrtedes, og den revolutionære strømning forplantedes hurtigt til Tyskland. I Kiel samledes ved efterretningen om revolutionen studenter og andre i gaderne og afsang revolutionære sange, men foreløbig skete der ikke større ting.¹² Heller ikke i Rendsborg, hvor der var borgermøde den 5. marts, blev forslaget om at samles på Paradeplatz og proklamere republikken taget vi-

dere alvorligt. Men gæringen var stærk og kravene om borgervæbning, presse- og forsamlingsfrihed højlydt. Over for disse krav betrødte den danske regering for Holstens vedkommende samme indrømmelsers vej som de øvrige tyske forbundslande. Scheele mente i sit brev af 7. marts til Moltke, at lederne af urolighederne vilde afvente begivenhedernes gang i Tyskland. Og efterretningerne derfra var desværre slette. Man måtte være beredt på alle eventualiteter og også betænke, at regeringen ikke vilde finde tilstrækkelig støtte hos sine embedsmænd. Han fandt det påkrævet at indkalde hele fredsstyrken og pegede på det utilstrækkelige forsvar af fæstningen Rendsborg. I øvrigt var det hans opfattelse, at befolkningens holdning i hertugdømmerne i betragtning af den herskende agitation overtraf enhver berettiget forventning. Det skyldtes, mente han, den herskende velstand, regeringens virksomhed for landets materielle interesser og folkekarakterens fortræffelighed. Man måtte anerkende dette, selv om til slut dråbens fald skulde udhule stenen.

At dette sidste vilde blive resultatet, måtte man i hvert fald regne med. Efter et besøg i Kiel d. 11. sammenfattede Scheele i et brev til Moltke sine indtryk derhen, at folk ikke længere vilde have indrømmelser, men omvæltninger, selv om det skete på blodig vis.¹³ Man var der på revolutionens rand. Han foreslog forskellige militære forholdsregler, men advarede imod at sende danske tropper til hertugdømmerne. Dette, ja allerede efterretningen om, at sådant var tilsigtet, vilde nemlig straks fremkalde revolution i hertugdømmerne, og slutresultatet vilde da alene være overladt sværdet. Det vilde også, var han overtydet om, fremkalde indskriden fra Tyskland.

Før denne indberetning nåede København, havde man i statsrådet 15. marts drøftet et af generaladjutant, oberst Schøller stillet forslag om at sende 5000 mand danske tropper til Rendsborg.¹⁴ Men forslaget blev ikke billiget. Både Carl Moltke og Reventlow-Criminil tog afstand fra det. Begge erklærede at være overtydede om, at man kunde stole på tropperne i Rendsborg. Heller ikke et forslag om at sammenkalde et troppekorps i Jylland blev billiget. Med en begrundelse, som leder tanken hen på undladelsen af at iværksætte forsvarsforanstaltninger før 9. april 1940, erklærede A.W. Moltke, at sådant kunde »forøge misstemningen i hertugdømmerne«. Derimod vedtoges det, at de 5 batailloner, som havde garnison i København, og som udskreves fra Jylland og Fyn, indkaldte deres fulde krigsstyrke.

Den 18. marts blev en skelsættende dato i det danske monarkis historie. Vil man nævne en bestemt dag, fra hvilken monarkiets opløsning må regnes, bliver det denne. Fra slesvig-holstensk side havde man til denne dag indkaldt de stænderdeputerede både fra Slesvig og Holsten til et møde i Rendsborg for yderligere at drøfte deres stilling til forfatningsreskriptet af 28. januar. Samtidig skulde der holdes møde i den stedlige borgerforening, og på trods af kancellipatentet for Holsten af 21. sept. 1846 mod politiske foreninger og folkeforsamlinger var det åbenbart slesvig-holstenernes agt at lade dette møde forme sig som en almindelig folkeforsamling med deltagelse fra nær og fjern, så mange som kunde trommes sammen.¹⁵ Hver rendsborger havde af en komité fået opfordring til at meddele, hvor mange gæster han kunde modtage, da værtshusene ikke vilde kunne tage mod det antal, som man ventede. Til byer og flere landdistrikter var der gået indbydelser ud om at møde frem. Wilhelm Beseler, præsidenten for den slesvigske stænderforsamling, havde i dagene forud været på agitationsrejse i Nordslesvig, og i Haderslev havde han holdt møde i borgerforeningen. Den 17. rejste han syd på til Rendsborg i selskab med en deputation af 4 haderslevske slesvig-holstenerne, deriblandt den deputerede borger, garver M. G. Göhlmann.¹⁶ Et tegn på den herskende revolutionsstemning var, at garveren var begyndt at støbe kugler, en virksomhed, der jo ikke havde meget med garveriet at gøre.

I Tyskland oversvømmede revolutionsbølgen i disse dage land efter land. Amtmand Kardorff i Itzehoe skrev den 18. marts til Carl Moltke, at han håbede og ventede, at mødet samme dag i Rendsborg vilde forløbe roligt: »Men hvordan ser det ud i Tyskland! Med undtagelse af Preussen og Hannover, Mecklenborg og her [Holsten] findes der jo egentlig ikke nogen regering længere, og i Preussen bliver det for hver dag værre og værre«.¹⁷ Selvfølgelig den 18. marts udbrød det blodige oprør i Berlin, der førte til kong Frederik Wilhelm IV.s ydmygelse over for barrikadeheltene og til hans erklæring den 21. marts om at ville sætte sig i spidsen for det fælles tyske fædreland.

Som amtmand Kardorff håbede og ventede, forløb mødet i Rendsborg »roligt«, såfremt man ved dette udtryk forstår, at det ikke kom til blodige optøjer. I øvrigt har der næppe været synderlig ro i byen. Fra Itzehoe f.eks. kom vogne fulde af folk med faner, kokarder og bånd i de tyske farver. De vilde først ikke løse passérseddel, da de drog til »den frie rigsdag!« Fra morgenstunden af var byens gader smykket med sort-rød-

gyldne faner, og folk havde pyntet sig med kokarder på hatte og huer eller med bånd i knaphullerne. Medens de stænderdeputerede, hvis store flertal havde indfundet sig, holdt til hos gæstgiver Carl Dülffert, var der folkemøde i teatret med ophidsende taler; disses indhold var både de almindelige liberale krav og de specielle slesvig-holstenske. Fra folkemødet sendtes en 30-mands deputation, deriblandt de 4 Haderslevborgere, til de stænderdeputerede.

Wilhelm Beseler valgtes til de deputeredes præsident. Forhandlingerne trak ud til sen aften og endte med vedtagelsen af følgende krav til regeringen: en fælles slesvig-holstensk forfatning, Slesvigs optagelse i det tyske forbund, almindelig folkevæbning, presse- og forsamlingsfrihed samt afskedigelse af regeringspræsident L. N. Scheele. En deputation på 5 mand, deriblandt redaktør Olshausen og advokaterne Gülich og Claussen, skulde overbringe regeringen i København kravene. På mødet nedsattes desuden et tremandsudvalg, bestående af Beseler, Reventlou-Preetz og advokat Bargum; dette skulde overvåge begivenhederne og eventuelt igen indkalde de deputerede.

Vedtagelsen af nævnte krav var dog ikke sket enstemmigt. Blandt de deputerede, der havde indfundet sig, var den nyvalgte nordslesvigske deputerede H. A. Krüger. Han var kommet til stede i selskab med den ene af de flensborgske deputerede, rådmand H. P. Schmidt. Over for Beselers forsikring om, at de slesvig-holstenske krav kunde vente tilslutning også i Nordslesvig, nedlagde Krüger på dansk indsigelse: De herrer overser ganske, at det halve Slesvig er dansktalende og dansksindet, det vil ikke indlemmes i det tyske forbund, og skal borgerkrigens fakkeltændes, da vil vi nordslesvigere ofre liv og gods for vort moderland Danmark!¹⁸ Krüger forlod Rendsborg ud på aftenen, kom til Haderslev den følgende dags aften og var de følgende dage utrættelig virksom for at sætte handling bag den erklæring, som han havde afgivet.

Den 19. om morgenen sendte Scheele regeringsråd Höpfner til København med de efterretninger om Rendsborg-mødet, som han indtil da havde modtaget. Han regnede med, at Höpfner kunde komme til København den 20. om aftenen.¹⁹ Til Carl Moltke skrev Scheele, at han anså revolutionen for uundgæelig; det drejede sig nu kun om, på hvilken måde den vilde ske. Han troede heller ikke længere på, at man kunde stole på militæret, i det mindste ikke på garnisonen i Rendsborg.

Før Höpfner nåede København, havde man allerede der på anden vis

fået underretning om, hvad der var passeret i Rendsborg.²⁰ I statsrådsmødet den 20., der begyndte kl. 12, foredrog kongen selv »en skrivelse betræffende de sidste i Slesvig og Holsten, navnlig i Rendsborg forefaldne begivenheder«, og der må vel her sigtes til Rendsborgmødet den 18.²¹ Den 19. marts havde Laurids Skau i øvrigt sendt kongen et langt brev, hvori han udmalede, hvordan slesvig-holstenernes hemmelige plan gik ud på ved et coup de main at bemægtige sig fæstningen Rendsborg og hovedkassen sammesteds.²² Kongen føjede til sin oplæsning den udtalelse, at hvorledes fremtiden end vilde blive for Holsten og Lauenborg under hensyn til udviklingen i Tyskland, måtte Slesvig, »skønt et hertugdømme for sig selv«, på enhver måde bevares uadskillelig fra Danmark.

I statsrådsmødet udtalte både Carl Moltke og Reventlow-Criminil sig nu derhen, at man ikke længere vilde kunne stole på tropperne i hertugdømmerne. Bardenfleth fandt, at stemningen i hertugdømmerne var sådan, at den inden få dage vilde gå over til åbent oprør. Man var enige om så vidt gørligt at træne svaret til den deputation, der ventedes fra Rendsborg med de slesvig-holstenske krav. Ligeledes enedes man om at indkalde tropperne bortset fra de holsten-lauenborgske, og at dette skulde ske ikke ved parolbefaling, men gennem cancellierne ved direkte skrivelser til amtmændene. Disse skrivelser udgik den følgende dag, den 21.

Også til de københavnske nationalliberale førere var efterretningerne om Rendsborgmødet nået den 20. De gjorde så stærkt indtryk, at man besluttede at indkalde til et folkemøde i Kasino samme aften.²³ I spidsen for den resolution, som vedtoges på dette møde, sattes den udtalelse, at en slesvig-holstensk forfatning, hvad Rendsborgmødet havde krævet, vilde være en opgivelse af den danske kronens ret over Slesvig. Tværtimod skulde Danmarks og Slesvigs forbindelse sikres ved indførelse af en for begge fælles rigsforfatning. Slesvig skulde desuden have en egen provinslanddag for herved at betrygge hertugdømmets »nuværende provinsielle selvstændighed og de deri værende 2 nationaliteters lige ret«. Resolutionen endte med krav om et andet ministerium.

Af Kasinomødets talere havde Orla Lehmann udtalt, at han efter det, der var sket i Holsten, anså, at oprøret allerede var brudt ud. Men som der på Rendsborgmødet havde lydt en kraftig protest på dansk mod de slesvig-holstenske krav, kom Kasinomødet heller ikke til at savne en protest på tysk mod de ejderdanske. Den kom fra en af helstatens »slesvig-holstenske« embedsmænd, den deputerede i generaltoldkammer- og kom-

mercekollegiet Carl Francke. Francke vendte sig desuden mod Lehmanns opfattelse af, at afgørelsen allerede var faldet i Holsten. Han hævdede, at der i hvert fald var et stærkt mindretal, som vilde bevare monarkiets enhed. Så lidt som Krügers protest i Rendsborg skulde Franckes i København udrette noget i retning af at ændre de stillede krav. Men situationen kaster, synes det mig, et skarpt lys over det danske monarkis daværende tilstand. I København optræder en højtuddannet, dygtig slesvig-holstensk embedsmand imod ejderdanskheden, i Rendsborg er det en nordslesvigsk bondemand, der taler slesvig-holstenerne imod.

Kasinomødets krav understøttedes ved folketøget med Københavns borgerrepræsentanter og magistrat i spidsen næste dags formiddag til Christiansborg. Da deputationen fik foretræde for kongen, havde han allerede efter forhandling med Bardenfleth givet det gamle ministerium afsked. I statsrådet 21. marts, hvor dette skete, havde Bardenfleth udtalt, at de seneste begivenheder havde gjort det umuligt at give en fælles forfatning for hele monarkiet. I denne forbindelse fremhævede han oprettelsen af et tysk parlament i Frankfurt for det tyske forbund, hvortil Holsten hørte. Det gjaldt nu at bevare Slesvig for Danmark, dog med respekt for dets provinsielle selvstændighed; reskriptet af 28. januar måtte ophæves.

Et sådant helt nyt program kunde hverken Carl Moltke eller Reventlow-Criminil og heller ikke A. S. Ørsted billige. Derimod erklærede grev A.W. Moltke, at han med fuldkommen overbevisning kunde slutte sig til det nye princip. Det var dog med blødende hjerte, han skiltes fra samarbejdet med sine gamle kolleger, og før han eventuelt påtog sig et samarbejde med nye, måtte han kende disse.

Da kongen efter Bardenfleths råd under hensyn til de skete begivenheder og det kommende folketog opløste det gamle ministerium, var intet nyt ministerium færdigt. Da det trak noget ud med dannelsen af dette, og der ikke var rettet anmodning til de ministre, der tog deres afsked, om at fungere indtil videre, indtraf en kortere, delvis ministerløs tid.²⁴ Det var i flere henseender meget uheldigt. Den ventede slesvig-holstenske deputation ankom nemlig allerede om morgenen den 22. til København, men først om eftermiddagen kunde den nye ministerliste offentliggøres. A. W. Moltke blev premier- og finansminister, Bardenfleth justitsminister, grev F. M. Knuth udenrigsminister og C. A. Bluhme handelsminister. Af de nationalliberale (eller liberale) førere blev D. G. Monrad kul-

tusminister, A. F. Tscherning krigsminister og L. N. Hvidt og Orla Lehmann ministre uden portefeuille. Baron Carl v. Plessen overtog provisorisk ministeriet for hertugdømmerne, d.v.s. slesvig-holsten-lauenborgske kancelli.

Den 23. fik den slesvig-holstenske deputation audiens hos kongen. Den havde allerede forinden skriftligt indgivet de på Rendsborgmødet vedtagne resolutioner. Noget svar fik den foreløbig ikke, i statsrådet forhandles der vidtløftigt om svaret, men næste morgen indgav Carl v. Plessen sin afskedsbegæring fra det ham provisorisk overtagne embede. Foruden ham søgte de 4 deputerede og de allerfleste øvrige embedsmænd i det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli deres afsked; enkelte drog uden videre bort.²⁵ Nogen forståelse mellem repræsentanter for »slesvig-holstenismen« og den danske nationalliberale bevægelse syntes ikke længere mulig. Skarpt præciseredes bruddet i det af Orla Lehmann forfattede svar, som den slesvig-holstenske deputation endelig om eftermiddagen den 24. fik, og først efter at den var gået om bord på dampskibet »Hekla«, som skulde føre den til Kiel. Svaret bar i mindre grad præg af en regeringserklæring end af en folkeførsers manifest. Lehmann har senere selv udtalt om det, at slesvig-holstenernes andragende var deres ultimatum, der måtte besvares med et dansk, og at det gjaldt om at »rejse det banner, om hvilket det danske folk kunde samle sig til den forestående kamp.«²⁶

Kongen vilde, hedder det i svarets første halvdel, tilstå Holsten »en på en udstrakt valgrets grundlag bygget i sandhed fri forfatning«, og ved siden af egen regering og militærforfatning skulde Holsten få særskilte finanser. Han vilde desuden slutte sig til bestræbelserne for at oprette et kraftigt og folkeligt tysk parlament. Men han havde hverken »ret eller magt eller vilje til at indlemme sit hertugdømme Slesvig i det tyske forbund«. Tværtimod vilde han styrke »Slesvigs uopløselige forbindelse med Danmark« ved en fælles fri forfatning. Slesvigs selvstændighed skulde dog værnes ved egen landdag og særskilt forvaltning. Det var kongens ønske i samvirken med hans »kære og tro undersætter« at grundlægge fred og frihed i hans lande, men lovens herredømme skulde opretholdes. – Med dette svar var det ejerdanske program proklameret som regeringens – i afgjort strid med regeringspatentet af 28. januar og tidligere tilkendegivelser under Christian VIII. Men da den slesvig-holstenske deputation kom tilbage til Kiel, havde kongens derværende »kære og tro undersætter« uden at afvente dens hjemkomst rejst oprørets fane.

3. *Den provisoriske regerings dannelse*

Der er i det foregående anført flere ytringer af folk i regeringskredse, der går ud på, at man ventede uroligheder, ja åbent opør i hertugdømmerne. Vi har også nævnt, at Christian VIII allerede i januar 1847 forudså, det kunde blive nødvendigt at skride ind med væbnet magt. Man spørger derfor sig selv, om der af de slesvig-holstenske førere længe før oprørets udbrud forelå fuldt færdige planer til dette. Noget sikkert herom er ikke hidtil oplyst. I hvert fald kan sådanne planer næppe have været fælles for hele den slesvig-holstenske bevægelse. I Slesvig var denne bevægelses meget forskellige bestanddele ganske vist stort set svejset sammen, men i Holsten var der megen afstand mellem ridderskabet under grev Reventlou-Preetz' ledelse og den radikale og liberale opposition med en fører som redaktøren af »Kieler Correspondenz-Blatt«, Theodor Olshausen. Afstanden var så stor, at man dårligt kan tænke sig, at disse to retninger meget længe før marts 1848 kan have haft fælles udarbejdede oprørsplaner.

I L. N. Scheeles breve til Carl Moltke er der allerede efter udstedelsen af forfatningsreskriptet af 28. januar gentagne gange, som vi har set, tale om kommende uro og oprør. Men først i breve af 16. og 18. marts er han i stand til at berette, at der er udarbejdet en plan om indsættelse af en regering for hertugdømmerne med prinsen af Nør i spidsen, dog under kongens overhøjhed, i tilfælde af beslutninger om Slesvigs inkorporation i Danmark eller lignende.¹ De hjemmelsmænd, som Scheele anfører for sin beretning, gør denne troværdig, men viser tillige, at planen hører hjemme i ridderskabets kreds. Prinsen af Nør fortæller selv i sine erindringer, at han først i marts blev spurgt, om han vilde indtræde i en eventuel provisorisk regering.² Yderligere beretter han, at der allerede i februar med Wilhelm Beseler som hovedmand skal være truffet aftale om at danne en provisorisk regering for i nødsfald at »modsætte sig de danskes overgreb«.

Scheeles vurdering af udviklingen i hertugdømmerne gik, som anført, ud på, at den vilde afhænge af, hvordan tilstandene formede sig i Tyskland. Og her bredte revolutionen sig som en præriebrand fra stat til stat. Hvilket indtryk måtte ikke efterretningerne om omvæltningerne i Wien (13. marts) og i Berlin (18. marts) gøre i Kiel. Om forholdene i København udspreddes yderligere selv på et tidspunkt, hvor Carl Moltkes og Reventlow-Criminils stilling i regeringen var usvækket, bevidst eller ubevidst helt usandfærdige rygter. I begyndelsen af marts hed det sig således, at Carl Moltke var blevet skudt, der fortaltes om blodige tumulter i København og om tallet på de faldne!³ I et brev fra amtmand Kardorff 18. marts til Moltke, hvori han omtaler valgene af »erfarne mænd« i Holsten (11. og 13. marts) til rådslagningen om fællesforfatningen, siges, at disse valg sikkert vilde være faldet bedre ud, såfremt der ikke forud var udspreddt rygter om Moltkes afgang og Slesvigs inkorporation.⁴ At sådanne rygter verserede overalt, fremgår også af, at da sognepæsten i Rødning den 18. marts var på hjemvejen fra Ribe, indhentedes han af den slesvig-holstensksindede herredsfoged Bruhn i Frøs og Kalslund herreder og blev af ham spurgt, om det var sandt, at kongen var flygtet fra København, og at pøbelen her, hvad der havde stået i hamborgske aviser, havde revet Moltkes hus ned, og at Moltke var afskediget.⁵ Den grobund, hvoraf disse usande rygter skød op som giftige paddehatte, var både den slesvig-holstenske bevægelse i sig selv og den ejderdanske og dennes presse.

Selv om man ikke bogstavelig vil underskrive Lehmanns udtalelse på Kasinomødet den 20. marts, at oprøret i Holsten var en kendsgerning med mødet i Rendsborg den 18., så var de krav, som slesvig-holstenerne her stillede, dog ganske uantagelige for regeringen i København. Brudet var uundgåeligt, såfremt kravene var ultimative. Særlig udæskende over for den danske folkestemning var det yderligere, at den slesvig-holstenske deputation som medlem havde Theodor Olshausen, der på Rendsborgmødet havde hånet danskerne som »et dovent, dvask og usammenhængende folk« og proklameret »venskab med Frankrig, så længe det ikke vil udvide sig over Rhinen, ... had mod russerne og fjendskab mod Danmark«.⁶

Prinsen af Nør, der ifølge ovennævnte plan skulde være leder af en eventuel »provisorisk regering«, anså dog ikke alle Rendsborgmødets krav for ultimative. I et brev af 20. marts til kongen omtalte han først for denne, at han fra mange sider gentagne gange var blevet opfordret

til at sætte sig i spidsen for bevægelsen for at forebygge fuldstændigt anarki.⁷ Dette havde han altid afvist, thi han vilde ikke gå nogen ulovlig vej. Men nu da faren var overhængende, rådede han indtrængende kongen til at nedsætte et »administrationskollegium« for hertugdømmerne med prinsen selv som statholder, kommanderende general og kollegiets præses. Kollegiet skulde i øvrigt udgøres af det på Rendsborgmødet nedsatte tremandsudvalg. For at prinsen kunde modtage et sådant hverv, måtte kongen dog i forvejen gå ind på følgende 5 punkter: 1. hertugdømmernes finansielle og administrative adskillelse fra kongeriget; 2. indkaldelse af de to stænderforsamlinger til en fælles for at beslutte om en fælles forfatning; 3. presse- og forsamlingsfrihed; 4. Scheeles og Höpfners afskedigelse; 5. tilbagekaldelse af danske officerer fra tropperne i hertugdømmerne. Det ses, at prinsen ikke som Rendsborgmødet kræver Slesvigs optagelse i det tyske forbund eller folkevævning. Han mente ved sit forslag at kunne redde hertugdømmerne for kongen. Men han turde ikke stå ved sit ord at vedligeholde orden længere end til fredag den 24., »thi så rask som nu begivenhederne driver en den anden, kan man neppe regne fra en dag til den anden«.

I revolutionsdage falder ventetider lange. Prinsen oppebiede ikke ankomsten af sin kongelige slægtnings svar, før han skred til handling. Lige så lidt afventede de andre slesvig-holstenske ledere svaret på deputationsens andragende, ja ikke engang efterretningerne om, hvilke medlemmer det nye ministerium i København kom til at bestå af. Da meddelelserne om folkebevægelsen i København den 21. og det gamle ministeriums opløsning med den »Berlingske Tidende« nåede byen Slesvig om morgenen den 23., tog begivenhederne fart.⁸ En malende skildring heraf giver et brev, som Wilhelm Beseler – ganske vist en menneskealder senere – på årsdagen skrev til sin broder: »I denne samme morgentime, i hvilken jeg skriver dette, stormede Jacobsen [herredsfoged i herredet Krop og Meggerdorf, Gottorp amt] ind i kontoret med de til skrivelserne rettede ord: har De geværer? og derpå ind i mit arbejdsværelse med et eksemplar i hånden af den netop til Esselbachs gæstgivergård ankomne »Berlingske Tidende«, som udførligt berettede om begivenhederne i København den 21. En time senere sad jeg på vognen til Kiel. Fra Eckernförde sendte jeg bud til prinsen af Augustenborg, som man af hensyn til tropperne ikke kunde undvære. Fra Kiel til Fr. Reventlou, der også straks ankom. Da jeg havde underrettet ham om stillingen og sluttet med de ord: »aut

nunc, aut nunquam« [nu eller aldrig], gav han mig hånden med de ord: »lad det så gå løs!« [denn man løs].«

I Kiel forhandlede nævnte tre hovedpersoner og andre på advokat Bargums kontor. Her var altså samlet tremandsudvalget samt prinsen af Nør, d.v.s. de fire, som prinsen havde tænkt sig skulde udgøre »den provisoriske regering«. Men der havde samtidig dannet sig et andet revolutionscentrum på rådhuset, hvor de radikale og demokratiske kredse flokkedes. Resultatet af forhandlinger i dagens og aftenens løb mellem folkene her og dem på Bargums kontor blev, at den provisoriske regering fik en noget anden sammensætning end først påtænkt. Bargum gled ud og erstattedes med købmand M. T. Schmidt som repræsentant for rådhuskredsen, og det besluttedes at opfordre advokat Jürgen Bremer i Flensborg til at indtræde som en slags repræsentant for Nordslesvig. Yderligere var det Beseler og ikke prinsen, der kom til at stå i spidsen for regeringen. Omkring midnat affattedes den proklamation, der skulde danne grundlag for den provisoriske regerings overtagelse af magten i hertugdømmerne, og om morgenen kl. 6 den 24. proklameredes højtideligt den nye regering.

Proklamationens ordlyd var følgende:

»Medborgere!

Vor hertug er ved en folkebevægelse i København blevet tvungen til at afskedige sine hidtidige rådgivere og til at indtage en fjendtlig holdning over for hertugdømmerne.

Landsherrens vilje er ikke mere fri, og landet er uden regering.

Vi vil ikke tåle, at tysk land bliver givet til pris for de danskes rovlyst. Store farer kræver store beslutninger; der behøves en styrende myndighed til at forsvare grænsen og opretholde ordenen.

Idet vi bøjer os for den påtrængende nødvendighed og føler os stærke ved den os hidtil udviste tillid, har vi, følgende det kald, der er udgået til os, foreløbig overtaget ledelsen af regeringen, som vi vil føre i vor arvehertugs navn og til opretholdelse af landets og hans rettigheder.

Vi vil uopholdelig sammenkalde den forenede stænderforsamling, og så snart som landsherren igen er fri, eller stænderforsamlingen har overdraget ledelsen af landets anliggender til andre, vil vi give magten tilbage.

Vi vil med al kraft slutte os til Tysklands enheds- og frihedsbestræbelser.

Vi opfordrer alle landets velsindede indbyggere til at forene sig med os. Lad os ved fasthed og orden give det tyske fædreland et værdigt vidnesbyrd om den patriotiske ånd, der opfylder Slesvig-Holstens befolkning«.

Den sidste passus i proklamationen nævnte, at Bremer vilde modtage opfordring til at indtræde i regeringen. De fire underskrivere var Beseler, prinsen af Nør, Reventlou og M. T. Schmidt.

Skønt tremandsudvalget var blevet til fem og den ene af tremandsudvalget udskiftet, tager proklamationens udtalelser, som man vil se, tydeligt sigte på, at det i Rendsborg nedsatte udvalg nu overtager magten. Det føler sig stærkt ved den hidtil viste tillid, hedder det, og følger det kald, som er udgået til dem, og til sin tid vil de give magten tilbage, når landsherren er fri, eller »den forenede stænderforsamling«, et før Rendsborgmødet ukendt begreb, har overdraget magten til andre. Om tremandsudvalget kan det vel nok siges, at det havde fået et kald fra flertallet af Slesvigs og Holstens repræsentanter, skønt på ulovlig vis. Men tremandsudvalgets metamorfose til den provisoriske regering natten mellem den 23. og 24. marts finder ene sin begrundelse i revolutionen.

De radikale rådhuskredse havde ønsket, at proklamationen havde godkendt en række af tidens almindelige krav: presse- og forsamlingsfrihed, nævningedomstole, folkevæbning med valg af officererne m.m. Det skete ikke, men en vis godkendelse af disse krav kan lægges ind i sætningen om, at man vilde slutte sig til Tysklands enheds- og frihedsbestræbelser. Grev Reventlou skal over for demokraterne have hævdet, at regeringsmedlemmernes personligheder måtte være »en borgen for, at de i indre spørgsmål vilde opfylde folkets virkelige ønsker. Hvilke disse var, tilkom det alene de lovlige organer at afgøre«. Landsherren vilde måske snart igen kunne overtage regeringen, men trak det ud hermed, måtte den provisoriske regering også handle i de indre spørgsmål. Et bestemt løfte kunde han kun give om, at regeringen uden ophold vilde træffe foranstaltninger til landets forsvar.

Et vigtigt skridt i denne retning var overrumplingen af Rendsborg fæstning om formiddagen den 24. I sit brev af 19. marts til kongen havde Skau bebudet, at slesvig-holstenernes plan gik ud herpå, og at man også vilde bemægtige sig den derværende finanshovedkasse. Thi krig koster penge. L. N. Scheele udtalte i sit brev til Moltke dagen efter Rendsborg-

mødet som sin opfattelse, at man ikke længere kunde stole på militæret, i hvert fald ikke på Rendsborggarnisonen, hvis soldater også havde været under stærk påvirkning fra mødedeltagerne. Disse forudsigelser slog til. Prinsen af Nør, den tidligere kommanderende general i hertugdømmerne, tog om morgenen den 24. fra Kiel til Rendsborg sammen med Beseler, 5. jægerkorps – garnisonen i Kiel havde straks sluttet sig til oprøret – og et halvt hundrede Kielborgere.⁹ I Rendsborg marcherede jægerne uden videre ind i fæstningen, garnisonen samledes senere på paradepladsen og gik efter en tale af prinsen over til den provisoriske regering. Kun en del officerer blev deres ed tro. Lignende gik det ved de øvrige garnisoner i hertugdømmerne. Dog lykkedes det for nogle officerer at føre mandskabet nord på.

Vi vender et øjeblik tilbage til ordlyden af proklamationen 24. marts. Rigtigt er det, at kongen den 21. havde opløst det hidtidige ministerium, men dettes fald skyldtes snarere »folkebevægelsen« i Rendsborg end i København. Som urigtig må man derimod betegne både udtalelsen om, at landsherrens vilje ikke mere var fri, og at landet var uden regering. Med »landet« må menes hertugdømmerne. Allerede den 22. marts var det nye ministerium dannet, i hvilket Carl von Plessen var provisorisk chef for det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli. I denne stilling nåede han endog i sin korte ministertid at opfylde et af den slesvig-holstenske deputations krav: afskedigelsen af Scheele som regeringspræsident.¹⁰ Det var Plessens tanke i stedet for ham at konstituere etatsråd Francke. Først den 24. om morgenen meddelte Plessen, som ovenfor nævnt, at han opgav sin midlertidige stilling, hvorefter også alle deputerede i kancelliet søgte deres afsked. Skønt det overdroges udenrigsminister Knuth at tage sig af nævnte kancellis sager,¹¹ kan kancelliherrernes opgivelse af deres stillinger måske berettige en udtalelse som den, at »landet er uden regering«. Men proklamationen var forfattet, før dette skete, og efterretningerne herom nåede først senere Kiel.

De allerfleste af de slesvig-holstenske embedsmænd i København, som tog deres afsked, søgte syd på og stillede sig til den provisoriske regerings disposition. Der var mellem dem veltjente og dygtige embedsmænd som den deputerede i generaltoldkammeret etatsråd Carl Francke og den kommitterede sammesteds Rudolph Schleiden eller Adolph v. Warnstedt, deputeret i slesvig-holsten-lauenborgske kancelli. Det er derfor ikke mærkeligt, at det hurtigt lykkedes den provisoriske regering at organisere en

centraladministration for hertugdømmerne eller at skaffe kyndige folk til diplomatiske hverv. Enkelte slesvig-holstenere var for resten allerede rejst syd på i de dage, da deputationen ventede på svar.¹² Dette gælder således kontorchef i det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli C. E. E. Lesser, i øvrigt en svoger til Orla Lehmann; han tog den 22. til Kiel, forsynet med et lejdebrev af Lehmann og med besked fra deputationen, at den da endnu ikke havde opgivet håbet om en tilfredsstillende løsning. Da Lesser den 24. om aftenen nåede til Slesvig og her erfarede den allerede udbrudte revolution, beklagede han derfor dette. Han blev af den provisoriske regering ansat som råd i den slesvig-holstenske regering, hvor vi også finder ovennævnte Adolph v. Warnstedt.

Foruden kancelliherrerne indgav slesvig-holstenske officerselever i København begæring om afsked eller tog uden videre bort.¹³ Allerede midt i marts havde en slesvig-holstensk officer, premierløjtnant ved 2. dragonregiment i Kiel Christian Hartwig v. Bernstorff, indgivet afskedsansøgning.¹⁴ Han gav som begrundelse, at ved den sørgelige splid mellem de forskellige, kongen undergivne nationaliteter vilde han kunne blive udsat for en pligtkollision: mellem sin pligt som soldat og sin pligt som slesviger. Regimentet sendte ansøgningen videre, men »med sand bedrøvelse«, da Bernstorff var en særdeles dygtig og ærekær officer, agtet og afholdt af foresatte, kammerater og undergivne. Han modtog afsked i nåde tre dage efter oprørets udbrud. Men de officerer, der ikke i tide som Bernstorff havde gjort sig klart, hvilket blodigt opgør der under de indtrådte revolutionære tilstande i Europa forestod mellem den slesvig-holstenske og den ejderdanske bevægelse, og som 24. marts gik over til oprørerne, svigtede i hvert fald deres pligt som soldater. Vi skal nu, medens der rustes på kraft på begge sider, og den provisoriske regering sender ilbud til de tyske stater for at påkalde deres hjælp, undersøge, hvilken holdning embedsstand og befolkning i Slesvig indtog over for den nye regering.

4. *Den provisoriske regering anerkendes i Sydslesvig*

Da professor i historie i Kiel Johann Gustav Droysen sidst i marts sendtes som tillidsmand for den provisoriske regering til forbundsdagen i Frankfurt, lagde han vejen over Altona.¹ Han opsøgte her overpræsidenten, den tidligere chef for slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, grev Joseph Reventlow-Criminil for at give ham en beretning om stillingen. Greven fremhævede da over for ham »vanskeligheden ved og ejendommeligheden af det den 24. d.m. grundlagte system«. Vi får ikke at vide, hvori den tidligere kancellipræsident, en af Christian VIII.s mangeårige medarbejdere, så systemets »ejendommelighed«. Jeg tænker mig, at det navnlig har været den provisoriske regerings påstand om at optræde i kongens navn og varetage hans interesser og samtidig af al kraft modarbejde disse ved tilslutning til den revolutionære tyske bevægelse.

Udtalelserne i proklamationen om den ufri konge og om varetagelsen af hans interesser tilsigtede at lette kongetro og samvittighedsfulde embedsmænds og indbyggers overgang til systemet af 24. marts. Samme dag sendte den provisoriske regering en rundskrivelse til de forskellige myndigheder og opfordrede dem under henvisning til proklamationen, hvoraf eksemplarer vedlagdes, til at fortsætte forvaltningen af deres embeder og herved følge de bestående love og anordninger. De pågældende anmodedes om omgående at meddele, at man havde modtaget skrivelsen. De embedsmænd, der havde kasser under sig, skulde tillige angive pengebeholdningen. Det lød altsammen ikke så lidt uskyldigt.

Lidt anderledes formede var de skrivelser, som regeringen ligeledes den 24. sendte til overappellationsretten i Kiel og den holstenske og slesvigske overret.² Det siges her, at øjeblikkets fare og den bestående regerings faktiske ophør har foranlediget underskriverne til at konstituere sig som provisorisk regering for at opretholde sikkerhed og orden i landet. Derefter henvises til den hoslagte proklamation, og underskriverne udtaler, at de ikke tvivler om, at den pågældende ret vil slutte sig til deres

bestræbelser, samt beder den fortsat fungere. Medlemmer af de pågældende retter fortsatte også med en enkelt undtagelse hermed. Meget tidligt næste morgen gaves der regeringen i Slesvig meddelelse om den provisoriske regerings konstitution, og etats- og regeringsråd Heinzemann autoriseredes til foreløbig at overtage præsidiet.³ Regeringspræsident Scheele forlod Slesvig vistnok allerede om morgenen den 24.⁴ Höpfner, der, som tidligere omtalt, af Scheele den 19. var sendt som kurer til København, nåede på tilbagerejsen herfra den 24. næsten Slesvig.⁵ Her mødtes han imidlertid af en anden embedsmand i regeringen, auskultant, grev Arthur Reventlow, på vej nord på. Han fik Höpfners vogn standset, fortalt om Scheeles afrejse og de indtrufne revolutionære begivenheder i Slesvig; begge drog så mod nord.

Den provisoriske regering blev i øvrigt »anerkendt« af så godt som hele embedsstanden i Sydslesvig i løbet af få dage efter dens proklamation. Det skyldtes flere grunde. Først og fremmest, at embedsstanden, uddannet som den for en væsentlig del var i Kiel, var gennemsyret af de slesvig-holstenske teorier eller opfyldt af tysk nationalfølelse. Til belysning heraf skal anføres nogle udtalelser (fra juli 1848) af H. C. Riegels (f. 1793 i Nordborg), der efter oprørets udbrud blev udnævnt til kommandant på Als og civilguvernør på øen. Riegels mener, at »som følge af de bestående forhold« bør man respektere slesvigere med tyske sympatier, blot disse ikke går over til slesvig-holstenske.⁶ Han har selv fået sin opdragelse på tysk, er konfirmeret i Rendsborg og dimitteret fra det der-værende militærinstitut. Men han har altid vidst at skelne mellem sproget og pligterne mod konge og fødeland. Desværre var dette i almindelighed ikke tilfældet med de embedsmænd, som udgik fra den danske befolkning i Slesvig og søgte deres dannelse ved tyske universiteter. Deres tyske sympatier ytrede sig i forholdet til befolkningen ved en trykkende fornemhed, og de gik alt for let over til slesvig-holstenske og statsopløsende sympatier, som til slut lod dem bortræsonnere embedspligt og embedsed. Embedskontorerne blev herved sæde for den slesvig-holstenisme, der bragte ulykkerne over landet.

Der foreligger fra de embedsmænd, som sluttede sig til oprøret, vidtløftige »bortræsonneringer« af embedsed og embedspligt. Gode – men noget sene – motiver hertil fik de, da efterretningerne nåede hertugdømmerne om kongens svar til den slesvig-holstenske deputation om en fælles forfatning for Danmark og Slesvig (»Slesvigs inkorporation«) og om det

nye, kun af danske bestående ministerium. Man kan dog tvivle på, at disse, ganske vist meget vigtige forhold har spillet større rolle ved de pågældende embedsmænds holdning. Som et vidnesbyrd om embedsmændenes standpunkt vil vi tage den erklæring, som regeringens egen sagfører, oversagfører C.F.F.Hancke i Slesvig to dage efter oprørets udbrud sendte rentekammeret samtidig med, at han afgav den betænkning i et juridisk spørgsmål, kammeret havde afkrævet ham.⁷ Hanckes skrivelse belyser desuden forholdene i Slesvig by netop i disse dage.

Hancke sender sammen med sin beretning den provisoriske regerings proklamation og meddeler, at borgerskabet straks (d. 24.) havde sluttet sig til denne. Uden denne tilslutning vilde det, hævder han, næppe heller have været muligt at opretholde ro i byen, hvad der allerede i flere dage kun var sket ved særlige forsigtighedsforholdsregler. Ved helstatsministeriets afsked og dannelsen af et ministerium, hvori der ikke fandtes een eneste mand, som hertugdømmerne kunde se på med tillid, eller som repræsenterede deres »utvivlsomme rettigheder«, var håbet om en tilfredsstillende løsning af forholdet mellem dansk og tysk nationalitet og mellem kongeriget og hertugdømmerne helt svundet. Hertil kom befolkningens voldsomme uvilje, ja næsten had mod L. N. Scheele og Höpfner.

Den provisoriske regering, fortsætter Hancke sine udviklinger, erklærer nu udtrykkelig, at den kun »i landsherrens navn« vil varetage dennes og landets rettigheder i hertugdømmerne. Det vil sige, at den »udelukkende« vil opretholde hertugdømmernes landsrettigheder, fra hvilke landsherrens er uadskillelige, og modsætte sig angreb på »disses nationalitet«; den vil ikke se bort fra en forbindelse med kongeriget. Følgelig, sådan ender skrivelsen, »er det ingen tvivl underkastet, at den provisoriske regerings sag vil og må blive alle hertugdømmernes indbygges sag, for så vidt den ikke allerede er blevet det, såfremt ikke alt skal gå i skudermudder«.

Hanckes udtalelse om vanskeligheden ved i dagene før den 24. at opretholde ro og orden i byen Slesvig stemmer godt med en anden beretning om disse dage. Ved efterretningen om Rendsborgmødet den 18. var borgmester Schow i Åbenrå taget til Slesvig, hvortil han kom den 20., for at pleje råd med medlemmer af den slesvig-holstenske regering som Heintelmann og v. Harbou.⁸ Åbenrå havde i øvrigt den 18. sendt andragende til regeringen om indrettelse af en sikkerhedsvagt, og Schow fik under sit ophold at vide, at regeringen den 20. havde udstedt et cirkulære til magistraterne og henstillet til dem at indrette sikkerhedsvagter. Af det slesvig-

ske borgerskabs »Leben und Treiben« blev det straks klart for Schow, at byen allerede i højeste grad var grebet af bevægelsen, og at øvrigheden havde mistet enhver indflydelse på begivenhedernes gang. Regeringens mænd var rådløse. Heinzelmännchen og Harbou udtalte som deres opfattelse, at det klogeste var ikke at gøre modstand mod bevægelsen, men søge at beholde ledelsen af den for således at undgå ekscesser. Da Schow på hjemvejen den 21. i Flensborg besøgte sin kollega borgmester Chr. Fr. Callisen, mente denne, at det flensborgske borgerskab også begyndte at gribes af bevægelsen.

I Slesvig var der den 14. marts stiftet en borgerforening under ledelse af den slesvig-holstensksindede doktor M. Fr. Steindorf. Her boede også advokat W. Beseler og herredsfoged Jacobsen, der den 23. stormede ind i Beselers kontor med udråbet: »Har De geværer!« (se s. 30). Straks ved efterretningen om morgenen den 24. om dannelsen af den provisoriske regering, og inden man endnu havde fået dennes proklamation, gjorde man revolution i Slesvig.⁹ Steindorf lod stormklokkerne lyde og kaldte borgerskabet til rådhuset, hvor herredsfoged Jacobsen udråbtes til diktator i byen og afsk. major Unzer til kommandant. Disse satte sig derefter i spidsen for et større folketog og drog gennem byen for at få embedsmænd og militær til at anerkende den nye regering. Ganske enkelte embedsmænd som amtsforvalter, kammerråd Nicolaus Boldt vægrede sig dog herved.¹⁰ Han måtte derfor foreløbig finde sig i at få nogle borgere som vagt, men de afmarcherede dog snart efter. Et par dage senere erklærede han over for et fornyet krav om »anerkendelse«, at i 35 år havde han tjent upåklageligt, og han vilde ikke besmitte sit 36. år med forræderi. – Af militær lå et dragonregiment og et jægerkorps i Slesvig.¹¹ Mange officerer blev deres ed tro, men den største del af dragonregimentet gik til Rendsborg. Samme vej drog også jægerkorpset, efter at det først var afmarcheret til Flensborg. Dagen efter førte en kaptajn Lange imidlertid mandskabet tilbage til Slesvig, og da diktator Jacobsen her forsikrede ham om, at den provisoriske regering anerkendte kongen som landsherre, og oven i købet udbragte et leve for Frederik den syvende, drog Lange med sit mandskab til Rendsborg for at slutte sig til oprøret mod kongen. Uden den provisoriske regerings erklæring om, at den regerede i kongens navn og til opretholdelse af hans og landets rettigheder, vilde vi, som Beseler sagde til Jacobsen, i løbet af tre dage have været nødt til at flygte til Hamborg.

Om begivenhederne i Slesvig den 24. aflagde den nye diktator beretning til den provisoriske regering. Da Beseler den følgende dags aften kom til Slesvig, hørte diktaturet op, idet magistraten fik sine gamle beføjelser tilbage. Men der sattes foreløbig ved dens side en »hjælpekommission« m.h.t. politiske sager; i denne sad både Jacobsen og Steindorf.

Som i Slesvig anerkendtes den provisoriske regering i Ekernefærde og i flækken Kappel uden nogen opposition. Til Frederiksstad på vestkysten gik der den 24. ridende bud om revolutionen, og en af den slesvig-holstenske bevægelses mange advokater, Peter Stamp, fik en borgerforsamling indkaldt; den vedtog at sende en deputation til Rendsborg næste dag for at hylde den nye regering.¹² På vejen supplerede den sig med repræsentanter fra Stapelholm, bl.a. landfoged Volquarts og advokat F.L. Weimann i Sønder-Stapel. Her havde man tidligere indkaldt til et møde den 26. for at drøfte en folkevæbning, og dette møde formede sig nu som en storslået slesvig-holstensk tilkendegivelse. Fra kirketårnet vajede det sortrød-gyldne flag, folk smykkede sig med tyske kokarder, og landfoged Volquarts fik vedtaget en erklæring, der begyndte sålunde: »Vi, landfoged, landskriver, fogeder og indbyggere i landskabet Stapelholm og Kleinsee [kog] erklærer i vor i dag afholdte almindelige landsforsamling: Vi er tyske og vil sammen med vore tyske brødre i hertugdømmerne Slesvig-Holsten slutte os fast til det store, enige og frie tyske fædreland. Vi vil være tro, hulde og lydige mod vor hertug som vor nedarvede landsherre, ikke som en konge af Danmark«. Men da landsherrens vilje grundet på den danske folkebevægelse ikke var fri, hilste de den provisoriske regering med jubel. Erklæringen udtalte sig i øvrigt for, at det eventuelt kunde tillades nordslesvigere sognevis at stemme for tilknytning til Danmark, og at polakker og italienere under tysk styre fik »en uafhængig forbundsstilling over for Tyskland«. Navnlig dette viser, at den var affattet af en mand, der hørte til de radikale tyske partier.

Erklæringen forsynedes med ikke færre end 467 underskrifter. Yderligere besluttedes det at samle penge ind til køb af korn til proviantering af Rendsborg, og fra flere landsbyer leveredes der gratis korn eller korn til lav pris.

Et levende indtryk af, hvordan revolutionsfeberen rasede på den slesvigske vestkyst, får man gennem to breve, begge skrevne 28. marts, fra to af de slesvig-holstenske agitatorer. Det ene brev er skrevet i Slesvig fra den derværende over- og landretsadvokat F.H.J. Reiche til den proviso-

riske regerings præsident W. Beseler.¹³ Reiche var søndag morgen den 26. i Husum, om eftermiddagen i Bredsted, om aftenen i Læk, hvorfra han tog til Tønder. Om aftenen den 27. var han i Flensborg og den følgende morgen tidlig tilbage i Slesvig. Indtrykket af sine oplevelser sammenfatter han i følgende ord: »Jeg har aldrig troet, at Slesvig var i stand til at vise en sådan begejstring, som man finder den, og som jeg har truffet på denne rejse; den er virkelig lig vore tyske brødrer, da de rejste sig i 1813. Og en skønnere rejse har jeg ikke gjort end i disse 2½ dage.«

Den modtagelse, som Reiche søndag morgen i Husum fik hos amtmanden, kammerherre Godske Hans Ernst v. Krogh, kan dog næppe have været efter ønske. Krogh udtalte ingen anerkendelse af den provisoriske regering, men sagde, at han om mandagen vilde kalde amtsfuldmægtigene til møde til forhandling. Derimod lovede borgmesteren, at den tyske fane om eftermiddagen skulde vaje fra rådhuset, og at han vilde afholde en almindelig folkeforsamling. »Der blev stort røre i Husum«, skriver Reiche. Resultatet blev også, at fra Husum sendtes en deputation til Rendsborg med anerkendelse af regeringen.¹⁴

Om eftermiddagen klokken 2 kom Reiche til Bredsted, hvor landfogeden Johann Carstens i en talrig forsamling proklamerede den provisoriske regering og meddelte, at rekrutter og permitterede soldater skulde tage kurs mod Rendsborg.¹⁵ Der var fremlagt en liste, hvorpå frivillige kunde tegne sig, og der havde allerede tegnet sig over 30. Landfogeden opfordrede Reiche til at sige noget om revolutionen i Slesvig samt forklare, hvordan befolkningen burde væbne sig (med jagtgeværer, spyd, leer osv.) til sikkerhed mod strejffpartier. Hvis hele landet sådan stod under våben, sagde Reiche, vilde danskerne måske slet ikke komme. Det var også vigtigt af hensyn til eventuel hjælp fra Tyskland, at de tyske brødre så, at vi selv tog våben i hånd. Derpå udbragtes et leve for det store tyske fædreland, hvori over 1000 deltog. Mange steder vajede de tyske og slesvig-holstenske flag.

Da Reiche kom til Læk, hvor han skulde træffe en anden slesvig-holstensk agitator, købmand Johann Chr. Todsen fra Tønder, havde man allerede der afholdt folkemøde og møde af sognefogederne. Men der var dog en talrig mængde tilbage, som Reiche kunde fortælle om hændelserne i Slesvig, Husum og Bredsted. En udførlig beretning om mødet i Læk finder vi i et brev 28. marts fra Todsen til købmand L. Karberg i Åbenrå, som han orienterede om »den gode sags« nuværende stilling på

vestkysten og særlig i Tønder.¹⁶ Ved mødet, hvor en »overordentlig stor folkemængde« var til stede, skriver Todsens, holdt distriktets stænderdeputerede, justitiarius Andreas Hansen »et godt foredrag«, opfordrede til dåd og »fandt villige tilhørere og dådkraftige mænd, der vil forstå at handle lige så godt som i Holsten og måske bedre«. Da mængden absolut vilde høre Todsens tale, og det store lokale ikke kunde rumme den, talte Todsens ud gennem vinduet til de forsamlede. »Resultatet af denne sammenkomst har sat alle smede i bevægelse for at smede lanser, spyd osv.«. Todsens ender sin beretning, der i øvrigt omhandler forholdene i Tønder, med at fortælle, at han på fredag (d. 31.) agter sig til frisernes land for at se, om han kan vække de døde: »Lykkes det mig, så bliver der røre«.

På Sild afholdtes der den 28. marts en landskabsforsamling i Keitum, hvor man enstemmigt vedtog at adlyde den provisoriske regering.¹⁷ Meddelelsen om dennes konstitution havde »bevæget alle gemytter på det glædeligste og fyldt alles hjerter med berettigede håb om vort lands fremtid«.

I den samtale, som borgmester Schow i Åbenrå den 21. marts havde med Flensborgs borgmester, Callisen, havde denne, som det tidligere er nævnt, udtalt, at også borgerskabet i Flensborg begyndte at gribes af bevægelsen. Byens befolkning var for den overvejende dels vedkommende loyal og kongetro, men der fandtes dog et rørligt slesvig-holstensk parti med advokat Jürgen Bremer som fører.¹⁸ Allerede ved efterretningen om Rendsborgmødet havde en tysksindet flensborgsk læge proklameret revolution, dog uden større resultat! Byens politimester tilskrev lægens revolutionsforkyndelse lidt for rigelig indtagelse af våde varer. Den 22. vedtog man i Flensborg at oprette en sikkerhedsvagt, sådan som den slesvig-holstenske regering havde opfordret til. Som fører valgtes den dansksindede købmand Claus Schwennsen.

Underretning om den provisoriske regerings dannelse er sikkert allerede den 24. nået til Flensborg. Men i et møde dagen efter af begge bykollegier, d.v.s. magistraten og deputeretkollegiet, besluttedes, at spørgsmålet om anerkendelse af regeringen skulde udsættes, indtil der indløb en officiel meddelelse fra den. Imidlertid vedtog man samtidig enstemmigt at offentliggøre følgende erklæring: »Vi vil, at hertugdømmet Slesvigs stilling fortsat skal forblive ganske som hidtil, og dette gælder også dets forbindelse med Holsten«. Erklæringen skulde berolige borgerne; der tænkes nok her først og fremmest på de revolutionsgale. I øvrigt tager

den afstand både fra Slesvigs inkorporation i Danmark og fra dets optagelse i det tyske forbund.

Søndag den 26. indløb den provisoriske regerings officielle opfordring om anerkendelse. I et nyt møde vedtog bykollegierne nu enstemmigt »anerkendelsen«. Det har sikkert kostet de mange dansksindede medlemmer af kollegierne stor overvindelse at gå med til denne beslutning. Derom vidnede fleres forgrædte ansigter, da de kom ud fra mødet. Beslutningen udløste stor jubel hos de udenfor samlede slesvig-holstenere. Når disse opfattede beslutningen således, at Flensborg herved havde erklæret sig for den provisoriske regering, er dette imidlertid urigtigt. Vedtagelsen betød, at man vilde følge dens ordrer, og motiveredes af borgmester Callisen og andre med, at man måtte »vige for overmagten, anerkende og finde sig i alt«. Denne motivering forstås bedre, når man tænker på, at oprørshæren allerede dagen efter rykkede ind i byen.

I mødet vedtoges det at offentliggøre anerkendelsen ved trykken og ledsaget af følgende udtalelse: »Vi erklærer, at byens kasse, sparekassen, filialbanken [en filial af Nationalbanken], bankierforretningen [grundlagt af slesvig-holstenere], told og post og andre offentlige institutioner står under borgerskabets værn. – Vi erklærer, at ingen vil blive udsat for overlast på grund af sine politiske anskuelser, men enhver vil nyde borgerskabets fulde beskyttelse«.

Samtidig med, at Flensborg anerkendte den provisoriske regering, sendte byens magistrat den en skrivelse fuld af bekymring for, hvordan det skulde gå den flensborgske handel, hvis det kom til krig mellem slesvig-holstenerne og Danmark. Skrivelsen betoner, at byens merkantile interesser i høj grad knytter sig til Danmark; næsten alle de flensborgske købmænds handel går for en væsentlig del derhen, og mange handlende har næsten hele deres formue udestående i kongeriget. Magistraten anmoder indtrængende den provisoriske regering om at betænke dette for om muligt at undgå ethvert skridt, der kan virke forstyrrende herpå! Sådant var ganske vist »spildte Guds ord på Balle-Lars«. Men man forstår med denne skrivelse in mente, at de ivrige slesvig-holstenere kunde bebrejde flensborgerne, at de satte handelsinteresserne over »patriotismen« – som denne sidste nu opfattedes af slesvig-holstenerne.

Større glæde havde disse af angelboernes stilling. I Angel synes den slesvig-holstenske bevægelse i ikke ringe grad at have fået tilslutning, ikke blot hos akademikere, men hos godsejere og storbønder, trods det at be-

folkningen her endnu overvejende var dansktalende. Blandt mere fremtrædende slesvig-holstenere kan nævnes godsejer W.A.Rumohr til Tøstrup, G.C.L.Steindorff på den store gård Grumby, gårdmand Rasch fra Bjerent (Nybøl sogn, Gottorp a.) og forstanderen for landbrugsskolen i Ørsbjerg (Tøstrup s.), degnen Jürgensen. De tre sidste skal være optrådt som talere ved en talrig besøgt folkeforsamling i Sønder-Brarup den 27. marts, hvor man drøftede oprettelse af sikkerhedsvagter og en landstorm.¹⁹ Amtmand Liliencron i Slesvig var til stede, smykket med den tyske kokarde, og tilskyndede ivrigt hertil. At der i dagene efter oprøret blev fordelt en mængde våben mellem angelboerne, er givet.²⁰ Våbene hentedes i Rendsborg eller Slesvig. I sognet Ølsby (Ulsby) (Strukstrup hrd., Gottorp a.) var der eksercits 2 gange om ugen, hver gang omtrent 1 time om aftenen; både gårdmænd og tjenestefolk ekserceredes.

Mødet i Sønder-Brarup omtales bl.a. i en beretning fra april fra godsejer M. Hagemann til Udmark (Ohrfeld) i Esgrus sogn.²¹ Hagemann gør i beretningen rede for sin stilling til oprøret og siger, at indtil den 25. marts var folkestemningen rolig. Men efter den provisoriske regerings dannelse viste der sig også her omrejsende agitatorer, som opfordrede til frafald fra det bestående. Den 26. havde han fået en proklamation fra den provisoriske, men afvist den. Samtidig fordeltes der trykte indbydelser til folkeforsamlingen i Sønder-Brarup. Han deltog ikke i denne, men fik at vide, at man der havde udstødt forbandelser mod ham som danskerven. Han modtog også pr. brev advarsler og anonyme trusler om, at man vilde stikke gården i brand, hvis han ikke anerkendte den provisoriske og undlod at sende soldaterne til Fredericia. Da han nu fra amtmand Liliencron modtog prinsen af Nørs ordre om indkaldelserne til Rendsborg og hørte, at Flensborg og Slesvig havde anerkendt den nye regering, fandt han det rådeligst at adlyde. Han lod sin sekretær slutte journalen med ordene: »Indtil nærværende dag den 27. marts 1848 har jeg tro tjent min konge og nedarvede landsherre; men nu er min vilje ... ikke længere fri«. En ny journal indrettedes for den ufrie virksomhed.

Allerede den 25. marts var der på foranledning af den deputerede for valgdistriktet (9. distrikt), underretsadvokat Chr. Rønnenkamp i Flensborg, holdt et møde i Husby.²² Der underskrevs her en adresse med tilslutning til den provisoriske regering, og også sognepræsten, L. Siemonsen, skrev under. Det var vistnok ligeledes fra dette møde, at der sendtes en deputation til amtmand Warnstedt i Flensborg med opfordring til ham

om at få dannet en folkevæbning.²³ Warnstedt anerkendte nok den provisoriske regering og udførte dens ordrer, men synes ingenlunde at have været besjælet af samme iver for den slesvig-holstenske sag som hans kollega i Slesvig, amtmand Liliencron. Efter slaget ved Bov den 9. april, da den danske hær besatte Slesvig, søgte Warnstedt at retfærdiggøre sin holdning som påtvunget af omstændighederne. Han roste sig desuden af at have hindret, at der blev noget af den påtænkte folkevæbning i Flensborg amt.

Tidligere er nævnt Beselers ytring om, at hvis oprørslederne ikke havde dækket sig med legitimitetens maske, vilde de i løbet af tre dage have været landflygtige. De oplevede nu i stedet i samme tidsrum at se deres selvgjorte regering anerkendt i hele Sydslesvig. Ingen steder mødte de alvorlig modstand, hverken hos militær eller embedsmænd. En del officerer og enkelte embedsmænd drog nord på for at stille sig til kongens disposition. Andre embedsmænd undslog sig ganske vist i begyndelsen for anerkendelsen, men faldt efter trusler til føje, forblev i deres stillinger og adlød de nye magthavere. Uden nogen blodsudgydelse og under den danske regerings tilsyneladende fuldkomne passivitet gik magten i Sydslesvig over til revolutionslederne. Skulde det lykkes dem også at vinde anerkendelse i Nordslesvig?

5. Nordslesvig og den provisoriske regering

Om Nordslesvig hedder det i et brev fra Peter Chr. Koch, redaktøren af »Dannevirke«, til Flor fra begyndelsen af februar 1848, at selv om det er søvnigt og dorsk, udgør det ikke længere noget terrain for slesvig-holstenerne: Det er i åndelig henseende aldeles vundet for Danmark.¹ Koch føjer dog til udtrykket Nordslesvig den indskrænkende bemærkning: »eller såvidt 'Dannevirke' er udbredt«. Og selv om dette blad havde nået en efter datidens forhold betydelig udbredelse og indflydelse – det havde i 1848 1250 holdere – var der alligevel forblevet et ikke ringe »terrain«, navnlig i byerne, hvor slesvig-holstenske sympatier havde sat sig godt fast.

Dette gælder således om befolkningen i byen Tønder trods dens danske opland og de nære danske enklaver. Her havde bykollegierne den 23. marts vedtaget at indrette en borgervæbning, og dagen efter blev den før nævnte købmand Todsens bemyndiget til at købe geværer i Åbenrå, så de kunde have noget at skyde med.² Todsens rejste til Åbenrå, hvor han kom til at overvære denne bys tilslutning til oprøret, og vendte tilbage den 25. med efterretningen herom. Hans beretning opfordrede til »rask handling«, som han selv siger i et brev et par dage senere,³ men bykollegierne tog endnu den dag ingen afgørende beslutning. De nøjedes med en udtalelse om, at Tønder, »som notorisk stedse har sluttet sig til landets sympatier, ikke kan modsætte sig tingenes faktiske ordning«.⁴ Borgervæbningen skulde begynde næste mandag (den 27.) med indskrivning af folk; indtil borgervæbningen var indrettet, skulde skyttekorpset medvirke til opretholdelse af orden. Den kongetro amtsforvalter Holstein i Tønder havde den 25. besluttet sig for at sende sin kassebeholdning på henved 14.000 rdl. ikke til hovedkassen i Rendsborg, men til Ribe og herfra videre til København, for at pengene ikke skulde falde i revolutionsmændenes hænder.⁵ Han hindredes med magt heri, hvorefter pengene blev sendt til Rendsborg.

Den 26. samledes bykollegierne atter til drøftelse af »dagshændel-

serne«. ⁶ Nogen skrivelse fra den provisoriske regering til magistraten om »anerkendelse« var endnu ikke kommet; den kom først dagen efter. Men de deputerede borgere hævdede, at når byer som Altona, Rendsborg, Kiel, Slesvig og Flensborg havde anerkendt den provisoriske regering, kunde bykollegierne ikke længere udsætte afsendelsen af en anerkendelsesskrivelse og en deputation. Magistraten bøjede sig for de forebragte grunde, man valgte en deputation, og en stafet afsendtes med anerkendelsesskrivelsen. Denne nævnte dog også, at landsherrens rettigheder skulde opretholdes. Borgmester Broder Knudsen kalder derfor senere skrivelsen for en »betinget« anerkendelse, da han skulde forsvare den over for den danske regering. ⁷

Det sete afhænger af øjnene, der ser. Den gamle helstatsmand, knipplingskræmmer Jens Wulff fra Brede, tog den 26. marts til Tønder for at se og høre, »hvordan det stod i denne bevægede tid«. ⁸ Han konstaterer, at der er stort røre i byen, at den provisoriske regering er anerkendt, og at »det seer faerlig ud, Herren giv, at alt måtte vorde fredelig ordnet«. Samtidig noterer han i dagbogen, at de Tønder seminarister vil til Rendsborg at forsvare den provisoriske regering, og at alle Kiel studenterne skal være der, ligesom man venter preussiske hjælpetropper. Det var dog ikke seminariets forstander, den loyale professor Bahnsen, der havde indgivet seminaristerne krigslysten. En helt anden stemning end hos Wulff møder vi i købmand Todsens tidligere nævnte brev af 28. marts til købmand Karberg. ⁹ Han var kl. 3 om natten mellem den 26. og 27. vendt tilbage til Tønder fra mødet i Læk og fandt tønderingerne endnu på benene. Den 27. blev den tyske fane stukket ud af rådhusvinduet, og borgmester Knudsen udbragte et leve for det store tyske fædreland. »For 4 uger siden havde vi valg, ved hvilket denne mand ikke vilde vælge Beseler, og nu efter så kort tid – i Beselers ånd et leve udbragt af denne mand! – For rigelig 8 dage siden var der oprør i Berlin, og nu stikkes den tyske fane ud af det herværende rådhusvindue! Man bliver snart forstumlet i hovedet«.

Todsens bemærkninger om Knudsen viser, at denne fulgte med strømmen, men ængstelig og uden indre drift. ¹⁰ I en senere erklæring af bykollegierne til kongen siges, at de gav efter for omstændighedernes tryk og søgte at lede strømmen, »idet vi forsigtig kastede os ind i samme«. ¹¹ Todsen er heller ikke rigtig tilfreds med amtmanden, kammerherre Fr. Chr. v. Kroghs eller herredsfoged i Tønder og Højer herreder, justitsråd

M.G.C.Dröhse's stilling til bevægelsen. »Den aristokratiske og bureaukratiske ånd vil ugerne underordne sig den demokratiske«, skriver han. Krogh anerkendte nok modtagelsen af den provisoriske regerings skrivelse af 24. og lod dens anordninger ekspedere, men han sluttede sig ikke til oprøret. Dröhse indtog et lignende standpunkt og meddelte bl.a. lægds-mændene den provisoriske regerings ordrer om indkaldelse af soldaterne til Rendsborg.¹² Men samtidig sendte han kongen en udførlig skrivelse med meddelelse om sin stilling. Den ender: »Skulde min ved omstændighedernes tvang fremkaldte adfærd ikke finde Allershøjeste billigelse, skulde mit skridt kunne tydes som et delvist edsbrud, så har jeg herved søgt at forebygge en sådan fortolkning og beder, da min ed er mig hellig, men min øjeblikkelige stilling højst mislig, ret snart om Allershøjeste forholdsordrer«.

For revolutionsmændene var det af største vigtighed, at deres indbyrdes meddelelser nåede så hastigt som muligt frem. Købmand Todsén i Tønder gjorde også i brev af 28. marts Karberg i Åbenrå forslag om at indrette en daglig stafettjeneste mellem de to byer, således at stafetterne udvekslede depecher i Bredevad.¹³ Depecherne fra Åbenrå burde desuden indeholde nyhederne fra Haderslev, som den derværende slesvig-holstensksindede herredsfoged Petersen var bleven instrueret om at levere. Todsén var ganske vist klar over, at åbenråerne formodentlig ikke vilde kunne få så mange nyheder fra Tønder som omvendt: »det kan man dog imidlertid ikke vide«. – Lad os nu se lidt på de nyheder fra Åbenrå, som Todsén allerede den 25. bragte til Tønder, da han selv virkede som stafet.

Den 21. marts var Åbenrås borgmester Georg Schow vendt tilbage til byen fra sin tidligere omtalte rejse til Slesvig, hvor han fik et så stærkt indtryk af den voksende slesvig-holstenske bevægelse.¹⁴ Dagen efter udstedtes et opråb om at melde sig til indtræden i den sikkerhedsvagt, som byen vilde oprette. Den 24. talte denne 250 personer, næsten alle, siger Schow, fra over- og mellemklassen. Skønt Schow udtaler, at alle partier her var repræsenteret, har det store tal nok været slesvig-holstenere, da danskheden navnlig fandtes i de lavere lag. Fremtrædende slesvig-holstenere var købmand Karberg, hans broder, der var apoteker, advokat Bruhn, købmændene Detlefsen og Lüders og skibsbygmester Paulsen. En ædel talsmand for danskheden havde byen i krøblingen, urmager Frederik Fischer, redaktøren af Apenrade ugeblad. Schow formåede ham den 22. til at fjerne to efter Schows mening ophidsende artikler i bladet.

Ellers vilde hans hus, trykkeripresse og person sikkert være blevet udsat for overlast, mener Schow. Så stor var ophidselsen allerede.

Efterretningerne den 24. om begivenhederne i Kiel og København øgede yderligere denne. Schow fortæller, at han om aftenen den 24. var hos amtmand Chr. v. Stemmann og her var sammen med Höpfner og grev Reventlow, der var på flugt nord på, og som berettede om revolutionen. Om hændelserne i København fik han bl.a. besked i et brev fra en svinger, ansat i det slesvig-holstenske kancelli. Da Schow på hjemvejen fra Stemmann gik over torvet, var en større menneskemængde forsamlet, der krævede den provisoriske regering proklameret. Schow lod derpå magistrat og deputeretkollegium indkalde til møde på rådhuset samme nat kl. 12. Proklamationen af den provisoriske regering, der her fandt sted i overværelse af en talrig forsamling, også nogle fremmede som Todsén fra Tønder, må i sandhed kaldes en mørkets gerning. Nogle af bykollegiernes medlemmer vækkedes af deres gode søvn, for at de kunde komme med til midnatsmødet, 2 tyske faner var opstillede i værelset, hvor bykollegierne enstemmigt vedtog at slutte sig til den provisoriske regering, hvad der efterfulgtes af tre hurra-råb. Nævnte faner blev næste dag stukket ud fra rådhuset, ligesom den provisoriske regerings proklamation blev oplået på gadehjørnerne. På torvet vajede en sort-rød-gylden fane, og i gaderne var der fra tidlig morgen til langt hen på natten fuldt af mennesker, de fleste med tyske kokarder. I spidsen for magistraten begav Schow sig til byens forskellige embedsmænd for at afkræve dem tilslutning til den provisoriske regering, hvilken alle gav med undtagelse af postmesteren, kaptajn v. Moltke. Han erklærede sig bunden af sin ed til kongen og vilde kun følge den provisoriske regerings ordrer, for så vidt de ikke var i strid med hans foresatte myndigheds, generalpostdirektionens.¹⁵

Borgmester Schow påberåber sig i en senere erklæring til de danske autoriteter som sin fortjeneste, at han skaffede redaktør Fischer frit lejde til at forlade Åbenrå og ligeledes hindrede, at de troblevne officerer og mænd som professor Chr. Paulsen fra Kiel og baron Eggers fra Slesvig udsattes for overlast, da de drog nord på gennem byen. Han vil også have forhindret åbenråerne i et planlagt togt til Haderslev for at få denne by til at anerkende revolten. Men på den anden side er det notorisk, at myndighederne og folk i Åbenrå gjorde, hvad de kunde, for at hindre de indkaldte landmilitærreserver i gennem Åbenrå at rejse til deres afde-

linger i Fredericia og Århus. Sikkerhedskorpset anholdt en 30-40, som bragtes til rådhuset, her opfordredes til at gå til Rendsborg og fratoges deres pas. Den 28. skrev Schow således til Sønderborg amt, at da de til de danske regimenter indkaldte reservister nu skulde til Rendsborg, sendte han 12 pas, som var frataget i Åbenrå anholdte soldater, som var blevet vist hjem.

Borgmester Schow hævder, at han den 25. fik forhindret folkemængden i et tog til amtshuset for at afkræve amtmanden over Åbenrå og Løgumkloster amter, Christian v. Stemann, en kategorisk erklæring om anerkendelse af den provisoriske regering. Stemann modtog først den 27. denne regerings skrivelse og svarede da, at han var rede til fortsat at røgte sit embede i henhold til de gældende love og bestemmelser.¹⁶ Men allerede dagen før havde han i henhold til prinsen af Nørs ordre ladet indkalde mandskab til Rendsborg, medens han den 24. havde ekspederet indkaldelser til Fredericia. De bekendtgørelser, han modtog fra den provisoriske regering, undlod han dog foreløbig at indføre i amtets journal.

Stemann havde den 26. indbudt sognefogeder, amtsfuldmægtige og forskellige af amtets embedsmænd samt provst Rehhoff til møde på amtshuset dagen efter.¹⁷ Han oplæste på dette møde den provisoriske regerings skrivelse, men udtalte, at han ikke agtede at opfordre nogen til at slutte sig til den eller anerkende skrivelsens indhold. Fremtiden og en nøjere undersøgelse måtte vise, om dette var grundet på ret. Imidlertid holdt han det under de overordentlige forhold for sin pligt at sørge for opretholdelse af ro og orden og opfordrede til at hjælpe med hertil. Den stærke bevægelse, amtmanden befandt sig i, viste sig ved, at han under sit foredrag ikke kunde holde tårerne tilbage. Da flere af de tilstedeværende ytrede sig imod den provisoriske regerings foranstaltninger som uforenelige med troskab mod kongen og sagde, at de vilde blive deres embedsed tro, udtalte Stemann, at det måtte antages, at kongens vilje ikke var fri. I samme retning ytrede provst Rehhoff sig. Der var på mødet ikke tale om at skulle anerkende den provisoriske regering; det overlodes enhver at handle, som han vilde; mødedeltagerne var enige om at fortsætte deres hverv efter den bestående tingenes orden. Det er formodentlig til dette møde, Stemann hentyder ved sin bemærkning i skrivelserne til den provisoriske regering, at han vil følge dennes opfordring og allerede har meddelt dette til amtets embedsmænd og repræsentanter. Større begejstring for den provisoriske regering har Stemann næppe næ-

ret, men han var modstander af Slesvigs inkorporering i Danmark og tilhænger af den bestående forbindelse mellem Slesvig og Holsten. Schow udtaler i et brev af 26. til hertugen af Augustenborg, at han »med stort besvær« har formået Stemmann til at slutte sig til den provisoriske regering.¹⁸

Som i Åbenrå blev den provisoriske regering proklameret i flækken Løgumkloster.¹⁹ Det tysksindede parti synes her som i byerne at have behersket overklassen. Birkefoged J. A. Elvers sluttede sig således ganske til oprøret. En god slesvig-holstener var også kromand Jens Hansen Ibsen; hertugen af Augustenborgs billede hang i hans stue. Ibsen blev kommandant for det borgerkorps, som indrettedes i flækken, og hvortil alle skulde melde sig. En søn af ham, der den 24. var indkaldt til Fredericia, gik, efter at faderen havde været i Åbenrå og her søgt underretning om forholdene, i stedet til Rendsborg. Den praktiserende læge i Løgumkloster C. C. E. Roll var ligeledes slesvig-holstener og medlem af det patriotiske slesvig-holstenske selskab. Under et besøg i Tønder den 25.-26. forsynede han sig med eksemplarer af den rendsborgske borgerforenings bekendtgørelse om det i Rendsborg den 24. passerede og om den provisoriske regerings oprettelse. Disse udbredte han efter sin hjemkomst, ligesom Ibsen efter sin rejse var vendt tilbage med oprørsregeringens proklamation. Da dr. Roll senere over for den danske regering skulde forsvare sin slesvig-holstenske virksomhed, skriver han følgende, der maler revolutionsstemningen: »Som et tordenslag i en tung og trykkende atmosfære indtraf i Løgumkloster lørdag den 25. marts efterretningen om indsættelsen af en provisorisk regering i Hans Majestæts navn ... Vi havde de sidste 4 uger i hele Europa oplevet en kuldkastelse af de mest stabile forhold, det utænkeligste var ikke blot tænkeligt og muligt – nej, let i kraft af den folkevilljen iboende moralske kraft. Når vi i julitronens, Metternichs og den preussiske militærstats fald så et fait accompli, hvor meget mere tilgiveligt var det da ikke at betragte de herværende begivenheder på samme måde, idet ...«. Den noget søgte begrundelse, som herefter følger, for, at han skulde have troet på en fredelig bilæggelse af striden, udelader jeg.

Skønt det slesvig-holstenske parti fik overtaget, var det langtfra enerådende i Løgumkloster. En modstander havde det således i præsten H. P. J. Höcker, der omkr. den 24. over for Elvers udtalte, at Beseler fortjente at hænges op ved benene, og Bremer var ikke for god til samme behandling! Skolelærer og degn var nok af lignende mening. Meget

dansksindet var ligeledes krigsråd, distriktskirurg Gadolin. Da borgerkorpset den 26. om eftermiddagen marcherede gennem gaderne, blev der af flere både ud for Höckers og Gadolins huse sunget »Schleswig-Holstein meerumschlungen ...«. Såvel skolelærer som degn protesterede over for kommandanten og opfordrede til at holde fred og ro, men fik grove ord af den krigeriske kromand.

En tragisk rolle kom i disse dage Løgumklosters nyudnævnte amtsforvalter, den danske adelsmand M. A. von Harbou til at spille. Han indførtes først i sit nye embede den 21. marts og var således ganske ukendt med stedets forhold ved revolutionens udbrud. I 14 dage havde han desuden ikke læst aviser, så begivenhederne kom helt bag på ham, netop som han troede, at han i sin nye stilling og efter talrige embedsansøgninger var kommet på den grønne gren! Den 24. lod han indkaldelserne til Fredericia ekspedere, men da han den 26. gik ind til byen, traf han der hele borgerskabet i våben, hørte også Schleswig-Holstein-visen sunget. Netop da indfandt sig et ridende sendebud, pyntet med tysk kokarde, sendt af amtmand Stemann med de nye ordrer om indkaldelserne til Rendsborg. Den forsamlede mængde udbrød i leveråb for Frederik VII, den provisoriske regering og amtmand Stemann. Harbou tabte nu, som han siden skrev, aldeles sit hoved og fulgte den provisoriske regerings ordrer.

To dage senere sendte birkefoged Elvers, foranlediget af slesvig-holstenske borgeres klager, en længere skrivelse til pastor Höcker. Han meddelte her, at han samme formiddag tillige med flere borgere vilde indfinde sig hos præsten og afkræve ham en edelig revers om, at han vilde afholde sig fra »alle Umtriebe«, hvilket her må forstås som agitation for den danske sag. I modsat fald vilde præsten blive sat under bevogtning. Birkefogeden bad ham dog ikke at lægge ham til last, »hvad embede og pligt kræver af mig i disse tunge tider«. Elvers skriver videre i brevet, at den provisoriske regering alene værner mod anarki, at den allerede er anerkendt overalt i landet, og at amtshuset i Åbenrå har befalet ham at proklamere den og kræve den anerkendt af samtlige sandemænd og sognefogeder. Det må her indskydes, at Stemann senere bestemt fralægger sig at have udstedt en sådan ordre, han vil tværtimod have misbilliget Elvers' proklamation.²⁰ Det er også troligt, at han har nøjedes med som i Åbenrå at meddele Løgumkloster, at man nu måtte adlyde den provisoriske regerings anordninger.

Pastor Höcker underskrev den afkrævede revers, men med bemærkninger, der næppe har kildret slesvig-holstenske øren. Han udtalte således, at som evangeliets forkynder prædikede han alene endrægtighed og fred. Herom vidnede hans prædiken i forgårs, og sådant vilde han fortsætte med. Elvers erklærede sig tilfreds med svaret. Herved undgik man sammenstød; den store del af småfolk og håndværkere vilde ellers, hvis deres præst var blevet indespærret, øjeblikkelig være skredet til aktion mod de tysksindede for at befri ham.

Overalt i landet var den provisoriske regering anerkendt, siger birkefoged Elvers 28. marts. Så galt var det alligevel ikke gået. Vi vender os til Sønderjyllands nordligste købstad Haderslev, hvorfra redaktør Koch udgav »Dannevirke«, og i hvis gader Laurids Skau, med pistoler i bæltet, tumlede sin vælige bondehest.

I modsætning til de andre købstæder havde Haderslev i justitsråd Gustav Lassen en »fuldtro« borgmester og politimester samt en handlekraftig personlighed, der ikke lod sig gå på af revolutionsrøret.²¹ Han fik støtte af magistratens flertal, medens slesvig-holstenerne var bedre repræsenteret i deputeretkollegiet. En fremtrædende rolle i det slesvig-holstenske parti spillede lægen, dr. J. A. Marcus.²² Han var direktør for den slesvig-holstenske patriotiske forening, medlem af borgerforeningen i Haderslev og direktør for sangforeningen (Liedertafel). En anden, meget virksom slesvig-holstener var den allerede omtalte garver M. G. Göhlmann, medlem af deputeretkollegiet. Han havde i et sidehus i sin gård åbnet et lille kuglestøberi og forsynet sig med geværer – for påkommende tilfældes skyld.

Efterretningen om oprøret nåede Haderslev den 24. om eftermiddagen, men først dagen efter begyndte urolighederne. Lassen havde fra om morgenen magistraten samlet i sit hus, medens slesvig-holstenerne indkaldte til møde i borgerforeningen. Om formiddagen fik Lassen besøg af tre borgere, der vilde have Laurids Skau arresteret på grund af hans trusler mod slesvig-holstenerne m.m., men de blev afviste. Om eftermiddagen modtog Lassen et nyt besøg, denne gang af dr. Marcus i spidsen for en komité på 6 medlemmer, valgt af den slesvig-holstenske borgerforening. De krævede, at et opråb fra Skau, Krüger og Nis Lorentzen, der var bestemt til at trykkes i »Dannevirke«, ikke fremkom, da redaktør Kochs hus i modsat fald vilde være truet under den herskende ophidselse. Et heftigt ordskifte fandt sted mellem Lassen og Marcus, men det endte

med, at Lassen bevægede Koch til ikke at medtage opråbet i »Dan-
nevirke«.

Men ro faldt der ikke over slesvig-holstenerne. Gaderne var fulde af syngende og ophidsede folk, og navnlig herskede der røre i borgerfor-
eningen. Der er sikkert blevet nydt mangt et godt glas punch. Lassen lod
for at opretholde orden en større afdeling af de forenede borgerkorps
træde under gevær og patrouillere hele natten. Flertallet af magistraten
forblev i hans hus, men natten igennem måtte han modtage flere andra-
gender fra den såkaldte borgerkomité. Således krævedes nu Kochs presse
forseglet under trusel om, at ellers vilde det gå ud over Kochs liv og ejen-
dom, ja at selv Lassens liv var i fare. Kravet blev imødekommet. Henved
kl. 4 om morgenen d. 26. overrakte dr. Marcus Lassen den provisoriske
regerings proklamation, idet han meddelte, at Åbenrå magistrat havde
anerkendt oprørsregeringen, og han krævede den proklameret også i Ha-
derslev. Kravet understøttedes af borgere, der trængte ind i Lassens hus.
Imidlertid lykkedes det at få sagen udsat til kl. 9. Bysekretæren, kancelli-
råd Hargens, begav sig således til borgerforeningen for at tale de der til-
stedeværende til fornuft. Lassen beordrede nu borgerkorpserne til kl. 9 at
stå under våben på torvet. På rådhuset samledes magistraten med depu-
teretkollegiet, og her indfandt dr. Marcus sig kl. 9 i spidsen for sin komi-
té. Før han imidlertid havde fået sit krav gentaget, ilede Lassen til
torvet, meddelte de der bevæbnede borgere kongens svar til den slesvig-
holstenske deputation og opfordrede dem til at bistå magistraten, så op-
rørsregeringen ikke blev proklameret. Flertallet af borgerne besvarede op-
fordringen med stormende bifald. Ved hjælp af borgervæbningen, navn-
lig borgermajor Wolfgang Petersen, og ved frivillig bistand af mange
småfolk, der dag og nat bevogtede Lassens hus, lykkedes det ham nogen-
ledes at opretholde ro og orden, til de kongelige tropper indfandt sig den
29. Et par dage før havde der allerede vist sig tre danske officerer i byen
til stor opmuntring for det danske parti. Pastor Fr. Helveg fra Rødding
højskole var ligeledes taget til byen for at støtte de danske. Derimod rejste
dr. Marcus den 26. efter det mislykkede kupforsøg til Rendsborg for at
skaffe militær hjælp fra den provisoriske regering, men modtog her det
nedslående svar, at Norden foreløbig måtte beskytte sig selv.

Til Sønderborg nåede efterretningen om den provisoriske regering den
25. over Gråsten.²³ Borgmesteren i Sønderborg, A. D. G. Langreuter, ud-
nævnt i 1830, var tyskdannet, følte sig som tysker og var indstillet på at

anerkende den nye regering. Den 26. om morgenen samledes rådmændene med borgmesteren i den ene rådmand, J. D. Schmidts hus, da han var syg. Rådmændene var, inden Langreuter kom, enige om ikke at ville anerkende den provisoriske regering, og man vedtog at se tiden an. Den følgende eftermiddag samledes efter Langreuters tilsigelse bykollegierne på rådhuset, og Langreuter havde ligeledes indkaldt en borgerforsamling. Udtalelser af et par rådmænd om formiddagen synes at have bibragt ham den tro, at anerkendelsen af den provisoriske regering vilde ske uden vanskeligheder. Han mødte festlig påklædt, oplæste den provisoriske regerings skrivelse og udtalte derefter, at han ikke tvivlede om, at bykollegierne vilde anerkende den. Når dette var sket, vilde han gå ind til borgerskabet, meddele dem dette og udbringe et »Hoch« for den provisoriske regering. Men en mand med en slæde kom i vejen. Hans Peter Hanssen, der i 1837 var blevet deputeret borger, og som den 24. marts 1848 var valgt til stadshauptmand, trådte frem og krævede at se den provisoriske regerings skrivelse. Efter at have læst den sagde han, at det jo ikke hastede med svaret, da posten først afgik onsdag, og det kunde let komme til uroligheder i tilfælde af en anerkendelse. Kun een af de deputerede, ølbrygger Fr. Petersen, tog heftigt til orde herimod og erklærede at ville anerkende den provisoriske regering. De andre deputerede og rådmændene sluttede sig til den mening, at sagen skulde udsættes. Med den besked gik Langreuter, der i øvrigt under drøftelsen i bykollegierne havde forholdt sig ret passivt, ind til borgerforsamlingen og opfordrede den til roligt at skilles. Meget utilfreds med resultatet har han nok været. Han skal have sagt, at nu vilde der flyde strømme af blod, hvad der faldt tilbage på dem, der var skyld i sådan ulykke. Bemærkningen om blodstrømmen var en udtalelse, som Langreuter siden revolutionens udbrud i Europa hyppigt – og ikke med urette – havde ført i munden.

Om formiddagen den 28. ankom den danske korvet »Najaden« under befaling af kaptajnltn. Dirckinck-Holmfeld til Sønderborg.²⁴ Langreuter lod magistraten samles på rådstuen og udtalte, at nu var vi i fjendens vold. Men ved stranden lod lodsoldermanden Dannebrog hejse. Da kaptajnen kom i land, mødtes han på sin vej til biskoppen af en mængde embedsmænd, civile og bønder, som alle takkede og jublede over, at korvetten var kommet til rette tid. Hurraråbene lød, og de faldt sikkert den jævne sønderborger lettere på tungen end det »Hoch«, Langreuter havde tiltænkt den provisoriske regering, var det gået efter hans ønske.

Det var i købstæderne, tyskhed og politisk slesvig-holstenisme havde vundet størst indpas. Landbefolkningen i Nordslesvig – dansk af rod var den jo – var overvejende loyal og kongeligsindet. Adskillige præster her mente at kunne stå inde for, at dette gjaldt hver eneste sjæl i deres sogn. Jeg svarer for, udtalte således præsten i Fardrup i april, at der findes ikke een i min menighed, der nærer oprørske tanker.²⁵ Mange nordslesvigske præster og skolelærere havde længe taget del i den nationale kamp på dansk side, men der fandtes dog også nogle med slesvig-holstenske sympatier. Dette var ligeledes tilfældet med mange verdslige embedsmænd, endda med sådanne, der var placerede tæt ved Kongeågrænsen. Det er forståeligt, at bønderne ved efterretningerne om indkaldelserne til hæren og om den provisoriske regerings dannelse fattede mistro til de pågældende embedsmænds villighed til at tjene kongen og opfylde hans befalinger.

I det vidtstrakte Haderslev amt sad konferensråd Friedrich Heinr. Chr. Johannsen (f. 1781) fra 1818 som amtmand. Han var tyskdannet, men kongetro. Megen forståelse af den danske nationalitetskamp synes han ikke at have haft, bortset fra at det naturligtvis var gået op for ham i tidens løb, at dansk nationalitet i Haderslev amt var den rådende.²⁶ Som en sørgelig følge af nationalitetskampen så han befolkningens dårlige forhold til embedsmændene. Men det udsprang jo af de sidstes tyske eller slesvig-holstenske sympatier! Johannsens standpunkt var »upartiskheden«, og herfor havde han også fået Christian VIII.s anerkendelse. Med de ham underordnede embedsmænd var han såre vel tilfreds, og han synes ikke at have bekymret sig om deres sindelag. Derimod fik han i høj grad grund til utilfredshed, da landbefolkningen i Nordslesvig netop nu på baggrund af de skete begivenheder krævede klarhed over dette og tog sagen i sin egen hånd. Jeg skal dog allerede her nævne, at amtmanden den 26. marts havde embedsmændene sammenkaldt til møde og meddelte dem, at det ikke var foreneligt med den til kongen aflagte ed at adlyde den provisoriske regering. Amtsforvalter G. F. Krogh i Haderslev vesteramt nedlagde derpå straks sit embede.²⁷ Heller ikke tingskriver, dr. jur. O. A. Meyer i Gram herred vilde erklære at forblive kongen tro. Nogle af de embedsmænd, som bønderne havde stor mistanke til, og som senere blev arresteret, var åbenbart udeblevet fra mødet den 26. De indkaldtes af amtmanden og skal have afgivet erklæringer om at ville blive deres ed tro. Johannsen selv meddelte den 28. marts den provisoriske re-

gering som svar på dens henvendelse, at han ikke vilde adlyde dens befalinger.²⁸ Hans eget standpunkt til oprøret var altså klart nok.

Vi skal nu nærmere omtale den dansksindede landbefolknings krav til dens embedsmænd om at tone rent flag med hensyn til deres stilling under oprøret.

Som herreds- og ridefoged i Frøs og Kalslund herred var i 1837 ansat den i Ditmarsken fødte Chr. Aug. Th. Bruhn.²⁹ For hans politiske indstilling er det oplysende, at han senere, da oprørerne var herrer i Slesvig, lod sig konstituere som amtmand i Haderslev. Han var personlig kendt med flere af den provisoriske regerings medlemmer og tilhænger af de slesvig-holstenske teorier. Det sidste var også tingskriveren i Frøs og Kalslund herred Chr. Villadsen Møller, skønt han var dansk. Han boede på Cathrinelund, Bruhn på Mikkelsborg.

Bruhn modtog efter eget udsagn ordren om indkaldelserne fra amtet sent den 23., og større lyst til at ruppe sig med at få den ekspederet synes hverken han eller hans fuldmægtig at have haft. Den sidste tog den 24. om eftermiddagen på besøg til Skodborg og lod ordre være ordre. Den 25. om eftermiddagen indfandt en 6-7 unge karle sig hos Bruhn for at spørge, hvorfor de ikke havde modtaget indkaldelsesordrer, sådan som de vidste, at man havde fået andetsteds. De fik nu virkelig også ordrene udleverede, men da de var på tilbagevejen, indhentedes de af Bruhn og Møller, der kom ridende. Bruhn vilde have ordren tilbage, da han sagde, at de red til lægdsmanden, hvor de så kunde få den: de kunde komme tidsnok ind! Karlene var af anden mening og nægtede at udlevere de allerede modtagne ordrer.

Ikke så langt fra herredsfogedens og tingskriverens boliger lå Rødding højskole. Men der var ingen overensstemmelse i anskuelser mellem de to embedsmænd og højskolens forstander, pastor Helveg, eller dens lærere. Mente embedsmændene, at soldaterne kom tidsnok ind, så opflammede højskolen de unge karle til jo før jo hellere at melde sig under fanerne og ofre liv og blod for gamle Danmark. Nogle af lærerne var ligeledes med, da egnens bønder tog initiativet til at få de to embedsmænd til at afgive troskabserklæring over for kongen.

Tirsdag formiddag, det var den 28., samledes med sognefogeden Hans Diderik Kloppenburg samtlige Skrave sogns gårdmænd og bolsmænd, 30-40 stykker, til grandestævne i Københoved skole i anledning af tidens uroligheder. Der var tale om at udsætte vagtposter. Under mødet indløb

brev fra en militær embedsmand i Kolding, der anmodede hver brav mand om at bidrage sit til, at de indkaldte snarest muligt kom afsted. Dette bestyrkede bøndernes mistanke om Bruhns svigtende troskab mod kongen. Man enedes derfor om at afkræve de to embedsmænd følgende erklæring, affattet af skolelærer Freudendal: At jeg vil være vor retmæssige konge, Hans Majestæt kong Frederik den Syvende, tro og hengiven, at jeg slutter mig til den danske regerings anskuelse og virksomhed, at jeg afskyer det oprørske partis, – nemlig slesvig-holstenernes oprør og forehavende, at jeg vil gøre alt muligt for at modarbejde dette partis oprør og fremgangsmåde, og at jeg som dansk-slesvigsk embedsmand redelig vil opfylde mine pligter ifølge den af mig aflagte ed, sligt bevidner, lover og tilstår jeg herved ved mit navns underskrift.

At de to slesvig-holstenere skulde underskrive denne håndfæstning, var lidet troligt. Det skete heller ikke. Bønderne gik først til Møller, der erklærede ikke at ville underskrive, og at han var en slesvig-holstener. Bruhn traf bønderne først sent om aftenen. Heller ikke han vilde underskrive. Han var meget altereret, hvad der bl.a. forklares ved, at der på hjemvejen var blevet skudt efter ham ved Gram, talte om, at folk var som gale, og lagde en god del af skylden for den rådende ophidselse på Rødding højskole. Han var blevet indkaldt til møde dagen efter hos amtmanden. I et brev til denne af 28., som Bruhn oplæste for bønderne, undslog han sig dog for at møde, men brevets indhold lod til at tilfredsstille bønderne. Efter udtrykkeligt ønske fra et par af dem tog Bruhn alligevel til Haderslev den 29. Her nægtede han på ny at underskrive bøndernes fordring, hvad Kloppenburg bad amtmanden få ham til. Derimod afgav han en noget vag erklæring, som Kloppenburg ingenlunde følte sig beroliget ved. Dagen efter sendte han og 6 andre derfor en skrivelse til kongen med bøn om, at Bruhn og Møller måtte blive fjernede og erstattede med fædrelandssindede mænd, »der vil slutte sig til vor retmæssige konge og os«. De håbede, at det var unødvendigt for dem at forsikre kongen om »de dansk-slesvigske bønders troskab og hengivenhed«, men desværre havde de, som sagt, embedsmænd, de måtte nære mistanke til. Samme dag indgav Bruhn sin afskedsbegæring og forberedte sin og families afrejse, men arresteredes – tillige med Møller – af 6-7 svært bevæbnede folk, der sagde sig at handle efter befaling fra stiftamtmand Sponneck i Ribe.

Ligesom herredsfoged Bruhn blev Fr. L. Riedel i Toftlund, ridefoged

i Hviding og Nørre-Rangstrup herred, af bønderne mistænkt for at sinke indkaldelserne til hæren og for ikke at være kongen tro.³⁰ Riedel var født i Skanderborg, men forældrene flyttede, da han var 10 år gammel, til Bredsted, så han blev opdraget på tysk. Han blev ridefoged i 1830. Konen var åbenbart tysksindet og gav også sit besyv med i laget om den politiske situation.

Riedel modtog indkaldelsesordren den 23. om aftenen sent og rejste dagen efter til Haderslev for hos amtmanden at få nærmere besked om ordren, da han ikke var helt klar over, hvilke årgange der skulde indkaldes. Dette hævdede han i hvert fald, og amtmanden erklærede senere, at det måtte stå til troende. Men dermed gik hele den dag. Først den 25. blev der taget fat på at udfærdige ordrene, der afsendtes med ridende ekspresbud den 26. kl. 3 om natten. Da en af lægds mændene samme morgen mødte med listen over de indkaldte reserver og i forstuen traf fru, udbrød hun: Nu har det ingen nød. På grænsen står 30.000 mand tropper (tyskere)! Hun gav tillige det gode råd til bedste, at de indkaldte soldater skulde snakke sammen om alle at blive hjemme, og da lægdsmanden mente, en soldat måtte parere ordre, ynkede hun dem. Hun udtalte desuden, at den stænderdeputerede Krügers hus – Bevtoft ligger ikke langt fra Toftlund – snart vilde blive revet ned.

Riedel gik ikke så vidt i sine udtalelser som konen; men til forskellige af de indkaldte sagde han i hvert fald, at det vel ikke hastede så meget med at komme ind. Ligeledes mente han på grundlag af, hvad han havde læst i de tyske aviser, at kunne forsikre, at det vilde gå de danske, der var underlegne i tal, ilde. Der var altså grund nok for mistanke hos bønderne, og den 28. om aftenen indfandt ca. 60 bønder sig, bevæbnede med knipler, i Toftlund. Nogle af dem gik ind til ridefogeden og krævede at se indkaldelsesordren samt få besked om, hvorvidt Riedel var bleven kongen tro. Samtalen endte dog i samdrægtighed. De råbte alle, også Riedel, gentagne gange hurra for kongen og rakte tre fingre i vejret, og Riedel sagde, at det var en skurk, der ikke holdt sit givne løfte. – Selv hævdede Riedel senere, at han under partistridighederne havde holdt sig neutral. Ligesom Bruhn arresteredes han den 30. og bragtes til Ribe.

Det hedder i en erklæring fra april 1848 fra den gamle ridefoged Nissen i Bolderslev, at i Haderslev amt »alle og enhver inklinerede for kongen«. ³¹ Bolderslev fogderi hørte dengang til Haderslev amt, men lagdes senere til Åbenrå. Nissen fik sidst i marts papirer tilsendt om »provisio-

riske sager«, men puttede dem i kakkelovnen, hvor djævelskabet øjeblikkelig blev et rov for luerne. Andre handlede på samme vis. Nissens svigersøn, hans substitut i embedet, var den dag kaldt til Haderslev til møde hos amtmanden – det drejer sig sikkert om sognefogedmødet den 29. marts – og her vedtog man forholdsregler til opretholdelse af ro og orden og for at undgå overrumpling af tyskerne. Bønderne væbnede sig med, hvad de kunde få fat på: en udrettet le, skarpe høforke, bøsser, spyd osv., og man holdt vagt om natten. Nissens svigersøn og en bonde satte efter tyske strejfer, der viste sig i Uge sogn, men flygtede ad Kliplev til. Med rette var Nissen stolt over, at han og hans i råd og gerning havde vist det »gamle reele sindelav for kongens vel«.

Fra Oksenvad sogn meddeler præsten, at der den 30. marts afholdtes to møder af sognebeboerne.³² De vedtog en erklæring om, at de alle, mand for mand, var enige om ikke at anerkende den selvgjorte provisoriske regering i Rendsborg. Det havde været meningen at afgive erklæringen i Haderslev, men det blev ikke gjort, da man fik at vide, at man var ene om sådanne skriftlige erklæringer.

Ved valgene til den slesvigske stænderforsamling i febr. 1847 havde den nordslesvigske landbefolkning med undtagelse af 4. distrikt valgt lutter loyale deputerede. 4. distrikt, der omfattede Sønder-Rangstrup og Rise herreder samt dele af Lundtoft og Slogs herreder, var repræsenteret af gmd. Thies Steenholdt i Rabsted. Ham ser vi den 29. marts udstede pas for soldater til møde i Rendsborg i herredsfogedens, den slesvig-holstenske C. W. Fürsens fraværelse.³³ Blandt de valgte dansksindede var Krüger, hvis modige personlige optræden i Rendsborg 18. marts er omtalt. En anden af de danske stænderdeputerede var retsskriver Peter Jepsen i Rinkeæs (5. distrikt). Han greb lejligheden til skriftlig at give udtryk for sit sindelag, da han som andre stænderdeputerede den 27. marts indkaldtes til møde i »den forenede stænderforsamling« i Rendsborg 3. april.³⁴ Han sendte 1. april kommissæren for stænderforsamlingen, Jürgen Bremer, en længere skrivelse, hvori han først gav udtryk for betænkeligheden ved at komme til en ikke på lovlig vis indkaldt forsamling. Hans nærværelse på stedet var desuden nødvendig for at opretholde ro og orden, da man hver dag kunde vente at blive besat af tropper fra den ene eller anden side. Han håbede, at kommissæren vilde ære og håndhæve »vor hertug, kong Frederik VII.s rettigheder«, »hvem vi – jeg udtaler dette på den overvældende majoritets vegne i mit valgdistrikt – er

tro hengivne«. Han bad kommissæren modtage følgende erklæringer: 1. vi er fuldkommen tilfredse med kongens erklæring 24. marts til den slesvig-holstenske deputation og ønsker denne udført; 2. vi har altid været fredelige og aldrig opponeret mod det bestående, og vi protesterer mod ethvert krav fra den provisoriske regering om at deltage i eller yde bidrag til de nu opståede uroligheder, da det er en sag, der er os helt fremmed; 3. vi protesterer endelig mod enhver beslutning af de forsamlede stænder, der strider mod det anførte, og stoler på, at kommissæren vil værne os i vor gode ret. Jepsen anmodede til slut om, at disse erklæringer, »som i øvrigt vilde have udgjort hele min mission, hvis jeg personlig var mødt«, blev optaget i stænderprotokollen. – Man vil ikke kunne påstå, at Jepsen med denne skrivelse har ladet den provisoriske regering svæve i uvished om sit syn på dens optræden. Men noget ønske om at få dette udtrykt i »Stændertidenden«, der ellers beredvilligt gav plads for alskens slesvig-holstenske tilkendegivelser, næredes der ikke i Rendsborg. Stændertidenden meddeler kort, at »af forskellige grunde« hverken vil eller kan den deputerede for 5. slesvigske landdistrikt komme til stede.³⁵

På Als og i Sundeved, Sønderborg og Nordborg amter, var stemningen overvejende kongeligsindet. Amtmanden her, Chr. Gottfr. Wilh. Johannsen, søn af amtmanden i Haderslev, tog afstand fra oprøret, men der fandtes flere både verdslige og gejstlige embedsmænd, som med grund kunde mistænkes for at være slesvig-holstenere eller åbent erklærede sig som sådanne. Hertugen af Augustenborg var ganske vist langt fra elsket af bønderne, men var dog ikke uden tilhængere på øen. Han havde selskabelig omgang med nogle af embedsmændene, en del folk var i hans sold eller stod i afhængighedsforhold til ham. Hertugen skal have forladt Als den 19. for at tage til Gråsten, hvorfra han efter et par dages ophold rejste til broderen på Nør.³⁶ Derfra tog han til Berlin, hvor han af den preussiske konge, Frederik Wilhelm IV, fik tilslutning til de slesvig-holstenske teorier den 24. marts, samme dag som oprøret udbrod. Den 25. modtog hertuginde, vistnok ved stafet fra Nør, meddelelse om den provisoriske regerings konstitution og samme aften besked fra hertugen om at forlade Als.³⁷ Den hertugelige familie rejste dagen efter over Gråsten til Rendsborg, hvortil hertugen da var kommet.

I Nordborg var den tidligere stænderdeputerede, dr. jur. Momme Hesel Steffens herredsfoged fra 1829.³⁸ Han havde tidligere været docent

i Kiel. Han var hertugens kandidat ved stændervalgene og havde sluttet sig til det slesvig-holstenske parti, men i febr. 1847 valgtes i hans sted den dansksindede synsmand H. C. Bladt i Tandslet. Ved efterretningen om oprøret blev der bevægelse blandt bønderne på Als. Den 27. strømmede beredne bønder til Nordborg. Blandt disse var tre ansete bønder fra Mjels, som herredsfoged Steffens bad hjælpe sig med at opretholde ro og orden. På disses erklæring om, at de først og fremmest vilde forblive kongen tro, skal Steffens have svaret, at det var enhveres første pligt. Samme dags eftermiddag indkaldtes på foranledning af de nævnte bønder en forsamling i Mjels for at organisere en sikkerhedsvagt og skaffe våben til den. Bønderne fra de omliggende landsbyer havde også indfundet sig, ligeledes amtmanden, amtsforvalter og toldforvalter samt Steffens. Amtmanden talte til bønderne, og der udbragtes et leve for kongen. Efter mødet blev Steffens af amtmanden spurgt om sin stilling til den provisoriske regering, og Steffens erklærede bestemt, at han ikke vilde anerkende den. Han afgav nogle dage senere en skriftlig erklæring herom, hvori det bl.a. hedder, at han navnlig i de senere år er blevet klar over, at indbyggerne ikke har tyske, men danske sympatier, og at uvilje mod tyskheden stadig øges. Steffens var i øvrigt også virksom ved organisationen af folkevæbningen på Als.

Som herredsfoged, husfoged og oppebørselsbetjent i Nybøl herred i Sundeved havde Nicolay Prehn virket i over 40 år.³⁹ Han var nu næsten 74 år gammel. Da amtmanden 28. marts afkrævede ham en erklæring, svarede han, at han hverken havde efterkommet eller vilde følge befalinger fra en af kongen ikke anerkendt regering. Hans bestræbelser vilde altid gå ud på at opfylde hans embedsed til kongen. Trods disse bestemte udtalelser blev han siddende i embedet, efter at den provisoriske regering var blevet herre i landet, og udførte dens ordrer. – Hvilke sympatier hofråd og herredsfoged J. D. Th. Prehn i Augustenborg nærede, kan ikke være tvivlsomt. Han hævder imidlertid, at han intet foretog sig hverken for eller imod den provisoriske regering, og at der slet ikke i hans herred havde været tale om at anerkende den.⁴⁰

Af slesvig-holstenske eller hertugeligsindede præster på Als fandtes der kun få, og disse har sikkert følt sig meget isolerede blandt deres dansksindede kaldsbrødre. Hofpræsten på Augustenborg, dr. theol. Fr. H. Germar, havde været hofpræst fra 1809.⁴¹ Han var holstener. Pastor Fr. Petersen i Notmark var en fortrolig ven af hertugfamilien og slesvig-hol-

stener.⁴² Af hensyn til den stemning, der rådede i hans menighed, fandt han det dog rådeligst søndag den 26. marts at udelade hertugen af kirkebønnen. Onsdagen efter fik han besøg af 4 bønder, der vilde have ham til at underskrive en adresse i dansk retning, hvad han nægtede. Han erklærede at være slesvig-holstener, men skulde de alle blive danske, vilde han også blive dansk sammen med dem!

Pastor Schlaikier i Asserballe befandt sig i Rendsborg den 24. på rejse til Hamborg med sin brud, men vendte tilbage til sit embede dagen efter.⁴³ Schlaikier udtalte åbent sine slesvig-holstenske anskuelser, og i en fasteprediken om onsdagen ivrede han imod bøndernes »utilbørlige selvhjælp«. De slesvig-holstenske embedsmænd kunde ikke billige, at den danske landbefolkning krævede klar besked, om de agtede at deltage i oprøret eller forblive deres ed og konge tro. Men som dansk må man med glæde tænke på, at de nordslesvigske bønder tog deres tilflugt til selvhjælp, da det trak så meget i langdrag med dansk militær indskriden mod den slesvig-holstenske revolution.

6. Den forenede stænderforsamling. Den danske hærs indrykning og slesvig-holstenernes nederlag

Den provisoriske regerings opfordring den 24. marts til embedsmændene om fortsat at fungere »efter de bestående love og anordninger« lød temmelig uskyldig. Men i cirkulæret henvistes til den vedlagte proklamation, og studerede man denne lidt, kunde man næppe få andet indtryk, end at revolutionsmændene tilsigtede en fuldstændig omvæltning af »de bestående love og anordninger«. Og dette til trods for proklamationens ord om at ville føre regeringen i »vor arvehertugs navn« og til opretholdelse af hans rettigheder.

Først i proklamationen møder man bebudelsen af borgerkrigen. Under henvisning til det i København stedfundne ministerskifte, der havde bragt nationalliberale ledere ind i kongens råd, udtales i bombastiske vendinger, at man vil værne grænsen mod »de danskes rovlyst«. Det må udlægges sådan, at man med våben i hånd vil modsætte sig enhver forandring i Slesvigs stilling, der tilsigtede en nærmere forbindelse mellem dette og kongeriget. Dernæst følger løftet om uopholdelig at sammenkalde »den forenede stænderforsamling«, en institution, som ikke retslig bestod, men var en slesvig-holstensk, revolutionær nyskabning. Endelig siges det, at man med al kraft vil slutte sig til de tyske enheds- og frihedsbestræbelser, altså give sig den tyske revolution i vold uden åbenbart at bryde sig det ringeste om »vor arvehertug« og hans rettigheder!

Til proklamationens revolutionære indhold kom de skridt, som den provisoriske regering straks efter sin dannelse tog, også ganske til at svare. Den afventede ikke engang »den forenede stænderforsamling«, som den 27. marts indkaldtes til møde den 3. april, men udstedte i dagene forinden en række forordninger for at imødekomme tidens frihedskrav eller populære ønsker.¹ Dagen efter sin konstitution udstedte den således forordninger om forsamlings- og pressefrihed samt borgervæbning. Til den sidste sluttede sig den 29. en forordning om oprettelse af sikkerhedsvagter

i landdistrikterne. Denne motiveres lidt uklart med, at det for kraftigt at værgе sig mod fjenden, der nu truer landets grænser, er påkrævet »på det kraftigste« at sørge for at opretholde orden og sikkerhed i landets indre. Samme dag ophævedes, begrundet på hensynet til den ubemidlede del af befolkningen, den ilde lidte kopskat. Et par dage før havde man bekendtgjort, at undervisningssproget ved Haderslev lærde skole, som i januar af regeringen i København var bestemt skulde være dansk, atter som tidligere skulde være tysk; ligeledes var udstedt en forordning om, at preussiske dalere vilde være gangbar betaling i alle offentlige kasser, medens danske nationalbanksedler ikke modtoges.

De fleste af de nævnte forordninger var en indfrielse af proklamationsens løfte om tilslutning til de tyske frihedsbestræbelser. Som en tilslutning til enhedsbestræbelserne anså den provisoriske regering selv det skridt, som den den 28. marts foretog ved sin anmodning til den tyske forbundsforsamling om, at Slesvig ufortøvet blev optaget i det tyske forbund.² I skrivelsen hedder det, at anmodningen i lige grad var begrundet »i sagens natur og i øjeblikkets presserende forhold«. Da Slesvig hverken havde haft noget med det tyske forbund eller dets forgænger, det hellige romerske rige, at skaffe, må den provisoriske regerings skridt ses snarere som et bidrag til Tysklands udvidelse end til de tyske enhedsbestræbelser.

I »den forenede stænderforsamling«, der mødtes i Rendsborg den 3. april, savnedes foruden den stænderdeputerede for Ærø repræsentanterne for 1., 2., 3., 5. og 6. valgdistrikt for de mindre landejendomsbesiddere, d.v.s. næsten for hele Nordslesvig. For Flensborg mødte derimod dets to deputerede, agent H. C. Jensen og købmand H. P. Schmidt.³ De indfandt sig først efter forsamlingens åbning, men desværre tidsnok til at overvære – og uden protest – at forsamlingen gav den provisoriske regering et tillidsvotum og anmodede den om fortsat at fungere. Regeringen havde i øvrigt efter den slesvig-holstenske deputations tilbagekomst fra København suppleret sig med Th. Olshausen.

Stænderforsamlingen holdt 4 møder i dagene 3. til 5. april og udsattes derefter på ubestemt tid. Den billigede selvsagt alle de af den provisoriske regering udstedte provisoriske forordninger og vedtog desuden to af den fremlagte lovforslag med populært sigte, nemlig ophævelsen af »jagtregalet« (retten til at jage på andres jorder) og af visse afgifter (»Verbittelsgeld« m.m.), der ansås trykkende for arbejderklassen. Bil-

ligelsen af kopskattens ophævelse skete endda på den måde, at den hævedes fra 1. jan. 1848, d.v.s. at skatteyderne skulde have penge tilbage! Det var en bestemmelse, der burde kunne skabe en velvillig stemning i den brede befolkning over for oprørsregeringen!

Også den provisoriske regerings henvendelse til forbundsdagen om Slesvigs optagelse i det tyske forbund billigedes, dog mod de to flensborgeres stemmer. Agent Jensen tog gentagne gange kraftigt og bestemt til orde imod den, ligesom han tog afstand fra talen om »den ufri konge« og i det hele hævdede det standpunkt, at forsamlingen intet »definitivt« kunde beslutte. I debattens begyndelse ytrede for resten flere betænkeligheder ved andragendet. Advokat Chr. Rønnenkamp, deputeret for 9. landdistrikt (valgsted Flensborg), udtalte, at i hans distrikt var man nærmest imod optagelsen, grev Reventlow-Farve, broder til grev Reventlow-Preetz, mente, at sagen krævede grundig overvejelse, og advokat Claussen anbefalede først at nedsætte en komité for at undgå bebrejdelser for at have handlet med alt for stort hastværk. Han fandt ligeledes, at man måtte have klarhed over Nordslesvigs stilling. Sådanne betragtninger fejedes imidlertid væk. En taler bemærkede: hidtil havde han anset det for farligt at stemme for nedsættelsen af en komité, nu holdt han det i det hele for farligt at tale mere om sagen! Kun de to flensborgere opretholdt deres modstand mod andragendet. Over for stænderforsamlingen havde den provisoriske regering givet en længere motivering for det, en motivering, der endte med den vanskeligt modbeviselige påstand: Hvis landsherren var i vor midte, vilde han billige vort forslag!

Stænderforsamlingen vedtog endelig at anmode regeringen om at forelægge udkast til en ny valglov, således at en efter denne valgt forsamling kunde vedtage en slesvig-holstensk forfatning. Grev Reventlow-Farve havde taget til orde for at udsætte forhandlingerne om en ny valglov, til der atter var fred i landet, men anmodningen til regeringen vedtoges med 73 mod 6 stemmer. I forsamlingens sidste møde gav regeringens kommissær meddelelse om en skrivelse af 30. marts fra det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, hvorefter enhver deltager i de revolutionære bevægelser vilde blive draget strengt til ansvar, og om kongens bekendtgørelse af 29. marts, hvori den provisoriske regering skarpt fordømtes. Kommissæren drog heraf den slutning, at kongen foreløbig ikke var i stand til at føre regeringen i hertugdømmerne. Da de deputerede skiltes, undlod man at udbringe et leve for kongen. I stedet lød det: leve Slesvig-Holsten!

Der forelå nu på dette tidspunkt adskilligt flere tilkendegivelser fra den danske regering, hvoraf slesvig-holstenerne kunde drage samme slutning som kommissæren. Således var der den 27. marts udstedt en kongelig proklamation til slesvigerne.⁴ Kongen har, hedder det, tilsagt dem og tilsiger dem herved, at de i forening med Danmark og ved egen medvirkning skal få en fri, folkelig forfatning. Slesvigs selvstændighed skal sikres ved en egen landdag, egen administration osv. Der siges videre: »Slesviger! I vil ikke bortkaste lovlighedens og frihedens velsignelse for at tjene ærgerrighedens troløse planer. I vil ikke fornægte eders nedarvede troskab mod eders konge, ikke forspilde eders selvstændighed og vel-færd ... Med hele Danmarks kraft vil jeg snart stå eder bi og se eder åsyn til åsyn«. To dage senere udstedtes en kgl. proklamation til holstenerne: »I har dybt bedrøvet mig. I århundreder har oprør og utroskab været ubekendt i mine riger og lande. I har plantet oprørets fane!«⁵ Proklamationen opfordrede holstenerne til fred og underkastelse og forsikrede til gengæld, at kongens løfte til dem om frihed, selvstændighed og deltagelse i Tysklands udvikling stadig stod ved magt.

Den 28. marts udkom en kundgørelse, hvorved den provisoriske bestyrelse af de forretninger, som hørte under det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, overdroges udenrigsminister Knuth.⁶ Både kancelliets præsident og dets deputerede havde jo taget deres afsked (sml. s. 27). Ved kgl. resolution af 2. april udnævntes professor Christian Paulsen og auskultant ved finansdeputationen Carl von Rosen til provisoriske medarbejdere i kancelliet og bemyndigedes til at underskrive for dette.⁷ Den skrivelse af 30. marts fra kancelliet, der omtaltes af kommissæren i den slesvig-holstenske stænderforsamlings sidste møde, er underskrevet af Knuth efter kongens befaling.⁸ Den var stilet til W. H. Beseler og indeholdt foruden bebudelsen af streng straf for deltagelse i oprøret den meddelelse, at kongen ikke vilde svare på en henvendelse fra den provisoriske regering af 25.-26. I denne henvendelse havde de provisoriske søgt at retfærdiggøre deres optræden. Knuth var ligeledes udsteder af et cirkulære 29. marts til hertugdømmernes øvrigheder, der forbød disse under trusel af kongens unåde og lovens straf at adlyde nogen som helst befalinger fra den provisoriske regering.⁹

Det danske og det slesvig-holstenske standpunkt stod så skarpt over for hinanden, at intet kompromis syntes muligt. Det skal alligevel nævnes, at den provisoriske regering straks efter sin tiltrædelse og endnu uvis om

den støtte, som den vilde få i Tyskland, fremkom med en udtalelse, der var imødekommende over for danskheden i Nordslesvig. Allerede den 24. marts vedtog regeringen i et møde, at man med hensyn til Nordslesvig først og fremmest skulde fremkomme med en erklæring om, at man vilde sikre dets »sproglige forhold«. ¹⁰ I en vis modsætning hertil må forordningen om genindførelse af tysk undervisningsprog ved Haderslev lærde skole dog siges at stå. Endvidere vedtog man, at man foreløbig skulde lade det stå hen, hvorvidt de dansktalende områders fremtidige stilling skulde afhænge af befolkningens beslutning. Den 28. udsendte den provisoriske regering en proklamation til Slesvigs dansktalende indbyggere med forsikring om, at man ikke vilde undertrykke deres modersmål, og den 31. rettede den en henvendelse til det danske folk med tilbud om afstemning i Nordslesvig. ¹¹

Militært set var de tropper, der ved revolutionens udbrud sluttede sig til slesvig-holstenerne, naturligvis de danske underlegne. Yderligere havde Danmark sin sømagt, der snart skulde vise sig i Sønderjyllands havne. Garnisonerne i Slesvig og Holsten var ganske vist stort set gået over til oprørerne, men adskillige officerer var draget mod nord. Savnet af due-lige officerer gjorde sig i begyndelsen stærkt gældende i oprørshæren. I spidsen for denne stod den tidligere kommanderende general i hertugdømmerne, prinsen af Nør. Et ikke ringe tilløb fik hæren af den revolutions- og frihedsbegeistrede slesvig-holstenske ungdom: studenterne i Kiel, seminaristerne i Tønder, »turnere« (gymnaster) o.a. Ligeledes strømmede frivillige fra Tyskland til hertugdømmerne. Det var en broget flok, og den provisoriske regering skulde snart nødes til at sætte en stopper for tilstrømningen og prøve på at slippe af med dem igen.

I højere grad end til sådanne frivillige satte regeringen nok sin lid til militær hjælp fra det tyske forbund og navnlig Preussen. Den 24. marts tilskrev den det preussiske udenrigsministerium om sin konstitution og udtalte det tillidsfulde håb, at Preussen hurtigt vilde anerkende og understøtte den. ¹² Den bad indtrængende om Slesvigs optagelse i det tyske forbund. Den omtalte, at de fleste tropper i landet havde stillet sig til dens disposition, men at Danmark ved sin sømagt vilde være i stand til at foretage overfald på kysterne. Sådanne overfald vilde hertugdømmernes folkevæbning, som lige var i begreb med at organiseres, næppe være voksen. De regulære tropper udgjorde for tiden ca. 3000 mand, og regeringen anmodede om et preussisk hjælpekorps på 10-12.000 mand. Den

26. marts meddelte regeringen det tyske forbund sin konstitution og forventede forbundets anerkendelse heraf, og to dage senere rettede den den tidligere omtalte henvendelse til forbundet om Slesvigs ufortøvede optagelse i dette.¹³ Dagen efter skrev den til Danmarks forbundsgesandt i Frankfurt, baron Fr. v. Pechlin, og foreslog ham at træde i dens tjeneste.¹⁴ Skønt Pechlin som konservativ helstatsmand var modstander af martsministeriets program, indlod han sig ikke herpå.¹⁵ Imidlertid takkede han dog den provisoriske regering for dens personlige tiltro til ham.

I dagene efter den 24. sendte oprørsregeringen den ene skrivelse efter den anden, det ene sendebud efter det andet til de nordtyske stater for at mane dem til skyndsomst at yde hjælp og mobilisere tropperne i det 10. forbundskorps.¹⁶ Havde regeringen den 24. marts bedt Preussen om et hjælpekorps på 10-12.000 mand, gik den to dage senere ned til at bede om det halve samt nogle feltbatterier. Et par dage efter igen anmodede den om det antal officerer, som den preussiske konge skulde have lovet at stille under prinsen af Nørs befaling. 29. marts tilskrev den Preussen og de nordtyske stater, at den 28. vilde et armeret dansk krigsdampskib løbe ind i Flensborg havn, men var derefter sejlet ind til Sønderborg. Dette måtte anses som et første skridt til fjendtligt angreb, og de tyske stater burde snarest lade den udlovede forbundshjælp rykke ind. Den 31. gentog regeringen i skrivelser til forbundet, Preussen og de andre nordtyske stater anmodningen om snarest hjælp. Den 4. april vedtog forbundsdagen at overdrage Preussen i spidsen for de stater, der stillede 10. forbundskorps, at foretage en mægling med Danmark, hvorved Holstens krav på statsretlig forbindelse med Slesvig skulde sikres. Man nægtede altså at anerkende martsministeriets ejerdanske program. Forbundsbeslutningen bevirkede, at Pechlin udtrådte af forsamlingen.

Efter at den våbenafgørelse mellem Danmark og slesvig-holstenerne var faldet, som om lidt skal omtales, gik forbundsdagen et stort skridt videre. Den 12. april vedtog den, at standsede danskerne ikke krigen og rømmede Slesvig, skulde de tvinges dertil. Holstens ret til union med Slesvig skulde værnes, og ved mæglingen burde Preussen søge at få Slesvig optaget i det tyske forbund. Forbundsdagen anerkendte den provisoriske regering, men dennes anmodning om imod gældende statsret at få Slesvig skilt fra Danmark blev foreløbig ikke imødekommet.

I den provisoriske regerings henvendelse af 31. marts til forbundsdagen o.fl. omtales, hvordan 1. troppekorps, et jægerkorps bestående af

regulære linietropper, studenter og »turnere« dagen før havde kunnet rykke ind i Åbenrå. Længere mod nord skulde oprørsregeringens tropper, der efterhånden var vokset til ca. 6000 md., heller ikke nå. Allerede dagen efter var de på tilbagetog mod syd. Den danske hærledelse var nemlig i færd med at opfylde løftet i kongens proklamation 27. marts, at han vilde stå slesvigerne bi med hele Danmarks kraft.¹⁷ Den 29. marts rykkede afdelinger af vore tropper ind i Haderslev, den 2. april besatte avantgarden Åbenrå, og den 6. ankom Frederik VII selv med livgarden til fods til Sønderborg. Herfra udstedte han samme dag en ny proklamation til slesvigerne: »I tillid til min retfærdige sag står jeg i eders midte. Jeg står her for at bringe løgneren og forræderiet til at afkaste masken ...«. ¹⁸

Den 9. april fandt slaget ved Bov sted, der endte med slesvig-holstenernes fuldkomne nederlag og flugt. Tabet af døde var på begge sider ringe, men insurgenterne mistede henved 1000 fanger, heraf talrige af de helt unge mennesker, der havde meldt sig som frivillige. Da de danske tropper efter sejren rykkede ind i Flensborg, modtoges de af den store dansksindede befolkning med begejstring.¹⁹ »Aldrig i mit liv«, skriver forfatteren af »Den lille Hornblæser«, H. P. Holst, der var med ved indtoget, »har jeg set så mange Dannebrogslag, thi fra hvert andet hus vajede de over gaderne; fra alle vinduer viftede man med tørklæderne; selv små bitte børn svang deres faner og istemte råbet: »Leve de danske! Leve de brave danske!« Hån og spot fulgte derimod de flygtende slesvig-holstenere til dørs. Der havde også under den foregående kortvarige slesvig-holstenske okkupation vist sig megen utilfredshed i byen med bykollegiernes »anerkendelse« af den provisoriske regering, ja tegn på opsætsighed mod denne.

To dage efter slaget ved Bov stod den danske hær ved Slesvig. Den 8. april havde den provisoriske regering ganske vist udstedt en proklamation om folkevæbning, der burde føre guerillakrig mod de danske tropper.²⁰ Enhver statsborger er forpligtet til, hedder det her, at modsætte sig den fremtrængende fjende med al slags våben og må ikke lyde hans befalinger og udskrivninger. »De mest tilintetgørende midler er de fortrinligste ...«. Bestemmelserne gjaldt særlig Angel. Men til nogen guerilla kom det ikke; det lå nok også angelbøndernes temperament fjernt. I en artikel i »Itzehoer Wochenblatt« fra maj 1848 bebrejdes det angelboerne, at ingen hånd rørte sig mod de indtrængende danske soldater.²¹ Med

sine levende hegn og snævre veje var Angel dog næsten som een stor fæstning. Men fjenden (d.v.s. danskerne) har »overalt, hvor han kom hen, afkrævet de med så stor iver grebne våben, og de er beredvilligt blevet overgivet ham; han har pålagt det for så let køb underkastede land leverancer og kørsler, og de er af den største del af landet blevet ydet godvilligt, delvis endog med unødvendig raskhed ...«. De oprejste signalstænger, de udleverede våben, modet, modstandsviljen forsvandt, hedder det i den kritiske slesvig-holstenske artikel, sporeløst i samme øjeblik, som det sattes på prøve.

Som vi hører her, blev de til sikkerhedskorpserne eller folkevæbningen udleverede våben indkrævet af dansk militær under dettes fremrykning. Kaptajn Helgesen, senere navnkundig ved sit forsvar af Frederiksstad i efteråret 1850, beretter i en rapport af 20. april om en ekspedition i Angel, at bondefogeden i Grumby overleverede ham en vogn med forskellige våben: 17 rifler, 40 musketter, 1 jagtgevær, 2 pistoler, 13 karabiner, 37 bajonetter, 1 hirschfænger.²² Helgesen havde været ude efter at fange en grev Luckner, kommandant for en afdeling af et frikorps. Han synes at have været virksom i Angel også efter Bov-slaget og have prøvet på at hidse bønderne op. Han havde søgt tilflugt hos godsejer Rumohr på Tøstrup, og Helgesen arresterede også her en mand, der sagde sig at være Luckner. Det var imidlertid godsejeren. Luckner selv undslap. Enkelte andre arrestationer af fremtrædende slesvig-holstenere foretoges, men de mest aktive var over alle bjerge.²³

Vi skal nu se nærmere på, hvordan forholdene i Nordslesvig havde formet sig under den danske hærs indrykning.

Krigsministeren, A. F. Tscherning, havde den 26. marts givet korpskommandørerne bemyndigelse til at suspendere embedsmænd, hvis virksomhed var til skade for korpset.²⁴ Denne bemyndigelse synes af de militære at være bleven brugt med meget mådehold. Imidlertid havde, som før nævnt (se s. 56ff.), nordslesvigerne efter oprørets udbrud rejst sig mod de slesvig-holstenske embedsmænd, og omtrent samtidig med de danske troppers indrykning i landet blev mange slesvig-holstenere arresterede på mere eller mindre lovformelig måde. Andre foretrak at flygte mod syd. Stemningen hos den danske befolkning i Nordslesvig er sikkert rigtigt udtrykt i et brev fra et par bønder i landsbyen Ørderup (Toftlund s.) til præsten 6. april, hvor det hedder: »... det er alle dansksindedes pligt i denne tid at være årvågne mod landsforrædere ...«. ²⁵

Allerede den 30. marts arresteredes på en temmelig formløs måde fire tysksindede nordslesvigske embedsmænd: herreds- og ridefoged Bruhn i Frøs og Kalslund herreder, tingskriver Chr. Møller sammesteds, herredsfoged Fr. Ahlmann i Hviding og Nørre-Rangstrup herreder og ridefoged Riedel sammesteds (sml. s. 56ff.).²⁶ Nogle af de folk, der foretog disse arrestationer, påberåbte sig autorisation hertil af stiftamtmand M. S. W. Sponneck i Ribe. Arrestanterne bragtes også til Ribe, og de første forhør over dem indførtes i Riberhus birks politiprotokol. Arrestanterne afgaves dog ret hurtigt til den danske generalkommando.²⁷ Da amtmand Johannsen i Haderslev, under hvem de pågældende embedsmænd sorterede, den 1. april skrev til kancelliet om arrestationerne og om, hvordan han foreløbig havde sørget for udførelsen af de arresterede ridefogeders forretninger, bad han om hurtig besættelse af embederne.²⁸ I den nuværende tid, skrev han, overskrider den i og for sig højst ros-værdige eksaltation for fædrelandets sag kun alt for let lovlighedens grænser og forleder til selvtægt.

Vi vil i det følgende tit støde på stiftamtmand Sponnecks navn.²⁹ Han var født 1787, altså nu godt 60 år gammel. I 1828 var han blevet stiftamtmand i Ribe, og hans embedsførelse prægedes af dygtighed og energi. Han var en personlig modig, nationalt følende mand, og for den nordslesvigske befolkning blev det af stor værdi i de kommende trange år at have denne høje embedsmand så nær ved, ja næsten i deres midte.

Det var sikkert i god overensstemmelse med Sponneck, når man i Ribe et par dage efter oprørets udbrud var i fuld gang med forberedelser til at forsvare byen mod oprørerne.³⁰ Borgervæbningen blev udvidet til »frikorpset Ribe« og talte efter få dages forløb et par hundrede mand. I Ribes slesvigske naboby Tønder havde man også oprettet en borgervæbning. Herom fik Ribe meddelelse den 1. april i en skrivelse fra Tønder bykollegier, der samtidig udtrykte ønske om, at det private samkvem mellem de to byer måtte fortsætte, hvordan tiderne end blev. Ribe var mere krigersk sindet, hvad siden skulde give bagslag. Tidlig søndag morgen den 2. april drog en større afdeling af frikorpset Ribe under løjtnant Siemsen til Løgumkloster. Som løjtnanten udtaler i et brev dagen efter, kom de aldeles bag på de provisoriske.³¹ Kun to mennesker i Løgumkloster vidste, skriver han, at vi var i anmarch, og de tav stille, »så at det vakte den allerstørste forundring – og hos de dansksindede den allerstørste glæde – da vi ganske pludseligt rykkede ind i byens gader«. Birke-

foged Elvers var dog taget bort samme dag og havde i sit sted konstitueret Harbou, hvad han meddelte amtmanden.³² Han sagde, han vilde være bortrejst »nogle dage«. Hans fraværelse kom til at vare lidt længere! Amtsforvalter Harbou og et par stedlige slesvig-holstenske agitatorer, dr. Roll og gæstgiver Ibsen, arresteredes af frikorpset og sendtes til Ribe.

Til »frikorpset Ribe« i Løgumkloster sluttede sig den følgende dag både frivillige fra landsognene samt regulære danske tropper. I Tønders opland mod nord og vest med de mange danske enklaver rådede stærk ophidselse mod de provisoriske og mod Tønders tilslutning til disse. Den gamle kniplingskræmmer Jens Wulff i Brede var dette nationalitetsrøre i høj grad imod, men naturligvis var han optaget af begivenhederne og noterer i sin dagbog, hvad han erfarede.³³ Vi hører også, at han i sin iver for at bringe nyhederne videre løber sig så svedig, at han ved hjemkomsten må tage en tør skjorte på. Hans svigersøn, apoteker Nagel i Højer, var meget dansksindet – efter Wulffs mening »alt for ivrig begeistret, taler og ytrer sig alt for heftig og uoverlagd«. Herredsfoged Brasen i Harres (Brede sogn, Lø herred og Møgeltønder og Ballum birk) opførte sig heller ikke efter Wulffs sind: han var »så exalteret, som ieg end aldrig kiendte ham, og hans forbittrelse mod de tydske, især de tydsksindede tønderaner, var meget stoer«. Brasen troede endog, at friserne vilde forene sig med omegnens danskere for at hærge Tønder! Lige så lidt var pastor Koch i Skærbæk Wulff til pas: Den eksalterede præst eksercerede med landfolket ved Møgeltønder, »et særsyn af en præst, der gjorde bedre i at rygte sit embede, formane og opmuntre til fred og enighed i stæden for at opivre gemytterne til krig og tvedragt«.

Tønder blev nu ikke hærget. Men mange slesvig-holstenske agitatorer foretrak i tide at fjerne sig fra byen. Birkefoged Elvers, der var taget hertil fra Løgumkloster, flygtede således til Sild. Et beroligende brev modtog Tønder magistrat den 3. april fra birkeskriver C. Feddersen i Møgeltønder.³⁴ Feddersen meddelte, at Brasen ganske vist havde samlet flere omliggende sognes beboere under våben i Møgeltønder for at støtte det danske troppekorps, som mentes den dag at skulle besætte Tønder, mod eventuelle angreb. Men da besættelsen ikke havde fundet sted, og det desuden hed sig, at byen ikke vilde modsætte sig regulære tropper, havde man opløst det samlede mandskab og sendt enhver til sit. Han forsikrede yderligere, at man ved den trufne foranstaltning »ikke har haft eller i

det hele har nogen fjendtlig intention mod Tønder stad eller dens beboere«.

Samme dag havde Tønder bykollegier affattet en erklæring, som afgaves til kaptajn C. E. Mechlenburg, der var i spidsen for en dansk troppeafdeling i Løgumkloster.³⁵ Erklæringen søgte at undskylde Tønders anerkendelse af den provisoriske regering og forsikrede om troskab mod kongen. Et stort antal indbyggere havde forladt byen, men bykollegierne vilde blive på deres plads og med ro imødesee afgørelsen af deres skæbne. Dette kunde de også roligt gøre, thi da de danske tropper og frivillige den følgende dag fra Løgumkloster drog ind i Tønder, forefaldt ingen arrestationer. Derimod måtte magistraten udlevere de geværer, som den provisoriske regering havde sendt til borgernes bevæbning. Dette krigsbytte medførte det frivillige korps til Ribe. Da krigslykken senere vendte sig, måtte Ribe i Tønder levere 1000 rdl. som depositum for de tagne geværer. – Da rygtet om aftenen gik, at friserne vilde komme slesvig-holstenerne i Tønder til hjælp, samlede herredsfoged Brasen atter mandskab; men rygtet var falsk alarm.

Om stemningen i disse dage i Tønder og på vestkysten fortæller en beretning fra Nis Hanssen. Han, der var født i Øster Højst, var allerede i 1830'erne fremtrådt med bladartikler om de slesvigske sprogforhold under mærket »En bondesøn fra Tønder amt«. Han blev nu den 5. april om aftenen af generalkommandoen sendt til Tønder og Vestslesvig bl.a. for at udbrede kongens proklamation til slesvigerne.³⁶ Den 6. kom han til Tønder, hvor et stærkt detachement kavalleri netop rykkede ind, og hvor stemningen tilsyneladende var rolig. Om middagen drog han til Møgeltønder – hans ærinde der var at bevæge en del frivillige til at drage hjem – og derpå til Højer, hvor han fandt stemningen »god for fædrelandets sag«. Men da han derfra gennem de frisiske sogne vilde tage til Husum for at udbrede proklamationen, viste hans første sammentræf med friserne en så opirret stemning, at han måtte opgive dette forsøg. Han tog så om morgenen den 7. tilbage til Tønder, men her havde dansk militær nu helt forladt byen, sindene var i oprør, og han undgik kun med ydmygelse at blive molesteret. Han henvendte sig nu til amtmand Krogh for at få denne til at udbrede proklamationen til beroligelse af gemytterne hos friserne. Det forlød således, at en stor skare havde samlet sig i Læk og ønskede at besætte Tønder for at sikre byen imod danske friskarer – en ikke helt ugrundet frygt. Krogh vilde imidlertid ikke udbrede

proklamationen, før han fik ordre dertil af en højere autoritet. Så gik Nis Hanssen til borgmester Broder Knudsen for at få ham til at skride ind i anledning af, at amtsstuens kasse var sendt til Rendsborg (se s. 45). Men han afvistes med »løs snak«: Man kunde endnu ikke vide, hvad ende sagen vilde tage! Nis Hanssen slutter sin beretning med at fremhæve, at human, men alvorlig strengthed mod embedsstanden er absolut nødvendig, hvis almuen ikke skal forledes til selvtægt, noget man så vidt muligt bør hindre.

I Haderslev indfandt de danske tropper sig, som sagt, den 29. marts. Her var det lykkedes borgmester Lassen at holde det slesvig-holstenske parti stangen (se s. 52f.), og da tropperne rykkede ind, arresteredes flere af urostifterne eller oprørslederne. De fleste arrestationer skete i henhold til ordre fra generalmajor Wedell-Wedellsborg.³⁷ Således anholdtes hovedlederen, dr. J. A. Marcus, den 29. marts, efter eget sigende af pastor Helveg, forstanderen på Rødding højskole.³⁸ Han skulde komme til at tilbringe næsten et halvt år i dansk fangenskab. Da han slap fri, udgav han en pjece om sin trængselstid. Han påstår i denne, at han stedse havde holdt sig inden for lovens grænser, hvad der dog må sættes et stort spørgsmålstejn ved. Derimod behøver man vist ikke at tvivle på rigtigheden af hans skildring af, hvor ublidt han og andre arrestanter blev modtaget af befolkningen i Kolding, hvorhen de først bragtes. Røverpak, landsforrædere, klyng dem op, de tyske hunde og menedere! Det var tilråbene, der efterfulgtes af næveslag, før soldaterne nåede at skride ind. – Blandt de andre haderslevske arrestanter var garver Göhlmann, manden, der havde etableret et privat kuglestøberi. Kuglerne skulde dog ikke bruges mod kongens tropper, hævdede han. Han var tilsyneladende lige så uvidende som Marcus om grunden til sin arrestation den 1. april. Tingskriver, dr. Meyer i Gram herred, som generalkommandoen havde befalet anholdt, var i tide flygtet syd på.

Den 1. april arresteredes også gårdmand og sognefoged Jørgen Eriksen Ladegaard i Hoptrup sogn, noget syd for Haderslev.³⁹ Efter fleres angivelser havde han afholdt soldaterne fra at møde på rette sted og henvist dem til Rendsborg. Ladegaard var medlem af den såkaldte slesvig-holstenske patriotiske forening, der var startet som en forening af sognefogeder. Han benægtede bestemt beskyldningerne og vilde kun indrømme, at han søndag formiddag den 26., da han før kirketid besøgte kroen, havde anbefalet, at soldaterne foreløbig blev hjemme, til man

så, hvorledes sagerne udviklede sig. Først i begyndelsen af juli fik Ladegaard, der var blevet ført til Nyborg som så mange andre fanger, lov at vende hjem.

Til Åbenrå nåede de slesvig-holstenske og danske styrker næsten samtidig, den 30. marts – de første til lands, de sidste til søs.⁴⁰ Borgmester Schow havde i breve af 26. og 29. indtrængende bedt hertugen om at sørge for, at der kom militær til Åbenrå, bl.a. som modvægt mod Laurids Skaus bevæbnede bønder. Den danske brig »St. Thomas« under kaptajnløjtnant Suenson kom først. Schow fik ordre til at indfinde sig på skibet, og kommet om bord arresteredes han. Der udnævntes ingen ny borgmester, men magistraten besørgede samlet de borgmester og politimester vedkommende forretninger. Kaptajn Suenson beslaglagde den 31. en dampbåd, tilhørende et åbenråsk rederi, og det var nær kommet til sammenstød med de tyske tropper, som var marcheret ind i byen. Dagen den 30. og 31. blev for Åbenrå by urolige og begivenhedsrige, og embedsmændene havde nok at gøre med at sørge for proviantering og indkvartering af tropper. Sognefoged Reuter i det nære Løjt sogn gik om formiddagen den 31., da de tyske tropper var i byen, til amtmanden for at tilbyde sin tjeneste.⁴¹ Stemann sagde, at han var omgivet af ca. 600 mennesker og næsten ingen proviant havde, og intet var at få i byen. Reuter lovede at skaffe ham noget – ikke for troppernes skyld, men for Stemanns, hævder han senere. Da han om aftenen kom med provianten, havde de tyske tropper måttet forlade Åbenrå, og de danske drog ind. Nå, også de kunde vel trænge til proviant. To medlemmer af magistraten modtog tropperne med den erklæring, at de ikke ventede fjendtligheder, da byen ikke havde haft til hensigt at være sin konges utro. Om aftenen havde magistraten en sammenkomst med kaptajnen på »Hekla«, Steen Bille, der dagen efter udstedte en bekendtgørelse. Herefter fandt ingen uroligheder sted i byen. Efter Suensons befaling foretoges en ekstraordinær udskrivning af søværnepligtige. Samtlige våben i byen udliveredes, og den tidligere indrettede sikkerhedsvagt måtte således anses for opløst. Magistraten, der den 8. april afgav beretning om ovenstående, omtalte endvidere den store indkvartering, og at rådhuset var beslaglagt til militære formål, en stor skole indrettet til hospital og kirken til magasin for ammunition.

Medens borgmester Schow var arresteret allerede den 30., skete der ikke de andre i byen værende embedsmænd noget efter de danske trop-

pers indrykning trods deres anerkendelse af den provisoriske regering. Til Wedell-Wedellsborg afgav amtmand Stemmann mundtlig og skriftlig den erklæring, at han fortsat var rede til at tjene kongen.⁴² Han tilføjede dog, at han fastholdt sin overbevisning om hertugdømmernes rettigheder og om den mod kongens løfter stridende inkorporation af Slesvig i kongeriget. Wedell fandt ikke, at disse udtalelser vilde hindre Stemmann i at holde sig sin embedsød efterrettelig, og mente, at det ikke var nødvendigt eller stemmende med kongens interesse straks at suspendere ham. Stemmann var meget afholdt og agtet af amtets for største delen dansksindede befolkning. Herredsfoged Wardenburg i Åbenrå, hvis papirer auskultant i rentekammeret Heltzen undersøgte, blev af denne fundet mindre kompromitteret end Stemmann, hvis ordrer han havde adlydt.⁴³ Heltzen, der senere skulde blive amtmand over Åbenrå amt og i 1864 minister, havde fået det hverv at ledsage det nørrejydske armékorps for at beordre vedkommende autoriteter til opfyldelse af militære rekvisioner.⁴⁴ Han havde desuden tilbudt generalkommandoen at udføre forskellige kasse- og andre undersøgelser. Om Wardenburg henstillede han, at man udsatte at suspendere denne 72-årige og noget åndssvækkede mand, indtil nærmere undersøgelse var foretaget. Hertil sluttede general Wedell sig. Heller ikke husfoged Liweh, der ligeledes havde anerkendt den provisoriske regering, suspenderedes.⁴⁵ Han afgav en erklæring om fremtidig i et og alt at ville rette sig efter sin embedsød.

I Felsted sogn syd for Åbenrå fandt flere arrestationer sted.⁴⁶ Både præst og skolelærer samt en gårdmand arresteredes i begyndelsen af april. Man havde i Felsted søndag den 26. marts vedtaget at organisere nattevagt i de forskellige landsbyer, hvad der i hvert fald kunde motiveres med tidens uro. Den norskfødte, men noget slesvig-holstensksindede godsejer Kittel på Skovbølgård var med i foretagendet. Præsten Bertel Petersen Godt meddelte ved kirken før gudstjenesten den provisoriske regerings proklamation, men nægtede ved det senere forhør over ham at have haft i sinde at få sognefolkene til at anerkende regeringen. Men han lod dens anordninger publicere. Degnen oplæste efter præstens ordre disse, men hævdede i forhøret at være dansksindet som de fleste i sognet. Til bevis herpå fremlagde han et brev, som han 3. april havde skrevet til en gæstgiver: »Kære ven! Har du ikke endnu to eller tre af de Florske blade til mig; så send mig dem med overbringeren af dette; thi mine er alle borte!« Gårdmanden vedgik at have haft provisoriske proklamatio-

ner, men havde også haft danske, så det fik vel gå lige op. Alle de arresterede frigaves formentlig efter forhøret. Derimod blev godsejer Kittel, der havde ekspederet ordrer om indkaldelser til Rendsborg, og som arresteredes af kommandanten på Als, berøvet sin frihed i længere tid.⁴⁷

Det hedder i en ansøgning af 7. april fra den arresterede herredsfoged Bruhn til kongen: »Deres Majestæts tropper har for kort siden betegnet deres indtog i hertugdømmet Slesvig ved at oprykke og fængsle næsten alle i det nordlige Slesvig værende tyskfødte embedsmænd, sigtende dem for mere eller mindre sympati med den såkaldte slesvig-holsteinske sag eller for såkaldet landsforræderi«. ⁴⁸ Som vi har set, var disse arrestationer tiest foranlediget, stundom direkte udført, af den nordslesvigske, dansksindede befolkning. Man kunde have ønsket, at regeringen ikke i Nordslesvig havde ansat så mange tyske embedsmænd, hvis politiske indstilling faldt lidet sammen med den indfødte befolknings. Dennes danske sindelag viste sig imidlertid ikke blot ved harmen mod og angivelser af de utro embedsmænd, men også på forskellig vis i offervillig støtte til den indrykkende danske hær eller i organisation af forsvarskorps.

Et væsentligt formål med disse korps af frivillige var bekæmpelse af eventuelle slesvig-holstenske friskarere og sikring af ro og orden samt lydighed mod kongen.⁴⁹ Allerede ved efterretningerne om Rendsborg-mødet den 18. marts dannedes der sine steder forsvarskorps, og bevægelsen herfor tog fart efter oprørets udbrud. Som mænd, der her var virksomme, kan nævnes suppleant til stænderforsamlingen, møller H. J. Staal, Tårning mølle (Tyrstrup s.), student H. C. Refslund fra Agerskov og H. A. Krüger. Møller Staal anmodede den 1. april generalkommandoen om at få officerer til oprettelse af frivillige korps: »Min foreløbige plan med et sådant korps er, at samme skal beskytte det skønne og frugtbare Tyrstrup herred mod fjendtlige skarers indtrængen ...«. Det mente han vilde være forholdsvis let, da landet var gennemskåret med diger og grøfter og til dels fyldt med skove. Refslund havde to dage før på et møde i Agerskov foreslået indretning af en stafettjeneste, og fra mødet sendtes en loyalitetsadresse til kongen. Efter at Krüger var vendt hjem fra sin rejse til København, blev han naturligt nok den ledende, som også Refslund bøjede sig aldeles for. Krüger havde han »den umådeligste respekt for og tillid til, skønt han er alt for hidsig«, skriver han.

Krüger lod dels kongens proklamationer af 27. udbrede og dels opfor-

dringer om at tilslutte sig en forsvarsforening. Således omtaler sognefogeden i Hellevad (S. Rangstrup hrd.), at han af Krüger modtog eksemplarer af proklamationen til uddeling, og at han havde besørget 13 enslydende opfordringer fra Krüger til sognene syd på om at slutte sig til en forsvarsforening mod tyske friskarer.⁵⁰ Denne havde han og hele Hellevad distrikt sluttet sig til. Det samme havde sognefogeden i nabosognet Bedsted gjort.⁵¹ Krüger stævnedes enhver fædrelandssindet mand til møde i Agerskov den 3. april med våben til hest og til fods og skal på denne dag have kunnet mønstre mellem 3 og 4000 mand.⁵² Større militær betydning fik den nordslesvigske folkevæbning ikke. I den instruks, som krigsminister Tscherning 7. april udstedte for de officerer, der var fordelte i »distrikterne i den hensigt at organisere folkevæbningen«, hedder det også: Hensigten med denne foranstaltning er »mere at berolige den stærke spænding af krigersk patriotisme, som er vakt af tidsomstændighederne, end at forøge den«. Derimod gjorde stafettjenesten, ved hvilken Refslund spillede en stor rolle, god nytte ved de efterretninger, den var i stand til at give den danske hær.

Om eksercits af landfolket ved Møgeltønder har vi ovenfor hørt (s. 72). Toldkontrolløren i Ballum omtaler, at han indtrådte i det der oprettede frikorps, fik overbefalingen og ledede våbenøvelserne for af yderste kræfter at modvirke de slesvig-holstenske friskarer.⁵³ Vel var han henved 60 år gammel, men med frejdigt mod vilde han gå fjenden under øjnene – »alt for den danske konge og fødelandet«. Af den rette krigerske ånd var skovrideren ved Lindetskov, Højrup sogn, (Hviding hrd.) besjælet – foruden af afsky for den provisoriske regering.⁵⁴ Efter at have hørt om de fjendtlige friskarers besættelse af Åbenrå gav han og hans 14-årige søn sig i færd med kuglestøbning, ladede geværene og sleb klingerne. Til landstormen i sognet leverede han 10 stk. brugbare geværer, og oven i købet kunde han indlevere et skriftligt forslag om, hvor og hvorledes man kunde tilføje fjenden det største nederlag. Han selv og sønnen vilde ved slaget træde ind i kæden.

Mest storstilet blev landbevæbningen på Als.⁵⁵ Her havde kongen sidst i marts udnævnt generalkrigskommissær H. C. Riegels, Snoghøj, til kommandant. Riegels var en gammel kending af Frederik VII fra dennes ophold som prins i Fredericia. Som før nævnt var han født i Nordborg og således godt kendt med øens forhold. Om indretningen af landbevæbningen skriver Riegels senere, at da de slesvig-holstenske tropper

som oprørere rykkede frem til Flensborg og Åbenrå, og da Als kunde frygte for en fjendtlig okkupation, »da samledes alsingerne for at forsvare deres ø, og fra 18 til 60 år indtrådte de i en landbevæbning, der besatte kysterne og alarmsignalerne, der øvede sig i våben, ja der endog afgav et lille ridende korps af udtjente kavallerister, for fra Sønderborg at afgive patrouiller og ordonnanser frem i Sundeved og således erholde pålidelig underretning om fjendens stilling«. Hvorvidt man kan kalde alsingernes indtræden i landbevæbningen frivillig, kan i hvert fald for nogles vedkommende være tvivlsomt. Riegels siger, at det bånd, der »uden videre tvang« holdt bevæbningen sammen, var det skudsmål, som enhver, der uden grund udeblev fra våbenøvelserne eller vagttjenesten, fik som værende en slesvig-holstener! I et brev til Frederik VII kort efter, at han havde overtaget sit hverv, skriver han: »Stemningen her er fortræffelig – alle danske elementer træder frem, og de slesvig-holstenske viser sig mer og mer at have været vind og pral.«⁵⁶

Øverstbefalende over landbevæbningen var Riegels selv samt løjtnant Ronacher, Fynshav, hver for en af de to hovedafdelinger. En hovedafdeling bestod af 2 batailloner, $\frac{2}{3}$ bevæbnede med geværer, $\frac{1}{3}$ med lanser. Desuden var der en kavalleriafdeling på 150 md. Et sogns landbevæbning dannede et kompagni med en sognechef. Ronacher, chefen for bevæbningen i Sønder herred, siger i en erklæring fra 21. april, at han efter behørig øvelse har 18-1900 md. skytter og spydmænd til kongens og fædrelandets tjeneste.⁵⁷

De danske tropper blev ved deres indrykning i Nordslesvig modtaget med åbne arme. Der vistes flere steder stor offervilje for at bistå hæren. I Vonsild og Dalby sogne (Nørre-Tyrstrup hrd.), der før 1864 hørte til Sønderjylland, sad i 1848 som præst Tolderlund, »dansk med liv og sjæl«. Han opmuntrede den 6. april sine sognefolk til at forære kongen heste, vogne m.m. som nødvendige til krigens førelse mod oprørerne. Han havde den glæde, at Vonsild sognemænd i forening med ham selv skænkede en god og kostbar hest, som prinsen af Glycksborg (den senere Christian IX) fandt brugelig til hestgarden, og at den tidligere stænderdeputerede Andreas Petersen i Dalby ligeledes tilbød en særdeles god hest; den fik en dragon, der havde en syg hest. Præstens opmuntringer i samme retning til nabosognene Bjert, Vejstrup og Ødis var heller ikke uden frugt. Han og hans brave dansksindede bønder i Vonsild sendte desuden smørrebød op til kroen til bespisning af de forbimarcherende

danske tropper. Han håbede, at de kunde bringe gamle Danmark endnu flere patriotiske ofre.

Dansk med liv og sjæl var også præsten i Fole (Frøs hrd.).⁵⁹ Han tilskyndede sine to tjenestekarle at tage til Kolding, da der fra øvrigheden ingen ordre var indløbet om deres indkaldelse, stillede sin bedste hest til generalkommandoens disposition og fik sognet til ligeledes at stille en. Og fra prædikestolen bad han hver søndag om sejr »for vort danske fædrelands hellige og retfærdige sag«.

Af sognefoged A. Black i Genner (Øster-Løgum sogn) bevidnes det, at såvel han selv som hele distriktets indbyggere gjorde alt muligt for at være »vor nedarvede landsherres tropper til tjeneste«.⁶⁰ For at vise deres troskab lod de i denne tid det danske flag stedse vaje ved Lyngtoft kro. Selv stod sognefogeden her hver dag for straks at kunne modtage officerernes befalinger om indkvarteringer og kørsler.

7. Regeringskommissionen af 3. april 1848

Den 4. april udstedte det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli et patent om indsættelse af en provisorisk *regeringskommission for hertugdømmet Slesvig*.¹ Det begrundedes med de ved den såkaldte provisoriske regeringsoptræden fremkaldte »insurrectionelle bevægelser også i en del af hertugdømmet Slesvig«. Kommissionen udstyredes med udstrakte fuldmagter, og som medlemmer udnævntes stiftamtmand, grev Sponneck og general-decisor for hertugdømmerne, konferensråd Kirstein. Et tredje medlem skulde udnævnes efter nærmere forslag. Der tilforordnedes kommissionen to sekretærer, den ene var kancellist F. H. Wolfhagen, der senere – i 1850'erne – skulde blive slesvigsk minister. Kommissionen fik til opgave i kongens navn at foretage »alle efter sagernes stilling nødvendige skridt for at holde civilforvaltningen i behørig gang, og hvor denne måtte være forstyrret, provisorisk at reorganisere samme«. Ligeledes den 4. april sendte kancelliet et cirkulære til amtmænd og magistrater i hertugdømmet om at give kommissionen beretning om tilstanden i de pågældende amter, distrikter og byer. Fra amterne Husum, Bredsted og Ejdersted samt byerne Husum, Frederiksstad, Tønning og Garding indløb dog ingen efterretninger.² Disse egne blev enten slet ikke eller kun for en ganske kort tid besat af danske tropper.

Kommissionen var i virkeligheden nedsat dagen før patentet, ved skrivelse (kommissorium) af 3. april til medlemmerne.³ Men først den 9. april, samme dag som slesvig-holstenerne led det afgørende nederlag ved Bov og de danske tropper rykkede ind i Flensborg, konstituerede kommissionen sig i Haderslev med den derværende borgmester Lassen som 3. medlem.⁴ Sponneck indgav denne dag forestilling til kongen om, at valget af Lassen måtte blive stadfæstet. Det skete først 22. april, men var en ren formsag. Lassen var med i regeringskommissionens arbejde fra første færd. Forslaget om Lassen som det 3. medlem havde Sponneck bl.a. mo-

tiveret med, at kommissionens virksomhed foreløbig vilde være begrænset til Nordslesvig. Han omtalte endvidere, at man ønskede ordet »provisorisk« udeladt af regeringskommissionens titel for at forebygge misforståelser blandt landalmuen. Det var et forstandigt forslag, da »provisorisk« hos de dansksindede slesvigere blev et smædeord over for modstanderne. Det fik en lignende dårlig betydning som herhjemme i den indrepolitiske kamp i århundredets slutning.

Kommissionen slog sig, som sagt, ned i Haderslev, og opfordringer til den om at rykke generalkommandoen nærmere og flytte til Flensborg eller endda helt til Slesvig lod den uænset. Klogeligt nok, når man tænker på den følgende udvikling. – Den vedtog i sit 1. møde at føre forhandlingsprotokollen og korrespondancen som regel på tysk. Dette stemte med hidtidig praksis både hos kancelliet og hos de højere autoriteter (overretten, provinsialregeringen m.fl.) i Slesvig, men tager sig grelt ud på baggrund af, at kommissionens virksomhed væsentlig blev indskrænket til Nordslesvig, hvor man nu ved oprøret i enhver tysktalende var tilbøjelig til at se en fjende. Der findes et brev, som professor Christian Paulsen den 7. april skrev på dansk til regeringskommissionen, og hvor han som efterskrift udtalte: »Jeg behøver visselig ikke at undskylde, at jeg har skrevet dette på dansk, da den grundsætning for fremtiden bør vorde gældende, at alle expeditioner i det danske Slesvigs anliggender sker på dansk.«⁵ Nogen officiel godkendelse af denne grundsætning foreligger imidlertid, mig bekendt, ikke.

Blandt kommissionens første handlinger var udstedelsen af en bekendtgørelse den 10. april om standsning med opkrævelsen af den ilde lidte kopskat.⁶ Det kan betragtes som et modtræk mod den provisoriske regerings populære ophævelse af kopskatten 29. marts. Samme dag, den 10. april, sendte kommissionen et cirkulære til samtlige embedsmænd for at afæske dem erklæringer om deres forhold til den provisoriske regering.⁷ I et følgende kapitel skal disse i flere henseender så interessante erklæringer nærmere omtales. Nogen umiddelbar betydning for kommissionens holdning til de pågældende embedsmænd synes de ikke at have fået. Men hvilket syn vilde kommissionen i det hele anlægge på de embedsmænd, der havde »anerkendt« den provisoriske regering?

Retningslinjer herfor var ikke blevet kommissionen meddelt hverken af konge eller statsråd. Om de anskuelser, som generalkommandoen nærede om dette punkt, erfarer vi imidlertid i en skrivelse af 11. april fra

general Hedemann til kommissionen.⁸ Han havde da hovedkvarter i Store-Solt, men forlagde det samme dag til Slesvig. Hedemann fremhæver i sin skrivelse vanskelighederne ved under hærens fremrykning at undersøge de civile embedsmænds og andres forhold på tilfredsstillende vis. »Jeg har derfor«, skriver han, »fulgt den anskuelse at lade de embedsmænd, der er forblevne i deres embeder, vedblive at fungere, om de endog har handlet mod ed og pligt ved at anerkende den provisoriske regering, når der ikke er særdeles grunde til stede, der gør det utilrådeligt eller endog farligt for vor sag«. Hvad andre personer angik, havde han kun fundet rådeligt at anholde hovedlederne, men de fleste af disse var flygtede, efterhånden som tropperne rykkede frem. Det var også vanskeligt under den hurtige fremrykning at skaffe sig pålidelig underretning om personer og forhold, og efter løse angivelser kunde man ikke rette sig. Desuden anså han det tjenligst »ved siden af kraftig fremskriden at vise så meget mådehold, som forholdene vil tillade«. Han måtte overlade regeringskommissionen at anstille de videre fornødne undersøgelser.

Vistnok den 12. april var kommissionens sekretær, Wolfhagen, i Flensborg hos minister Bluhme sammen med kongens kabinetssekretær F. F. Tillisch og krigsminister Tscherning.⁹ Blandt de embedsmænd i Flensborg, som havde anerkendt den provisoriske regering, men var blevet på deres post efter slaget ved Bov, var amtmand Warnstedt. Denne var, fortalte Tillisch nu, blevet modtaget meget unådigt af kongen, men havde forstået at retfærdiggøre sig og havde fået sin kammerherrenøgle tilbage. Alle tre nævnte herrer, Tillisch, Bluhme og Tscherning, var, udtalte Wolfhagen i det brev til kommissionen, hvor han beretter dette, enstemmig af den mening, at der i de tyske distrikter måtte gås meget skånsomt til værks. I de danske egne kunde der være grund til at gå strengere frem, da embedsmændene her vilde have kunnet støtte sig til befolkningen. De tre herrer udtalte forventning om, at kommissionen vilde handle i denne ånd. Endvidere forventede man, at den vilde afholde sig fra forespørgsler, se bort fra den gamle slæbende forretningsgang og med størst mulig raskhed afgøre alt på egen hånd. En sådan fremgangsmåde var ubetænkelig for kommissionen, hvis instruks kunde sammenfattes i det ene ord »konduite«!

Få dage senere fik minister Bluhme lejlighed til skriftligt over for kommissionen at gentage sin opfattelse. I Slesvig fandt man nemlig blandt den oprørske gottorpske amtmands papirer nogle ret graverende breve

fra Warnstedt, hvorfor der den 14. april blev afæsket ham en erklæring om hans forhold under oprøret (sml. s. 44).¹⁰ I denne erklæring udtaler Warnstedt: »Jeg har i de 14 dage fra 26. marts-9. april skrevet så meget, at jeg, hvis ethvert skrevet ord, uden hensyntagen til tiderne, skal lægges på en guldvægt, indtrængende ønsker, at hele mit embedsforhold, og ikke et enkelt aktstykke, bliver nøje undersøgt; havde jeg vidst mig skyldig i en virkelig fjendtlig *handling*, vilde jeg være flygtet og ikke forblevet her«. At han fra første færd havde afskyet »borgerkrigen«, mente han, kunde bevidnes af justitsråd Steenstrup og kammerherre Holstein og ved et brev, som han havde skrevet til gehejmeråd v. Lowzow, og som Steenstrup havde taget med til København.

De to »vidner«, som Warnstedt her anfører, var fra et dansk synspunkt gode nok. Justitsråd G. Steenstrup var overtoldinspektør i Slesvig med bopæl i Flensborg. Den 28. marts, endnu inden han havde modtaget den provisoriske regerings skrivelse, rejste han til København og meldte sig hos sine overordnede.¹¹ Den 5. april forlod han København sammen med kongen, og den 10., dagen efter Bov-slaget, kom han med minister Bluhme til Flensborg. Inden afrejsen fra Flensborg havde han ganske vist »antydte«, at det var lokale embedsmændenes pligt og i kongens interesse, at de blev på deres poster. Dette medførte, at disse svarede på den provisoriske regerings skrivelse. Men om hans danske sindelag vidner Københavns-rejsen tilstrækkeligt.

Det andet vidne, den kst. postinspektør og postmester i Flensborg E.F.v.Holstein, afgav den 29. marts på opfordringen til at yde den provisoriske regering ubetinget lydighed det svar, at dette hverken kunde eller vilde han.¹² Den første anordning, der afveg fra de bestående love, vilde han lade uopfyldt. Han blev straks suspenderet fra sine embeder, tog til sin familie i Slesvig og vilde derfra tage til Danmark, men nødtes, da han ikke kunde få pas, til at blive i Slesvig. Efter at de slesvig-holstenske tropper imidlertid var draget gennem Slesvig, og det kunde antages, at vejen til Flensborg var fri, begav han sig ufortøvet derhen. Han tiltrådte igen sine embeder den 11. om morgenen.

Det synes ikke, som man har afkrævet hverken Holstein eller Steenstrup – den sidste omkom i øvrigt i juli s.å. ved en skibulykke – noget skudsmål om Warnstedts forhold. Men da Bluhme den 17. april tilsendte regeringskommissionen Warnstedts graverende skrivelser sammen med Warnstedts erklæring om disse, gentog han over for kommissionen

sin »bestemte anskuelse«, at moderation var højst nødvendig over for de embedsmænd, »der af karakter og sindelag må anses agtværdige, om de end, forblevne på deres post af anbefalelige motiver, har måttet bøje sig for omstændighedernes magt og derved give deres ytringer og adfærd en farve, der uden slige tvingende omstændigheder vilde være uloyal.«¹³ Bluhme udtalte endvidere, at en modsat fremgangsmåde ikke vilde være i kongens interesse, såfremt en temporær tilbagegang af tropperne eventuelt fandt sted, og den vilde også gøre det umuligt at bruge sådanne embedsmænds gode kræfter ved en fremtidig ordning af de slesvigske forhold. Denne vilde nemlig ikke hensigtsmæssig kunne ske alene ved fødte danske. Kommissionen burde undgå ethvert skin af at handle efter påvirkning fra uden for stående individer. Bluhme endte sit brev med at sige, at disse hans anskuelser billigedes af kongen og var tiltrådt af ministre Knuth og Tscherning. Dette Bluhmes brev blev af kommissionen betragtet som rettesnor for dens optræden.

Warnstedt fortsatte således uanfægtet i sit amtmandsembede, der i disse hektiske dage gav ham mere end nok at gøre. Han havde for resten til sin retfærdiggørelse foruden til de ovennævnte vidner henvist til sin egen passivitet under oprørsregeringens styre i modsætning til så mange af de andre embedsmænd. Medens disse var taget til Rendsborg til drøftelser og berejste deres distrikter for at agitere, havde han intet sådant foretaget sig. Og han havde, skønt general Krohn, hertugen af Glycksborg og prinsen af Nør, de første i længere, den sidste i kortere tid, havde opholdt sig i Flensborg, overhovedet ikke set nogen af disse.

Nogle dage før Warnstedt måtte rykke ud med denne retfærdiggørelse for sin adfærd, havde han til kommissionen afgivet den af kancelliet afkrævede beretning om stemningen og forholdene i Flensborg amt.¹⁴ Efter at have omtalt mængden af kørsler og fourageleverancer til oprørshæren udtalte han, at stemningen i det store og hele aldrig havde været for den provisoriske regerings tendenser. Han mente, at Vis og Munkbrarup hereder, sognene Adelby og Stenbjerg var mere for tilslutning til norden end syden. Men Husby og Sørup viste i nyere tid afgjort slesvig-holstensk sindelag, og demonstrationerne i Sønder-Brarup havde haft virkninger i de nærliggende sogne. Han fremhævede dog, at om morgenen den 10. skulde den sort-rød-gyldne kokarde, hvormed ellers enhver skoledreng smykkede sig, være sporløst forsvundet i Angel. Under et forsonligt styre vilde beboernes gamle lovlydige sind sikkert bidrage til ordenens genop-

rettelse. Ugle herred, hvor flertallet tidligere havde været godt loyalt, var i de sidste uger mere end andre distrikter kommet med i bevægelsen.

Warnstedt forklarede dernæst, at når embedsmændene havde »anerkendt« den provisoriske regering, var det ikke sket af entusiasme for den tendens (bortset fra en enkelt, herredsfoged Jochims), men i kongens velforståede interesse. Derved var opnået, at alle forretninger fra om aftenen d. 9. atter var i den vante gang. – Foruden Jochims i Ugle herred havde dog også herredsfoged Moritzen i Ny herred gjort sig usynlig, og Warnstedt overdrog aktuar A. C. Mohrhagen at bestyre deres embeder.

I Flensborg havde bykollegierne »anerkendelse« af den provisoriske regering været enstemmig. Lige så enig var man efter slaget ved Bov om at anerkende, at kongen og hans hær nu var de magthavende, som man havde at lyde. Agent Jensen erklærer i en skrivelse af 9. april, at efter hans inderste overbevisning fandtes der af byens embedsmænd ingen, der under de nuværende forhold vilde støtte den provisoriske regering, eller af hvis handlinger der kunde opstå nogen som helst fare for den kongelige regering eller landet.¹⁵ Magistratens beretning til kommissionen er ganske indholdsløs, konstaterer kun, at bykollegierne »efter som før« er forblevet i funktion, og at skibsfarten til kongeriget er genåbnet. Det sidste var selvsagt for handelsstaden af stor vigtighed, men det har kommissionen nok vidst før beretningen! – Nogle dage efter Bov-slaget modtog kongen nådigt en deputation fra bykollegierne, for hvilken agent Jensen stod i spidsen. Borgmester Callisen ansås formodentlig for at være noget kompromitteret ved sin anbefaling af »anerkendelsen« i sin tid. Det kan dog nævnes, at det var hos Callisen, minister Bluhme boede under sit ophold i Flensborg.

Heller ikke mod amtmand Krogh i Tønder amt eller mod Tønders bykollegier blev der skredet ind på grund af deres »anerkendelse«. De fungerede »efter som før«. I sin beretning til kommissionen af 16. april fremhævede Krogh, hvordan embedsmændene havde været uden instruktioner og uden værn mod den om sig gribende vilkårlighed.¹⁶ Kun med møje var det lykkedes ham at hævde sin stilling. Han havde anset det for sin pligt at blive. Derimod havde amtsforvalter Holstein nedlagt sit embede, og i hans sted havde Krogh konstitueret hans fuldmægtig Lassen. Embedsmændene på øerne, i marskherrederne og Tønder og Højer herred var blevet på deres pladser, men herredsfogeden og retsskriveren i

Slogs herred og herredsfogeden i Kær herred var uden orlov rejst bort og flyttet syd på. Også digegreve og kst. husfoged Nissen havde for noget siden fjernet sig. Regeringskommissionen billigede Lassens konstitution som amtsforvalter og bad i øvrigt amtet sørge for, at de ledige embeder besørgedes af de nærmestboende embedsmænd.¹⁷

I Tønder magistrats beretning af 18. april konstateres først, at der råder fuldkommen ro i byen, også efter at kongens tropper den 6. havde forladt den.¹⁸ Alligevel var sindene stadig i ængstelig spænding, og med uro afventede man hændelserne syd på. Byens beliggenhed mellem et afgjort dansk- og et lige så afgjort tysk- eller slesvig-holstensksindet land-distrikt gav anledning til mange bekymringer. I selve byen nærede det store flertal, særlig af de dannede, i hjertet tyske sympatier. I almindelighed var man træt af de urolige forhold og håbede, det måtte lykkes kongen at ordne sagen på en måde, der stemte med statens vel og »de gængse begreber«. Man ønskede en kgl. udtalelse om, at Slesvig ikke skulde inkorporeres i Danmark. Til slut fremhævede magistraten det afbræk, som tiderne gjorde navnlig i den tønderske kvæghandel.

Det hedder i amtmand Kroghs beretning, at embedsmændene på »øerne« var forblevne i deres pladser. Af øen Før hørte Vesterlandfør dog ikke under Tønder, men under Ribe amt, altså til kongeriget. Birke-dommer var her justitsråd J. D. Dahl Nielsen, en god dansk mand, energisk og besluttsom.¹⁹ Indbyggerne i hans distrikt skal intet øjeblik have vaklet i deres troskab mod kongen. Men helt anderledes var det i flækken Wyck og på Østerlandfør, der hørte til Tønder amt. Både landfoged Dorrien og postmester Hennings var slesvig-holstensksindede. Kaptajnløjtnant J. O. Donner, inspektør for krydstoldvæsenet på hertugdømmernes vestkyst, var, skønt dansk gift, straks med sin krydsjagt gået over til oprørerne; han var den eneste søofficer, der svigtede sin ed. Toldforvalter, krigsassessor Greve synes nærmest at have bøjet sig for den herskende stemning, når han anerkendte den provisoriske regering, anlagde tysk kokarde og efter ca. 14 dage tog det kgl. toldskilt ned samt sendte sin kassebeholdning til Rendsborg. Sidst i marts havde man fra Wyck bidraget til Rendsborgs proviantering med tre ladninger korn og kartofler – og havde selv modtaget 60 stk. geværer og ammunition. Noget for noget.

Men midt i april kom kommandørkaptajn C.L.v.Ellbrecht med jagen »Lykkens Prøve« og nogle andre fartøjer til Wyck. Dorrien og Greve

opfordredes til at komme om bord og bragtes som fanger til Ribe, derfra til Fredericia og senere til Nyborg, hvor forhørene over dem fandt sted. Ellbrecht fik de fleste af de fra Rendsborg sendte geværer udleveret, og han udtog fra havnen et par der liggende toldkrydsfartøjer. Til stiftamtmand Sponneck skrev han optimistisk, at han nu antog stemningen på Før for god; det havde været gavnligt at vise flaget der! »På List har jeg fundet varm hengivenhed for konge og fædreland«. List, øen Silds nordlige del, hørte imidlertid også under Ribe amt.

Bestyrelsen af Dorriens og Greves embeder overdrog Ellbrecht justitsråd Nielsen, hvis »rosværdige iver og hurtighed« i at hjælpe ham han fremhæver. Senere overtog Nielsen også postmesterens embede, da denne flygtede. Nielsen havde således fuldt op at gøre og fik det i de nærmeste dage vanskeligt nok, da gemytterne i Wyck, som han siger, var af oprørsk natur. Havde jeg bare een kanonbåd, skriver han, skulde alt gå godt! Den fik han ikke. Da han vilde afsende nogle af de fra Rendsborg i Wyck modtagne geværer til Ellbrecht, hindredes han således deri ved magt af nogle af beboerne. Også på anden vis blev der lagt sten i vejen for hans styrelse.

Over landskabet Sild, der hørte til Tønder amt, var etatsråd Svenn Hans Jensen landfoged og oppebørselsbetjent. Han var slesvig-holstener, og han suspendede først i april toldkontrolløren, krigsråd Randel, da denne ikke vilde erklære sig for den provisoriske regering, men fastholdt sin troskab mod kongen.²⁰ Så vidt ses, blev der ikke skredet ind mod landfogeden.

Modsat Flensborg fandt der i Slesvig, før de danske tropper rykkede ind her, en større flugt af embedsmænd sted.²¹ Naturligvis var amtmand Liliencron væk, han, der havde været så virksom for oprøret, arbejdet for organisering af en folkevæbning i Angel, opfordret til proviantering af Rendsborg m.m. Borte var også alle amtshusets kontorbetjente på to nær. Af den slesvig-holstenske regering var alene revisoren og arkivaren blevet, af overretten kun råderne etatsråd E.E.Schmidt og C.F.Hein. Af magistraten var en enkelt rådmand stukket af. Derimod var af de i Slesvig bosatte herredsfogeder for Gottorp amt kun C.F.E.Th.Sarauw for Satrup og Mårkær herreder blevet på sin post. Med ham forhandlede generalkommandoen om at konstituere ham som amtmand, men han indgav tværtimod ansøgning om afsked. Det blev så auskultant Heltzen (sml. s. 76), der foreløbig tog affære, og som 13. april meddelte rege-

ringskommissionen, at han midlertidig havde overtaget amtmandsforretningerne. Nogle dage senere skrev han, at han også havde måttet overtage husfogedens forretninger (udskrivning af kørsler o.l.), da husfogeden var flygtet ligesom et par kontorbetjente. Før sin flugt havde husfogeden endda været så ondskabsfuld ved cirkulærer at advare imod at opfylde andre ordrer end hans egne. At Heltzen lod de sager ligge, som han ikke fandt sig kompetent til at afgøre, kan ingen fortænke ham i. Han fremhæver i øvrigt den støtte, som både en kopist og amtsbudet (dannebrogsmænd) ydede ham.

Som amtmand konstituerede regeringskommissionen den 20. april grev Arthur Reventlow, den tidligere auskultant i den slesvig-holstenske regering.²² Han begav sig straks til sit embede, udstedte dagen efter en bekendtgørelse om sin tiltrædelse og meddelte kommissionen de af ham allerede truffene foranstaltninger og sit ønske om at få direkte indflydelse på byen Slesvigs forhold, evt. som præsident. Stemningen i byen betegnede han som utilfredsstillende, af borgmester Jessen kunde man ingen energi vente, og den interimistiske politimester J.W.v.Fischer-Benzons sindelag var tvivlsomt. Nogen besked om sit forslag nåede Reventlow ikke at få. Hans amtmandsperiode varede i denne omgang tre dage. Den 23. april nødte tyskerne i slaget ved Slesvig den danske hær til at trække sig tilbage. En flensborgsk advokat, som Reventlow havde opfordret til at overtage et af de ledige herredsfogedembeder, kom selve slagdagen til Slesvig og mistede ved sin flugt en stor del af sin bagage.²³ Reventlow meddelte dagen efter kommissionen, at han, hindret i at varetage sit embede, igen indtrådte som frivillig i gardehusarerne.

Som sit egentlige virkefelt havde kommissionen betegnet Nordslesvig. Det var også her, man på regeringshold havde ment, at den kunde gå strengere til værks mod de embedsmænd, der havde sluttet sig til den provisoriske regering (se s. 83). Før kommissionen trådte i virksomhed, var der i øvrigt, sådan som vi har set, ryddet svært godt op i disse ved landbefolkningens selvtægt, ved embedsmænds mere eller mindre frivillige flugt eller ved generalkommandoens indskriden. Der var således ledige embeder nok, som det gjaldt om at få besat for at »holde civilforvaltningen i behørig gang«. Omkring midten af april lod kommissionen også i flere slesvigske blade indrykket en opfordring til kvalificerede folk om at melde sig hos den til overtagelse af midlertidige stillinger.²⁴

Den 1. april havde amtmand Johannsen i Haderslev sendt konsejlspræsident Moltke en længere beretning om forholdene i amtet.²⁵ Det var en selvfølge, skrev han, at han under alle omstændigheder vilde være sin konge og sit fædreland tro. Men han tvivlede om, at det kunde lykkes ham at bestyre det vidtstrakte amt med samme held som i de forgangne 30 år i denne tid, »da gemytternes eksaltation for en fædrenelandsk sag på flere steder i amtet grænser til fanatisme«. Hemmelige angivelser havde allerede virket, at flere af hans underordnede embedsmænd (Bruhn, Møller, Ahlmann, Riedel) var arresterede. I en skrivelse samme dag til kancelliet havde han bedt om, at dette vilde sørge for en foreløbig besættelse af disse embeder, og meddelt, hvad han havde foretaget sig for at få de arresterede ridefogeders forretninger besørgede, for så vidt de ikke tålte udsættelse. I brevet til Moltke udtalte han imidlertid, at han ikke fra kancelliet turde vente tilstrækkelig hjælp under nærværende forhold til en energisk bestyrelse af det herfra fjernede vesteramt. Han henstillede derfor, om der med hensyn til dette burde tages særlige forholdsregler. Det mindre agiterede østeramts bestyrelse mente han ikke vilde overstige hans kræfter. Han skulde i hvert fald ikke forlade sin post, om det var kongens vilje at lade ham blive på den. – Johannsens skrivelse oversendtes 7. april til kommissionen. Selv forblev han som amtmand både over øster- og vesteramtet.

I stedet for amtsforvalteren over vesteramtet G.F.Krogh, der den 26. marts havde nedlagt sit embede, konstituerede Johannsen Kroghs fuldmægtig, Fester Festersen.²⁶ Det har nok været samme surdej, og nogle dage ind i april bad Festersen om, at der måtte blive konstitueret en anden, da flere indbyggere var utilfredse med ham. Det synes dog ikke at være sket.

Som erstatning for de arresterede embedsmænd Bruhn, Møller og Ahlmann konstituerede kommissionen den 11. april underretsadvokat Nissen i Haderslev som herredsfoged og tingskriver i Frøs og Kalslund herreder og som herredsfoged i Hviding og Nørre-Rangstrup herreder.²⁷ Som ridefoged i disse herreder konstitueredes krigsassessor, cand. jur. C.C.Kjær, bosat på Lille-Brøstrupgård i Hygum sogn (Frøs hrd.).²⁸ Han var blevet varmt anbefalet af professor Christian Paulsen som en mand, der havde vist sig meget virksom for den danske stats sag, og som også nød bøndernes tillid, der sidst i marts havde sendt ham med en adresse til København.

I Åbenrå og Løgumkloster amter var Stemann forblevet i embedet trods sin tilslutning til den provisoriske regering. Af de ham undergivne embedsmænd var birkefoged Elvers i Løgumkloster flygtet og amtsforvalter Harbou fængslet i begyndelsen af april (se s. 72). Kaptajn C.E. Mechlenburg, der kommanderede de danske tropper, som var rykket ind i Løgumkloster, havde overdraget besørgelsen af de pågældende embeder til underretsadvokat Dethlefsen.²⁹ Stemann hævdede i en skrivelse til kommissionen af 10. april, at Harbou burde genindsættes, og han beklagede »af flere grunde« konstitutionen af Dethlefsen. Det endte med, at denne måtte afgive amtsforvalterembedet, som amtsforvalter H. D. Krogh i Åbenrå påtog sig at bestyre foruden sit eget embede. Derimod fik Dethlefsen af kommissionen konstitution som birkefoged, aktuar m.m.

Den 23. april, dagen for slaget ved Slesvig, var kommissionen nået til den beslutning at suspendere Stemann og erstatte ham med en pålidelig mand.³⁰ Ligeledes havde den bestemt at udskifte de slesvig-holstensksindede bykollegier i Åbenrå med dansksindede mænd. Herom havde Fr. Fischer stillet forslag en tid forud. Ingen af beslutningerne blev imidlertid udførte, hvad der vel skyldtes efterretningerne syd fra.

Inden den påtænkte suspension havde Stemann haft lejlighed til over for regeringskommissionen at demonstrere sin foragt for de danske folkeførere i Nordslesvig. Det skete ved en skrivelse 19. april.³¹ Flere landmænd i amtet, skriver han, har klaget til ham over, at »en vis kromand («Krüger») fra Bevtoft drager omkring med en væbnet skare af landmænd og tilsiger beboerne på landet snart personlig, snart også ved skriftlige med trusler forsynede ordrer at møde snart her, snart der, forsynede med våben«. Dette hindrer folk i at passe deres jord, og Stemann beder kommissionen skride ind i hvert fald i hans amter mod en sådan ulovlig og farlig adfærd. – Som det ses af skrivelserne, vil Stemann ikke kende noget til den danske fører, den stænderdeputerede H.A.Krüger. I historien skulde det blive »en vis Krüger fra Bevtoft«, hvis navn kendes; amtmandens er glemt.

Modsat Stemann vidste amtmand Fr. Johannsen i Haderslev dog nok, hvem Krüger var, men tilfreds med hans adfærd var han ikke. Den 22. april skrev han til regeringskommissionen om, hvilke forholdsregler der burde tages i anledning af, at Krüger lod en petition cirkulere med angreb på de nordslesvigske embedsmænd.³² Skønt i hvert fald Sponeck

vel har haft et fra Johannsen ikke helt afvigende syn på de danske folkeførere, fandt kommissionen ingen grund til foreløbig at foretage sig noget i anledning af Johannsens henvendelse.

En hel del anderledes end de høje bureaukrater så de militære på Krüger.³³ De første fortrædige han med henvendelser om arrestation af tysksindede og opfordringer om at erstatte autoriteter af slesvig-holstensk tendens med sådanne af »radikal dansk«. De sidste stod han bi med råd og dåd, med efterretninger og mandskab. Som en af de militære skrev: »Denne mand er pålidelig trods nogen, og han er herre over flere, ja 3, måske henimod 4000 bønder, som han kan samle og rejse mod et pludseligt angreb«. Det var disse, amtmand Stemann vilde have henvist til at blive ved plogen.

Den anden fremtrædende nordslesvigske folkefører, Laurids Skau, var unægtelig også smittet af, hvad amtmand Johannsen kaldte »den nyere tids ånd, der fornægtede det bestående«. Den 18. april sendte han amtmanden et forslag om, at det folkelige element blev repræsenteret i administrationen.³⁴ Den hidtidige bestyrelsesmåde, skrev han, stred mod tidsånden og vilde aldrig kunne tilfredsstille de almindelige fordringer i en revolutionær tidsalder. Da det så ud til krig med Tyskland, vilde det også være af største betydning at få hjælp af den moralske kraft, som et folkeligt element i administrationen kunde medføre. Skau tilbød sin assistance til hurtigst mulig udformning af forslaget og fremhævede det gavnlige i, om amtets højeste embedsmand tog initiativet.

Johannsen sendte Skaus forslag til regeringskommissionen, der bemyndigede ham til at tage initiativet for Haderslev amt. Den 22. fandt så en drøftelse sted på amtshuset med amtets 2 stænderdeputerede, Laur. Skau og husfogeden, og der vedtoges forslag om oprettelse af et foreløbigt amtsråd. Amtmanden vilde iværksætte de fornødne valg, men herfor satte de følgende hændelser en stopper. – Regeringskommissionen havde i øvrigt selv i dagene lige før Skaus forslag drøftet, om det ikke vilde være formålstjenligt både i byerne og landdistrikterne at tilstræbe en friere udvikling af kommunalforholdene og give beboerne større indflydelse på valgene.³⁵ Dette var i kongeriget sket allerede ved kommunalanordningerne af 1837 og 1841. Den umiddelbare anledning til kommissionens drøftelse var planen om at reorganisere bykollegierne i Åbenrå. Ingen kunde være i tvivl om, at det var i den brede befolkning, de såkaldte »lavere klasser«, danskheden havde sin tilslutning.

Den offervilje, der straks ved den danske hærs indrykning i Nordslesvig havde vist sig i befolkningen ved frivillige bidrag til hæren (sml. s. 79f.), gav sig også i den følgende tid udtryk.³⁶ Kommissionen lod omkring månedens midte offentliggøre en opfordring til at låne hæren heste og forspand, hvad der adskillige steder villigt blev imødekommet.³⁷ Derimod fandt amtmand Krogh i Tønder, da han anmodedes om at uddele disse opfordringer, at man i hans amt næppe vilde opnå den tilsigtede virkning, men snarest ophidse stemningen »i de distrikter, der nu til en vis grad forholdt sig neutrale«. ³⁸ Kommissionen fastholdt dog ordren om uddeling.

Om forholdene i Sønderborg og Nordborg amter afgav amtmand Wilhelm Johannsen sin beretning den 8. april.³⁹ Befolkningens sindelag er dansk, skrev han, og interessen for danskernes fælles sag i kongeriget og Slesvig levende og varm. De tysksindedes tal er så ringe, at de netop heri har deres bedste værn mod eventuelle danske overgreb. Danskerne er i øvrigt optrådt højst moderat. Med den nyvakte nationalfølelse var der nok, fortsatte amtmanden, hos enkelte opstået fejlagtige forestillinger om alles ligeberettigelse, men han mente ikke, at disse nogen sinde kunde blive faretruende i hans amter. Heller ikke Sønderborg magistrat havde andet end glædeligt at meddele.⁴⁰ Ved oversendelsen af krigsskibet »Najaden« havde kongen, skrev den, handlet landsfaderligt mod byen. Langt de færreste af byens beboere hældede til slesvig-holstenismen, og af disse var mange indvandrede. Det store tal var kongen tro og hengiven.

Selve øen Als var ikke underlagt regeringskommissionen. H.C.Riegels var den 27. marts af kongen udnævnt til kommandant på Als (sml. s. 78f.) med »al den myndighed og magtfuldkommenhed, som tilkommer enhver højstkommanderende officer i et militærisk okkuperet distrikt«. ⁴¹ Riegels kom den 1. april til Sønderborg, og sin magtfuldkommenhed nyttede han bl.a. til at lægge såvel Sønderborg by som det augustenborgske godsdistrikt under amtmandens overmyndighed.⁴² Regeringskommissionen fulgte noget senere dette eksempel ved efter Riegels' henstilling at overdrage amtmanden administrationen af hele Sundeved (heri de heretugelige besiddelser).⁴³

Riegels lod efter sin ankomst godsejer Kittel på Skovbølgård og inspektør C. Jürgensen på Sandbjerg arrestere, da de havde været med til at ekspedere ordrer om indkaldelse af soldater til Rendsborg.⁴⁴ Også en barber i Nordborg, kendt for sit lidenskabelige slesvig-holstenske tempera-

ment og for sin »larmen og rasen«, toges ved vingebenet. Desuden fandt nu flere suspensioner af slesvig-holstensksindede embedsmænd sted. Herredsfoged Steffens i Nordborg suspenderedes 9. april og skulde mærkeligt nok overdrage embedet til den tysksindede over- og landretsadvokat Johannsen.⁴⁵ Amtmanden havde tidligere bedyret sin tro på Steffens' redelige vilje og loyale sindelag og skal have forsikret ham om, at suspensionen ikke måtte opfattes som udtryk for kongens unåde. Samtidig med Steffens suspenderedes borgmester Langreuter i Sønderborg, om hvis loyalitet amtmanden også havde følt sig overtydet.⁴⁶ I stedet konstitueredes advokat Ravn, en loyal, men lidet betydelig mand. Amtmanden foretog de to suspensioner efter pålæg af Riegels, der forud havde drøftet sagen med grev Knuth.⁴⁷

Efter at kongen den 6. april var ankommet til Sønderborg, pålagde et kongeligt reskript biskoppen over Als og Ærø at suspendere præsterne Fr. Petersen i Notmark og Schlaikier i Asserballe (sml. s. 61f.).⁴⁸ Reskriptet udtalte desuden, at hofpræsten på Augustenborg, dr. Germars funktion som sådan var at anse for ophørt. Augustenborg menighed henlagdes midlertidig under Ketting sogn.⁴⁹ De førstnævnte to præster blev arresterede og frigaves først i begyndelsen af august mod løfte om at tage ophold uden for Sønderjylland.

I begyndelsen af april havde brigadeauditor O. Lund indgivet forestilling til kongen om undersøgelse af de forræderske slesvigske embedsmænds forhold.⁵⁰ Det blev overladt regeringskommissionen at tage sig af denne sag, og den 17. april udnævnte den en undersøgelseskommission med landfoged Chr. Ludw. Ernst Stemann på Ærø og borgmester G.A.R. Stricker i Ribe som medlemmer. Først den 22. kom disse til Haderslev, hvortil samtidig en række arrestanter bragtes fra Kolding og Nyborg. De optagne forhør og dokumenter vedrørende disse personer overleveredes undersøgelseskommissionen, der tænkte sig at tage fat på arbejdet efter påske. Krigsbegivenhederne kom i vejen herfor og medførte endda, at mange af de arrestanter, der var førte til Haderslev, efterlodes her mod »byarrest« på æresord, da danskerne forlod byen. Blandt dem var flere, vi senere møder i den provisoriske regerings tjeneste, således herredsfogederne Ahlmann og Bruhn samt borgmester Schow i Åbenrå.

Kommissionens egentlige virkeområde blev som sagt Nordslesvig. Og den tid, den fik at virke i, kom ikke til at strække sig over mere end et par uger. Slesvig-holstenerne havde nok den 9. april lidt et afgørende

nederlag. Men de havde ikke sat deres lid til egen kraft alene; de havde regnet med Tysklands virksomme støtte. Denne var også ved forbundsbeslutningen 12. april tilsagt dem (se s. 68). Allerede før Bov-slaget var preussiske tropper kommet til Rendsborg, og tropper fra 10. armékorpss fulgte efter.⁵¹ Oberst Bonin, der først havde overbefalingen, stillede den 16. april general Hedemann følgende ultimatum: de danske tropper skulde rømme Slesvig og de danske krigsskibe forlade hertugdømmets havne og farvande. Alle såvel militære som civile krigsfanger skulde frigives. Bonin vilde vente på svar til den 18. om aftenen. Da fristen udløb uden svar, opfordrede den provisoriske regering Bonin til ufortøvet at tage offensiven og give meddelelse herom af hensyn til befolkningens stemning. Han blev dog hindret heri, da der indtraf en anden overkommandant, og spørgsmålet om overkommandoen over alle tyske og slesvig-holstenske tropper var nogle dage svævende. I henhold til forbundsbeslutning af 15. april udnævnte Preussen nu hertil general Wrangel. I slaget ved Slesvig påskedag den 23. april besejrede han de danske tropper. Under disses tilbagetog gik de den 24. i kvarter i Flensborg by og omegn, men om eftermiddagen opstod der falsk alarm, at preusserne kom. Følgen var en ikke ringe forvirring i hæren; et par hundrede soldater flygtede i panik nord på og standsede først i Kolding. Hovedparten af hæren marcherede den 25. til Als, medens general Wedell med rytteriet, en bataillon og et batteri skulde trække sig tilbage nord på. Den 25. stod tyske tropper igen i Flensborg.

Tysklands indgriben og omskiftelsen i krigslykken kom næppe danskerne uventet. I et privat brev fra Flensborg, skrevet den 15. april, hedde det: »Vi har nu for øjeblikket ro, og jeg stoler på Gud og vore gode tropper, men her hersker dog en underlig nedtrykt stemning, da man bestandig frygter, at Preussen pludselig skal falde over os, førend nogen anden hjælp kan komme; derfor ligger også handel og skibsfart endnu næsten stille, og Andr. Christiansen sender sine varer til København.«⁵² Den fremtrædende danske storkøbmand Andr. Christiansen handlede her som en forudseende mand. Han som flere andre danske flensborgere foretrak at flygte fra byen før preussernes indtog.⁵³ De flensborgske bykollegier havde i øvrigt, med kongens billigelse, midt i april sendt en deputation til Rendsborg for at opnå en fredelig bilæggelse af striden »på basis af den nuværende stilling«. Men Bonin henviste deputationen til den provisoriske regering, og denne afviste skarpt mæglingen trods flensborgernes

fremhævelse af, hvilken usigelig elendighed en krig vilde medføre for her-
tugdømmet og deres by. De provisoriske følte sig efter Tysklands indgri-
ben ovenpå.

Om stemningen i danske kredse i Vestslesvig fortæller et brev fra gods-
inspektør Aug. Beck på Trøjborg.⁵⁴ Brevet er fra den 25. april, men
Beck har endnu ikke hørt om den tyske sejr ved Slesvig. Vi har det godt,
skriver han, men tiden tyder på urolighed, og det ligger uden for vor be-
regning, om det, vi arbejder for, skal knuses af den overmodige tyskhed.
Vi opgiver dog ikke håbet om, at Slesvig hel og holden vil blive ved Dan-
mark, og at tysken, selv om han skulde hovere en stund, vil blive trængt
tilbage og lære at hilse hjemme, »at hvad advokater og troløse embeds-
mænd i årevis løgnagtig fortalte om, at Slesvig var kuns tysk og vilde ene
og alene blive lykkeligt i forbindelse med det tyske Holsten eller endog
under det tyske forbund, var en sådan løgn, at den styrtede sig selv og
bragte hån og forsmædelse over de villige lejetjenere«. Beck mente at
kunne forsikre, at en stor del af Mellemslesvig og hele Nordslesvig var
absolut dansk, bortset fra Åbenrå og Tønder og et strøg sydvest for
Tønder.

Noget dansk regulært militær fandtes der ikke på vesteregnen, skriver
Beck: »man har nok ingen tilovers«. Men alt her var bevæbnet, med
spyd og bøsser, og stemningen var god. Fra Lø herred og Møgeltønder
og Ballum birk afgår i dag 14 heste, de fleste med seletøj og køresvende,
og desuden er flere hundrede rdl. kurant stillet til krigsministeriets dispo-
sition. Overalt var der nattevagt, og hidtil var omstrejferne syd fra holdt
væk. Man levede på feltfod og var fortrolige med den tanke, at fjende-
herskab skulde gæste dem: Men: »Vi har håb til Gud, at vor retfærdige
sag skal sejre«. Og hvor var det en oplevelse, at den tidligere ligegyldig-
hed eller halvhed for danskheden nu var afløst af alvorlig hengivenhed
og helhed.

De spyd og gamle bøsser, hvormed bønderne havde væbnet sig, blev
ikke taget i brug mod den fremrykkende fjende. General Wedells korps
veg også mod nord uden at indlade sig i skærmydsler med fjenden. Der-
imod arresterede korpset under sin tilbagetrækning nogle personer, mis-
tænkte for slesvig-holstensk sindelag. Den 27. arresteredes den tyskdan-
nede præst, C. Petersen i Hellevad, der aftenen før havde haft besøg af
et par slesvig-holstenske friskarefolk. Han hævdede dog ikke at have med-
delt dem andet, end at det danske militær var trukket nord på, noget de

godt vidste forud.⁵⁵ Ellers var de heller næppe kommet. Dagen efter arresteredes i Toftlund landmand Nachtigall, der stammede fra det brunsvigske, men i 1847 havde købt sig ejendom i Toftlund.⁵⁶ Under den store danske indkvartering i Toftlund havde han bispist over 400 soldater i sit hus uden betaling, og det var ikke småting, hvad de sultne jenser her satte til livs. Da Nachtigall ikke kunde dansk, opstod der let misforståelse, og han havde desuden stået i venskabeligt forhold til den arresterede slesvig-holstenske herredsfoged Ahlmann, hvis kone han havde søgt at hjælpe efter mandens arrestation. »Min hovedulykke ved alle disse hændelser«, skriver Nachtigall senere om sin arrestation, folks spytten på ham og fængselsopholdet, »var og er, at man, fuld af partilidenskab, i mig ikke vil se andet end tyskeren og altså en modstander, men ikke en rolig, fredselskende statsborger«. Heri havde han vist ret.

Endelig arresteredes den 29. forpagteren af Billeslund i Gram sogn, G.G.F.v.Krogh, søn af amtsforvalter G.F.v.Krogh i Haderslev, der var gået over til slesvig-holstenerne.⁵⁷ Begrundelsen var, at han havde overtrådt et tilhold, der var givet ham af amtmand Sponneck, om ikke at forlade gården og sognet. Han var medlem af den patriotiske slesvig-holstenske forening.

Samtidig med, at de danske tropper trak sig tilbage, flygtede ligesom i Flensborg adskillige danske, der havde været særlig ivrige i bekæmpelsen af slesvig-holstenerne og i støtte til danskheden. Kniplingskræmmer Jens Wulff fortæller i sin dagbog både om svigersønnen, apoteker Nagel i Højers flugt og om herredsfoged Brasens, der begge også forud efter Wulffs mening havde handlet alt for overilet og ubetænksomt.⁵⁸ Næsten med skadefryd, synes man, noterer Wulff den 1. maj, at nu vil de stortalende Koch, Laur. Skau, Krüger osv. »vist have smurt hælene og løben deres vei, ligesom præsten i Scherbek allerede har gjort, der med flere præster blandede sig i ting, som aldeles ikke vedkom dem ...«. ⁵⁹ Denne dag, den 1. maj, nåede den preussiske avantgarde den jyske grænse. På det slesvigske fastland stod ikke længere danske tropper.

Også regeringskommissionens medlemmer var taget bort.⁶⁰ Sent om aftenen den 24. og om morgenen den 25. indløb til kommissionen alarmerende efterretninger om den danske hærs tilstand. Disse syntes at bekræftes ved det ret betydelige tal af flygtende danske soldater, der jog gennem Haderslevs gader nord på, som var fanden i hælene på dem. Kommissionen lod derfor Kirstein og personalet føre arkivet bort, først

til Kolding og derfra til Middelfart. Borgmester Lassen bragte samme dag sin familie i sikkerhed. Det vedtoges den 26. at lade kommissionen tage sæde i Middelfart. Det havde været Lassens agt at vende tilbage til sit embede i Haderslev, men den slesvig-holstenske ophidselse her fik ham til at vende om på vejen. Sponneck, der den 27. gennem Haderslev tog til Middelfart, fandt også Haderslev meget »oprørt« (aufgeregt). Den sidste april begav Sponneck sig til sit embede i Ribe, og nogle dage ind i maj forlagde kommissionen sit sæde til Odense. Undersøgelseskommis-sionens to medlemmer overtog igen deres embeder, og midt i maj bestemte kancelliet, at Lassen, auditør P.J.J.Lunn og kancellist Wolfhagen havde at fortsætte de påbegyndte undersøgelser.

Regeringskommissionen havde ved sin tiltrædelse fået besked om at handle efter konduite, og den var forblevet uden officielle direktiver. Først da krigsbegivenhederne satte en stopper for dens virksomhed, strømmede det ind med skrivelser til den fra kancelliet om, hvad den burde foretage sig! Baggrunden herfor var navnlig modsætningen mellem kommissionens moderate optræden over for »landsforræderne« og nordslesvigske danskeres krav om deres afstraffelse. Kommissionens virksomhed i Slesvig endte således i en vis mislyd mellem den og kancelliet i København. Og nederlaget var mest egnet til at forstærke denne.

Hvad kancelliet nu, da det altså var for sent, opfordrede til, var energi og hurtig handlen. Dagen før påskeslaget foreslog det kommissionen ansættelse i Slesvig af overordentlige kommissærer, hvad det et par dage senere gentog.⁶¹ Kommissionen svarede den 28. – efter at have forladt Slesvig – at der endnu ikke syntes at være trang til disse kommissærer – og at det meste af Slesvig var besat af fjenden! Den 25. anmodede kancelliet efter et i statsrådet fremsat ønske kommissionen om underretning om dens virksomhed og fremhævede, at hurtig handling var nødvendig.⁶² Navnlig burde man i Sydslesvig bruge den tid, hvor danske tropper holdt det besat, til at virke efter regeringens vilje. Samme dag pålagde kancelliet kommissionen at indhente beretninger om, hvilke bøger af geografisk, statistisk og historisk indhold der brugtes i skolerne.⁶³ Den følgende dag betonedede kancelliet over for kommissionen, at ved truslen om fjendens indfald i Nordslesvig kunde kommissionen ikke gå til værks med for stor energi.⁶⁴ Gentagne gange var kancelliet i private meddelelser blevet tilskyndet til at fremme en energisk optræden fra kommissionens side.

Hvad kommissionen kunde gøre over for denne strøni af skrivelser, var alene at gøre rede for dens hidtidige virksomhed og principperne for denne; samtidig sendte den kancelliet en afskrift af sin forhandlingsprotokol.⁶⁵ Den udtalte, at bortset fra C. A. Bluhmes skrivelse (se s. 84f.) havde den ikke fået nærmere instruktion om sin optræden. Selv havde den også anset det for sin pligt at forene energi med besindighed, og den havde taget lidet hensyn til de delvis fanatiske eller ubesindige forslag, som var tilgået den i private meddelelser. Havde den ikke stolet på kancelliets tillid, vilde den have overladt andre det svære hverv.

Kommissionens 1. medlem, stiftamtmand Sponneck, der af grev Knuth havde fået meddelelse om den rådende misfornøjelse med kommissionen, protesterede i et brev af 29. april til Knuth herimod.⁶⁶ Misfornøjelsen, skrev han, råder ikke hos landmændene, men hos Flor, Skau og Krüger samt »Dannevirke«s redaktør, der vil have alle slesvigske embedsmænd med undtagelse af sognepræsterne i Tørninglen afsatte, og de juridiske embeder besat med danske jurister eller – som Skau – med bønder. Men »regeringskommissionen hverken kan eller vil lade sig beherske af fanatikere under skin af folkemening fremtrædende påstande«. Man formelig bestræber sig for at fanatisere almuen i Nordslesvig.

I brevet omtaler Sponneck i øvrigt, at han på en rejse rundt i Nordslesvig har drøftet en plan om at fremkalde et andragende fra nordslesvigerne med protest mod Slesvigs adskillelse fra Danmark. Knuth havde ment, at en sådan protest burde overbringes den fjendtlige general. Jeg ved, skriver Sponneck, kun to mænd, der kan formås til at gøre dette. De to, som han derpå nævner, er de to, vi har set ham med dyb misbilligelse karakterisere som »fanatikere«: Laurids Skau og H. A. Krüger. Til eventuelt at sætte livet ind for Sønderjyllands forbliven ved Danmark var de i hvert fald brugbare.

8. *Embedsmændenes svar på regeringskommissionens cirkulære*

Det er tidligere nævnt, at kommissionen den 10. april, dagen efter sit første møde, udsendte et cirkulære til de kongelige og kommunale embedsmænd i Slesvig. Det var, hedder det i cirkulæret, for kommissionens virksomhed nødvendigt at vide, hvilke af disse embedsmænd der vilde følge deres undersåtspligt og embedsed. Derfor anmodedes de pågældende om uden omsvøb og i størst mulig korthed (unumwunden und in möglicher Kürze) at give svar på følgende 7 spørgsmål: 1. Er De rede til fortsat i overensstemmelse med undersåtspligt og embedsed at udføre de Dem påhvilende funktioner i Deres landsherres interesse (im Interesse Ihres angestammten Landesherrn)? 2. Har De vist dette ved over for den provisoriske regering at afgive en erklæring om ikke at ville adlyde dens befalinger? 3. Har De eventuelt erklæret Dem rede til efter opfordring at gøre dette og 4. da af hvilke grunde? 5. Hvilke handlinger har De foretaget Dem i strid med landsherrens interesse eller de retmæssige øvrigheders befalinger? 6. Hvornår er De blevet overbevist om den provisoriske regerings ulovlighed og 7. hvad har De siden gjort for at modvirke de i pkt. 5 nævnte handlinger? På disse spørgsmål krævedes der svar senest 24 timer efter cirkulærets modtagelse.

De første besvarelser, der indkom, er daterede 13. april. Et par enkelte er så sene som den 23., altså dagen for slaget ved Slesvig. Tilsammen udgør svarene to omfangsrige pakker i regeringskommissionens arkiv. Hvor lidet tilfredsstillende mange af dem end var, fik de ingen større indflydelse på de pågældendes embedsstilling. Kommissionens styre varede så kort, og det holdt, som vi har set, hårdt nok for den at få besat de stillinger, hvis indehavere enten var flygtede eller arresterede eller ligefrem nægtede at fungere. – I flere af besvarelserne fra Nordslesvig klages der i øvrigt over, at man skal være nødt til at svare på et tyskskrevet cirkulære. Adskillige svar er også på dansk. Regeringskommissionen udtalte

over for kancelliet, at når cirkulæret var på tysk, skyldtes det, at man ikke hurtigt nok havde kunnet få det trykt på dansk i Haderslev.¹

Embedsmændenes besvarelser, fra hvilke adskillige af de i det foregående meddelte oplysninger er taget, falder naturligt i tre grupper. Den første omfatter dem, der rent ud erklærer den provisoriske regering for ulovlig og landsforrædersk, den anden gruppe giver den provisoriske regering tilslutning, den tredje udtrykker sig dunkelt eller ubestemt. Som magtforholdene lå, efter at den danske hær havde besat største delen af Slesvig, må man dog være klar over, at der både i første og tredje gruppe kan skjule sig en del slesvig-holstenere. Hovedpræsten ved St. Marie i Flensborg, Valentiner, der senere optrådte meget aktivt i slesvig-holstensk interesse trods sin overvejende dansksindede menighed, svarer således ja til pkt. 1 og udtaler m.h.t. pkt. 6, at vel var den provisoriske regerings forhold til den lovlige øvrighed ham i begyndelsen »ikke fuldkommen klar«, men da den lige så voldsomt som ubesindigt modsatte sig den kongelige magt, gik det hurtigt op for ham, at den var ulovlig!

Mange af erklæringerne fra de danske præster i Nordslesvig indeholder stærkt fordømmende udtalelser om den provisoriske regerings mænd. Præsten i Øster Lindet stemplede i sin erklæring den såkaldte provisoriske regering som »aldeles ulovlig og oprørsk«, og han i Oksenvad kaldte den »troløs og forrædersk«. Han gik så vidt, at han i en fortløbende række prædikener foreholdt sine menigheder, hvordan de selv ved uvirksomhed havde været med til at frembringe tidernes tryk; men ved nu at tale og handle efter pligt og i forening kunde de mulig bøde »på den forrige dorsk«. Han tilføjede dog: »ikke alle er bragte til erkendelse«. For præsten i Sommersted havde alle de machinationer, ved hvilke den nu udbrudte afskyelige revolte i en række af år var bleven indledet og forberedt, ikke mindre været en vederstyggelighed. Pastor Petersen i Skrydstrup havde, skønt han var student fra Kiel og kandidat fra Slesvig, hverken villet eller kunnet følge den strøm, der førte til fordærvelse i blindhed, troløshed og utaknemlighed. Den provisoriske regering havde han for sine medborgere skildret som et oprørskomplot med de velfortjente farver. Pastor Hempel i Rødding anså det hele foretagende for højforræderi, og C. C. Boisen i Vonsbæk, manden med planen om et dansk seminarium i sognet, havde intet øjeblik tvivlet på, at den provisoriske regering bestod af oprørere og landsforrædere. Præsten i Gram svarede til pkt. 1 ja »i dette ords fuldeste og helligste betydning« og så i den provi-

soriske regerings optræden fra første færd »den mest uforskammede anmasselse«. Som landsforrædersk og fordømmelig havde pastor H.W. Hertel i Moltrup-Bjerning fra begyndelsen af betragtet den provisoriske, og præsten i Arrild havde allerede længe doleret over u lydighed mod majestæten og kaldte det efter skriften »en trolddoms synd og fordømmelig ting«. Der kunde anføres adskillige lignende udtalelser.

Noget anderledes udtrykte provst Janssen i Haderslev og pastor Strodtmann sammesteds sig. De erklærede dog begge at være overbeviste om den provisoriske regerings ulovlighed; provsten havde ladet dens skrivelse ubesvaret. Strodtmann sagde ja til pkt. 1 »af hele sit hjerte«; men når man betænker hans senere optræden, må der dog have været en eller anden krog af hjertet, han har glemt at undersøge. Kollaborator Langbehn i Haderslev, fader til den i sin tid så omtalte forfatter af bogen »Rembrandt als Erzieher« (udk. 1890), havde ikke fået nogen skrivelse fra den provisoriske, men erklærede heller ikke at ville have adlydt denne ulovlige øvrighed: »Min homagialed har stedse været mig hellig«. Af pastor Kaftan i Løjt, hvis søn Theodor Kaftan senere efter Preussens erobring af hertugdømmerne blev generalsuperintendent i Slesvig, sendtes de modtagne provisoriske bekendtgørelser tilbage til amtmanden. Kaftan nægtede at publicere dem.

Af den erklæring, som hovedpræsten ved St. Nikolaj i Flensborg, C.C.J. Asschenfeldt, afgav, fremgår, at kongen i ham havde en fuldt loyal embedsmand. Asschenfeldt følte sig i øvrigt lige så lidt som mange andre bundet af cirkulærets krav om at fatte sig i størst mulig korthed. Han omtalte sin ungdomstid i København, de velgerninger, han havde nydt under tre danske kongers scepter, sit værk »Geistliches Saitenspiel« og dvælede ved sin embedsed og edens hellighed. De anordninger, som han gennem magistraten havde modtaget fra den provisoriske regering i »rædselstiden«, havde han undladt at publicere. Når lejlighed gaves, havde han fra prædikestolen advaret mod oprør og borgerkrig, og han havde bedt for kongen. Et krav fra tyske militære om at plante den tyske fane på sit hus ligesom på øvrige huse ved Søndertorv havde han ikke bøjet sig for. Og lykkelig var han over, at ingen af hans nærmeste havde taget del i oprøret. Dertil havde han så vist også grund, thi talrige embedsfamilier havde medlemmer i begge lejre.

Bestemt afstandtagen fra den provisoriske regering finder vi også hos den danske præst i Flensborg, Jac. Hansen Holdt, hos diakonen ved St.

Nikolaj Joh.Fr.Ant.Hartz og hos den godt 60-årige diakon ved St. Marie Hartwig Peters. Den sidste kalder den provisoriske regering en bande af fædrelandsforrædere, i kirken havde han bedt for »min, vor konge«, og både hjemme og på offentlige pladser havde han i de sidste angstfulde uger søgt at indgive sine sognebørn tillid til kongens retfærdige sag. Han ender sin erklæring med: »Gott erhalte und segne unsern König Frederik VII« og sætter to streger under sit ønske. En kraftig loyalitetserklæring, som tillige stod sin prøve i den følgende tid, afgav konrektoren G.C.Th.Francke ved Flensborgs lærde skole. Ikke blot i sit hjerte havde han holdt fast ved sin landsherre; han havde også i sin kreds søgt at formane andre dertil. I en række andre flensborgske embedsmænds erklæringer udtales overbevisningen om den provisoriske regerings ulovlighed. Jeg skal endnu nævne justitsråd, aktuar Mohrhagens, hvori det hedder, at han først efter den provisoriske regerings gentagne krav og under trusel om øjeblikkelig afsked havde adlydt dens befalinger. Han havde således kun tvunget underkastet sig denne uretmæssige øvrighed, idet han bøjede sig for nødvendigheden som ved enhver fjendtlig okkupation.

Adskillige præster i Mellemslesvig svarer i deres erklæringer ikke blot ja til spørgsmål 1, men tager også ret klart afstand fra oprøret. Præsten i Rylskov, J. Andresen, udtaler, at han har nægtet at publicere anordninger fra den provisoriske regering, som han altid har anset for ulovlig. Sin menighed, der var en af de mindste, men også en af de roligste, fredeligste og mest arbejdsomme, havde han stedse formanet til ro og holdt til arbejde. De havde da også fået en stor del af sæden i jorden, og Gud være lovet var ikke een sjæl bleven vildledt i denne urolige tid i politisk henseende. Menigheden havde ingen indkvartering haft og ingen del taget i våbenøvelser, men stillet sig under den højtelskede landsfaders og den himmelske faders værn og var på vidunderlig måde blevet beskyttet. Hver søndag holdtes forbøn for konge og fædreland. Revolutionens storme var ganske gået det lille Rylskov sogn forbi.

Præsten i det nærliggende Munkbrarup sogn, Thomsen, anså ligeledes den provisoriske regering for ulovlig, og pastor Martens i Nykirke havde formanet sin menighed til ro og havde fra begyndelsen ikke kunnet billige »bevægelserne« eller finde dem begrundede i Guds ord. Pastor Siemsen i Hanved havde ladet den provisoriske regering uænset, men ikke begrebet, hvad den egentlig vilde, når man levede under en så nåderig fyrste. Det var vanvid, hvad den tog sig for, havde han udtalt og beklaget, at

den styrtede den ubetænksomme ungdom i fordærvelse. Han havde rådet sine sognefolk, der ikke begreb, hvad alt dette skulde betyde, til at blive ved ploven på deres ager; det havde de gjort.

Medens pastor Petersen i Store-Vi straks havde været klar over, at den provisoriske regering var revolutionær, kunde pastor Desler i Kværn ikke bestemt angive, hvornår dens ulovlighed var gået op for ham. Det var dog sket hurtigt, skønt dens optræden »i Hans kongelige Majestæts navn« i begyndelsen virkede skuffende. Præsten i Sterup anså den heller ikke for lovlig, og samme opfattelse havde han i Siversted, der til pkt. 1 svarede »et beredvilligt ja« og desuden om sin stilling til øvrigheden henviste til Romerbrevet kap. 13, vers 1. Pastor, titulær professor Georg Chr. Friedr. Ohrt i Esgrus erklærede, at han var klar over den provisoriske regerings ulovlighed, men i fald de lovlige regeringsorganer ikke længere var i besiddelse af magten, vilde han for at undgå anarki have adlydt den. Yderligere udtalte han sin varme interesse for hertugdømmernes sag, »for så vidt den er retfærdig«.

Går vi til vestkysten, så kunde flere embedsmænd i det tysksindede Tønder afgive klare og loyale svar på cirkulæret. Dette gælder således forstanderen for Tønder seminarium, angelboen, professor Chr.A.Bahnsen. Bahnsen havde ganske vist været modstander af at gøre seminariet tvesproget ved at indrette en dansk afdeling, men han var en afgjort kongetro helstatsmand.² »Hvem der i vore lande og navnlig i hertugdømmet Slesvig er den retmæssige hersker, har intet øjeblik været mig tvivlsomt«, erklærede han. Han henviste i øvrigt til, hvad han i flere piecer havde udtalt om de statsretlige forhold, og til sin 27-årige virksomhed som historielærer. Flere af seminariets lærere afgav lignende klare besvarelser, ja een af dem følte trang til at ende med udråbet: Es lebe der König! – Adskillige toldembedsmænd i Højer og Tønder var i deres erklæringer i stand til at anføre eksempler på udvist loyalitet. Toldkontrollør Fr. Chr. Bülow i Højer havde ladet et par skrivelser fra oprørsregeringen ubesvaret, nægtet at udbetale lønning til en krydstoldbetjent og en del af besætningen på krydsfartøj nr. 15, som havde sluttet sig til de provisoriske, og hindret, at de i Højer for marts måned oppebårne toldafgifter var blevet sendte til hovedkassen i Rendsborg.

Også i Sydslesvig kunde enkelte embedsmænd med en god samvittighed, hvorom deres følgende adfærd skulde vidne, afgive fuldt loyale besvarelser. Således rektoren ved Slesvig domskole, professor Jungclaussen.

Spørgsmålet om, hvornår han var blevet overtødet om den provisoriske regerings ulovlighed, besvarede han med: »I samme øjeblik domkirkens stormklokke forkyndte dens indsættelse«, og spørgsmålet hvordan med: »Hans Majestæts ufrihed måtte allerede straks vise sig som en usandhed for en embedsmands hjerte, der har tjent trofast i 33 år og har det kongelige hus at takke for store velgerninger«. Også lærer Grünfeld ved domskolen fremhævede i sin erklæring den provisoriske regerings ubegrundede påstand om landsherrens ufrihed. Han satte to streger under ubegrundet ligesom under sit bestemte ja til spørgsmål 1. Amtsforvalter Boldt, overlandvejsinspektør Krag, overretsråd Hein og en enkelt underrettsadvokat havde ligeledes været imod de provisoriske og kunde svare ja til pkt. 1. Det gjorde også den »70-årige olding«, pastor D. H. Nissen i Treja.

De embedsmænd, der ved de danske troppers fremrykning flygtede, må siges ved deres flugt at have vist fuld tilslutning til den provisoriske regerings optræden. Men også en række af dem, der var blevet på deres poster, og som besvarede cirkulæret, gav klart og utvetydigt deres standpunkttagen for oprøret til kende. Det gælder navnlig præster og andre embedsmænd i Slesvig by. Først og fremmest overkonsistorialråd, kirkeprovst N.E.Nielsen, der i den følgende tid kom til at spille så afgørende en rolle i den slesvig-holstenske gejstligheds fastholden ved den separatistiske oprørsbevægelse. Nielsen havde, skrev han, den 27. marts anerkendt den provisoriske regering og delte den overbevisning, hvorpå denne ifølge proklamationen baserede sin optræden. Han motiverede udførligt dette og udtalte, at for ham var Slesvigs bestående forbindelse med Holsten et klenodie for Slesvig. Han henviste til kongernes bekræftelse af forbindelsen, sidst ved kundgørelsen 28. januar 1848. I København var nu det »farlige« hændt, som hans embedsed hellig pålagde ham at modsætte sig ved at vove gods og blod. Som enkeltperson kunde han ikke udrette meget, men den provisoriske regering og dens mænd, som han havde lært at kende som værdige til den højeste tillid, havde taget sagen i deres hånd. Da man desuden kunde befrygte anarki, havde det ikke eet øjeblik kunnet være tvivlsomt for ham »hverken som kristen eller som gejstlig og tro undersøgt«, hvem han skulde følge. Slesvigs forbindelse med Holsten var ham tillige hans inderste hjertes og livs kære anliggende (meines innersten Herzens und Lebens liebes Anliegen). – Denne politiske union har været skrevet i provstens hjerte omtrent med samme brændende skrift som byen Calais i Maria den blodiges.

Pastor Baumgarten ved St. Michaelis kirke i Slesvig havde, skrev han i sin erklæring, hidtil ikke haft »den ære« at træde i direkte forbindelse med den provisoriske regering. Men han var den hjertelig tak skyldig, fordi den både i landsherrens og landets interesse havde grebet regeringens tøjler. Den historiske udvikling havde ført med sig, at Slesvig følte sig mere draget til Tyskland end til Danmark, og denne dragelse havde også fået retslig anerkendelse. Da nu folkebevægelsen i København fik kongen til at afskedige sine hidtidige ministre og omgive sig med folk, hvis erklærede vilje det længe havde været at skille Slesvig fra Holsten, kunde og turde han ikke tro, at kongen havde gjort dette af fri vilje.

Slesvig domskoles konrektor, dr. phil. Fr. Lübker, gik ikke i sin rektors spor, men erklærede sin glæde over den provisoriske regering og sin overbevisning om kongens »ufrihed«. Hertugdømmernes forbindelse var rodfæstet i folkebevidsthedens dyb og også for ham en hjertesag og hvilede på en urgammel ret. Med sand glæde afgav han dette udsagn for kongen, »hvis det måske således skulde lykkes ved væsentlig overensstemmelse af sikkert talrige i disse dage indgåede erklæringer ved det ligefremme udtryk for den rene sandhed at hidføre en rigtigere forståelse af Hans Majestæts trofaste undersåtters stemning og overbevisning«. Om ikke just talrige, så havde dog adskillige andre erklæringer lignende indhold. Dette gælder således om et par af de andre domskolelæreres besvarelser. Rektor Diekmann på Frederiksberg ved Slesvig, der samtidig var pastor adj., og pastor Haack i Haddeby må forud have konfereret om besvarelsen, der er enslydende. Begge udtalte, at det var en inderlig hjertesag for dem (Sache meines innersten Herzens) at kunne vedblive at leve i den vante forbindelse med Holsten. Derfor havde de fulgt de mænd, »der efter en revolutionær folkebevægelse i København ikke blot med besindighed og kraft har værnet vort fædreland mod truende anarki, men også har erklæret sig rede til at varetage hine vore landes rettigheder i landsherrens navn så længe, indtil det er ham selv givet at værne disse lige så fri som tro for et trofast folk«. Hvem der skulde bestemme, hvornår dette tidspunkt indtrådte, siges der intet om. I en lidt senere besvarelse kommer Diekmann udførligt ind på sin »hellige og dyre ed«, »som jeg, Gud er mit vidne, ligesom hidtil så også nu er mig glædelig bevidst at holde uforkortet og ukrænket som menneske og kristen«. Det mente han altså at gøre ved at slutte sig til oprøret, da landsherrens vilje var »ufri«. »Jeg vidner for den alvidende Gud, han der prøver hjerter

og nyrer, at dette var og er min på lang og den mest samvittighedsfulde prøvelse hvilende urokkelige overbevisning«.

Enkelte af de adspurgte nægtede at svare under henvisning til, at de ikke kendte noget til regeringskommissionen. Man vil være tilbøjelig til at slå disse i hartkorn med oprørsregeringens tilhængere. En af dem, pastor Matthiessen i Klægsbøl, følger dog til sin udtalelse den bemærkning: »Ærede herrer. Misforstå ikke denne frimodige erklæring!« Et par af de sidst indgåede erklæringer kom fra Sild. Den ene, der indgik den 19. april, var fra præsten i Keitum. Han meddelte, at han åbent havde udtalt som sin overbevisning, at den provisoriske regering med fuld ret over for Danmark forfægtede Slesvigs uopløselige forbindelse med Holsten, bekræftet af alle landets fyrster fra 1460 til 1840. I sit syn på den provisoriske regerings lovlighed var han bleven bestyrket ved den tyske forbundsdags anerkendelse af den den 12. april. Den anden erklæring, fra præsten i Vesterland, er fra den 23. Landsherren var p.t. ufri, og den provisoriske regering, forsikrede præsten, bestod af mænd, »der, ophøjede over alle *smålige* hensyn, kun vil landets vel og landsherrens ære, og derfor også nyder almindelig tillid hos alle de slesvig-holstenerne, der *uden hykleri* er deres landsherre hengivne«.

Såvel i Åbenrå som i Flensborg sad der provster med udpræget slesvig-holstensk sindelag, som de i den følgende tid klart lagde for dagen. Deres erklæringer til kommissionen var imidlertid fulde af omsvøb og vidtløftighed. Provst Rehhoff i Åbenrå skal på det forhen omtalte møde hos amtmanden (s. 49) have anbefalet sognefogederne at anerkende den provisoriske regering. I besvarelsen af cirkulæret forbigik han dog dette. Men han vedgik at have svaret på den provisoriske regerings skrivelse af 24. og erklærede, at han anså det for gavnligt, at der »under overordentlige forhold også provisorisk blev taget overordentlige forholdsregler til opretholdelse af ordenen«. Han hævdede, at han aldrig havde beskæftiget sig med politik, thi hans gejstlige embede anviste ham en ganske anden virkekreds. Kongens anderledes opfattelse af den provisoriske regering havde han først fornylig lært at kende; »ved de tusindfold sig krydsende og modsigende rygter lod ingen klar anskuelse af sagen sig vinde«. Som svar på pkt. 7 bedyrede han principielt at have holdt sig borte fra enhver demonstration, petitioner, forsamlinger, politiske drøftelser i blandede selskaber (altså når der var danske til stede!) osv. Han henviste til sin egenskab af tysk bypræst og provst for et dansk-

talende distrikt, til de ham bekendte forskellige politiske anskuelser og den sørgelige lidenskabelighed. Han mente i øvrigt ikke at være ansvarlig for sin personlige overbevisning om hertugdømmets forhold og rettheder, når den ikke ytrede sig i handlen, men over for dem, der havde ret til at spørge ham, vilde han ikke dølge sin mening.

Provst Volquardts i Flensborg gav til pkt. 1 følgende omsvøbstrige, men dog tydelig slesvig-holstenske besvarelse: Han vilde opfylde sin undersåtspligt, sådan som den »påhviler mig efter de bestående love og bestemmelser og navnlig efter hertugdømmerne Slesvig og Holstens stilling til kongeriget ... og efter disse hertugdømmers hidtidige indbyrdes forbindelse«, og han vilde altså behørig adlyde de ham fra de retmæssige øvrigheder tilgæede bestemmelser i hans landsherres interesse. Mon det ikke har ligget over selv en provsts evne at opfylde dette sammensurium af en erklæring! – Den provisoriske regering havde han anerkendt for øjeblikket som et ordensorgan, der værnede landet mod anarki og vilde overgive det til landsherren ved hans ankomst! Altid havde han holdt sig væk fra alle politiske bevægelser, havde dybt beklaget landets tilstand og levet i største tilbageholdenhed og stilhed.

Den tredje gruppe af besvarelser, de med ubestemt eller dunkelt indhold, er temmelig omfangsrig. Adskillige svar nøjes med at konstatere, at der ingen henvendelse er indløbet fra den provisoriske regering, flere erklærer ikke at sysle med eller have forstand på politik, og en hel del præster henholder sig til, at de er Herrens tjenere, prædiker fred og ene tager sig af deres gejstlige embede. Uden at kende de pågældende embedsmænd nærmere vil det være umuligt på grundlag af disse svar at fastslå, i hvilken lejr de stod. Mange havde vel heller ikke på dette tidspunkt gjort op med sig selv, hvilket standpunkt de endelig vilde tage i den udbrudte kamp, der syntes at stå mellem ejderdanskhed og slesvig-holstenisme. I øvrigt må det betones, at flere af de embedsmænd, der klart erklærede den provisoriske regering for ulovlig, ikke derved havde forskrevet sig til ejderprogrammet.

Et par skovfogeder og en skovrider, som svarede på cirkulæret, meddelte, at de ingen forstand havde på politik. En uformuende, ærekær skovfoged, udtalte skovfoged Müller i Skredstrupgade (Bøl s., Gottorp a.), med årlig løn af 120 rbdl. og et lille landsted på 8 tønder land havde sandelig ikke tid til overs til uvedkommende handlinger og anskuelser om ting, hvorom regeringerne ikke kunde enes: »Im Walde gehe ich politi-

ciren – mit dem Wilde Krieg führen«. Skovfogeden i Lindeved (Store-Viss., Flensborg a.) var for ukendt med herskerens og undersåtternes rettheder til at kunne udtale sig, men stolede på Guds retfærdighed, »der før eller senere vil straffe de skyldige for det udgydte blod«. Han håbede på, at den Almægtiges visdom engang vilde kaste lys over de forvirrede kampe, »som nutidens ubøjelige griffel skriver i verdenshistoriens bog«. Mere prosaisk udtrykte skovrideren i Satrup (Gottorp a.) sig: politik hørte ikke til hans fag, havde derfor ingen interesse for ham, han passede skoven og vildtet.

Den gamle pastor Rasmus Petersen i Morsum på Sild rystede betænkelig på hovedet ved efterretningen om den provisoriske regerings dannelse i Rendsborg, skrev han i sit svar. Han karakteriserede rigtig oprøret som en følge af den revolutionsfeber, der fra Frankrig havde gennemtrængt hele Tyskland. Men vore forhold, udtalte han, var ikke sådan beskafne, at en dråbe blod burde udgydes derfor. Han besluttede imidlertid som kirkens tjener at forblive neutral og ventede på stridens udgang i tillid til Guds visdom og godhed. Præsten i Store- og Lille-Solt klagede over tidens så udbredte skavank, selvklogskaben: som et farende vejr var den provisoriske regering kommet over landet, og mange umistænksomme mennesker blev uforvarende og uden ond vilje og af frygt draget med. Med disse vilde regeringskommissionen forhåbentlig have nogen overbærenhed. – Hvorledes pastor Christiansen i Medelby har set på den provisoriske regering ved dens dannelse, siger han i sin erklæring intet om, men udtaler, at han efter læsningen af kongens proklamation af 29. marts i »Altonaer Mercur« nr. 88 blev overbevist om, at den ikke havde konstitueret sig med kongens vilje.³

Til slut skal jeg omtale to erklæringer, afgivne af mænd, der var til års, og som under den udbrudte revolution og nationalitetskamp med længsel så tilbage på den foregående rolige og lykkelige tilstand. Den ene afgaves af afsk. kaptajn G. P. Lüders, regnskabsfører for hus- og land-skatten i Flensborg. Han svarede ja til pkt. 1, erklærer, at den slesvig-holstenske deputations krav i København og den provisoriske regerings egen udnævnelse har fyldt ham med uvilje, og ender med udbrudet: Gott erhalte König Frederik den Siebende, den ich aus Herzens Grunde liebe und verehere! I øvrigt udtaler han, at han som født tysker føler sig draget til den tyske nation, men på den anden side er så fyldt af taknemlighed mod den danske for gæstevenskab og velvillig modtagelse, at han umuligt

kan ønske denne nation noget ondt. Inderligt smerter det ham at se uskyldigt blod flyde hos to broderfolk, som har været så lykkelig forenede under en af de mildeste regeringer, men som nu står fjendtlig over for hinanden.

Den anden erklæring har en højtstående gejstlig som affatter, Slesvigs generalsuperintendent, den godt 70-årige C.F.Callisen. På det første spørgsmål svarede han, at han var »aldeles redebon« til fortsat at beklæde sit embede i overensstemmelse med undersåtspligt og embedsed. Imidlertid vedgik han, at han havde anerkendt modtagelsen af den provisoriske regerings skrivelse af 24. marts, og at han i begyndelsen ikke havde anset den provisoriske regerings foretagende som urigtigt, men fremkaldt af en nødtilstand.⁴ Hertil bidrog, at det havde været og stadig var hans inderligste ønske, »at det *hidtidige* forhold af det aldrig til Tyskland hørende hertugdømme Slesvig til det jo til det tyske forbund hørende hertugdømme Holsten, og begges forhold til kongeriget Danmark må vedvare uforstyrret og urokkeligt *på hidtidig vis*«. Først den 9. april om eftermiddagen havde han fået kendskab til den kongelige kundgørelse af 29. marts om den provisoriske regerings ulovlighed. Frivilligt vilde han aldrig have adlydt den provisoriske regering i noget, der stred mod hans samvittighed og embedspligt.

9. *Under den provisoriske regering*

(indtil Malmøkonventionen 26. august 1848)

Tysklands militære hjælp til oprøret fik den følge, at både Holsten og Slesvig i næsten halvandet år blev underkastet et udpræget slesvig-holstensk styre, skønt formerne for dettes øverste myndighed kom til at skifte. Af Sønderjylland forblev Als og Ærø dog hele tiden under dansk regering og besat af danske tropper.

Efter at general Wrangel den 2. maj havde overskredet den jyske grænse, okkuperede han efterhånden store dele af Jylland. Den tyske besættelse med de følgende udskrivninger blev tyngende nok for jyderne, men kunde ikke tvinge den danske regering til at opgive kampen. Vi havde herredømmet til søs, og vor blokade voldte Tysklands handel store tab. Yderligere kunde vi vente, at navnlig Rusland ikke i længden stilte vilde se på Preussens aggression mod Danmark. Også fra Sverrig-Norge kunde vi regne på støtte. England, der sammen med Frankrig i 1720 havde garanteret Danmark besiddelsen af Slesvig, var derimod lidet tilbøjelig til aktivt at skride ind. Men det var af handelshensyn meget interesseret i fjendtlighedernes ophør og frygtede for, at de kunde udvikle sig til en almindelig europæisk krig. Palmerston, den engelske udenrigsminister, tilbød allerede i april Preussen og Danmark Englands mægling, som også modtoges, og i maj måned gjorde han sig til talsmand for at løse striden ved en deling af Slesvig. Den danske udenrigsminister Knuth var sympatisk stemt over for tanken, men den mødte stærk modstand hos andre medlemmer af regeringen og hos kongen. Villigheden på dansk side til at gå ind på en sådan løsning svækkedes også, da Rusland besluttede sig til en kraftigere optræden mod Preussen.

Ruslands truende holdning fik den preussiske regering til den 22. maj at give Wrangel ordre til at trække tropperne ud af Jylland. Den 25. begyndte tilbageslaget, og Wrangel opslog sidst i maj sit hovedkvarter i Flensborg. Wrangels tilbageskrækning fik de danske tropper til at følge efter, og den sidste maj rykkede de ind i Haderslev. Haderslev amt var

det meste af juni besat af danskerne, til tider var Åbenrå også besat ligesom en del af det lige over for Sønderborg liggende Sundeved. Imidlertid havde den danske overkommando ordre til at holde sig til defensiven og ikke indlade sig i kamp med en overlegen tysk styrke. Da Wrangel sidst i juni rykkede frem mod Haderslev, trak de danske tropper sig tilbage til den jyske grænse og overlod nordslesvigerne til deres skæbne.

Forhandlingerne om våbenstilstand førte den 2. juli til en overenskomst i Malmø mellem Preussen og Danmark. Den provisoriske regering gjorde alt for at spænde ben for denne, og Wrangel nægtede at anerkende den. Han skød sig ind under, at han havde at adlyde centralmagten i Frankfurt, hvor ærkehertug Johan af Østrig nogle dage før – den 29. juni – af nationalforsamlingen var blevet valgt til tysk rigsforstander. Wrangel stillede krav om ændringer i overenskomsten, og da man ikke nåede til enighed herom, udbrød krigen for så vidt igen sidst i juli. Det var dog mere formelt end reelt. Preussen optog på ny forhandlinger med Danmark om våbenstilstand og fik nu også overdraget fuldmagt hertil af den nye rigsforstander. Dets tidligere fuldmagt var udstedt af forbundet. Den 26. august enedes man i Malmø om en våbenstilstand på 7 måneder. Men en omtale af denne overenskomsts indhold opsættes til et følgende kapitel. Vi skal først se på, hvorledes den provisoriske regering havde udnyttet de omkring fire måneder, i hvilke Sønderjylland stort set var prisgivet dens styre.

Kun få dage efter påskeslaget udnævnte den provisoriske regering (den 26. april) to overordentlige regeringskommissærer for hertugdømmet Slesvig, nemlig regeringsråd Andr. Paul Adolph v. Harbou og herredsfoged Fr.C.F.Jacobsen.¹ Det overdroges dem at træffe de foranstaltninger, der antoges at være i det offentlige interesse; navnlig skulde de undersøge, hvordan civile og gejstlige embedsmænd havde optrådt under »den fjendtlige besættelse«. De bemyndigedes til eventuelt at suspendere embedsmænd og foreløbig konstituere andre. Undersøgelsen skulde dog ikke udstrækkes til told- og postvæsenets folk.

Vort nederlag ved Slesvig og den følgende rømning af det slesvigske fastland medførte, at en række af de embedsmænd, der var fremtrådte og kendte som ivrigt dansksindede, forlod deres stillinger for at tage ophold på Als eller i kongeriget.² I Flensborg drog overtoldinspektør Steenstrup bort, toldinspektør kaptajn Oehl ligeledes, konrektor Francke og over-

retsadvokat Jaeger. Adskillige fremtrædende dansksindede flensborgere flygtede også som Andreas Christiansen og hans broder, stenhuggermester Klewing, bogtrykker Kastrup, redaktør Manicus. Bykollegiernes medlemmer forblev derimod alle på deres poster, og magistraten måtte den 28. april over for de overordentlige regeringskommissærer gøre rede for deres holdning i den foregående tid. Denne holdning gik, som borgmester Callisen forklarede, ud på at holde sig borte fra al politik, adlyde den til enhver tid herskende magt og varetage byens bedste.

Den flensborgske mentalitet stemte dårligt med de slesvig-holstenske revolutionslederes ønsker. Og lige så ubehageligt måtte det virke på dem, da den flensborgske handelsforening de første dage i maj henvendte sig til dem med indtrængende henstilling om ikke at beslaglægge danske skibe og med forslag om at erklære Flensborg for en neutral havn. Den provisoriske regering gav i denne anledning udtryk for sin beklagelse af Flensborgs bestræbelser for at »indtage en tvivlsom stilling til landets bevægelse« (d.v.s. oprøret). Regeringen fandt det også nødvendigt at gøre indgreb i Flensborgs kommunale selvstyre, idet den den 6. maj udnævnte dels en overpræsident for byen og dels en politisk politimester. Overpræsident blev amtmanden over Gottorp amt, baron F. W. A. L. v. Liliencron, hvem der tillagdes meget vidtgående beføjelser m.h.t. bystyret. Som politisk politimester udnævntes Fr. Clairant von Krohn, søn af den gamle general Aug. Krohn. Samtidig med disse udnævnelser udstedte den provisoriske regering en skarp proklamation til flensborgerne om at opfylde deres statsborgerlige pligter: Enhver forbindelse med fjenden er forbudt og kan straffes med døden. – Flensborgerne blev i de følgende måneder udsat for et politiregimente af værste art. Adskillige fremtrædende dansksindede borgere deporteredes uden lov og dom til Rendsborg.

Af magistraten udrensedes i maj agent H. C. Jensen, som Liliencron fik til at søge sin afsked. Den følgende måned søgte den dansksindede rådmand M. Holst selv afsked. Til de to ledige rådmandsembeder valgtes senere henholdsvis en dansk- og en tysksindet. – Den flensborgske amtmand Warnstedt, hvis holdning tidligere (se s. 83ff.) udførligt er omtalt, var straks blevet suspenderet, og i stedet var den slesvig-holstenske herredsfoged J.J. Jochims konstitueret.³ Midt i juni fik Warnstedt sin endelige afsked, og i begyndelsen af juli udnævntes herredsfoged Fr. C. F. Jacobsen til hans efterfølger.

Allerede den 28. april afskedigedes amtmanden i Tønder Fr. Chr. v. Krogh, da han havde afslået at være valgdirektør ved valgene i Slesvig til den tyske nationalforsamling i Frankfurt.⁴ Hans embede overdroges midlertidigt retsskriver Andreas Hansen i Læk, der fik endelig udnævnelse 24. juli. Kroghs afsked vakte misstemning hos mange, da han både var meget afholdt og ansås for at være antidansk; der var i øvrigt også tale om at genansætte ham, hvad der dog ikke blev noget af. Hans broder, amtmand G. H. E. v. Krogh i Husum, afskedigedes efter ansøgning 22. maj og med pension.⁵ Sidst i august fik borgmesteren i Husum R. H. L. C. v. Kaup udnævnelse som amtmand, og bureauchef G. C. Thomsen blev midlertidig udnævnt til 1. borgmester, politimester og bysekretær i Husum.⁶

Det var ikke få kongetro embedsmænd, som den provisoriske regering fik afskediget allerede i 1. halvdel af maj. Nogen opfordring til at udvise energi behøvede den åbenbart ikke – modsat den danske regeringskommission! I de første dage af maj fik toldinspektør Oehl i Flensborg, toldforvalter Tamsen i Tønder og toldkontrollør J. Höhling i Flensborg afsked, men efter ansøgning oplyses det.⁷ Både Oehl og Höhling var militære og gik til den danske hær. Flere andre toldembedsmænd – i Ekernförde, Flensborg, Höjer – forlod uden videre deres stillinger for ikke at tjene den provisoriske regering. Den 6. maj afskedigedes amtsforvalter Boldt i Gottorp amt og herredsfoged Dröhse i Tønder.⁸ Den 9. kom turen til amtsforvalter U. A. v. Holstein i Tønder (efterfølgeren blev hans fuldmægtig Iwer Lassen), husfoged sammesteds H. J. Lindenhan, den stænderdeputerede, retsskriver Peter Jepsen i Rinkenæs og pastor H. P. J. Höcker i Løgumkloster.⁹ Pastoren beordredes desuden til i løbet af tre dage at forlade Løgumkloster, men den slesvig-holstenske birkefoged Elvers havde også gjort indberetning om Höckers aktive optræden til gunst for den danske sag.¹⁰ Advokat Dethlefsen, som regeringskommissionen havde konstitueret som birkefoged i Løgumkloster, måtte selvsagt igen afgive embedet til Elvers, da danskerne trak sig tilbage.

I Åbenrå erklærede amtsforvalter H. D. Krogh over for de slesvig-holstenske regeringskommissærer ikke at kunne efterkomme den provisoriske regerings befalinger.¹¹ Han suspenderedes straks og modtog sin afsked den 8. maj. Hans efterfølger hed Peter Iwersen. »Altonaer Mercur« skrev, at en lignende skæbne som Kroghs ventede postmesteren, M. J. v. Moltke, men han afskedigedes dog først i begyndelsen af au-

gust.¹² Da Åbenrås borgmester, dr. Schow, var i dansk fangenskab, overdroges hans forretninger midlertidigt til auskultant ved den holstenske overret P.Chr.Henrici.¹³

I Haderslev amt trængte der efter slesvig-holstensk opfattelse til en grundig udrensning. Allerede den 30. april havde Harbou og Jacobsen et møde på amtshuset med amtmænd Johannsen.¹⁴ Denne udtalte, at gaves der ham attest om, at han ikke anerkendte den provisoriske regering, var han villig til, så vidt det stod i hans magt, at efterkomme rekvitioner fra den preussiske generalkommando for at undgå rekvitioner med vold. Men Harbou og Jacobsen var ikke villige til at udstede sådanne attester, og Johannsen fik ordre til at afholde sig fra amtmændsforretningerne. I stedet konstitueredes herredsfoged Bruhn, der for resten var Johannsens svigersøn. Johannsen opholdt sig i maj måned dels på amtshuset, dels nogle dage hos familien i Ditmarsken. Under den danske besættelse af amtet i juni fungerede han igen, fik så sin afsked af den provisoriske regering, og Bruhn udnævntes til amtmænd.¹⁵

Det er tidligere omtalt, at Haderslevs borgmester, Lassen, fjernede sig fra byen før tyskernes indrykning, og at han – sikkert med rette – ikke fandt det rådeligt at vende tilbage. Regeringskommisærerne gav under et ophold omkr. den 10. maj den hidtidige magistrat afsked bortset fra rådmand Holm, og en ny udnævntes ved månedens midte.¹⁶ I stedet for Lassen konstitueredes herredsfoged O. Kier som borgmester, politimester og byfoged. Hargens afløstes som bysekretær og rådmand af tingskriver, dr. Meyer, og to af de gamle rådmænd efterfulgtes af nye, slesvig-holstensksindede. Til tingskriver i Gram herred i stedet for Meyer udnævntes senere amtssekretær Brinckmann i Åbenrå.¹⁷

Før tyskernes komme havde også amtsforvalter for Haderslev østeramt, Kornerup-Borch, fjernet sig med protokoller, deponerede obligationer og kassebeholdning.¹⁸ Af den provisoriske regering afskedigedes han den 10. juli – efter at have fungeret under den danske besættelse i juni – og en halv snes dage senere udnævntes bypræsident i Glückstadt G. A. Lindenhan til hans efterfølger.¹⁹ For vesteramtet udnævntes samtidig Fester Festersen, som i øvrigt allerede amtmænd Johannsen havde konstitueret (sml. s. 90).

Af Sønderjyllands 8 amtmænd havde slesvig-holstenerne inden 1. maj fjernet de tre, og i maj tog den fjerde sin afsked. En femte havde de nok også ønsket at få ram på, men han, amtmænd i Sønderborg og Nord-

borg, var uden for deres rækkevidde. Imidlertid var en del af hans område, Sundeved, besat af tyskerne, og den 15. maj overdroges amtmandsforretningerne for dette område til herredsfogeden for Nybøl herred, Nicolay Prehn.²⁰

Flere af de nordslesvigske præster havde taget så fremtrædende del i nationalitetskampen, at de ved tyskernes indrykning med grund kunde frygte for overlast fra modpartens side. Pastor Helveg i Rødding fulgte som feltpræst de danske tropper på deres tilbagetog. H.W.Hertel i Molttrup og Bjerning forlod sit embede sidst i april og søgte også ansættelse som feltpræst. Da preusserne nærmede sig Haderslev, rejste slesvig-holstenerne atter hovedet, skriver han i en beretning om sin bortdragen: »På offentlig gade under støj og jubel hånet og truet af en skare overmodige slesvig-holstenske fanatikere – iblandt hvilke flere af de løsladte arrestanter – blev der for mig nu ingen anden udvej end at begive mig bort.«²¹ Pastor Boisen i Vonsbæk forblev ganske vist i sit embede efter tyskernes indrykning, men trusler og efterretningen om, at han skulde arresteres, fik ham til at søge tilflugt på den danske orlogskutter »Neptun«.²² Herfra tilskrev han provsten, om han kunde få tilsagn om i ro at forrette sit embede, ventede nogle dage på svar, men lod sig så sætte i land på Fyn. Den 15. maj afskedigede den provisoriske regering såvel Boisen som Hertel.²³ Provst Janssen havde forgæves søgt hos den nye amtmand at få det af Boisen ønskede tilsagn.²⁴ Tværtimod fik han besked om, at vendte Boisen tilbage til sit embede, vilde han blive arresteret og bragt til Rendsborg. Mod Pastor P. Jørgensen i Oksenvad, der – efter tysk opfattelse – på højst fanatisk vis havde søgt at ophidse den danske befolkning mod den tyske, indledtes der undersøgelse, hvorfor han fjernede sig. Han fik senere sin afsked.²⁵

Den 15. maj havde de provisoriske regeringskommissærer Harbou og Jacobsen Haderslev provstis præster samlede for at afkræve dem en erklæring om anerkendelse af oprørsregeringen.²⁶ Den lød formentlig på, at de anerkendte den provisoriske regering som den højeste myndighed, der for tiden i landsherrens navn varetog hertugdømmernes rettigheder og interesser.²⁷ Præsterne med provst Janssen i spidsen gik ind herpå, som provsten senere forklarede kancelliet »tvungne af nøden og vigende for magten for ej at udsætte os for suspension; og dette troede vi at skyldte vore menigheder . . .«. Nogle præster var dog, som nævnt, flygtede, og fire, blandt disse Boesen i Fjelstrup, var udeblevet. Dem vilde regerings-

kommissærerne straks have haft suspenderede, men provsten opnåede, at de måtte indkaldes til et senere møde i provstiet. Her afgav de tre den 22. maj en noget afvigende erklæring; den ene, Tolderlund i Vonsild, var forhindret af sygdom fra at komme. Boesen fik først i begyndelsen af august sin afsked. Af det danske parti ansås provst Janssen, som han selv siger, for ikke at være dansksindet nok og af de såkaldte slesvig-holstenere for at være for dansksindet. Han erklærer at have undladt at blande sig i politiske stridigheder og at være oprådt som fredsstifter. Men efter at have fået den nye slesvig-holstenske amtmand som medvisitorator kunde det ikke undgås, at der faldt et tvivlsomt skær over hans optræden.

Ved reskript af 13. maj ændrede den provisoriske regering kirkebønnen for kong Frederik VII, de enkelte kgl. personer og hele det kgl. hus til at lyde: »Velsign vor fyrste og al øvrighed«. ²⁸ Provst Janssen hævder dog, at han selv og flere andre embedsbrødre ikke rettede sig efter denne befaling, der stred mod hans troskabsed. Spørgsmålet om den nye kirkebøn berøres i et brev, som pastor N. L. Feilberg i Ullerup den 31. maj sendte til minister Monrad. ²⁹ Feilberg omtaler i øvrigt her, at han i 5 uger havde måttet opholde sig på Als, men efter det danske fremstød i Sundeved 28. maj var taget tilbage til sit embede. Han nævner videre, at diakonen i Ullerup havde anerkendt den provisoriske regering, fordi den havde magten og var at foretrække for anarki. Selv agtede han ikke at anerkende den, medmindre ministeren ønskede det. Pastor Karstensen i Dybbøl havde erklæret til de provisoriske regeringskommissærer, at han hverken kunde eller vilde anerkende den provisoriske regering, og de havde da inden deres afrejse truet ham med afsked.

Noget officielt svar fik Feilberg ikke på sit brev. Men professor Christian Paulsen meddelte ham som »sin anskuelse«, at en embedsmand ikke efter en befaling alene med god samvittighed formelig kunde anerkende den regering, som kongen havde erklæret for oprørsk, og heller ikke ændre den lovbefalede kirkebøn. Hvorvidt en stærkere umiddelbar tvang kunde undskylde ham, når han veg for denne, måtte afgøres for hvert enkelt tilfælde. – At både Karstensen og Feilberg i slesvig-holstenernes øjne var modne til afsked, er klart, men der skulde dog hengå flere måneder, inden den kom.

I Sydslesvig satte kun et par præster sig op mod den provisoriske regering. Det var Peter Otzen i Olderup, hvem kirkevisitoratoriet ganske vist også frakendte de til forståelse af situationen »nødvendige historiske og

politiske kundskaber«, og H. W. M. Thiess i Tolk, hvis kundskaber altså næppe har været bedre. De afskedigedes 13. maj.³⁰ I den øverste kirkebestyrelse skete der i begyndelsen af juli den vigtige ændring, at generalsuperintendent Callisen nedlagde sit embede.³¹ I sit afskedsbrev til præsterne opfordrede han dem til så vidt muligt at holde sig fjernt fra, hvad der ikke vedkom deres embede. Den provisoriske regering gav ham to efterfølgere, som ikke skulde lægge sig en sådan opfordring på sinde, og hvis indstilling var vidt forskellig fra Callisens. Det var provsterne Rehhoff i Åbenrå og N. J. E. Nielsen i Slesvig, hvis slesvig-holstenske anskuelser tidligere er omtalte. De udnævntes 3. juli til generalsuperintendenten henholdsvis for den danske og den tyske del af Sønderjylland.

Adskilligt flere end de nu nævnte embedsmænd fik i disse måneder – maj-august – deres afsked. Det gjaldt både overordnede embedsmænd og folk i beskedne stillinger. Her skal endnu nævnes, at overlandvejsinspektør C. v. Krag, der var bosat i Slesvig, forlod byen efter påskeslaget og afskedigedes i juli, og at auskultant C. W. v. Ahlefeldt den 11. maj var blevet udnævnt til politimester og rådmand i Slesvig.³² Den tidligere politimester, baron O. F. v. Eggers fik sin afsked, men havde for resten i længere tid været suspenderet på grund af en mod ham indledt undersøgelse for embedsforsømmelighed. – Erstatning for de afskedigede embedsmænd fandt den provisoriske regering dels i mere underordnet personale, som nu fik chancen at avancere, og dels i holstenske embedsmænd, skønt også blandt dem nogle var forblevet kongetro.

Det er ovenfor nævnt, at en afskedigelse som amtmand Kroghs i Tønder vakte misstemning i mere moderate slesvig-holstenske kredse.³³ Spørgsmålet om det lovlige i denne og andre lignende afskedigelser, foretagne uden undersøgelse eller dom, bragtes på bane i den slesvig-holstenske stænderforsamling midt i juli af præsidenten, advokat Bargum.³⁴ Foruden Kroghs afsked omtalte han herredsfoged Dröhses og den tidligere borgmesters i Plön. Bargum mente ikke, at den provisoriske regering var berettiget til at afsætte fastansatte embedsmænd uden »dom og ret«, en anden sag var det med suspensioner. Regeringens kommissær, Bremer, forsvarede afskedigelserne, men tilføjede, at i øvrigt havde ingen af de afsatte krævet retslig undersøgelse. I modsætning til præsidenten fandt et holstensk stændermedlem, at regeringen burde have optrådt end mere energisk og afskediget hver dansksindet. Den fortjente kun ros, når den uden vidtløftig undersøgelse afskedigede embedsmænd, »som vakler og

vender deres blik mod nord«. Præsidenten bemærkede hertil, at det ikke havde været hans agt at fremkalde diskussion: »Det svar, som hr. kommissæren har givet, vil enhver forstå at vurdere«.

Amtmand Kroghs afsked skyldtes hans holdning til den provisoriske regerings beslutning om at afholde valg også i Slesvig til den tyske nationalforsamling i Frankfurt, hvis opgave var at skabe en fri forfatning for et enigt Tyskland. Slesvig hørte ikke til Tyskland, og forbundsdagen havde heller ikke imødekommet den provisoriske regerings anmodning om dets optagelse. Derimod havde den ganske vist betegnet denne som et mål, Preussen burde tilstræbe ved dets eventuelle fredsforhandlinger med Danmark. Men lige så lidt her som i mange andre spørgsmål tog den provisoriske regering smålige hensyn til eksisterende retsforhold. Allerede den 18. april havde den udstedt en forordning med tilhørende reglement om valg af deputerede til Frankfurt.³⁵ Slesvig inddeltes i 5, Holsten i 6 valgdistrikter, hvert distrikt inddeltes igen i flere kredse. Valgberettiget var enhver 21-årig uberygtet mandsperson. Det var således en meget udstrakt valgret, der toges i brug til den tyske nationalforsamling. Samtlige valg skulde foretages den 1. maj og i hvert fald før den 10.

Tog den provisoriske regering ved forordningens udstedelse intet hensyn til retsforholdene, tog den ved fastsættelsen af terminerne for valgene heller intet hensyn til vælgerne. Den fuldkomne ansvarsløshed synes at have rådet. Hvordan skulde man kunne tænke sig virkelige valgforberedelser i et land, som de danske tropper først lige før den bestemte valgtermin nødtes til at rømme? I øvrigt forblev Als og Ærø besat af den danske hær. Valgene af slesvigske deputerede til Frankfurt var en grotesk farce. I en artikel i »Altonaer Mercur« for 6. maj hedder det også, at i Holsten og Sydslesvig er der i hvert fald delvis røre om parlamentsvalgene, men i Nordslesvig synes befolkningen hverken at vide, at de er nær forestående, eller hvad de betyder.³⁶

Til 1. valgdistrikt hørte Haderslev amt og by, godserne Gram og Nybøl samt landskabet Femern. Her »valgtes« historikeren, professor A. Michelsen i Jena.³⁷ Han var født i Sundeved, havde stået Uwe Jens Lornsen nær og var kommet i intimt forhold til hertugen af Augustenborg. Valget fandt kun sted på Femern. Valgdirektøren, amtmand Moltke, afstod fra at holde valg i den nordlige del af sit distrikt. Imidlertid holdtes i Haderslev et møde i borgerforeningen, og her vedtoges en erklæring, underskrevet af henved 300 personer, der gav tilslutning til Michelsens valg.

Også i Haderslev amt samledes der underskrifter på en lignende erklæring, og bl.a. var sognefogeden i Sønder-Vilstrup virksom herfor.³⁸ Man skal have fået op imod 100 til at underskrive.

I 2. distrikt (amterne Åbenrå, Løgumkloster og Tønder, byerne Åbenrå og Tønder m.m.) valgtes advokaten J. G. Th. Gülich. Han havde 1840-48 været stænderdeputeret for Åbenrå og bl.a. gjort sig bemærket ved at kræve betegnelsen »Dansk ejendom«, dette »trældommens mærke«, fjernet fra de sønderjydske handelsskibe. I hvert fald i Tønder og omegn, hvor valget foregik den 8. maj, var deltagelsen ringe, særlig hvad landdistrikterne angik. Det skyldtes, hedder det i en meddelelse herom fra Tønder, dels utilstrækkelig bekendtgørelse af valgterminen, dels »mangel på forståelse«.³⁹

»Mangel på forståelse« rådede der også i 3. distrikt (amterne Flensborg, Sønderborg og Nordborg, byerne Flensborg, Sønderborg og Ærøskøbing, Ærø, Marstal m.m.).⁴⁰ Valgdirektøren her, borgmester Callisen, gjorde først indvendinger mod valget, hvilke den provisoriske regering afviste. Derpå ønskede han at vide, om Slesvig allerede skulde betragtes som hørende til det tyske forbund, eller om den tyske nationalforsamling og senere Slesvig selv havde at træffe beslutning herom. Svar herpå fik han naturligvis ikke, men regeringen sendte ham nogle numre af den nye, halvofficielle avis »Schleswig-Holsteinische Zeitung«. Han burde selv skaffe sig underretning om »dette almindelige tyske nationalanliggendes stilling«, og i øvrigt havde han at lyde!

Callisen gennemførte så valget, men i Flensborg afgav kun en tiendedel af de valgberettigede deres stemme. Etatsråd Carl Francke, den tidligere embedsmand i København, der var gået i den provisoriske regerings tjeneste, valgtes i hele distriktet med ca. 900 stemmer; Als og Ærø stemte jo ikke. Ved valghandlingen i Gråsten afgaves 12-13 stemmer, og flere havde undslået sig for at medvirke ved valghandlingen, der lededes af den gamle herredsfoged Prehn. Callisen havde i et brev først i maj gjort Prehn opmærksom på, at Francke særlig turde været egnet til at være deputeret, en anskuelse, der rådede i Flensborg og omegn. Prehn stemte også på Francke, skønt han senere over for den danske regering erklærede, at han ikke vidste, hvad Francke skulde i Frankfurt efter; men han havde udført alt, der blev ham pålagt. Da Prehn sendte Callisen valgprotokollen, undskyldte han de få stemmer bl.a. med »mangel på behørig kendskab til stillingen«.

I 5. distrikt (amterne Hütten, Husum og Bredsted, byerne Tønning, Garding, Frederiksstad og Husum, Ejdersted, Stapelholm m.m.) valgtes etatsråd H. K. Esmarch, medlem af den slesvigske overret, og i 4. distrikt (det meste af Gottorp amt, byerne Slesvig og Ekernførde, flækkerne Kappel og Arnæs, de adelige godsdistrikter Dänischwohld og Svansø m.m.) blev Preussens gesandt i London, Chr. K. Josias Bunsen, valgt!⁴¹ Nogen som helst slægtstilknytning til hertugdømmerne ses det ikke, at Bunsen har haft. Men han havde, begejstret for »Tysklands storslædede fødsel«, som ventedes i Frankfurt, i et brev sidst i april til Reventlou-Preetz udtalt ønske om at blive medlem af nationalforsamlingen som deputeret for Slesvig. Dog havde han hertil føjet: såfremt vi rettidig »genvandt« Slesvig. Trods valget forbød hans officielle stilling ham at indtage sæde i nationalforsamlingen. Men i London blev han en lidenskabelig forkæmper for den slesvig-holstenske sag.

Skønt forbundsdagen ikke havde optaget Slesvig i det tyske forbund, fik de her valgte deputerede sæde i den tyske nationalforsamling. Ifølge en indberetning fra juli fra oprørsregeringens udsending i Berlin, Rudolph Schleiden, udtalte den preussiske konseilspræsident R. v. Auerswald herom, at alle Europas stater i den faktisk foregåede optagelse af Slesvig i det tyske forbund, som de slesvigske deputeredes adgang til nationalforsamlingen betød, så en krænkelse af folkeretten.⁴² Han, Auerswald, kunde heller ikke nægte, at den slesvig-holstenske sag og Tysklands krig derved var blevet uretfærdig. Jeg søgte, skriver Schleiden, forgæves at overbevise ham om »det falske« i denne mening.

For at hjælpe på forståelsen navnlig i Nordslesvig havde den provisoriske regering den 5. maj udsendt et opråb til »beboerne af landdistrikterne i det nordlige Slesvig«.⁴³ Samme formål tjente den dagen efter i Haderslev startede på dansk skrevne »Nordslesvigsk Tidende«.⁴⁴ I opråbet siges, at den provisoriske regerings overtagelse af ledelsen af statens anliggender ikke var »opsætsighed eller oprør imod den retmæssige landsherre«. En træsk usandhed var det, hedder det, når det påstodes, at man vilde undertrykke enkelte folkeklasser, navnlig landboerne. Ikke mindre usandfærdig var påstanden om, at man kunde frygte, at det danske sprog i Nordslesvig vilde blive undertrykt. Opråbet advarede sluttelig nordslesvigerne mod »ondskabsfulde usandheder«: »lader eder ej længere skuffe af dem, som drager fra landsby til landsby for at opirre

eder imod eders landsmænd og for at fremkalde hos eder mistro og had til eders tysktalende brødre . . .«.

Større virkning har sikkert hverken opråbet eller »Nordslesvigsk Tidende« haft på stemningen i Nordslesvig. Den skal, skriver Schleiden sidst i maj, ifølge beretninger fra det preussiske hovedkvarter og pressemeddelelser være meget slet og ulige mere ophidset end i Jylland: »Flere gange skal bevæbnede hobe være blevet anholdt og afvæbnet ved forsøg på at gå over til fjenden til Als eller på anden vis, alligevel skal mange også lykkelig være sluppet igennem«. ⁴⁵

Jubel hos de danske nordslesvigere fremkaldte selvsagt Wrangels rømning af Jylland og Nordslesvig sidst i maj, fulgt af de danske troppers indrykning. ⁴⁶ Denne bevirkede, at i Haderslev amt alle slesvig-holstenske embedsmænd skyndsomt tog flugten. I Haderslev var den af den provisoriske regering suspenderede amtmand Johannsen vendt tilbage til byen før de danske troppers komme. ⁴⁷ Han overtog igen sit embede med at opretholde ro og orden og sørge for rekvisitionerne til tropperne. Den eneste i amtet tilbageblevne embedsmand var, skriver Johannsen den 6. juni til kancelliet, den dansksindede retsskriver Krichauff i Hviding og Nørre-Rangstrup herreder. I de sidste par dage var dog et par af de dansksindede embedsmænd, der var flygtet til Fyn, vendt tilbage, men der måtte indsættes mange nye embedsmænd, udtaler Johannsen.

Den danske regering nærede, som det skulde vise sig, overdrevne forventninger om tyskernes rømning af Slesvig. ⁴⁸ Der var blevet forhandlet, men forgæves, med den tidligere regeringspræsident L. N. Scheele om at overtage hertugdømmets civiladministration, så tænkte der på udnævnelsen af en ny regeringskommission, og man planlagde at opdele Slesvig i distrikter, hvor by og amt sloges sammen, og hvor en folkelig repræsentation skulde indsættes. Særlig meget kom der ikke ud af de mange planer. Den danske besættelse indskrænkede sig også stort set til Haderslev amt og blev kun kortvarig.

Finansministeriet havde igen beordret Heltzen til at følge med den fremrykkende armé, og medlem af den første regeringskommission, borgmester Lassen, fik hvervet som »civilkommissær«. ⁴⁹ Delvis havde han at handle i forbindelse med Heltzen. Den 4. juni var Lassen i hvert fald i Haderslev og forhandlede med Heltzen. Et par dage senere bevirkede gale rygter om fjendtlig fremrykning, at de danske tropper forlod Haderslev. Det samme gjorde både amtmanden og civilkommissæren

for nogle dage efter igen at drage ind i Haderslev sammen med troppe-
perne.

Under den danske besættelse konstitueredes en række nye mænd i embeder i Haderslev amt, men da deres virksomhed blev så kort, er der ikke grund til udførlig omtale heraf.⁵⁰ Derimod skal nævnes, at kancelliet den 21. juni erhvervede kongelig resolution på endelig afsked af de oprørske eller bortflygtede justitsembedsmænd i amtet.⁵¹ De afskedigede var: herredsfoged Georg Petersen i Haderslev hrd., tingskriver A. Koch Nissen smst., herredsfoged i Tyrstrup hrd. C. G. A. Thomsen, en svoger til Lassen, tingskriver O. A. Timmermann smst., herredsfoged O. Kier og tingskriver O. A. Meyer i Gram hrd., herredsfoged Fr. Ahlmann i Hviding og Nørre-Rangstrup hrd. samt herredsfoged Bruhn og tingskriver Chr. V. Møller i Frøs og Kalslund hrd. Kancelliet meddelte samtidig rentekammeret, at en del under dette sorterende embedsmænd – et par af de ovennævnte henhørte også under kammeret, da de tillige var ridefogeder – måtte afskediges, da de var bortflygtede.⁵² Da rentekammeret herom afæskede regeringskommissionen en erklæring, skrev Kirstein til Lassen for at høre hans mening. Kirstein var åbenbart indstillet på at gå såre lemfældigt til værks. Men Lassen fandt, at »i vor ulykkelige situation må man følge sin overbevisning, selv om den også fører til den største hårdhed«. Han gentog som sin anskuelse, at de embedsmænd, der ved deres konges troppers fremrykning var flygtet sammen med fjenden og ikke havde ladet høre fra sig allerede af denne grund var at afskedige.

I Haderslev by konstitueredes den af slesvig-holstenerne afsatte bysekretær Hargens som borgmester, en ny rådmand konstitueredes, og de to, som den provisoriske regering havde afsat, trådte vel igen i virksomhed⁵³. De søgte i øvrigt deres afsked hos kongen, og den bevilgedes dem i nåde, men efter at insurgenterne igen havde besat byen.⁵⁴ Da borgerofficererne under den tyske okkupation for største delen, som Lassen skrev, havde vist en meget tvetydig holdning, fik han begge borgerkorpserne opløst.⁵⁵ Dog fik mandskabet i betragtning af deres troskab mod konge og fædreland lov at beholde deres våben. Under okkupationen havde den tyske sangforening (Liedertafel) igen smykket sin fane med det slesvig-holstenske våben.⁵⁶ Lassen konfiskerede den uden videre. – Under de usikre forhold sørgede Lassen for, at kassebeholdninger ved de nordslesvigske embeder bragtes i sikkerhed ved aflevering til feltkassen.⁵⁷

Toldembedet i Haderslev inspiceredes midt i juni af overtoldinspektør Steenstrup.⁵⁸ Toldforvalter Müller og toldassistent Lassen var da til stede. Steenstrup gav dem det skudsmål, at de var dygtige og aldrig havde befattet sig med politik, men naturligvis havde de måttet love at rette sig efter den provisoriske regering. En anden toldassistent og en toldkontrollør var rejst bort den 29. maj – den dag, da det tyske militær forlod Haderslev. Som Müller nogle dage efter inspektionen skrev til generaltoldkammeret: »Bortset fra postmesteren, kontrollør Heller, toldassistent Lassen og min ringhed havde alle embedsmænd fra by og amt absenteret sig før de kongelige troppers ankomst«.

Af de gejstlige embedsmænd forlod vistnok ingen deres embeder ved den danske indrykning.⁵⁹ Den 8. juni suspendede kancelliet Janssen i Gl. Haderslev som provst i Haderslev provsti og konstituerede i stedet den af slesvig-holstenerne fordrevne pastor Hertel i Moltrup og Bjerding.⁶⁰ Hertel meddeler i en skrivelse godt en halv snes dage senere kancelliet, at overleveringen af provstiarkivet har fundet sted – med al mulig skånsel over for provsten, som Hertel skønner har fejlet af karaktersvaghed, sikkert ikke af ond vilje. Hertel havde 2. pinsedag kunnet besøge gudstjenesten i begge sine kirker og var af menighederne blevet modtaget med stor glæde. De fjendtlige tropper, navnlig preusserne, havde under okkupationen i det hele opført sig godt, bemærker Hertel. Nu var der i hans sogne stærk indkvartering af de danske tropper: »Stemningen hos befolkningen er fortræffelig, og den stærke indkvartering kærkommen, når det kun ikke atter må gå tilbage; det vilde i høj grad virke nedslående på gemytterne; vi vil håbe det bedste. I tilfælde af tilbagetog har slesvig-holstenerne her truet stærkt med de foranstaltninger, de da vilde vide at tage«.

Mod en enkelt af provstiets præster indledtes der undersøgelse, som dog førte til hans frikendelse.⁶¹ En anden, pastor L. Petersen i Hoptrup, der – ligesom den derværende sognefoged – var mistænkt, så vidt skønnes ikke uden grund, for at være slesvig-holstener, blev arresteret og suspended.⁶² Han fik dog tilladelse til at opholde sig hos en svoger i Vendsyssel. Selv påstod han og fik det bevidnet af provst Janssen, at han ikke befattede sig med politik. Da Hoptrup kom til at ligge uden for den del, der holdtes besat af danske tropper, bevirkede Petersens arrestation, at degen og skolelæreren i Hoptrup, Niels N. Juhl, måtte flygte, mistænkt for at have angivet præsten. Juhl havde i hvert fald ikke holdt sig væk fra

politik, men tværtimod både i skolen og til bønderne altid talt i dansk retning og modarbejdet slesvig-holstenismen.

Tilbøjeligheden til at angive eller arrestere folk, mistænkte for tyske eller slesvig-holstenske sympatier, søgte kancelliet og krigsministeriet omkr. 20. juni at bremse ved at fastslå, at ingen måtte arresteres, uden et foreløbigt forhør blev optaget og grunden til arrestationen skriftlig meddelt auditør Lunn i undersøgelseskommissionen i Nyborg.⁶³ Skete dette ikke, vilde vedkommende »fange« uvægerlig blive sendt tilbage. Alle, som der ikke var en særlig grund til at holde arresteret, skulde frigives, eventuelt mod revers. Ligeledes skulde personer, som af militære grunde var ført bort fra deres boliger, frigives, f.eks. hvis deres bopæl var bag de fjendtlige linier. I forbindelse hermed skal nævnes, at kancelliet i en skrivelse af 11. juli til oberst Riegels på Als påbød, at den arresterede fuldmægtig Haversaat i Nordborg var at frigive: »alene tyske sympatier er ikke nok for at straffe eller bortsende en mand fra sit hjem«. ⁶⁴ Riegels skulde sørge dels for, at Haversaat ikke skadede den danske sag, dels for at han ikke blev molesteret af befolkningen. En anden fange, den tyskfødte forpagter Siebel fra Årøsum, arresteret sidst i maj sammen med et par andre og da karakteriseret som en af »de virksomste til at skade den danske sag«, frigives i begyndelsen af august.⁶⁵ Undersøgelseskommissionen havde over for kancelliet udtalt, at selvsagt kunde Siebel have konspireret med fjenden, »men det på den anden side desværre heller ikke vilde være første gang, at privat animositet, enfoldighed eller nationalfanatisme havde spillet den betydeligste rolle ved angivelser af så generel natur som nærværende, hvis værdi altid er tvivlsom . . . «.

Om forholdene i Christiansfeld, hvor det danske hovedkvarter i nogen tid var, meddeler Lassen sidst i juni, at under den fjendtlige okkupation havde man i ret høj grad vist tyske sympatier.⁶⁶ Men under hovedkvarterets ophold havde beboerne gjort alt for at bringe det tidligere skete i forglemmelse. Postmester Mygind og en præst, de to mest kompromitterede, var flygtede før de danske troppers ankomst. Postmesteren træffes i begyndelsen af juni i Berlin.

En måneds tid efter at de slesvig-holstenske embedsmænd havde gjort deres hovedkulds opbrud fra Nordslesvig, kunde de atter vende tilbage med de fremrykkende tyske tropper.⁶⁷ Nu var det de danske embedsmænds og fremtrædende danske patrioters tur til at fortrække. Lassen selv rejste til Odense og bad i en skrivelse af 2. juni hovedkvarteret for det nørre-

nydske armékorps om at meddele ham, så snart hovedkvarteret atter forlagdes til Slesvig.⁶⁸ Den meddelelse kom han til at vente på. Den provisoriske regering sendte igen sine regeringskommisærer, Harbou og Jacobsen, til Nordslesvig for, som det hedder i en avisartikel, at regulere de ved det sidste danske interregnum i Haderslev amt noget forstyrrede embedsforhold.⁶⁹

Af Sundeved var en del snart besat af dansk, snart af tysk militær og stundom ubesat. Efter det danske fremstød den 28. maj suspenderedes hus- og herredsfoged for Nybøl herred Nicolay Prehn i Broager den 31., arresteredes samme aften og førtes til Sønderborg.⁷⁰ I stedet konstitueredes den derværende tingskriver Søren Fr. Sørensen. Undersøgelsen af Prehns forhold viste, at han havde været et lydigt redskab for den provisoriske regering. Hans virksomhed ved valget i Gråsten er tidligere omtalt, medens Sørensen ved den lejlighed nægtede at være valgsekretær. Blandt Prehns papirer fandtes en skrivelse fra ham 18. maj til den slesvig-holstenske regering om at få flere eksemplarer af de af den provisoriske regering udsendte bekendtgørelser og forordninger, da det forekom ham særdeles vigtigt, at disse udbredtes både snarest muligt og så vidt som muligt. Blandt de forefundne bekendtgørelser var een af 22. maj fra Prehn om, at al handel og forbindelse med Als, med de danske tropper og skibe var forbudt; enhver, der blev grebet i at stå i forbindelse med de danske tropper, vilde blive arresteret, transporteret til Rendsborg og dømt efter krigsretten som spion eller forræder.⁷¹ Under forhørene over Prehn påstod denne, at han i hjertet var sin konge hengiven, mente også, han ved forskellige lejligheder havde vist dette, men han havde villet blive i sit embede. Hans fuldmægtig var tysksindet. Hvor meget dette forhold og Prehns høje alder (ca. 74 år) har betydet, får stå hen. Først i september fik han lov at rejse tilbage til Broager, men han var dog allerede efter 3 ugers forløb blevet sat på fri fod i Nyborg.

Som en slags gengæld for Prehns arrestation kunde det se ud, når tyskerne knap en måned senere arresterede og bortførte den konstituerede herredsfoged Sørensen. Det skete ved nattetid mellem kl. 10 og 11, og Sørensen måtte til fods tilbagelægge den ca. 2 mil lange vej til Adsbøl og blev i det hele udsat for en temmelig ublid behandling. Sørensen indgav et bønsskrift til den provisoriske regering, hvilket blev fremlagt i stænderforsamlingen. Han frigaves efter godt 14 dages forløb.

Når man tænker på den åbne tilslutning, som embedsmænd og »hjem-

metyskere« i Nordslesvig havde ydet revolutionen, og hvorved de bragte sig i modsætning til den danske befolkning, forstår man godt, de måtte føle sig utrygge over for den mulighed, at landet kom under direkte dansk styre. Imidlertid var denne mulighed i sommeren 1848 ret nærliggende, da en deling af Slesvig var stærkt fremme under de af England ledede fredsforhandlinger. Den provisoriske regering havde selv i sin henvendelse af 31. marts til den danske nation udtalt sig for en fredelig løsning på basis af afstemning i Nordslesvig (sml. s. 67). Men efter at krigen var brudt ud, tog regeringen, der nu følte sig ovenpå, kraftigt afstand fra delingstanken. Dette skete således i en skrivelse af 22. maj til den daværende preussiske udenrigsminister H.A.v.Arnim.⁷² Om henvendelsen 31. marts bemærkede den, at hvad der dengang blev anset for billigt, blev det ikke mere. Slesvigs deling vilde betyde, at talrige tyske familier måtte gå i landflygtighed. Fra byerne Åbenrå, Haderslev og Tønder og fra Haderslev amt havde der været deputationer med protest mod delingen hos den provisoriske regering, og denne havde lovet efter evne at virke for, at Slesvig og Holsten forblev sammen. I Nordslesvig var nationaliteterne sammenblandet. Spørgsmålet var alene, om den danske eller tyske nationalitet skulde nyde den nødvendige beskyttelse: »Svaret på dette spørgsmål vil set fra et tysk standpunkt ikke være tvivlsomt«.

En uges tid efter denne skrivelse var det, at Haderslev fik dansk invasion, og at fremtrædende slesvig-holstenere i byen flygtede syd på. Den 1. juni holdt de møde i Hamborg – 35 skal have været til stede – og vedtog at tage til nationalforsamlingen i Frankfurt for at klage deres nød og protestere mod eventuel deling af Slesvig.⁷³ Fra Frankfurt gik senere et udvalg på tre til Berlin efter henstilling fra den provisoriske regerings sendebud her, Schleiden. De skulde også i Berlin virke for Slesvigs udelelighed, men opnåede ikke at få foretræde for udenrigsministeren, der mente, at den haderslevske deputation hellere skulde være blevet soldater! De tre, der sendtes til Berlin, var konrektor Volquards, købmand Simonson og vor flere gange omtalte gode bekendt, farver Göhlmann. Kort efter denne deputation ankom i lignende ærinde en ny til Berlin, der ligeledes først havde været i Frankfurt.⁷⁴ Det var tre herrer fra Tønder by og amt, blandt disse Todsén, samt købmændene Karberg og Lüders fra Åbenrå. Tønderingerne medbragte en adresse til kongen af Preussen, der skal have været underskrevet af samtlige sognefogeder i Tønder amt med undtagelse af to danske. Nogen audiens fik Tønder-deputationen heller ikke, da der netop i de dage rådede ministerkrise.

Kort før de danske troppers indrykning i Nordslesvig havde man fra tysk side været optaget af at udforme en protest mod deling af Slesvig af mere neutral karakter for også at få tilslutning i danske kredse. I en borgerforsamling i Haderslev søndag den 28. maj skal således 250 borgere have underskrevet en erklæring med protest mod enhver afståelse af nogen part af Slesvig; hvordan terningerne end måtte falde, vilde de dele det øvrige Slesvigs skæbne.⁷⁵ En lignende erklæring søgte man at få de nordslesvigske landboere til at underskrive.⁷⁶ Den er formet som en protest mod, at Haderslev amt eventuelt skulde lægges under Jylland, og dateret »i maj 48«. Det hedder, at de undertegnede landboere af Haderslev amt under alle omstændigheder vil forblive i den hidtidige forbindelse med vore sydslesvigske brødre og »dele det øvrige hertugdømmes skæbne, hvad den så må blive – og opfordrer vi herved den nordslesvigske bondestand at forene sig med os i denne erklæring«. Det var nok denne erklæring, som sognefogeden i Sønder-Vilstrup sendte sognefogeden i Moltrup med bøn om at få den underskrevet af samtlige beboere i hans distrikt så snart som muligt. Bønnen faldt dog her på stengrund, og skrivelserne overgaves de danske myndigheder.

Bedre held havde man hos gårdmand og sognefoged Christen Juhl i Åstrup nær Haderslev.⁷⁷ En dr. ved latinskolen i Haderslev – mon ikke subrektoren, dr. phil. C. A. Michelsen? – havde engang på gaden vist ham en petition mod delingen, fortalte Juhl over for undersøgelseskommissionen, da han var blevet arresteret efter danskernes indrykning. Denne petition havde han vist i sit sogn, sammenkaldt en forsamling derom, og alle bønder undtagen to skal have underskrevet. Den havde ikke kunnet skade kongens interesse, og i nogen ond hensigt var den ikke underskrevet, hævdede han. Notorisk er, at Christen Juhl både før 48 og ved den første danske indrykning var optrådt som yderst dansksindet. Blandt anklagerne mod ham nu – foruden den om petitionen – var også, at han skulde have befalet en anden gårdmand at brænde et portræt af Laurids Skau, som denne havde, og at sønderslå et pibehoved, hvorpå stod skrevet: Gud beskærme Danmark! Det sidste nægtede Juhl, men det første skyldtes frygt for, at den pågældende kunde komme i forlegenhed. Det være nu, som det være vil. Undersøgelseskommissionen kunde heller ikke hitte rede i de mange forskellige vidnesbyrd, men troede nærmest, han var en svag person, der prøvede at tjene to herrer og bære kappen, som vinden blæste. Christen Juhls skæbne er en af krigstidens mange

tragiske. Han blev under den lange fraværelse hjemmefra syg af hjemve: »såvel vågen som i drømme er hans tanker altid i hjemmet og hos hans familie«. Sidst i august fik han endelig lov til at rejse til Holsten, men ikke til sit hjem. Man må håbe – og det har vel også været tilfældet – at han herfra inden længe har styret kurs mod nord, mod Åstrup, hjem til kone og børn, der længtes så inderligt efter ham, hjem til den ejendom, hvis drift led så meget under husbondens fravær.

I sin tidligere omtalte henvendelse til nordlesvigerne fra begyndelsen af maj havde den provisoriske regering udtalt: »Vores sag og hele Tysklands sag er fredens sag . . .«. Der er ikke gnist af fornuft i denne udtalelse, ser man på den provisoriske regerings handlinger. Ikke blot afviste den en løsning af striden på basis af en nationalitetsafstemning, men dens hele politik gik bevidst ud på at udrydde alle tegn på forbindelse med kongeriget og skabe en selvstændig stat Slesvig-Holsten, kun i personalunion med Danmark så længe mandsstammen her regerede. Denne stat gjaldt det hæsblesende at få sat i værk, så den var en kendsgerning ved en eventuel fredsslutning. Til denne politik fik den provisoriske regering tilslutning fra det store flertal i den såkaldte forenede slesvig-holstenske stænderforsamling. Denne indkaldtes ved patent af 29. maj igen til møde den 14. juni og varede til 22. juli. Den provisoriske regering havde tænkt sig en kortere samling, men det gik altså anderledes. De dansksindede deputerede deltog naturligvis ikke i møderne. Dog indfandt kancelliråd H.P.Schmidt fra Flensborg sig i det 9. møde. Hvorvidt han i øvrigt har deltaget i møderne, ses ikke. Han tog i hvert fald aldrig ordet.

Spørgsmålet om stænderforsamlingens kompetence blev flere gange rejst og debatteret under samlingens forløb. Med hensyn til forretningsorden o.l. holdt man sig stort set stænderanordningerne 1834 efterrettelig; ligeledes fastslog den provisoriske regerings kommissær, at stænderne i forhold til regeringen kun var rådgivende.⁷⁸ Denne måtte være berettiget til at give love og kunde ikke være bundet af stændernes råd, selv om man måtte erkende, »at den forenede landdag lige over for regeringen indtager en anden stilling, end tidligere den slesvigske og den holstenske stænderforsamling over for landsherren; men formelt foreligger der ingen akt, hvorved en så gennemgribende forandring [nemlig til besluttende stænder] er bleven hidført«.

Vilde man nu spørge, ved hvilken formel, d.v.s. lovlig, akt den slesvigske og holstenske landdag var blevet forenet eller den provisoriske regering

sat i stedet for landsherren, kunde der naturligvis ikke gives svar herpå. En taler nævnte således engang, at havde stænderne kunnet bekræfte dannelsen af den provisoriske regering, måtte de også kunne beslutte om alt andet, og tiden før freden måtte udnyttes så godt som muligt.⁷⁹ En anden taler fremhævede, at vilde man fastholde provinsialstænderanordningernes grundlag, så havde de deputerede kun »at tage vore hatte og snart igen rejse bort. Hine forordninger kender ingen forsamling som vor nuværende . . . «.⁸⁰ En tredie erklærede ligefrem, at den provisoriske regerings stilling var et diktatur.⁸¹ Den kunde opfattes som »landsherren«s ansvarlige ministerium, »hvilken efter den antagne fiktion ideelt er til stede«.

Den provisoriske regerings eksistens grundede sig på revolutionen og »folkets tillid«. Når man ikke kunde forvente den eller dens krav anerkendt af landsherren, måtte den anerkendes af »folket«, altså bygge på folkesuveræniteten. Som det imidlertid flere gange blev sagt i stænderforsamlingen, var den nuværende forsamling ikke et ret udtryk for folkeviljen, thi hertil hørte en langt mere udstrakt valgret end den, der var gældende ved stændervalgene. I det 1. møde af de genindkaldte stænder forelagde regeringen nu også et meget demokratisk udkast til en valglov for den forsamling, hvis opgave skulde være at fastsætte en slesvig-holstensk statsforfatning. Ret naturligt havde valgmoden til den allerede valgte nationalforsamling i Frankfurt ikke været uden indflydelse på den provisoriske regerings valglov. Det var også denne regerings radikaleste medlem, Th.Olshausen, som blev sat til at forsvare den i stænderne. Valgloven for kongerigets grundlovgivende rigsforsamling udkom først i den følgende måned og havde trods dens »almindelige valgret« en mere konservativ karakter. Overgangen til den frie forfatning i kongeriget skete i det hele uden de voldsomme »formelle« brud med hidtidig retstilstand, som foregik i hertugdømmerne.

Regeringens valglov mødte en i stænderne ret kraftig opposition ud fra to synsmåder. Dels blev dens radikale karakter angrebet, og dels bestred man, at stænderne var kompetente til at skabe en ny statsforfatning, eller at det var rådeligt at gøre dette. Der rejste sig virkelig nu en ikke ubetydelig opposition mod at fortsætte på revolutionens bane.

Lad os først se på oppositionen ud fra den sidste synsmåde. Dansk-sindede deputerede var, som sagt, ikke mødt i forsamlingen, men flere af ridderskabets medlemmer tog bestemt til orde imod at skride til vedta-

gelse af en ny forfatning. Dette gælder således Adolph Blome til Falkenberg (senere til Heiligenstedten), Reventlow-Farve og brødrene Eugen Reventlow til Altenhof og Theodor Reventlow til Jersbeck. Reventlow-Farve havde allerede i april frarådet udstedelsen af en valglov og fremførte nu mange grunde til ikke at indkalde en konstituerende forsamling eller rådslå om en forfatning.⁸² Skulde dette ske, burde dog, mente han, alle egne af landet være repræsenteret; men der fattedes 11 medlemmer af den slesvigske stænderforsamling, og en stor del af Slesvig vilde ikke kunne foretage valg. For at fastsætte hertugdømmernes rettigheder krævedes også, at fyrsten, der skulde underskrive forfatningen, var fri. Men som bekendt befandt fyrsten sig stadig under en magt, der hæmmede hans viljes frihed. Valglovens forsvarer, Olshausen, mente dog ikke, at det forhold, at Nordslesvig ikke var repræsenteret, skulde kunne hindre forfatningen, og han fandt det i det hele unødvendigt at tage hensyn til de dansksindede nordslesvigere.⁸³

Reventlow-Jersbeck konstaterede i sit indlæg i debatten, at det var ham umuligt at stemme for valg af en konstituerende forsamling og overlade denne at afgøre alt.⁸⁴ Denne forsamling vilde jo så f.eks. kunne indføre en republikansk forfatning og afsætte landsherren, eller den kunde uden videre gribe ind i de sociale forhold. Eller der kunde gøre sig sådanne forhold gældende, som at der ikke længere skulde findes privat ejendom, at familierne skulde afskaffes og kvinderne være fælles! I et senere indlæg hævdede han, at den konstituerende forsamling kun burde have det hverv at gøre forslag til en forfatning, som så måtte sanktioneres af de lovlige organer, stænderne og landsherren.⁸⁵ Det var ikke en sådan forsamlings opgave at rasere hele den sociale ordening for på denne tabula rasa at opbygge noget nyt. Men det, Reventlow-Jersbeck her vendte sig imod, var netop de revolutionæres mål.

Ved den endelige behandling af valgloven stillede Adolph Blome det forslag, at forhandlingen om den udskødes til efter freden.⁸⁶ Af den provisoriske regering var det blevet erklæret, at den konstituerende forsamling skulde fastsætte statsforfatningen »i overensstemmelse med den til den tid værende landsregering«. Men var denne da ikke »den legitime landsherre«, havde vi, udtalte Blome, ikke ret til ensidig at vedtage statsforfatningen. Ganske vist, fortsatte han, havde han nok ventet i forsamlingen at høre en udtalelse som den, at man nu måtte tage, hvad man ikke kunde vente at opnå efter freden. Men han havde ikke ventet at høre den fra et med-

lem af den provisoriske regering, »en regering, som styrer i landsherrens navn, som har lovet at opretholde hans rettigheder og følgelig også har den pligt på det omhyggeligste at varetage disse rettigheder«. Blome manede til at slutte fred, før der udbrød en almindelig krig, og man skulde ikke ved forfatningsværket bringe et nyt stridsemne ind mellem fyrste og folk. Da han omtalte den hjælp, Danmark eventuelt kunde vente fra stormagterne, og brugte udtrykket »grundhæderlig (ehrenfest) karakter« om den russiske kejser, afbrødes han af larm fra tribunerne. Blomes henvisning til Rusland var unægtelig realpolitisk. Hans onkel havde været dansk gesandt i Petersborg og stod stadig i korrespondance med den russiske kansler Nesselrode, så der havde været god grund til at tage hensyn til Adolph Blomes udtalelse.⁸⁷ Men den slesvig-holstenske agitator Tiedemann erklærede frejdigt: »Jeg frygter heller slet ikke kejseren . . . Han vil næppe gerne begynde en krig med Tyskland, Polen, Frankrig og vestens andre stater.«⁸⁸ – Blomes forslag forkastedes med stort flertal: 56 stemmer mod 14. Med noget mindre flertal: 52 mod 18 forkastedes et af Reventlow-Jersbeck stillet forslag om, at den såkaldte konstituerende forsamling kun skulde have det hverv at udarbejde et forfatningsforslag. Derimod vedtoges – med 50 mod 20 stemmer – Reventlow-Farves forslag om, at den konstituerende forsamling væsentlig skulde fastsætte forfatningen for et konstitutionelt monarki i overensstemmelse med den til den tid værende landsregering. Tanken om en republik var altså i hvert fald afvist.

Skønt den provisoriske regerings valglovsudkast foreslog almindelig valgret, dog først med det fyldte 25. år modsat 21 år til nationalforsamlingen, gik flertallet i den af stænderne nedsatte komité ind for en census. Der udspandt sig herom en lidenskabelig debat ved forslagets behandling i stænderne. Modstanderne af den almindelige valgret henviste bl.a. til den groteske form, hvorunder de nylig foretagne valg til nationalforsamlingen havde fundet sted.⁸⁹ En komité i Neumünster havde sagt: vælg den og den, og så havde man stemt på vedkommende. Småfolk kendte i forvejen slet ikke navnene på dem, de valgte.

Som argument for census havde komitéflertallet også henvist til, at en udstrakt valgret vilde begunstige danskerne i Nordslesvig. Derimod mente den tysksindede nordslesvigske deputerede Steenholdt, at man burde udstrække valgretten til de 21-årige.⁹⁰ Hvis de ældre i Nordslesvig havde været i besiddelse af større dannelse, så vilde det ikke være sket, som nu var blevet muligt ved dansk agitation og falske løfter.

Argumenterne mod den almindelige valgret fejedes til side af den revolutionære tidsstemning. Han, der vil gribe i egerne på tidens rullende hjul, udtalte en taler, risikerer at blive knust.⁹¹ En anden taler fremhævede, at hvad folket endnu i dag vilde modtage som en frivillig gave, måske i morgen vilde blive krævet og i overmorgen tiltvunget.⁹² Tilhørere på tribunerne larmede op, folkeforsamlinger afholdtes, og petitioner indsendtes med krav om almindelig valgret. Uhyggelig lyder en udtalelse i en petition fra nogle storgodsers beboere om, at ved valgene til nationalforsamlingen var en solstråle kommet til dem i deres dystre tilstand, men ved komitéberetningen om valgloven var en pestående faret hen over deres håb.⁹³ – Ved afstemningen var der kun 9 stemmer for census, 61 imod. Sluttelig vedtoges det med 55 stemmer mod 14 at anbefale valgloven.

Når den provisoriske regering var indstillet på et krigerisk opgør med Danmark, behøvede den yderligere mandskab til hæren og penge. I maj havde den anordnet fortsættelse af landmilitærsessionerne, og gentagne ansøgninger fra Åbenrå amt om udsættelse af disse besvaredes med afslag.⁹⁴ Ved juni måneds begyndelse gav den ordre til som forberedelse til almindelig værnepligt at forfærdige fortegnelser over det 25-19-årige mandskab, som hidtil havde været befriet for militærtjeneste.⁹⁵ 4. juni udstedte den et opråb om, at folk skulde melde sig frivillig til hæren, og dagen efter forordnedes en øget udskrivning til den stående hær.⁹⁶ Stænderne fik også straks ved deres møde forelagt udkast til en forordning om almindelig værnepligt. Fra Flensborg var indløbet 8 ligelydende petitioner herimod, og det udtaltes i dem, at en sådan lov ikke burde vedtages, før hele Slesvig var repræsenteret på landdagen.⁹⁷ Bag petitionerne lå foruden byboernes modvilje mod nye byrder stærk uvilje ved udsigten til at skulle blive nødt til at kæmpe mod moderlandet Danmark. Udførelsen af anordningen om optagelse af fortegnelser over det 25-19-årige mandskab havde allerede i Flensborg mødt store vanskeligheder. De nævnte petitioner overrakte af den stænderdeputerede Rönnenkamp, der imidlertid erklærede, at han ikke fandt sig foranlediget til at understøtte dem. Det gjorde heller ingen andre. I mødet 28. juni vedtoges med stort flertal (68 st. mod 7) at anbefale loven med enkelte ændringer. Med 70 st. mod 5 vedtoges at anbefale, at den skulde være provisorisk og kun gælde til krigens afslutning. Regeringen udstedte derpå loven den 8. juli.

Under forhandlingerne om værnepligtsloven fremhævede navnlig

Reventlou-Preetz, at i Tyskland bebrejdede man slesvig-holstenerne, at de selv ikke ydede soldater nok i denne kamp, der først og fremmest var en slesvig-holstensk.⁹⁸ Det gjaldt da om at vise det tyske fædreland, at Slesvig-Holsten glad og kampberedt rejste sig, »så snart det gjaldt at værne landets ære og tysk jords frihed«. I øvrigt gav forhandlingerne lejlighed til lidenskabelige udfald mod Danmark og dets »rå horder«.⁹⁹

For at dække budgetunderskudet, der for årets resterende 7 måneder (juni-december) ansloges til godt 3 1/2 mill. rbdl., forelagde regeringen tre lovforslag. Med enkelte ændringer anbefalede stænderne også disse, og de udstedtes som love 31. juli. Den første gjaldt opkrævningen af en grund- og hypotekskat at betale i tre terminer (1. sept. og 1. nov. 1848 og 1. jan. 1849). Den anden var en indkomstskat (fra 1. juli 1848 at betale kvartårlig, første gang 1. okt.). Den sidste gik ud på udstedelse af kassebeviser til et beløb af 2 mill. specier, hvilke var at indløse ved de samtidig udskrevne skatter.

Blandt de love, som den provisoriske regering havde udstedt uden forhandling med stænderne, og som nu ved disses genindkaldelse blev dem forelagt, var en forordning af 2. maj om det flag, som den slesvig-holstenske handelsflåde havde at føre. Det skulde være de tyske farver: sort, rødt, gyldent. Det var et ikke eksisterende flag, som ingen rettigheder havde ifølge de mellem staterne bestående handelstraktater, og forordningen skulde komme til at berede de slesvigske og holstenske skibe mange genvordigheder i den kommende tid. Den nedsatte komité tilrådede også af hensyn til de herskende forhold at indskrænke førelsen af de tyske farver til den indenlandske fart. Præsidenten mente, det ikke var nogen ulykke, om skibene i udenrigsk fart førte det danske flag, da det tyske flag ikke var bekendt i udlandet, og der ingen tyske konsulere var ansat.¹⁰⁰ Kommissæren udtalte sig imidlertid bestemt imod sådant, og med 55 st. mod 7 forkastedes komitéindstillingen.

I et af de første møder gentog Tiedemann nogle spørgsmål, som han allerede havde fremsat til den provisoriske regering i et af møderne i april.¹⁰¹ Det ene gjaldt afskaffelsen af dansk kommandosprog i hæren, og hertil kunde regeringskommissæren svare, at måske var det bibeholdt i de første dage, da en pludselig ændring var forbundet med vanskeligheder, men det var dog snart ophørt. Et andet spørgsmål gjaldt afskaffelsen af det indbrændte mærke »Dansk ejendom« på de slesvig-holstenske skibe. Kommissæren oplyste, at dette ikke længere vilde blive ind-

brændt, men det var besluttet at erstatte det med det slesvig-holstenske våben. En anordning herom udkom midt i juli.¹⁰² Endelig skal nævnes Tiedemanns spørgsmål om afskaffelse af rigsbankberegningen. Kommis-særen udtalte, at den vilde blive bibeholdt til årets slutning, hvad der var mest praktisk. En forordning herom blev stænderne forelagt i et af de sidste møder og enstemmig billiget. Tiedemann takkede bevæget rege-ringen, at »vort tyske land befries for den samme upassende danske pengeberegning«.¹⁰³ Forordningen udstedtes dog først 16. august.

Administrativt fjernede den provisoriske regering en række andre tegn på tilhørsforholdet til helstaten. De fandtes nu ikke at passe til »vort tyske land«. Sidst i maj havde den bestemt, at de slesvig-holstenske tropper skulde bære tysk kokarde.¹⁰⁴ I juli udstedte den et reglement om uni-formen for postvæsenets folk og for postembedernes segl og skilte samt postvognenes våbenskjolde.¹⁰⁵ Ligeledes gav den ordre til, at betegnelsen »kongelig« skulde udryddes af hertugdømmernes øvrigheders tjeneste-segl.¹⁰⁶ Som et stændermedlem udtalte: »Hvad vedkommer kongen af Danmark os? Slesvig har lige så lidt som Holsten nogen sinde haft en konge, det har kun hyldet sin hertug«.¹⁰⁷

Med den historiske sandhed i denne udtalelse er det så som så. Heller ikke bør man vist ubetinget underskrive samme stændermedlems påstand om, at har nogen sinde Guds finger været tydelig i verdenshistorien, var det i den slesvig-holstenske revolution. Derimod er der næppe grund til at tvivle på, at begejstringen for den nye slesvig-holstenske stat og for det nye Tyskland, som nationalforsamlingen i Frankfurt skulde skabe, var ægte. I mødet den 12. juli, hvor der forhandlede om skatteforslagene, gav regeringskommisæren meddelelse om, at ærkehertug Johan af Østrig havde modtaget nationalforsamlingens valg som tysk rigsforstander. Præsidenten udtrykte forsamlingens glæde herover og betegnede valget som en ny borgen for »vort fælles fædrelands enhed og storhed, for en lys fremtid for hele Tyskland«. Men efter en sådan meddelelse, fortsatte han, var forsamlingen næppe i stemning til at løse regnestykker vedrørende skatteforslagene; han hævdede derfor mødet.

Den 6. august fandt hyldningsparader sted for det nyvalgte rigsover-hoved. Disse for den tyske nationalbevægelse så forjættende hændelser fik en mand som pastor Valentiner ved Mariekirken i Flensborg til nu trods sin overvejende dansksindede menighed åbent at bekende sin tyskhed og kærlighed til Tyskland. Det skete ved et indlæg i »Flensburger Wochen-

blatt«: »Politische Bekenntnisse eines Predigers in Flensburg an seine Mitbürger und an die Gemeinde«. ¹⁰⁸ Som løn høstede han fra dansk-sindede flensborgere et smædedigt med grove ord om edsbrud. Fra anden side fik han et hyldestdigt, thi han havde vist ægte tysk opfattelse og mod, hvad ellers få i Flensborg besad, hedder det. ¹⁰⁹

Det var for slesvig-holstenerne naturligt at knytte håbet om et lykkeligt udfald af deres revolution til de forventninger, som man nærrede til nationalforsamlingen i Frankfurt. Glippede disse forventninger, vilde det få afgørende indflydelse på den slesvig-holstenske politiks udsigter. Men yderligere led denne politik i sig selv af en undervurdering af de storpolitiske forhold. Tydeligt kom dette frem i det refererede ordskifte mellem Tiedemann og Adolph Blome om Ruslands selvhersker, kejser Nikolaus.

10. *Våbenstilstand. Den slesvig-holstenske statsgrundlov*

I den slesvig-holstenske stænderforsamling, som endte den 22. juli, bragtes rygterne om den mellem Danmark og Preussen den 2. juli aftalte våbenstilstand (ratificeret en uges tid senere) første gang frem i mødet 11. juli.¹ I mødet to dage senere afgav den provisoriske regerings kommissær derpå følgende erklæring: Så længe regeringen besad det slesvig-holstenske folks tillid, vilde den ikke fratræde, før en ny regering var beskikket i overensstemmelse med folkerepræsentationen, medmindre Tysklands centralmagt krævede dens afgang.² Den 18. juli meddelte kommissæren, at endnu var en våbenstilstand ikke sluttet, og en sådan vilde i hvert fald kræve den nyudnævnte tyske rigsforstanders approbation.³ I samme møde, hvor denne meddelelse gaves, vedtog forsamlingen en tak til den provisoriske regering for dens førnævnte erklæring.⁴ Takken vedtoges med 53 mod 13 stemmer. Adolph Blome havde under larmen fra gallerierne taget til orde imod forslaget. Hvis kravet om den provisoriske regerings fratræden, udtalte han, alene var betingelsen for fred, vilde denne regering handle langt mere patriotisk, hvis den frivilligt trådte tilbage.

I stænderforsamlingens sidste møde, den 22. juli, gav Reventlou-Preetz nærmere besked om de diplomatiske forhandlinger, der havde fundet sted, og om de våbenstilstands-betingelser, hvorom Preussen og Danmark var enedes.⁵ Disse betingelser, kunde han meddele, var, navnlig takket være forbundsfeltherrens beslutsomhed, forkastede. Han erklærede i øvrigt, at han intet vilde have imod en ny regering, når landets »rettigheder«
opretholdtes, og det kun drejede sig om et personskifte. Kommissæren meddelte derpå, at stændermøderne udsattes på ubestemt tid, og at den nuværende forsamling rimeligvis ingen sinde mere vilde blive indkaldt. – Et par dage senere indtrådte krigstilstanden mellem Danmark og Tyskland på ny. Den 25. juli udstedte den provisoriske regering med

stor tilfredsstillelse, kan man nok sige, et opråb om, at fjendtlighederne igen var åbnede: »Våbnene vil træffe afgørelsen . . .«. ⁶

Heri tog den nu fejl. I begyndelsen af august søgte Preussen den nye tyske centralmagts fuldmagt til på dens vegne at slutte våbenstilstand med Danmark. Denne fuldmagt blev også givet, men dog på nærmere fastsatte vilkår. Der åbnedes atter forhandlinger i Malmø mellem Danmark og Preussen, og den 26. august enedes forhandlerne om en våbenstilstand på 7 måneder med een måneds opsigelse. ⁷

Af konventionens bestemmelser skal fremhæves følgende: Blokaden ophørte. Begge parter skulde straks frigive alle krigsfanger og politiske fanger. Danmark skulde tilbagegive de opbragte skibe med ladninger og Preussen erstatte de foretagne rekvisitioner i Jylland. I løbet af 12 dage, efter at de pågældende ordrer var kommet de kommanderende generaler i hænde, havde de danske og tyske tropper at rømme hertugdømmerne med tilhørende øer. Dog tillodes det Danmark og Tyskland hver at beholde en styrke på indtil 2000 md. til bevogtning af hospitaler og militærdepoter henholdsvis på Als og i Altona samt andre steder i de to hertugdømmer. De slesvigske soldater i den slesvig-holstenske hær skulde udskilles i særlige korps, som stationeredes i Slesvig og stilledes til disposition for den »fællesregering« for hertugdømmerne, der skulde oprettes. Denne regering bemyndigedes til at hjempermittere de officerer og soldater af disse korps, som den ikke fandt nødvendige til ordenens opretholdelse. I Holsten skulde den militære styrke udgøres af de holstenske regulære tropper, som var en del af forbundshæren, d.v.s. det holstenske forbundskontingent. Denne styrke stilledes ligeledes til fællesregeringens disposition.

Konventionens artikel 7 handlede om, hvorledes hertugdømmerne skulde administreres under våbenstilstanden. En indrømmelse til slesvig-holstenske synspunkter var det, at administrationen blev fælles for Slesvig og Holsten. Den var at udøve i kongen af Danmarks navn i hans egenskab af hertug og med samme autoritet med undtagelse af, at den lovgivende magt forblev suspenderet. Fællesregeringen skulde bestå af 5 medlemmer, der valgtes blandt hertugdømmernes »notabler« (de fornemste, anseligste), som nød almindelig agtelse. To medlemmer udnævnte den danske konge for hertugdømmet Slesvig, to udnævnte Preussen på det tyske forbunds vegne for Holsten; det femte medlem, præsidenten, valgte Danmark og Preussen efter fælles overenskomst. Ingen medlemmer af den

slesvig-holstenske regering før 17. marts og ingen, som havde været med at danne regering efter denne tid, kunde blive medlem. Fællesregeringen skulde snarest muligt træde i funktion og senest 14 dage, efter at konventionen var underskrevet. Alle love, bekendtgørelser o.l., der var udstedte for hertugdømmerne efter 17. marts, ophørte at være gældende ved fællesregeringens tiltrædelse. Men denne var bemyndiget til at sætte de af dem i kraft, hvis opretholdelse forekom uundgåelig eller nyttig for de løbende sagers regulære gang; de måtte dog intet indeholde, som stred mod konventionens artikel 11. Denne gik ud på, at konventionen ikke præjudicerede freden, og at de to parter forbeholdt sig deres rettigheder. I henhold til artikel 8 kunde Danmark og Preussen hver udnævne en kommissær til under våbenstilstanden at opholde sig i hertugdømmerne for at overvåge konventionens udførelse og den upartiske anvendelse af love til gunst for både den danske og tyske befolkning.

I en separatartikel til konventionen nævntes bl.a., at postforbindelserne i hertugdømmerne skulde genoptages, og det danske postkontor i Hamborg genoprettes. Den 1. tillægsartikel til konventionen indeholdt navnene på fællesregeringens eventuelle medlemmer. Som præsident var man endes om den tidligere chef for det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, greve Carl Moltke, og til hans suppleant om grev Adolph Blome. De 4 andre medlemmer var baron Josias Fr. Ernst Heintze, etatsråd Th. Prehn, landfoged P.J.Fr.Boysen i Heide og overappellationsretsråd A.F.W.Preusser i Kiel. Blandt disses 4 suppleanter var grev Th.Reventlow-Jersbeck, der havde været den første slesvig-holstenske stænderforsamlings vicepræsident, og borgmester Callisen i Flensborg. Bortset fra præsidenten måtte alle øvrige medlemmer i hvert fald være slesvig-holstenerne mere behagelige end den danske regering. Til gengæld kom Carl Moltkes udnævnelse til præsident til at virke som en brand i næsen på de enragerede slesvig-holstenerne. Da den provisoriske regerings udsending i Berlin, Rud. Schleiden, endelig den 30. august om aftenen fik nogle meddelelser om konventionen, betegnede han Carl Moltke som præsident som det skændigste punkt i denne.⁸ Over for understatssekretær i det preussiske udenrigsministerium, grev Bülow, der havde underrettet ham, udspyrede han al gift og galde, han efter eget sigende havde været nødt til at indsuge de sidste 3½ måned i Berlin. Han betvivlede i øvrigt, at nogen vilde tjene under Carl Moltke, selv vilde han i hvert fald ikke. Dagen før havde han indtrængende, men forgæves rådet den preussiske statsminister fra at gå

ind på en våbenstilstand, der muligvis kunde fremkalde åben opstand i hertugdømmerne.⁹

Før jeg skildrer den voldsomme ophidselse, som Malmøkonventionen fremkaldte hos slesvig-holstenerne, skal jeg sige lidt om den »folkerepræsentation«, af hvis tilslutning den provisoriske regering, som nævnt, havde gjort sin fratræden afhængig. Stænderforsamlingen holdt sit sidste møde den 22. juli. Knap en halv snes dage før var der udstedt en valglov for dannelsen af den forsamling, som skulde fastsætte den slesvig-holstenske statsforfatning.¹⁰ Samtidig, den 13. juli, bestemte regeringen, at valgene skulde være tilendebragte inden 1. august! Vælgerne fik altså omkring 14 dage til at tage stilling til disse vigtige valg. Til sammenligning kan tjene, at valgloven for kongeriget udstedtes 6. juli, og at valgene her fandt sted den 5. oktober, tre måneder senere.

I en avis som »Altonaer Mercur« fremkom der ret stærk kritik af hastværket med valgene: »For vælgerne levnes der ingen tid til rolig overvejelse og egen prøvelse.«¹¹ Men en forsamling i Rendsborg den 23. juli var i stand til at foreslå kandidaterne i hertugdømmerne.¹² Da valgene var endt, omtalte »Altonaer Mercur« den ringe deltagelse, navnlig i Nordslesvig, og »vort politiske livs uskyldige barndom«, der viste sig ved, at vælgerne, der i de fleste distrikter skulde vælge to deputerede, godt kunde stemme på kandidater af forskellig retning.¹³ Den konservative frygt for, at proletariatet kom til at bestemme valgudfaldet, viste sig i øvrigt ugrundet. De arbejdende klasser tog ringe del i valgene.

Ifølge valgloven var hertugdømmerne delt i 60 valgdistrikter, de 28 for Slesvig. Hvert distrikt valgte to deputerede, Femern og Ærø dog kun een, Altona derimod 4. På Als og Ærø, hvor der i alt skulde være valgt 5 deputerede, afholdtes selvsagt ikke valg. I 5. slesvigske valgdistrikt (valgsted Christiansfeld) afgaves overhovedet ingen stemmer.¹⁴ Da valgbehandlingen åbnedes her den 29. juli kl. 10, trådte den slesvig-holstenske postmester Mygind frem for valgkommissionen og sagde, at han var bemyndiget til af mange valgberettigede at erklære, at de af frygt for en ny dansk besættelse ikke turde vælge. Der var en del christiansfeldere til stede og ca. 8 landmænd, men ingen stemte. I 3. valgdistrikt (valgsted Gram) valgtes 2 (danksindede) deputerede, hver med 21 st., men de gav ikke møde i landsforsamlingen.¹⁵ I 4. distrikt (valgsted Skrydstrup) valgtes de deputerede med henholdsvis 27 og 24 st., det sidste tal fik herredsfoged Thomsen. Noget rigtigt grundlag for at optræde på det suveræne folks

vegne skulde man ikke synes, disse to deputerede har haft. I 12. distrikt (valgsted Gråsten) fik overretsråd Fr. Mommsen i Slesvig 33 st. og advokat Bargum i Kiel, den slesvig-holstenske landsforsamlings præsident, 32 st.¹⁶ Det forekommer ufatteligt, at han med denne baggrund har kunnet ønske at repræsentere folkeviljen.

Stemningen i Sønderjyllands største by, Flensborg, var heller ikke gunstig for en større valgdeltagelse.¹⁷ Her valgtes fhv. regeringsråd Peter Lüders med 353 st. og borgmester Callisen med 351. Borgmesteren fik efter valget et fakkeltog, men hans svar på den ham bragte lykønskning faldt ikke helt ud til deltagerens tilfredshed. Så drog man videre til advokat Bremer, hos hvem man kunde vente at få smæk for skillingen, og det hedder, at ved denne festlighed havde Flensborg vist »et helt igennem tysk præg«.

Det første møde i den således valgte slesvig-holstenske landsforsamling holdtes den 15. august. Men først to måneder senere – efter at man som repræsentanter for det suveræne folk forlængst havde vedtaget grundloven for en slesvig-holstensk stat – kom det i forsamlingen på tale, at det var så som så med repræsentationen for Nordslesvig.¹⁸ Præsident Bargum, der, som nævnt, repræsenterede 32 st., gjorde da opmærksom på det forhold, som næppe har været medlemmerne ukendt, at hidtil var ikke alle valgdistrikter repræsenterede. I 5. distrikt, mente han således, måtte der dog nu kunne afholdes valg, og i 3., hvor de valgte ikke havde modtaget det på dem faldne valg, burde et nyt udskrives. Fra 12. distrikt var kun een deputeret mødt, den anden havde erklæret ikke at ville møde, og også her burde nyt valg foretages. På Als og Ærø vilde han også have valg anordnet, så snart forholdene tillod det. Det gjorde de nu aldrig, men heller ikke med hensyn til de andre distrikter skete der noget.

Den konstituerende landsforsamling kom i første omgang kun til at holde få møder. Da man med den begrundelse, at det var for bekosteligt, undlod at optage stenografiske referater og indskrænkede de trykte referater til det nødtørftigste, giver disse intet indtryk af de diskussioner, der fandt sted i forsamlingen, eller af, hvem der deltog i disse.¹⁹ Hastværk og hemmelighedskræmmeri gik hånd i hånd. Da forsamlingen mødte den 15. august, var det allerede den provisoriske regering bekendt, at Preussen og den tyske centralmagt var meget bekymrede for, at denne sammentræden vilde indvirke skadeligt på de forhandlinger om våbenstilstand, der fandt sted.²⁰ Den provisoriske regering havde imidlertid intet til overs

for disse. Den vilde snarest gørligt gennemtrumfe en forfatning efter de tre kendte slesvig-holstenske læresætninger.²¹ På grundlag af en sådan forfatning vilde den have fredsbetingelserne bygget. I mødet den 17. foretoges der også valg til det udvalg, som skulde behandle udkastet til en statsgrundlov. Udkastet var udarbejdet af en den 20. juli af regeringen nedsat kommission.²²

Den tyske rigsgudenrigsminister Heckscher havde imidlertid dels skriftligt og dels gennem en udsending indtrængende henstillet til regeringen at udsætte landsforsamlingens møder, f.eks. til 15. sept.²³ At den trådte sammen, kunde vel nu, hedder det i hans skrivelse af 11. august, ikke hindres. Den 16. august forhandlede der om sagen i den provisoriske regering, hvis flertal: prinsen af Nør, Beseler og Reventlou stemte for at anbefale en udsættelse, medens Th. Olshausen og M. T. Schmidt var imod.²⁴ Som følge af afstemningen anmodede Olshausen samme dag om sin afsked, medens Schmidt blev i regeringen.²⁵ Landsforsamlingen udtrykte sin beklagelse over Olshausens udtræden, men vilde dog ikke lægge hindringer i vejen herfor. Vedtagelsen heraf skete med 59 st. mod 42.²⁶

Den 17. august gav den provisoriske regering i et hemmeligt møde landsforsamlingen meddelelse om den ønskede udsættelse, og dennes flertal gik ind på foreløbig at suspendere møderne. Men forsamlingen vedtog i formiddagsmødet den sidste dag, den 19. august, en række indskrænkende resolutioner. Således bestemtes, at det nedsatte forfatningsudvalg straks skulde konstituere sig og – trods udsættelsen – fortsætte sin virksomhed. Forsamlingens bureau skulde endvidere opretholdes under udsættelsen, og denne måtte i hvert fald ikke vare længere end 4 uger. Bureauet bemyndigedes i øvrigt til at sammenkalde forsamlingen, så snart det skønnes påkrævet. Trådte den provisoriske regering tilbage under udsættelsen, skulde forsamlingen straks indkaldes. Som selvfølgelig blev det anset, at forsamlingen – bortset fra centralmagts rettigheder – hverken kunde opløses eller udsættes (selv kunde den dog udsætte sine møder) før vedtagelsen af den slesvig-holstenske statsforfatning. Endelig vedtoges det med 59 mod 44 st. at opfordre regeringen til alvorligt at fortsætte rustningerne for at være forberedt på alle eventualiteter. Både over for Preussen og centralmagten fremhævede regeringen, hvilket storslået offer for freden og for Tysklands enhedsbestræbelser den havde bragt ved forsamlingens udsættelse.²⁷ Heckscher takkede også for denne, skønt han føjede til, at de den 19. vedtagne resolutioner indeholdt væsentlige begræns-

ninger af den skete udsættelse.²⁸ Han håbede imidlertid, at forsamlingen ikke vilde blive indkaldt uden tvingende grunde.

Der kom dog kun til at hengå en 14 dage, før forsamlingen atter mødtes. De »tvingende grunde«, som bureauet fandt gjorde indkaldelsen nødvendig, var våbenstilstanden i Malmø den 26. august mellem Danmark og Preussen. Skønt denne tilsagde hertugdømmerne en fælles regering, hvis flertal måtte antages at være slesvig-holstensksindet, vakte den, som tidligere berørt, rasende modstand hos slesvig-holstenerne. Schleidens forudsigelse, at ingen vilde tjene under den konservative helstatsmand Carl Moltke, blev bekræftet. I hvert fald, ingen turde gøre det under den revolutionære febertilstand, som rådede. Da Carl Moltke, hvem det ingenlunde skortede på personligt mod, i begyndelsen af september tog til Holsten og stævnedede de udpegede regeringsmedlemmer til sig for at danne fællesregeringen, fik han afslag fra dem alle.²⁹ Også suppleanterne gav senere afslag. Der var ikke andet for ham at gøre end at forlade Holsten, hvor han truedes med personlig overlast. Han tog foreløbig til Sønderborg, hvor den danske regering ønskede, han skulde afvente, hvordan beghederne videre udviklede sig.³⁰

Den provisoriske regerings modstand mod våbenstilstanden fandt billigelse hos nationalforsamlingen i Frankfurt, som den 5. sept. vedtog, at udførelsen af våbenstilstandsbetingelserne skulde stilles i bero. Det var slesvig-holstenismens gamle bannerfører Fr. Chr. Dahlmann, der i årene 1813-29 havde været professor i historie i Kiel og senere professor først i Göttingen, så i Bonn, hvem æren eller ansvaret for denne vedtagelse må tilskrives. I møderne den 4. og 5. september drog han i patetiske taler til felts mod billigelsen af konventionen. En nevø af Reventlou-Preetz, A. Baudissin, skriver således den 4. sept. fra Frankfurt om Dahlmanns interpellation denne dag angående våbenstilstanden, at den endte med ordene: Die Ehre Deutschlands, meine Herren!³¹ Dahlmann udtalte dette »med en så stor overbevisningskraft og en sådan moralsk harme, at disse par ord gjorde et utroligt indtryk på forsamlingen, større end alle følgende taler«. – Resultatet af afstemningen var ministerkrise, men da Dahlmann ikke så sig i stand til at danne regering, trådte det gamle ministerium igen til. Forsamlingen vedtog nu den 16. sept. et forslag af Francke om at billige konventionen, for så vidt dens betingelser endnu stod til at udføre! Den provisoriske regerings befuldmægtigede i Frankfurt, professor Madai, skrev om dette forslags antagelse, at deri lå noget sårende

for hans retsfølelse: Sæt, at Danmark havde handlet sådan, hvordan vilde man ikke fra tysk side have udråbt danskernes perfidi!³² Madai havde ønsket bestemt modstand mod konventionen og havde foreslået at kalde hele det slesvig-holstenske folk til våben, selv om kampen blev nok så blodig.³³

Modsat, hvad der skete i juli, opfyldte general Wrangel denne gang de af konventionens bestemmelser, der var af militær art.³⁴ Den provisoriske regering meddelte ham ganske vist, at den ikke kunde anse konventionen for retskraftig, før den tyske centralmagt havde givet ordre herom. Wrangel erklærede imidlertid, at han efter modtagen besked fra Preussen havde bestemt, at forbundshæren bortset fra de afdelinger, der i henhold til konventionen skulde forblive i hertugdømmerne, den 5. sept. tiltrådte sin tilbagemarch. Han beklagede samtidig stærkt, at regeringen ikke vilde anerkende konventionen, men sagde, at han var forvisset om, at den vilde opretholde roen i hertugdømmerne. Den 10. forlod han disse, men lod sig samtidig forlyde med, at den danske forhandler, Reedtz, havde udtalt, at Danmark kunde tænke sig at gå med til ændringer i våbenstilstandsbetingelserne.³⁵

I henhold til bureauets indkaldelse var landsforsamlingen trådt sammen den 4. september og modtog af regeringen meddelelserne om konventionen i Malmø.³⁶ Forsamlingen vedtog derefter enstemmig følgende 5 beslutninger: 1. Forsamlingen kan hverken opløses eller udsættes mod dens vilje; 2. Enhver forandring i den bestående landsregering behøver forsamlingens billigelse; 3. Ingen af de efter 24. marts af den provisoriske regering udstedte love kan ændres eller ophæves uden landsforsamlingens samtykke; 4. Ingen ny lov og ingen ny skat kan pålægges uden dette; 5. Bestående skatter og afgifter m.m. opkræves indtil 31. dec. 1848 af den af forsamlingen anerkendte regering. – Ingen vil falde på at nægte rigtigheden af, hvad den provisoriske regering i en skruet erklæring af 10. sept. til Preussen vedgik, nemlig at beslutningerne ved første øjekast »syntes at gøre udførelsen af våbenstilstandstraktaten umulig«.³⁷ Regeringen bemærkede i øvrigt, at indtil den modtog meddelelse fra den tyske centralmagt, vilde den søge at opretholde roen i hertugdømmerne og vedblive at fungere »på hidtidig måde«.

Den hidtidige måde gik jo ud på at træffe foranstaltninger, der gjorde enhver helstatsløsning umulig og hindrede forståelse med Danmark, hvis dette ikke blankt bøjede sig for alle slesvig-holstenske krav. Et væsent-

ligt skridt videre på denne bane blev nu taget, idet man takket være ikke-udførelsen af Malmø-konventionen fik jaget vedtagelsen af *den slesvig-holstenske statsgrundlov* gennem den genindkaldte forsamling. Medens i kongeriget den grundlovgivende rigsforsamling forhandlede i godt 7 måneder om grundloven, tog det den konstituerende slesvig-holstenske landsforsamling to dage, 6. og 7. sept.! I et møde den 8. sept. billigedes renskriften af grundloven. Ikke underligt, at regeringen fandt, at forsamlingen havde ydet et afgørende bevis på, at en tysk konstituerende forsamling var i stand til »med kort frist energisk og kraftig og dog med rolig værdighed at opfylde den store opgave, som var den stillet«. ³⁸

Når denne rekordpræstation lykkedes, skyldes det bl.a., at man straks ved forhandlingernes åbning vedtog, at medlemmerne overhovedet ikke måtte stille ændringsforslag til udkastet. Falck nedlagde protest herimod, da han fandt, beslutningen var egnet til at tynde samvittigheden og krænkede den enkeltes ret. ³⁹ Men protesten toges ikke til følge. Som nævnt, er diskussionsindlæg helt udeladt i de trykte referater, men mange har der næppe været i den knappe tid. Afstemningerne må have taget langt den meste tid, for der var mange paragraffer, der skulde vedtages.

I de første paragraffer kom den slesvig-holstenske separatisme og dens tilslutning til det Tyskland, hvorom der forhandlede i Frankfurt, til klart udtryk. § 1: Hertugdømmerne Slesvig-Holsten er een, udelelig stat vedtoges med 70 mod 26 st. Jeg bemærker, at motiveringen for nejstemmerne ikke fremgår af referaterne. Med 89 mod 6 st. vedtoges § 3: Hertugdømmerne er en bestanddel af det tyske statsforbund (Staatenverband) og med 92 mod 3 st. § 4: Tysklands forfatning, som den nu er eller fremtidig vil være, finder fuld og uindskrænket anvendelse på hertugdømmerne. Om den slesvig-holstenske statsborgerret bestemte § 8 bl.a., at tyskere, der tog fast ophold i landet, opnåede denne, når de opgav deres særlige statsborgerret, men dette gjaldt ikke danskere. § 45 fastslog, at »hertugen« ikke uden landsforsamlingens samtykke kunde være overhoved for en anden stat, og udtalte, at allerede begrundede agnatiske rettigheder forbeholdtes. I § 46 bestemtes, at var hertugen tillige overhoved for en ikke-tysk stat, skulde en statholder fungere i hans sted, og § 47 begrænsede hans valg af statholder til 3 af landsforsamlingen foreslåede medlemmer af tyske fyrstehuse. Som § 55 vedtoges med 82 mod 6 st., at »den hertugelige magt« nedarvedes i det oldenborgske fyrstehuses mandsstamme.

Med 66 mod 34 st. vedtoges bestemmelserne om etkammersystem. For valget af halvdelen af de deputerede fastsattes dog en census, medens valgbarheden ikke var afhængig af en sådan. Hertugen fik kun suspensivt veto m.h.t. love. At statsgrundloven tilsikrede de almindelige friheder som presse-, forenings- og forsamlingsfrihed, er en selvfølge. Med 61 mod 36 st. vedtoges en § om, at der garanteredes de dansktalende indbyggere ligeberettigelse for deres sprog, så vidt dettes område rakte, i kirke og skole, retspleje og forvaltning.

Da den vedtagne statsgrundlov forelagdes den provisoriske regering til billigelse, fandt denne, at visse paragraffer havde indskrænket fyrstens rettigheder for stærkt, og krævede forskellige ændringer. En af disse drejede sig om hertugens ret til at udnævne statholder, og denne begrænsedes nu kun derved, at det skulde være et medlem af tyske fyrstehuse eller en slesvig-holstensk statsborger. Bestemmelsen om det suspensive veto skulde desuden kun gælde, hvis hertugen tillige var overhoved i en ikke-tysk stat. Den provisoriske regerings ændringsforslag meddeltes i forsamlingen den 9. sept. Denne nedsatte med det samme et udvalg, og en halv time senere meddelte dette, at det tiltrådte regeringsforslagene. Forsamlingen vedtog så disse. Præsidenten holdt tale for det fuldførte værk og udbragte et trefoldigt leve for den i statsgrundlovens § 1 konstituerede enige og udelelige stat Slesvig-Holsten. Derefter fik den provisoriske regering et trefoldigt leve. Den 15. sept. udfærdigedes statsgrundloven i tysk og dansk tekst.

I sin meddelelse af 9. sept. til forsamlingen havde regeringen udtalt som sin overbevisning, at eksistensen af en statsgrundlov forekom at være det første skridt til og en garanti for den fredsordning, som man (slesvig-holstenerne) tilstræbte. En »fredsordning« med Danmark på denne basis var imidlertid en umulighed. Ganske ret havde derimod regeringen, når den fremhævede, at grundloven var kommet til med korteste frist. Herom skrev »Altonaer Mercur« sikkert ironisk, at hertugdømmerne næsten fra den ene dag til den anden havde fået en forfatning, »til hvis udarbejdelse to kommissioner hver ikke har brugt meget mere end 8 dage, til hvis behandling landsforsamlingen har brugt få dage, og som det kun har taget nogle få timer at blive enig med regeringen om.«⁴⁰

Da statsgrundloven bekendtgjordes, var den provisoriske regering skrumpet yderligere ind. Prinsen af Nør havde i en skrivelse af 8. sept. meddelt dels, at han nedlagde sin kommando over de slesvig-holstenske tropper, og dels at han udtrådte af den provisoriske regering.⁴¹ Skils-

missen skete i udtalt bitterhed, og for resten havde forholdet mellem ham og de øvrige medlemmer længe været dårligt. Prinsen havde følt sig stærkt krænket over regeringens forhandling med den preussiske general Bonin, der først havde drejet sig om dennes overtagelse af krigsministeriet. Hertil kom en udtalelse af regeringskommissæren, Bremer, i landsforsamlingens møde 4. sept., der gik ud på, at når Bonin blev stillet i spidsen for hæren, vilde denne sikkert i løbet af få måneder svare til alle berettigede forventninger. Bremer hævdede dog, at denne udtalelse skyldtes Bonin. Bonin havde den 3. sept. kunnet meddele, at Preussen i overensstemmelse med centralmagten overdrog ham kommandoen over de i hertugdømmerne stationerede forbundstropper, og at han var rede til at tage kommandoen over samtlige tropper. Sidst i september overtog han også kommandoen over den slesvig-holstenske hær.

Om aftenen den 6. sept. havde man i Kiel kunnet modtage de talrige krigsfanger, særlig de i Bov-slaget fangne studenter og »turnere«, som Danmark i henhold til konventionen frigav.⁴² Også de politiske fanger frigaves af Danmark, og de reverser, som forskellige havde afgivet om kun at tage ophold bestemte steder, blev tilbagegivne eller anset for op-hævede.⁴³ Meget modstræbende synes man fra slesvig-holstensk side at have gjort gengæld ved at løslade dansksindede slesvigere, som man havde deporteret til Rendsborg. Af 3 flensborgere, der i sept. endnu sad her, blev een frigivet den 8. sept., men på nærmere betingelser; den kendte hjulmager Kruse flygtede samme dag og drog til København, og først den 21. kunde den tredie deporterede vende hjem.⁴⁴ Endnu senere – eller muligvis dog omkring denne tid – synes tre Haderslev-borgere, der også var bragt til Rendsborg, at være blevet frigivet. General Hansen omtaler i en skrivelse fra slutningen af sept. til Bonin, hvordan Danmark omhyggelig har opfyldt alle våbenstilstandens betingelser, men Preussen ikke.⁴⁵

11. *Immediatkommissionen. Den provisoriske regerings fortsatte styre*

Vi vender tilbage til Carl Moltke, hvis komme til Sønderborg den 10. sept. efter hans mislykkede forsøg på at installere fællesregeringen tidligere er omtalt. Moltke havde taget konsekvensen heraf ved allerede fra Hamborg den 5. sept. at bebude sin afskedsbegæring til kongen.¹ Men konge og regering var besluttede på at fastholde ham som præsident, hvad der selvsagt fra et dansk synspunkt var vigtigt. Regeringen bestemte derfor at gøre brug af sin ret til at udnævne to medlemmer for Slesvig og så anmode Preussen om at udnævne to for Holsten.² Ved en kgl. resolution af 10. sept. udnævntes amtmand over Haderslev amt, konferensråd Fr. Johannsen og biskop Jørgen Hansen til sammen med Carl Moltke enten at forestå en samlet bestyrelse af hertugdømmerne eller eventuelt af Slesvig alene.³ Om disse to mænd forsynede Preussens gesandt i London, Bunsen, Palmerston med de noget misvisende oplysninger, at den første var en underordnet embedsmand på Als og den anden ene kendt som en voldsom forkæmper for indførelse af dansk sprog i Slesvig.⁴ Heri havde Bunsen nu ganske uret, men derimod var hans udtalelse om, at det var »en gejstlig mand af navnet Hansen«, korrekt.

Carl Moltke tænkte ret naturligt først på at installere den eventuelle nye regering i Flensborg, hvis overvejende flertal var dansksindet. Den 12. sept. skrev han til Bonin, forbundshærens kommanderende general, om at skaffe ham sikkert ophold i Flensborg og anmodede desuden Bonin om i henhold til konventionen at adskille de i Slesvig fødte soldater fra de holstenske.⁵ Bonin svarede, at han ikke længere kunde anse Moltke som præsident: vilde Moltke som privatmand gå til Flensborg, vilde det sikkert fremkalde ophidselse.⁶ Mundtlig havde han sagt overbringeren af Moltkes brev, at han ikke var i stand til at yde ham beskyttelse, og at myndighederne i Flensborg – Krohn! – sikkert evt. vilde lade ham arrestere.

Moltke forblev da i Sønderborg under de danske våbens værn, me-

dens Reedtz forgæves søgte at bibringe Bonin en anden opfattelse. Efter at de sidste afslag fra de i konventionen nævnte personer var indløbet, forespurgte Moltke Johannsen og Hansen, om de var villige til at indtræde i regeringen sammen med ham. Hertil erklærede de sig rede, og den 18. sept. installerede Moltke regeringen under navn af »den kongelige immediatkommission til fælles regering af hertugdømmerne Slesvig og Holsten«. ⁷ Navnet immediatkommission betyder, at den umiddelbart (immediat) stod under kongen. Knuth havde tænkt sig, at kommissionen foreløbig kunde holde sig til Slesvig, men selv fandt den at burde udstrække sin virksomhed til begge hertugdømmer i overensstemmelse med konventionen. Da denne havde bestemt, at fællesregeringen skulde tiltræde senest 14 dage efter ratifikationen af konventionen, mente Moltke det fuldt ud lovligt at lade kommissionen, hvis flertal var til stede, træde i funktion, selv om Preussen undlod at udnævne de to medlemmer, hvortil det var berettiget. ⁸ Det var, skrev Moltke til sin hustru, klart som dagen, men i Tyskland råder der nat!

Dagen før kommissionens installation gjorde Moltke i et længere brev til Knuth rede for det program, han tænkte sig, kommissionen skulde følge. ⁹ Den vilde rigtignok i begyndelsen, skrev han, have store vanskeligheder at kæmpe med, så længe den provisoriske regering og landsforsamlingen forblev i funktion, og så længe de to medlemmer, som Preussen havde at vælge, ikke var udnævnt. I den største del af Slesvig og formentlig i hele Holsten vilde den ikke blive anerkendt. Alligevel troede han, efter hvad der var blevet sagt ham af folk både fra danske og tyske dele af Slesvig, at det kunde lykkes kommissionen efterhånden og på fredelig vis at overvinde vanskelighederne, »idet den beflitter sig på at borttage, eller dog så vidt gør ligt lette, de byrder, som er pålagt undersåtterne under krigen, at virke mildt og forsonende, og så vidt muligt at værne og i hvert fald at tage skånsomt hensyn til de bestående forhold og interesser, også de, som strengt taget måtte savne en retslig begrundelse, og nøje at holde sig inden for grænserne af dens rent administrative og upolitiske virksomhed«. Dette gode program gentoges stort set ordret i den bekendtgørelse af 18. sept., hvori de tre medlemmer meddelte kommissionens tiltrædelse i henhold til våbenstilstandens artikel 7, som aftryktes. Kommissionen udtrykte i bekendtgørelsen håbet om at kunne løse sin opgave med den Almægtiges bistand og dens kære landsmænds og medborgeres medvirken.

I et svar på Moltkes lige nævnte skrivelse forsikrede grev Knuth, at han af al kraft vilde opretholde valget af Moltke til præsident, og at kun »den yderste nødvendighed og de allervigtigste grunde« vilde kunne bevæge regeringen til en forandring heri.¹⁰ Også Knuth håbede på at se kommissionen træde i virksomhed i begge hertugdømmer, selv om det også først skete efterhånden og heller ikke så fuldstændig, som regeringen måtte ønske det. Men i hvert fald foreløbig måtte han tage afstand fra enhver anvendelse af magt for at opnå kommissionen anerkendt. Han henstillede i øvrigt, om det ikke var rettest for tiden at undlade at foretage afgørende forandringer på Als, navnlig m.h.t. de nu der konstituerede embedsmænd. Det vilde gøre et dårligt indtryk, mente han, på den dansksindede befolkning her, om man genindsatte de tidligere mere eller mindre kompromitterede embedsmænd, når man ikke på fastlandet samtidig kunde indsætte de flygtede tro embedsmænd på deres poster. Endelig bemærkede Knuth, at kancelliet vilde fortsætte med at have administrationen af de augustenborgske godser under sig.

I god overensstemmelse med sit program udstedte kommissionen den 19. sept. to bekendtgørelser. Den ene var et forbud mod opkrævningen af den provisoriske regerings krigsskat – for at lette undersåtternes byrder –, den anden gjaldt opretholdelsen under våbenstilstanden af den provisoriske regerings forordninger om ophævelse af kopskatten, »inderstepenge« og jagtregalet. Desuden udgik der skrivelser til hovedkassen i Rendsborg om, at kun anvisninger, underskrevet af to af kommissionens medlemmer, måtte betales, samt skrivelser til oppebørselsembetsmænd o.l. Moltke skrev herom til Knuth, at skønt det var uvist, i hvilket omfang disse bestemmelser vilde blive fulgt, kunde de dog bidrage til at vinde befolkningen for den gode sag, bringe embedsmændene til eftertanke og sætte den provisoriske regering i forlegenhed.¹¹ – M.h.t. forholdene på Als fulgte kommissionen væsentlig de anskuelser, som Knuth havde givet udtryk for. Den satte efterhånden de af den danske regering efter oprørets udbrud foretagne forandringer i embedsstanden igen i kraft, for Riegels' stilling som civilguvernør dog med visse, vigtige ændringer og for folkerådets vedkommende også med visse reservationer.¹²

Kommissionen regnede med den Almægtiges bistand og sine kære landsmænds medvirken. Det sidste var heller ikke uden grund. Omtrent samtidig med dens installation havde Carl Moltke den glæde at modtage en række adresser fra Nordslesvig, der, som han skrev til Knuth, viste,

at dog ikke alle beboere i hertugdømmerne var enige i de »i Kiel og Frankfurt om våbenstilstanden, om kommissionen og om min person fremsatte udtalelser«. ¹³ Det var i alt 26 adresser, de 25 ligelydende, med sammenlagt henvend 1150 underskrifter. ¹⁴ Adresserne stammede fra sogne i Haderslev amt.

I adresserne, som er stiledede til kongen, udtales der bekymring for, at det skal lykkes det slesvig-holstenske parti, der »som en herskesyg og underkuende embedsstand og adelparti ej [er] uden magt og indflydelse«, at kuldkaste våbenstilstanden. Om landsforsamlingen i Kiel siges det, at den »ej skammer sig ved i sin midte at tælle og anse mænd som folkerepræsentanter, der af 12.000-16.000 vælgere har fået 17-27 stemmer«. Adresserne beder kongen sørge for »en ny og med tilbørlig våbenmagt forsynet midlertidig regering«, som kunde tilintetgøre de slesvig-holstenske højforræderske planer, og de udtrykker den største tilfredshed med Carl Moltkes valg til den nye regerings præsident: »Vi har trods alle partistemmer og skæbnens omskiftelser bibeholdt urokkelig tillid til hans strenge retfærdighedsfølelse og anser ham som vore ønskers og anskuelsers indsigtfulde repræsentant«. Disse ønsker angaves at gå ud på, at skønt Slesvig var en uadskillelig del af det danske monarki, vilde Slesvig være Slesvig, et mellemed mellem to nationer, ikke en tumleplads for nationale sværmerier, der opægger nationalhad. Det eneste middel til at løse Slesvigs naturlige opgave at være et forbindende led mellem Tyskland og Danmark var »en muligt stor selvstændighed«. Underskriverne mente også, at dette var deres sydslesvigiske brødres ønsker og anskuelser. – De 25 adresser var, som sagt, ligelydende. Reelt er indholdet i den 26. adresse, fra Toftlund med 53 underskrifter, det samme, men den er selvstændig formet og anfører højsalig Christian VIII.s ord til dem fra slotstrappen i Gram: »I er slesvigere og skal blive slesvigere, mine gode slesvigere«. Fra Nustrup sogn havde sognefogeden ingen underskrifter fået, da beboerne, skønt de ikke var mod adressen, frygtede for ubehageligheder.

Hvem der har formet disse adresser og sat dem i omløb, er mig ukendt. Indholdet kunde tyde på, at de ikke er uden forbindelse med regeringskommissionen selv, hvis anskuelse de i så høj grad dækker. I øvrigt forekommer indholdet noget taktisk bestemt, og det kan være tvivlsomt, om det virkelig er de pågældendes »eget« program. Blandt underskriverne fra Bevtøft er f.eks. H. A. Krüger. Når der fra Rødding

kun er 19 underskrifter, kunde det tyde på, at man der ikke har fundet programmet dansk nok.

Ønsket i adresserne om, at kommissionen måtte udstyres med »tilstrækkelig våbenmagt«, var til visse også Carl Moltkes. Men den danske regering dristede sig ikke til at yde denne, og kommandanten for forbundshæren, Bonin, nægtede simpelthen at have noget med kommissionen at gøre og lagde hindringer i vejen for udbredelsen af dens bekendtgørelser.¹⁵ Men ikke nok med, at Bonin nægtede at anerkende kommissionen, han lod åbenbart forbundshærens tropper, der ifølge konventionen kun havde at bevogte hospitaler og depoter, gå den provisoriske regerings ærinder. Denne blev derved i stand til at fortsætte på »hidtidig vis« og optrådte med megen energi mod sin konkurrent til regeringen over her-tugdømmerne. Den 22. sept. udstedte den en proklamation med protest mod immediatkommissionen. Samme dag lod den et cirkulære udgå til politiovrigheder med ordre til at arrestere kommissionens tre medlemmer, såfremt de viste sig i det pågældende politidistrikt.¹⁶ Cirkulæret sendtes også til Als og Ærø, men overgaves af Sønderborg posthus til kommissionen. Ligeledes den 22. sept. meddelte Bonin offentligt, at kommissionen var en ulovlig øvrighed. Som kommissionen skrev til grev Knuth, var det ved nævnte cirkulære gjort den umuligt at begive sig til noget sted på det slesvigske fastland.

Immediatkommissionens bekendtgørelse var af den provisoriske regering betegnet som en proklamation, affattet i en landet fjendtlig ånd. Da kommissionen ingen mulighed havde for på fastlandet at udbrede den på regelret vis, skete det ad omveje og ved dansksindede beboere. I Flensborg fandtes bekendtgørelsen oplæbet på rådhuset den 22. sept.; da en tysksindet rev plakaten ned, kom det til skænderi og slagsmål mellem de to parter.¹⁷ Den provisoriske regerings modproklamation, der opsloges på byens gadehjørner, blev også revet væk eller griset til. Det lykkedes politimesteren at pågribe tre af disse »forbrydere« og få dem idømt tre dages fængsel på vand og brød for deres formastelighed. I Åbenrå havde købmand og gæstgiver Jens Nicolai Nielsen den 21. sept. fået nogle eksemplarer af kommissionens bekendtgørelse med opfordring til at fordele dem blandt venner og bekendte.¹⁸ Samme formiddag fordelte han 5-6 eksemplarer, men sagen kom hurtigt den konstituerede politimester, Henrici, for øre. Nielsen arresteredes trods hans anmodning om at løslades mod kaution. Næste dag opsøgte politimesteren to gange af fire

Åbenråborgere, deriblandt farver Bahnsen, der alle tilbød at kautionere for fangen, ja tilbød at tilvejebringe endnu 150 borgeres kaution for ham. Men politimesteren afviste og føjede hånligt til, at havde han vidst, at der var så mange af det sindelag i byen, vilde han aldrig være kommet til »denne luserede«. Også en indstændig anmodning følgende dag fra konen om, at manden blot een time kom fri i anledning af vigtige forretningssager, afsloges. Politimesteren holdt på, at da rygtet gik, at en del »oprørskindede« vilde befri Nielsen med magt, skulde denne netop holdes i forvaring, så han, politimesteren, kunde lære oprørerne at kende. Først den 4. dag kom Nielsen i forhør og blev foreløbig frigivet. Et par dage senere måtte han møde igen og fik forelagt en erklæring, som han dog ikke vilde underskrive. Så fik han en anden erklæring med hjem. Den lød på, at han skulde forpligte sig til at give bykassen 1000 mk. s.h. kurant, dersom han foretog sig noget i immediatkommissionens interesse. Underskrive denne »skamløse revers« vilde Nielsen imidlertid heller ikke. Politimesteren afsagde senere den dom, at hans hus til enhver tid skulde stå åben for husundersøgelse, og at han ikke uden politimesterens tilladelse måtte fjerne sig fra byen. Nielsen, der fortæller om begivenhederne i en skrivelse til kommissionen og anfører flere ting om politimesterens vilkårlighed, udtaler, at det er vidnesbyrd om den medfart, »de redelig sindede borgere i Åbenrå har at lide af det kåde rebelske parti, der for tiden kuer hertugdømmet Slesvig med sit ubundne skrækkesherresdømme«.

I Haderslev amt må kommissionens bekendtgørelse være blevet publiceret i flere kirker.¹⁹ Således meddelte præsterne i Bevtoft og Skrydstrup den 23. sept. kommissionen, at netop som de pligtskyldigst havde været sysselsat med at publicere dens bekendtgørelse, modtog den ene af dem ved et militærkommando hanseater en erklæring herimod fra den provisoriske amtmand Bruhn med pålæg om at publicere den næste dag. Det agtede de nu ikke og bad derfor, »fulde af den mest uindskrænkede tillid«, kommissionen om beskyttelse i deres virksomhed.

I Bruhns erklæring af 22. sept. siges, at det af mange grunde er indlysende, at bekendtgørelsen 18. sept. må være fabrikeret af uvedkommende for at vildlede beboerne og opirre gemytterne. Den nye regering burde bestå af 5, ikke af 3 medlemmer. Bestyrelsen vedbliver, hedder det i erklæringen, at være i de hidtil fungerende autoriteters hænder, indtil den konventionsmæssige regering er nedsat og trådt i funktion, hvad be-

boerne uden ophold offentligt, ikke hemmeligt vil få at vide. »Alle ønsker vi fred og ro, orden og sikkerhed. Jeg håber, at disse ikke vil blive forstyrrede og allermindst ved uhjemlede, mundtlige eller skriftlige rygter«.

I tilslutning til denne erklæring udstedte Bruhn, svigersøn til kommissionens ene medlem, konferensråd Johannsen, en uge senere en ny til publikation.²⁰ Ifølge pålidelige efterretninger var kommissionen, hvis eksistens han tidligere havde måttet betvivle, dog virkelig til. Den residerede på Als og søgte derfra at fremkalde borgerkrig »over vort skønne land, hvis befolkning nu skulde være sysselsat med, efter en 6 måneders krig, at befæstige sine indre forhold og at knytte fredelige og venskabelige bånd med det danske nabofolk«. Kommissionen bestod af 3 mænd, der var trådt sammen uden Preussens eller Tysklands samtykke. For at skaffe tilhængere havde den udstedt de to bekendtgørelser den 19., som ovenfor er omtalt. Bruhn troede ikke, at nogen fornuftig mand lod sig vildlede ved en sådan fremgangsmåde. Han henvendte sig til alle beboere i amtet, »der hverken ønsker krigens fortsættelse eller hertugdømmets adspjaltelse, med anmodning om tillidsfuldt også fremdeles at adlyde de bestående love og anordninger samt øvrighedens befalinger og i særdeleshed prompte og villig at betale de pålagte ekstraordinære såvel som ordinære skatter, da intet formår at gøre landets velfærd mere afbræk end ulydighed og splidagtighed«. Genstridige og trættesyge personer truedes med eftertrykkelige tvangsmidler.

Såfremt præsterne i Bevtoft og Skrydstrup, der udtrykte deres uindskrænkede tillid til immediatkommissionen, virkelig har troet denne i stand til at yde dem værn, skulde de blive sørgeligt skuffede. Da kommissionen den 25. sept. tilstillede Knuth de to præsters skrivelse, fremhævede den, at som tilstanden nu var, var den nærmest egnet til at modvirke det mål, som tilsigtedes ved kommissionens oprettelse.²¹ Den anbefalede hurtig indrykning af de kgl. tropper samtidig med, at flåden burde true havnestæderne. Hertil var Danmark under de nuværende forhold ikke blot berettiget, men forpligtet, og en rask og energisk indskriden vilde let bryde insurgenternes modstand mod konventionens udførelse. I en skrivelse et par dage senere omtalte kommissionen en plan om i Haderslev amt at konstituere en til forvaltningen af dette amt egnet og den gode sag tro hengiven mand som overøvrighed.²² Men effektivt vilde den pågældende kun kunne overtage embedet, hvis han i tilfælde af den provisoriske regerings indskriden kunde regne med støtte af kongens tropper. Kommissionen

foreslog derfor, at stærke garnisoner lagdes i Kolding og Ribe, og at de stilledes til disposition for den nævnte overøvrighed. Men rask og energisk optræden prægede ikke den danske regering, og Frederik Marcus Knuth var ingen Carl Moltke. I et brev fra slutningen af september meddelte Knuth, at den danske regering ikke turde lade tropper rykke ind i hertugdømmerne. Han bad derfor Moltke foreløbig kun foretage egentlige regerings-handlinger der, hvor den uhindrede udførelse af dem var givet, det vil sige på Als og Ærø.²³ Med grund ønskede Moltke at få ende, snarest muligt, på denne tilstand: ved den kompromitterende stilling, hvori kommissionen var blevet sat, ødelagde den den kgl. regerings anseelse.²⁴

Den 6. oktober var Frederik VII.s fødselsdag, hans første som konge. Rundt om i Nordslesvig blev dagen nyttet af de dansksindede til at give udtryk for deres hengivenhed for kongen. I et brev fra Krüger dagen efter fortælles, at overalt, særlig i Nordslesvig, fejredes fødselsdagen på så højtidelig en måde, som en konges fødselsdag nogen sinde er blevet fejret her.²⁵ I enhver landsby rådede der festlig glæde, under Dannebrog sang folket nationalsange, og fra højene så man bævne brænde. Overalt drak man kongens skål, og »den var velment, og Gud give, de hjertelige ønsker, der mangfoldigt udtalte sig for konge og fædreland, måtte opfyldes«.

Skønt den provisoriske regering foregav at regere i landsfyrstens navn, var dens embedsmænd imod enhver festligholdelse af hans fødselsdag. I »lusereden« Åbenrå lod således politimester Henrici opslå en plakat, der forbød enhver demonstration den 6., det være sig blomsterstrøning, bekransning eller illumination af husene eller andet.²⁶ De, som overtrådte forbudet, udsattes for i tilfælde af uformuenhed at måtte i fængsel på vand og brød, svarende til en bøde på fra 2 til 100 rbdl.

I Haderslev fejredes fødselsdagen ved, at nogle skibe tidlig om morgenen hejste Dannebrog, og nogle gadedele bestrøedes med blomster.²⁷ Politimester Kier skred straks ind mod flagningen. Om aftenen samledes omtrent 100 borgere til et arrangeret aftensmåltid hos gæstgiver Hansen på torvet, og her gik det festligt til. Man begyndte kl. 7½, og blikkenslager Hartmann udbragte kongens skål. »Denne toast besvaredes med et mageløst entusiastisk hurraråb, som næsten ikke vilde tage ende«. Kongens portræt, smykket med røde og hvide blomster og bånd, var anbragt på salens galleri. Hornmusik spillede danske nationalsange. Timerne fløj hen under skåler for Danmark, Skandinavien, den danske hær, den danske flåde, for Danmark til Ejderen osv.

Netop som man havde det mest gemytligt og sikkert var mindst villig til at bryde op, kom værten ind med besked fra politimesteren, at enhver skulde gå til sit. Skønt det var en privat festlighed, har hornmusikken og hurraråbene nok skurret fælt i tysksindedes øren. Fstedeltagerne nægtede at skilles, men et kvarter senere trådte Kier ind sammen med en kaptajn af det badiske militær, som var stationeret i Haderslev. Kiers indtræden hilstes med hurraråb, idet man drak kongens skål, og den ledsagende musik vilde næsten ikke høre op. Da det endelig skete, sagde Kier: »Dem Scandal muss ein Ende gemacht werden« og befalede enhver at gå hjem. Der lød protester herimod, men ca. 10 minutter efter hans indtræden forlod dog alle lokalet. Men udenfor blev deltagerne drevet fra hinanden af på torvet opstillede badiske tropper; tysksindede skal have udpeget de dansksindede medborgere og opfordret soldaterne til at slå løs på dem. Troppernes opgave var ifølge konventionen at bevogte depoter og hospitaler. Nu sørgede de for, at adskillige borgere blev modne til hospitalsophold. To såredes alvorligt med sabelhug og bajonetstik, en kurvemager, der stod i sin dør, og som slet ikke havde taget del i festen, ramtes af et sabelhug i hovedet. Mange fik den flade klinge at smage. De slesvigholstenske myndigheder søgte naturligvis bagefter at bagatellisere sagen og hævdede, at der kun såredes 3. Senere måtte de vedgå, at 8 var taget under lægebehandling. Den danske regering mente, der var tale om 20 sårede, og var i stand til at navngive 12. – Politimester Kier siger i sin beretning om begivenheden, at blikkenslager Hartmann, mod hvem han i øvrigt udstedte arrestordre, ca. kl. 10 ved »et foredrag« foran huset skal have forledt den der forsamlede folkemængde til »et lovstridigt forhold«, hvad der gjorde rydningen af torvet ved badisk militær nødvendigt. Videre fremhæver han, at det var personer af »den laveste klasse«, som blev hårdest medtagne af militæret. Politimesterens beretning er fattig på nøjagtige oplysninger, specielt om hans egen optræden. Jeg vil tro, at Hartmanns såkaldte »foredrag« må være udtalelser, der er faldet fra ham i vrede, da han og de andre deltagere ved Kiers indskriden nødtes til at bryde op fra lokalet. Der vilde sikkert ellers her være blevet tømt endnu mangan velment skål for kongens sundhed.

Da immediatkommissionen få dage senere sendte grev Knuth underretning om begivenhederne i Haderslev og Åbenrå, skrev den, at de viste, de to byers øvrigheder nu havde drevet deres frækkhed til åbenlys krænkelse af ærbødigheden for kongens person, i hvis navn hertugdømmerne

ifølge konventionen skulde regeres. Havde kommissionen haft magt, vilde den straks have anstillet streng undersøgelse. Men i sin hjælpeløse tilstand måtte den nøjes med denne henvendelse og så fralægge sig ethvert ansvar. Udenrigsministeriet søgte nok ad diplomatisk vej at få en undersøgelse foretaget, men der kom intet ud deraf. Også det var hjælpeløst.

Som vi har set, havde kommissionen den 19. september udstedt en bekendtgørelse med forbud mod opkrævning af krigsskatten. Den nordslesvigske dansksindede befolkning var mere end villig nok til at følge denne bekendtgørelse og hverken oplagt til at betale krigsskatten eller andre skatter til de provisoriske. Men også her måtte kommissionen erkende sin hjælpeløse tilstand, når det gjaldt om at værne de i de provisoriske embedsmænds øjne »genstridige og trættesyge«. Talrige klageråb og spørgsmål indløb fra Nordslesvig til den danske regering, enten gennem kommissionen eller gennem stiftamtmand Sponneck i Ribe, hos hvem Vestslesvigs befolkning var vant til at klage sin nød.

Sidst i september spurgte apoteker Nagel i Højer kommissionen i eget og flere beboeres navn, hvordan de skulde forholde sig med betalingen af skatterne.²⁸ Den provisoriske regering inddrev nu disse af alle kræfter. »Kun meget få har godvilligen betalt, vi andre havde i mandags eksekution, og om 8 dage skal der finde udvurdering sted. Vi er besluttede på kun at vige for magten, som der efter al rimelighed også vil anvendes imod os, men hvorfra får vi beskyttelse imod denne magt«. Man truedes med at blive slæbt til Rendsborg eller andensteds, og Nagel, der tidligere havde siddet 12 uger i Bredsted arresthus, følte ingen lyst til »uden den hårdeste nødvendighed« anden gang at blive udsat for så ilde medfart. Han endte dog brevet med forsikringen: Vi er stedse rede til at bringe ethvert offer for vor retmæssige elskede konge og fædreland.

Det var en røst fra Vestslesvig. Vi vælger nu en fra østkysten. Skolelærer L. Erichsen i Hajstrup, Øsby sogn (nuværende Haderslev hrd.), ønskede også at kende kongens vilje m.h.t. betaling af skatter.²⁹ Han havde levet landflygtig i 2 måneder, men var 11. sept. vendt hjem, og hjemme herskede der, skriver han, – på få undtagelser – den inderligste hengivenhed for konge og fædreland. Men de provisoriske embedsmænd søgte på enhver måde at inddrive skatterne, og nu pantedes der for krigsskatten. »Kun enkelte har betalt, men frygten tiltager med hver dag og driver stedse flere til betaling«. På spørgsmål til ham havde han svaret, at han ikke kunde tilråde at betale; selv var han to gange bleven pantet.

Sidst i september indsendte stiftamtmand Sponneck til regeringen et andragende til kongen, som han havde fået fra grundejerne i Nørre-Løgum (Løgumkloster amt).³⁰ De spurgte, hvorvidt de skulde betale skatter og afgifter til deres hidtilværende øvrighed. Sponneck skrev, at sådanne spørgsmål havde han ofte fået, og da de pågældende øvrigheds-personer havde anerkendt den provisoriske regering og efter bedste evne fremmet oprørspartiets planer, havde han svaret, at »hverken de ordinære skatter, afgifter og forpagtningssummer eller den ekstraordinære . . . grund- og hypotekskat måtte betales frivillig, og at man i denne henseende kun måtte vige for militær magt«. Sådan havde han selv forholdt sig som bestyrer for grev Brockenhuus Schack af godserne Gram og Nybøl (Gram s.). Sponneck tilføjede, at undersåtterne i Nordslesvig var den danske regering mere hengivne end nogen sinde. De havde også nu i over 6 måneder bevist, at de uden al øvrighed holdt sig inden for lovlighedens grænser, men han frygtede for følgerne af, at de mensvorne embedsmænd eventuelt skulde blive krævet anerkendt igen under våbenstilstanden. Thi de var lige så forhadte som foragtede.

Knuth svarede midt i oktober Sponneck i en lang skrivelse, der indeholdt den største påskønnelse af nordslesvigernes troskab og forsikring om, at konge og statsråd med største iver arbejdede for at lette slesvigernes tunge lod. Men der var de »højere hensyn«, som hindrede kongen i at anvende væbnet magt, og slesvigerne måtte afholde sig fra selvhjælp for ikke derved at forværre deres skæbne. De måtte holde sig rolige, »da man herfra, så gerne man end vilde, for øjeblikket ikke er i stand til at beskytte de velsindede mod oprørernes uretfærdigheder«. Med disse magre trøstens ord måtte nordslesvigerne nøjes. Sponneck skrev 16. okt., at de i fortrolighed vilde blive meddelt de mænd, der øvede størst indflydelse på befolkningen. Han udtalte i øvrigt, at slesvigernes lidelser under embedsoprøret havde åbnet øjnene på de tidligere tysk bearbejdede blandt dem, »så hele Nordslesvig nu er dansksindet og aldeles modtagelig for en, den danske tilnærmende organisation«. Endvidere roste han folkets sunde sans og præsternes opofrende troskab. Endelig meddelte han i sin skrivelse, at endnu var i Nordslesvig ingen auktion tillyst eller afholdt over løsøre, udpantet for skatter, og heller ikke var der publiceret nogen auktion over fast ejendom.

Den provisoriske amtmand Bruhn havde fuldt op af »genstridige og trættesyge« i sit amt at slås med. En af de mere fremtrædende var sogne-

foged Kloppenburg, Københoved, Skrave sogn.³¹ Den største del af sommeren havde han måttet leve fjernt fra sit hjem for at undgå forfølgelser og arrestation. Sognefogedembedet havde imedens været passet af den dansksindede lærer Freudendal, men under våbenstilstanden afsatte Bruhn Kloppenburg som sognefoged. Bruhn skyldte ham for at have stået i samkvem med »fjenden« og virket i fjendtlig retning mod den nu bestående orden af tingene. Det sidste har sin rimelighed. Kloppenburg havde frit og uforbeholdent udtalt, at skulde slesvigerne ikke vedblive at være, hvad de hidtil havde været, vilde det efter hans mening være dem tjenligere at blive nærmere forenet med Danmark end indlemmet i Tyskland. Det synes, som Bruhn foruden at afsætte ham også har villet arrestere ham, men uden at det lykkedes. Derimod fik Bruhn midt i oktober fat i en bonde i Hygum, der havde opfordret sogneboerne til ikke at betale krigsskat, og da han opsøgte af bondens kone, forsikrede han hende om, at han slap ham ikke ud, før han fik ham godt udpillet og godt kureret, da han ellers let kunde besmitte alle, der kom i hans nærhed.³² Sponneck, der indberettede sagen til kancelliet, kalder bondens forhold i og for sig rosværdigt, men i hans stilling uforsigtigt. – Om Bruhns optræden under våbenstilstanden skal endnu nævnes, at han sidst i september suspenderede tingskriver Krichauff i Nørre-Rangstrup og Hviding herreder.³³ Grunden var, at denne havde gjort sin anerkendelse af Ahlmann som herredsfoged afhængig af, om immediatkommissionen anerkendte ham. Krichauff afventede ikke det militærkommando, som sagdes at være undervejs, men tog sin tilflugt til Ribe, hvorhen han også bragte sine embedsprotokoller. Han døde nogle måneder senere.

Meddelelsen om våbenstilstanden havde bevirket, at mange bortflygtede dansksindede, embedsmænd og andre, naturligt regnede med at kunne vende tilbage.³⁴ De skulde imidlertid hurtigt erfare, at de var vendt tilbage til tilstande, der ikke skilte sig væsentligt fra dem, de havde forladt. Da skovfoged Heuckendorff således var vendt hjem til sin embedsbolig i Ølsbyskov (Ulsbyholz) i Gottorp amt for at besøge kone og børn og se til sin ejendom, stævnedes han efter en uges ophold til at møde på amtshuset.³⁵ Det undlod han, men afhentedes så noget senere af en landryt'er. Han fik ordre til at rømme huset inden 2 gange 24 timer. En anden hjemvendt skovfoged (i Studsbøl, Oksenvad s., Haderslev a.) blev udsat for noget lignende behandling.³⁶ Den provisoriske overførster fastsatte en afleveringsforretning for embedsboligen, og til dette møde ser vi

skovfogeden medtage tre personer, udmærkede, som han siger, såvel for deres hengivenhed for kongen som for deres beslutsomhed: Hans Nissen fra Hammelev, dannebrogsmænd Krüger fra Bevtoft og landmåler Vogt fra Skodborg.

Blandt de flygtede og af den provisoriske regering afsatte præster var Jep Hansen i Hjordkær. Han vendte også nu efter våbenstilstanden hjem og prædikede i kirken den 10. sept. for en talrig forsamling.³⁷ Men kirkevisitatorerne truede ham derpå med en bøde på 100 rdl. kur. for hver embedsgerning, som han udførte i menigheden. Kort efter installerede en kandidat fra Haderslev, som var indsat til foreløbig at forestå præsteembedet, sig med kone og tre børn i præstegården. Det drev »utilfredsheden i menigheden til det højeste, så at næsten slet ingen besøgte kirken«. Kirkejurater og sognefoged sendte en indtrængende bøn til kongen om at beholde deres præst, så længe han vilde blive hos dem; men kongen var som immediatkommissionen i en »hjælpeløs tilstand«.

Ikke engang i det lige over for Als liggende Sundeved med dets dansk-sindede befolkning mægtede kommissionen at gennemføre sine anordninger. Den 29. sept. havde den sat den danske regerings udnævnelse af Krog-Meyer til diakon i Sottrup i kraft igen.³⁸ Men den 30. indfandt et detachment hamborgske dragoner sig i Sottrup, og den følgende dag, en søndag, kom provst Rehhoff med en kandidat Petersen til kirken. Provsten erklærede, at vakancegudstjenesten bortfaldt, meddelte degnen, hvad der skulde synges, og indsatte straks efter første vers Petersen som diakon. Selv tog Rehhoff derpå uopholdelig bort, medens Petersen gav sig til at prædike. En stor del af menigheden, navnlig mændene, forlod kirken. Hermed, skrev kirkevisitatorerne for Sønderborg provsti, er striden ført ind på det kirkelige område, og modparten har voldt offentlig forargelse. Nu at indsætte Krog-Meyer frarådede de dog, da forargelsen så vilde blive dobbelt.

Omtrent midt i oktober fik tre danske præster i Sundeved deres afsked af den provisoriske regering uden nærmere motivering. Det gik ud over N.L.Feilberg i Ullerup, provst Jørgen Stephensen i Broager og pastor Karstensen i Dybbøl.³⁹ Alle menigheder søgte – selvsagt forgæves – om at måtte beholde deres elskede præster. – Hvad de verdslige myndigheder i Sundeved angår, havde den provisoriske regering midt i sept. konstitueret underretsadvokat Nissen som herredsfoged i Nybøl herred, og i begyndelsen af oktober konstitueredes underretsadvokat Fr.Muderspach som ting-skriver sammesteds.⁴⁰

Af den provisoriske regerings talrige andre embedsudnævnelser under våbenstilstanden skal nogle anføres. Mange embedsmænd, der hidtil havde været konstituerede, blev i øvrigt nu endelig udnævnte.⁴¹ Den hidtidige rektor ved Flensborg lærde skole, dr. Köster, forflyttedes til Pløn som rektor her. I stedet fik Flensborg som rektor en fanatisk slesvig-holstener, konrektoren ved Slesvig domskole Lübker; yderligere blev subrektoren ved domskolen C. Th. Schumacher konrektor i Flensborg. Konrektoren her, Francke, var flyttet til Danmark. Ved den lærde skole i Haderslev blev konrektoren Peter Volquards rektor. Også ved de øvrige skoler fandt forandringer sted; flere af de nye lærere hentedes fra Holsten. – En afskedigelse, nærmest af symbolsk karakter, var afskedigelsen 8. okt. af professor Christian Paulsen ved Kiel universitet. Han var ved oprørets udbrud taget til København for her af al kraft at modvirke den provisoriske regerings planer.

Som stiftamtmand Sponneck engang udtalte i en skrivelse fra midten af oktober, gik den provisoriske regerings handlemåde ud på at fortrædige og plage de dansksindede indbyggere på mange måder.⁴² Hertil havde den fuld tilslutning hos landsforsamlingens store flertal. I mødet den 18. september stillede den deputerede, dr. jur. O.A. Meyer således forslag om at opfordre regeringen til at træffe energiske forholdsregler mod dansk propaganda i Nordslesvig.⁴³ Forslaget vedtoges i et møde en halv snes dage senere. Det indeholdt en opfordring til i Nordslesvig at ansætte overordentlige regeringsembetsmænd, forsynede med fornødne instrukser og med militær eller politi som bistand. Endvidere skulde udskrivning af rekrutter i Haderslev by og amt, hvor den ikke var udført på grund af den danske besættelse, og indkaldelsen af det allerede udskrevne mandskab i Nordslesvig overhovedet gennemføres med samme strengthed som i den øvrige del af landet. Endelig skulde krigsskatten, hvor det var påkrævet, inddrives med tvang. Derimod forkastedes et forslag om øjeblikkelig udvisning af indvandrede danske, der gjorde sig skyldige eller mistænkte i deltagelse i dansk propaganda. Dagen før denne vedtagelse havde regeringen dog meddelt, at den vel med al kraft vilde modvirke dansk propaganda, men at man måtte overlade den selv at vælge midlerne hertil.

Til disse midler må regnes, at regeringen den 23. september udstedte forbud mod anvendelse af danske faner og kokarder og pålagde politi-øvrighederne i Nordslesvig at skride strengt ind mod folk, der overtrådte dette forbud.⁴⁴ Adskillige flagepisoder var tidligere forekommet bl.a. i

Flensborg, hvor politimesteren havde en del at gøre med at holde de rød-hvide farver væk.⁴⁵ Den 25. september udgik et cirkulære til politiøvrighederne om, at soldater i dansk uniform, der viste sig i hertugdømmerne, skulde arresteres og transporteres over grænsen.⁴⁶ De tysksindede i Haderslev havde også et par dage før måttet opleve den tort, at en dansk militær, en slesviger, her var optrådt i dansk officersuniform.

Som det tidligere (se s. 134f.) er omtalt, havde den provisoriske regering henholdsvis i maj og juli bestemt, at handelsskibene skulde føre tysk flag, og at det indbrændte mærke »Dansk ejendom« skulde erstattes med det slesvig-holstenske våben. Disse anordninger kom naturligt til at volde hertugdømmernes skibsfart afbræk, da der endnu hverken var anerkendt en tysk eller slesvig-holstensk stat i internationale traktater. Eventuelle toldbegunstigelser i fremmede lande tilkom alene hertugdømmernes skibe som danske. Og at Danmark skulde anerkende det tyske flag som gældende for hertugdømmerne, var ikke at vente.

Megen modvilje vakte de trufne bestemmelser i handelsstaden Flensborg. Her gennemførtes omstemplingen af skibene ved tvang den 8. sept.⁴⁷ Et kommando forbundstroppe stod til myndighedernes disposition. Kun to skipper skal godvillig have fundet sig i det uundgåelige; hos mange måtte skibslugerne åbnes med magt. Agent Jensen nedlagde ved en advokat protest mod indbrændingen af det slesvig-holstenske våben. Fra Arnæs fik landsforsamlingen en petition om ophævelse af forordningen om det tyske flag, og stærk uvilje ytrede sig andre steder, hvor man drev søfart.⁴⁸

De selvforskyldte ulemper for skibsfarten kom til behandling i landsforsamlingen midt i september og resulterede i et andragende til den provisoriske regering om, at hvis vedkommende ønskede det, måtte de beholde det gamle målebrev, men i så tilfælde skulde øvrigheden på dette sætte en attest om, at skibets tidligere betegnelse »Dansk ejendom« var ændret ifølge forordning fra regeringen.⁴⁹ Endvidere skulde de af Danmark afsluttede handelstraktater stadig forblive i kraft for hertugdømmerne, og fremmede skibe, der kom til disse, behandles herefter. Endelig skulde regeringen anmode en venligsindet tysk stat om, at dennes konsul eventuelt vilde bistå slesvig-holstenske skibe i fremmede havne. Den provisoriske regering udstedte også et cirkulære af dette indhold og forhandlede med Hamborg om konsuls spørgsmålet. Men det var forholdsregler, der slet ikke var egnede til at fjerne ulemperne.

Et cirkulære af 4. oktober fra generaltoldkammer- og kommercekollegiet havde fastslået, at skibe hjemmehørende i Slesvig, der ankom til kongeriget uden at være forsynet med mærket »Dansk ejendom«, skulde behandles som uprivilegerede, medens skibe fra Slesvig, der førte andet flag end det danske, skulde standses. Som repressalie udstedte den provisoriske regering da den 18. oktober en bestemmelse om, at danske skibe, der kom til slesvig-holstenske havne, skulde behandles som uprivilegerede.⁵⁰ I landsforsamlingens møde den 21. okt. besluttede man at andrage regeringen om, at handelsskibene foreløbig i stedet for det tyske flag skulde føre det tidligere »slesvig-holstenske«, og at dette skulde være rødt med det de slesvigske løver indeholdende kronede holstenske nældeblad.⁵¹ Regeringen udstedte samme dag en forordning herom, men nåede ikke at publicere den før sin fratræden. Den provisoriske regerings indførelse i sin tid af det tyske flag betegnede centralmagtens handelsminister et par dage før den nye forordning som utilstedelig, da dette flag endnu ikke var anordnet af rigsministeriet.⁵² Han anbefalede et for hertugdømmerne særegent flag, som kunde føres, indtil freden var sluttet. Den provisoriske regering havde i denne sag handlet temmelig overilet.

Sidst i september vedtog landsforsamlingen et regeringsforslag om, at Slesvig by skulde være sæde for hertugdømmernes regering, og den 3. okt. flyttede den provisoriske regering dertil.⁵³ En uges tid senere gjorde landsforsamlingen det samme.⁵⁴ Flytningen af regeringens sæde vilde, fremhævede en af de deputerede, have stor politisk betydning.⁵⁵ Herved erklærede nemlig Holsten over for Europa bestemt: »Jeg vil ikke vige fra broderlandet Slesvig«. Når samme deputeret udtalte, at »alle Slesvigs beboere« var fyldt af tak for Holstens »broderlige hjælp«, tog han dog munden lovlig fuld.

Dette ses bl.a. også af en række adresser fra Nordslesvig fra midten af oktober, som straks skal omtales. Delingstanken var endnu ret stærkt fremme som middel til løsning af striden om Sønderjyllands tilhørsforhold. Den 15. oktober afholdt nu den deputerede i Frankfurt, dr. Gülich, et møde i Åbenrå til drøftelse med sine vælgere af delingsplanerne.⁵⁶ Der skal have været flere hundrede til stede, og forsamlingen skal i hvert fald have udgjort kernen af Nordslesvigs »intelligente befolkning«. Denne »kerne« protesterede i adresser til centralmagten og landsforsamlingen kraftigt imod enhver afståelse af dele af Nordslesvig. Skulde det virkelig komme til en sådan, måtte der forud kræves en afstemning, og der op-

stilledes en række regler for, hvem der kunde deltage i denne. Som rettet mod Åbenråmødets beslutninger fremtræder nu en række adresser til kongen, dateret midten af oktober, fra sogne i Lundtoft og Vis herred, Åbenrå amt.⁵⁷ Der tales i den senere tid, hedder det i disse adresser, så meget om deling. Da der nu er holdt et møde i Åbenrå for at virke for helc Slesvigs indlemmelse i Tyskland, så erklærer underskriverne, »at hvis vor stilling som slesvigere ikke kan opretholdes, vi da ikkun har det ønske at blive helt forenet med Danmark, hvilket turde være det sikreste værn i fremtiden mod lignende ulykker som dem, vi nu lider under«. Disse ulykker skildres udførligt i adresserne. »Vi anser en indlemmelse i Tyskland som den største ulykke, der kunde ramme os; vi vender os med afsky bort fra enhver dertil sigtende bestræbelse og protesterer mod ethvert i denne anledning gjort skridt«. Medens henvendelsen fra Åbenrå havde underskrivere herfra, fra Tønder og andre dele af Slesvig, var den talmæssigt langt under tallet af underskrivere (godt 800) fra nogle få sogne i nævnte herred. Til gengæld regnedes disse nok ikke af slesvig-holstenerne med til den »intelligente befolkning«.

Af landsforsamlingens virksomhed skal endnu nævnes dens forhandlinger om en lov om oprettelsen af ministerier. En sådan udkom den 16. oktober, hvortil sluttede sig en bekendtgørelse dagen efter om, hvad der henhørte under de forskellige departementer, og hvem der sattes i spidsen for dem.⁵⁸ Man forhandlede sandelig også og vedtog 20. okt. en ministeransvarlighedslov, noget som her i Danmark aldrig har set dagens lys.⁵⁹ Imidlertid undlod den provisoriske regering at udstede en sådan lov.

Stiftamtmand Sponneck udtalte i en skrivelse af 16. oktober til grev Knuth: Den provisoriske regering handler med sikkerhed og bestemthed såvel i det eksekutive som i lovgivningen for således at gøre det tydeligt for befolkningen, at dens herredømme i Slesvig vedbliver endnu i lang tid.⁶⁰ Nogle dage senere skulde dens herredømme dog høre op, men kun for at give plads for en regering, der havde forpligtet sig til at handle i samme ånd. Da den provisoriske regering den 22. oktober trådte tilbage, kunde den gøre det i bevidsthed om i de forløbne 7 måneder at have gjort, hvad der stod i dens magt, for at gøre en helstatsordning umulig og for at omsætte de slesvig-holstenske statsretlige teorier i virkelighedens verden.

12. Fællesregeringen

Den 21. september havde udenrigsministeren, grev Knuth, forsikret Carl Moltke om, at han af al kraft vilde opretholde hans valg som præsident: kun »den yderste nødvendighed og de allervigtigste grunde« skulde kunne bevæge regeringen til at fravige denne beslutning (se ovenfor s. 150). Denne forsikring forekommer noget overdreven. Udenrigsministerens forhandler, Holger Reedtz, havde allerede efter det mislykkede forsøg på indsættelsen af fællesregeringen i Holsten udtalt som sin overbevisning, at Moltke måtte opgives som præsident, og da han den 19. september afrejste til Berlin for at prøve at komme til enighed med Preussen, var han forsynet med instruktioner, hvoraf fremgik, at man fra dansk side var rede til at lade Moltke falde.¹ I denne retning lagde også bl.a. England pres på Danmark. Preussen nægtede bestemt lovligheden af den indsatte »immediatkommission«, og de »venskabelige magter« tog ligeledes afstand fra denne. Da den danske regering – i modsætning til, hvad Moltke havde villet – ikke dristede sig til at sætte tropper ind for at gennemføre våbenstilstandskonventionen, blev dens holdning både vaklende og vigende.

Dette skal jeg dog ikke komme nærmere ind på og heller ikke på Reedtz' forhandlinger i Berlin.² I et møde den 27. sept. hos den engelske gesandt her, lord Westmorland, med Preussens udenrigsminister Dönhoff akcepterede Reedtz dennes forslag om, at Preussen skulde formå 5 af de i tillægsartiklen til konventionen nævnte andre personer til at overtage styrelsen af hertugdømmerne. Forslaget skyldtes for så vidt den provisoriske regering selv. Reventlou-Preetz havde nemlig meddelt regeringens befuldmægtigede i Berlin, Schleiden, at man kunde overlade landsforsamlingen at vælge den nye regering af de 8 personer, der var nævnt i tillægsartiklen.³ Foruden Moltke vilde man åbenbart heller ikke vide noget af Adolph Blome. Reedtz forsvarede sin indvilligelse i protokollen med, at alle personerne var personæ gratæ hos den danske regering.⁴ Det er en alt for smigrende karakteristik. Knuth udtalte i hvert

fald gentagne gange, at de alle var rene slesvig-holstenere!⁵ Det var Preussens samtykke til Carl Moltkes præsidentvalg, der havde fået Danmark til at godtage de andre.

Valget af de 5 personer overlod Preussen til den provisoriske regering og landsforsamlingen.⁶ Schleiden tog med denne besked til Rendsborg, og den 4. oktober erklærede derefter følgende 5 sig villige til at overtage regeringen: grev Th.Reventlow-Jersbeck, baron Heintze, landfoged Boysen, overappellationsretsråd Preusser og kammerherre A.B.W.E. v.Moltke.⁷ De stillede som betingelse, at landsforsamlingen samtykkede heri, og at konventionens artikel 7 tillod opretholdelsen af statsgrundloven af 15. sept., selv om anvendelsen af den i flere henseender begrænsedes. Da Dönhoff ikke mente at kunne præsentere denne erklæring for den danske forhandler, afgav de fem herrer den 9. okt. en ny, mere ubetinget, men udtalte samtidig, at de »på ingen som helst måde« forandrede deres tidligere udtrykte anskuelser. Der tales i den ny, temmelig skruede erklæring om, at de gik ud fra den forudsætning, at den »nødvendige anerkendelse og understøttelse såvel fra hertugdømmerne og disses repræsentanter som fra de pågældende magter« vilde blive dem til del. Reedtz slog sig derpå til tåls med, at man kunde fortolke udtrykket »hertugdømmernes repræsentanter« som gældende de deputerede, der skulde vælges efter stænderforordningen 1834, en særdeles hårtrukken fortolkning. Den 12. okt. undertegnede han og Dönhoff en protokol om indsættelsen af fællesregeringen bestående af de fem nævnte »notabler«.

Preussen anså hermed sin opgave som endt og overlod protokollens udførelse til den af centralmagten udnævnte kommissær Stedmann i forbindelse med Reedtz. I begyndelsen af oktober havde Danmark også indvilliget i at træde i diplomatisk forbindelse med centralmagten, der havde sendt syndikus Banks fra Hamborg som sin udsending til København for at forhandle om ændringer i Malmø-konventionen og for at foreslå hurtig åbning af fredsforhandlinger.

I en note til Reedtz af 18. okt. havde grev Knuth udtalt de forhåbninger og bekymringer, som han nærede til fællesregeringens optræden.⁸ Og han havde bestemt betonet, at blev denne ikke »neutral«, vilde den danske regering i hvert fald ikke overlade den styrelsen af øerne Als og Ærø, hvor Danmark i henhold til konventionen var berettiget til at holde et troppekorp på 2000 md. Det skulde hurtigt vise sig, at der var langt mere hold i Knuths bekymringer end i hans forhåbninger.

I et sent aftenmøde, rettere nattemøde, den 21. okt. vedtog landsforsamlingen med 80 st. mod 19 at billige den provisoriske regerings optræden og, at de fem omhandlede personer overtog fællesregeringen.⁹ Hertil knyttede den ganske vist en række betingelser. Samtidig vedtog den foreløbig at udsætte sine møder. Vejen var hermed fri, til at Stedmann og Reedtz den 22. oktober kunde udfærdige en protokol om, at den nye regering var indsat, en protokol, hvorunder de 5 regeringsmedlemmer satte deres navne. Reedtz tog dog det forbehold m.h.t. Als og Ærø, hvorom Knuth havde givet ham befaling. Samme dag udstedte Stedmann en henvendelse både på tysk og dansk til hertugdømmernes »gæve beboere«. Han ventede, hedder det her, med bestemthed, at de vilde med tiltro komme imøde og villig adlyde den nye fællesregering, »som i navn af Hans Majestæt, kongen af Danmark, i sammes egenskab som hertug af Slesvig-Holsten, vil forvalte sit embede«. Immediatkommissionens anordninger burde selvsagt ikke efterkommes. Knuth havde også den 18. okt. meddelt Carl Moltke, at immediatkommissionen ikke længere kunde bestå som sådan, og at Moltkes tidligere indsendte afskedsbegæring nu var overleveret kongen.

I et møde den 18. okt. mellem den provisoriske regering og Stedmann om installationen var den sidste blevet spurgt, om han havde noget at indvende imod, at alle af den provisoriske regering efter 17. marts udstedte love og anordninger atter sattes i kraft af den nye regering. Det havde han for så vidt ikke, idet han fandt, at fortolkningen af konventionens artikel VII tilkom fællesregeringen: Kunde nævnte love og anordninger forenes med »ånd og bogstav« i våbenstilstanden, vilde centralmagten ikke skride ind mod deres anvendelse. Med denne rygdækning udstedte så fællesregeringen på sin tiltrædelsesdag en bekendtgørelse om, at *alle* love og anordninger, udstedte af den provisoriske regering, atter sattes i kraft, statsgrundloven dog med den indskrænkning, at det skete »uden præjudice« for freden, og at den bragtes til anvendelse i den udstrækning, som forholdene under våbenstilstanden tillod. Uden at tage notits af Reedtz' forbehold vedrørende Als og Ærø udstedte fællesregeringen ligeledes den 22. okt. en henvendelse, på tysk og dansk, til Als og Ærø's beboere. Kampen, hedder det heri, havde fjernet disse fra deres medbrødre, men våbenstilstanden forenede dem igen med dem: »Vi kommer til eder, stolende på, at I vil vedkende og bifalde eders medborgeres bestræbelser for landets ret og vel«. Fællesregeringen lovede at

agte beboernes »rettigheder, sprog og sæder«, men ventede til gengæld, at de vilde anerkende den, efterkomme dens anordninger og afvise bestræbelser, der åbent eller hemmeligt stred mod hertugdømmernes rettigheder. Henvendelsen sluttede med en opfordring til beboerne om at gengælde regeringens »tiltro« til dem med samme mønt. Møn fællesregeringen virkelig selv har siddet inde med nogen »tiltro«?

Mærkeligt nok synes diplomaten Reedtz ikke af de fem herrer at have ventet deres eklatante tilslutning til den provisoriske regerings ganske gøren og laden, skønt han næppe kan have været blind for, at den var skabt i nøje overensstemmelse med denne og landsforsamlingen. Opbragt over bekendtgørelsen og forudseende den vredesstorm, der skulde rejse sig i København, lykkedes det Reedtz at få Stedmann til at følge med ham til København, hvor de efter forskellige forhandlinger den 28. okt. udstedte to ligelydende protester til fællesregeringen.¹⁰ »Udtrykkeligt og højtideligt« protesteredes der mod »den retslige eksistens af alle præjudicerlige bestemmelser, hvilke ved den omhandlede bekendtgørelse igen er blevet kaldt i live«. Herefter nævntes specielt 4 sådanne: Reglementet 18. april om valg til den tyske nationalforsamling, bekendtgørelserne af 23. sept. om forbud mod danske faner og kokarder og af 30. s.m. om slesvig-holstenske skipperes repræsentation i udlandet samt anordningen 21. okt. om handelsskibenes flag. Endvidere protesteredes mod retsgyligheden af statsgrundloven med specielt hensyn til dennes statsretlige dispositioner, navnlig bestemmelserne i artiklerne 1, 3, 55 og 140. Indholdet af de tre første artikler er tidligere nævnt (se s. 145). Artikel 140 drejer sig om skattebevillingsretten. I protesten tilføjedes det dog, at kommissærerne intet havde mod de i statsgrundloven udtalte borgerlige frihedsgrundsætninger, for så vidt disse var forenelige med velerhvervede rettigheder. Heller ikke vilde de gøre indvendinger mod »faktiske anordninger« fra fællesregeringen, der var til landets eller de enkelte beboeres gavn eller tjente til opretholdelse af den offentlige orden.

Som fællesregeringen udtalte i en skrivelse af 25. okt. til udsendingen i Frankfurt, var den naturligvis klar over, at Danmark vilde protestere mod bekendtgørelsen. Den hævdede imidlertid, at denne var en politisk nødvendighed, da regeringen ellers ikke var kommet i stand. Og havde man ikke anerkendt statsgrundloven, vilde revolutionen – d.v.s. en ny – være brudt ind over hertugdømmerne. I en lidt senere skrivelse (1. nov.) påstår fællesregeringen, at dens eksistens er at betragte som en anerkendt

følge af hele den bevægelse, der siden 24. marts havde fundet sted i hertugdømmerne. I tilslutning hertil skal jeg nævne, at departementcheferne, som den provisoriske regering inden sin afgang havde udnævnt, deltog i fællesregeringens møder og beslutninger. Karakteren af dens styre var herved ganske klar. Men drejede det sig om at træffe raske afgørelser, kunde det naturligvis være en skavank, at man skulde bringe 9 regenter (regeringens 5 medlemmer og 4 departementchefer) under samme hat, som departementchef Jacobsen engang bemærkede.¹¹

Medens fællesregeringen kraftigt tog afstand fra kommissærernes protester og forsvarede sin optræden, fik Stedmann kun valen understøttelse fra rigsministeriet. Nogen tilbagekaldelse af bekendtgørelsen fandt ikke sted. Men fællesregeringens optræden gjorde naturligvis, at man fra dansk side i henhold til Reedtz' forbehold afslog at stille Als og Ærø under den. Desværre var det ugørligt for den danske regering at fornægte sin deltagelse ved dens indsættelse. Reedtz anmodede den 29. okt. om sin afsked, og dagen efter udnævntes major Bülow til interimskommissær. Han og Stedmann tog i begyndelsen af november til Slesvig, men deres forhandlinger med fællesregeringen gav intet resultat, og den 6. rejste Bülow tilbage til København. Den danske regering indlod sig derefter ikke med fællesregeringen. I en skrivelse fra midten af november gav det slesvig-holstenske kancelli de dansksindede nordslesvigere besked om sit syn på den.¹² Kancelliet udtalte, at tog fællesregeringen ikke de konventionsstridige skridt tilbage og rettede sig efter våbenstilstanden, måtte den kgl. regering erklære den for oprørsk og afbryde forbindelsen med den. Beboerne i Slesvig kunde derfor hverken være forpligtede til at betale krigsskat eller adlyde fællesregeringen, før den havde opfyldt nævnte krav. Denne kancelliets skrivelse udbredtes på forskellig vis i Nordslesvig.

Offentlig besked om sit syn på fællesregeringen meddelte den danske regering i begyndelsen af december i »Departementstidende« (2. dec.). Den indrykkede nemlig her en meddelelse om, at syndikus Banks omkr. midten af november havde andraget på, at Als og Ærø overgaves til fællesregeringen. Hertil havde udenrigsministeriet svaret, at medens Danmark nøjagtig havde opfyldt konventionen, var dette ikke tilfældet med den anden part. Fællesregeringen fortsatte tværtimod sin virksomhed i åben strid med konventionens ånd og ord. Danmark kunde forlængst have anset våbenstilstanden, der faktisk var gjort illusorisk, som ikke længere eksisterende, men havde dog ikke hidtil villet gøre brug af denne

ret. Yderligere eftergiveness fra den danske regerings side kunde ikke ventes, og navnlig kunde man slet ikke indlade sig på en forandring i styrelsen af Als og Ærø. Disse øer kunde ikke overlades en regering, der optrådte vilkårligt og afgjort fjendtlig mod Danmark.

I tilslutning til disse meddelelser erklærede endelig en kongelig proklamation af 15. december fællesregeringen for insurrektionel.¹³ Der henvistes til fællesregeringens bekendtgørelse af 22. okt., til kommissærernes protester af 28. og til fællesregeringens nægtelse af at tage disse til følge. Derefter kunde der, hedder det i proklamationen, ikke mere være tale om at forhandle med fællesregeringen som lovlige autoritet, og den danske kommissær var blevet tilbagekaldt. Nu havde imidlertid trods dette fællesregeringen i en henvendelse af 29. november til nordslesvigerne formastet sig til »på den lovlige landsherres vegne« at kræve lydighed mod ulovlige fordringer – det drejede sig særlig om betaling af de af den provisoriske regering påbudte krigsskatter – og mod dette misbrug af »Vort kongelige navn til at besmykke en retløs fremfærd imod Vore undersætter i Slesvig« protesterede kongen.

Af hensyn navnlig til hertugdømmernes eget tarv vilde kongen imidlertid kun ad underhandlingernes vej søge at få de utålelige forhold ændrede. Dette, troede han, vilde snart ske, men indtil da, måtte han med dyb beklagelse udtale, fandtes der i hertugdømmerne ingen lovlige, i landsherrens navn og efter konventionens ord regerende øvrighed, som undersåtterne var pligtige at adlyde. »Men, for så vidt som tvingende nødvendighed byder at vige for den for øjeblikket herskende magts fordringer, meddeler Vi enhver af Vore trofaste undersætter det tilsagn, at en sådan nødtvungen eftergiveness ingensinde af Os skal blive betragtet som anerkendelse fra deres side af voldsmagtens retmæssighed, altså som affald fra undersåttelig pligt og ed«. Proklamationen endte med nogle smukke ord om, at Slesvigs befolkning, omljret af trængsel og fristelse, havde givet lysende eksempler på urokkelig troskab mod konge og fædreland. Dette havde været kongen en trøst i de mørke dage og skulde være ham uforglemmelig i de lyse dage, som forhåbentlig snart vilde oprinde. Der skulde dog hengå mange måneder, og nordslesvigerne måtte gennem endnu megen »trængsel og fristelse«, før end disse lyse dage randt op.

Proklamationen fremkaldte en kraftig protest fra fællesregeringen i form af en proklamation fra denne 23. december til slesvig-holstenerne.¹⁴ Samtidig henvendte fællesregeringen sig naturligt nok til centralmagten.

Francke, der fremsendte denne henvendelse, søgte som den fanatiker, han mere og mere viste sig at være, at hidse denne til yderliggående skridt. Proklamationen, skrev han, var »den frækkeste overtrædelse« af konventionen. Den kunde medføre opløsning af »personalunionen« mellem Danmark og hertugdømmerne. Vilde centralmagten ikke anvende våbenmagt til hurtig okkupation af Als? Men centralmagten var nok både klar over sin egen svaghed og de »bekendte europæiske forhold«, som ikke opfordrede til krig mod Danmark. Dens instruktioner til rigskommissæren Stedmann var derfor også forholdsvis moderate. Men den hævdede, at den danske proklamation var uberettiget, og den holdt sig derfor forpligtet til at værne fællesregeringen. Samtidig burde man dog i hertugdømmerne vise »det største mådehold«. Stedmann bemyndigedes til at meddele fællesregeringen, at centralmagten stadig anså den for hertugdømmernes retmæssige øvrighed, berettiget til at fortsætte forvaltningen i landsherrens navn. Men han skulde endvidere opfordre regeringen til kun i yderste nød at gribe til modforholdsregler og at virke hen til, at landsforsamlingen, der var indkaldt for at bevilge skatternes fortsatte opkrævning, forløb, som var nævnte proklamation ikke udstedt, og de danske militære foranstaltninger på Als ikke truffet. Navnlig burde regeringen sørge for, at landsforsamlingen ikke udøvede nogen slags lovgivende virksomhed. Dette vilde jo have været et yderligere brud på konventionen, ifølge hvilken landsforsamlingen i øvrigt slet ikke skulde have eksisteret.

Stedmann meddelte fællesregeringen indholdet af sin instruktion i en skrivelse af 27. december, som efter hans henstilling blev oplæst i landsforsamlingen.¹⁵ I skrivelsen udtalte han desuden sin billigelse af fællesregeringens proklamation af 23. og priste den slesvig-holstenske befolkning, der i stadig højere grad vurderede »sin nuværende frihed og sin nuværende lykke«.

Diplomaterne søgte i det nye år at iværksætte en slags forsoning mellem konge og fællesregering eller i hvert fald at bringe dem i forbindelse med hinanden. Centralmagtens udsending i København, v. Bismarck, indberettede en af de første dage i januar, at der i København rådede en forsonlig stemning, og at man også var rede til at sende en kommissær til hertugdømmerne, men at man dog først ønskede et imødekommende skridt fra fællesregeringen.¹⁶ Denne burde enten sende en skrivelse eller en afsending til København for at give kongen direkte besked om sin

eksistens og om sin vilje til at »regere efter hertugens hensigt«. Nogen vilje i denne retning havde ganske vist fællesregeringen ikke. Imidlertid sendte den, stærkt tilskyndet hertil af centralmagten, i begyndelsen af februar kongen en i ærbødige udtryk formet skrivelse med anmodning om udnævnelse af en kommissær. Skulde de have begået misgreb og fejl i, hvad de havde foretaget sig, hedder det i skrivelserne, bad de kongen om ikke at lade folket undgælde for det, hvori de muligvis havde forset sig. Fællesregeringen lod skrivelserne gå igennem Bismarck. I København var man nu lidet tilbøjelig til at anse skrivelsernes indhold for tilstrækkelig til at afsende en kommissær, hvad der i realiteten måtte være ensbetydende med ophævelse af proklamationen 15. december. Men den engelske gesandt, Wynn, trængte på, for at Danmark skulde imødekomme henvendelsen, og han støttedes af den svenske og den russiske gesandt. A.W. Moltke måtte midt i februar love at give efter og meddelte, at oberstløjtnant Schlegel vilde blive udnævnt til kommissær.¹⁷ Schlegel sendtes også et par dage senere til Slesvig, hvor han førte mundtlige forhandlinger med Stedmann om behandlingen af de i sammenstødet ved Brøns tagne fanger (sml. senere) og om, hvorfor den danske regering ikke vilde svare på fællesregeringens skrivelse. Men til fællesregeringen henvendte han sig ikke, og heller ikke havde han nogen fuldmagt at forevise som kommissær i henhold til Malmø-konventionen. Nogle dage efter forlod han Slesvig. Har Moltke givet løftet i den form, som Wynn beretter, er det i hvert fald ikke blevet holdt. At sætte sig i forbindelse med den som insurrektionel stemplede fællesregering var og blev for den danske regering en vederstyggelighed.

Dette viste sig også, da grev Ernst Reventlow-Farve den 22. febr. kom til København som udsending for fællesregeringen for hos kongen at understøtte dens tidligere henvendelse om en kommissær og bane vej for en tilnærmelse.¹⁸ Hans ansøgning om at få audiens hos kongen i egenskab af fællesregeringens udsending blev afslået, men der stilledes ham en audiens i udsigt som privatmand. Herpå vilde han imidlertid ikke inlade sig. Da den danske regering navnlig af hensyn til forholdene i Nordslesvig den 26. februar opsagde våbenstilstanden til 26. marts, kaldte fællesregeringen Reventlow-Farve tilbage. Den 1. april forlod han åbenbart ret modvillig København, hvor han i den forløbne tid havde søgt at arbejde de fremmede gesandter for de slesvig-holstenske synsmåder.

Skønt Reventlow-Farve i København kraftigt tog til orde for opretholdelsen af hertugdømmernes forbindelse, fremgår det af en af hans beretninger, at han ikke syntes helt utilbøjelig til ud fra realpolitiske betragtninger at godtage den løsning af striden, der gik ud på »Slesvigs selvstændighed«. Denne løsning var, efter at den danske regering havde forkastet delingstanken, blevet akcepteret af Palmerston og af ham allerede i december 1848 stærkt anbefalet centralmagten. Først i begyndelsen af februar 1849 godtog centralmagten at forhandle på denne fredsbasis, og først efter midten af februar ankom Bunsen, udstyret med fuldmagt både fra centralmagten og Preussen, til London. Her havde de danske fredsforhandlere ventet på ham i ca. 6 uger. Den godtagne fredsbasis, selvstændigheden, afgav et vidt spillerum for fortolkninger. Bunsen vilde have den fortolket som Norges stilling til Sverige, medens de danske forhandlere vilde have den forstået med den begrænsning, at Slesvigs »politiske union« med Danmark skulde lades urørt. Lange, hårtrukne forhandlinger førtes herom, tiden trak ud, og da centralmagten ikke vilde gå ind på de af Danmark krævede ændringer for en forlængelse af våbenstilstanden, fulgte, som nævnt, opsigelsen af denne fra dansk side. I opsigelsen betonedede den danske regering dog bestemt sin fredsvilje og sin redebonhed til at søge en løsning ad underhandlingens vej. Samtidig med opsigelsen gav fællesregeringen centralmagten besked om, at dens medlemmer fratrådte den 26. marts, og at man måtte være betænkt på da at danne en ny bestyrelse. Regeringen vilde i øvrigt kun have fortsat under en forlænget våbenstilstand på basis af status quo.¹⁹

En uvildig betragtning vil næppe kunne bestride den danske regerings opfattelse af, at fællesregeringens hele optræden var et brud på »ord og ånd« i Malmø-konventionen. Derimod kan man indrømme fællesregeringen, at alternativet til dens optræden formodentlig måtte have været et militærdiktatur, sådan som stemningen var hos slesvig-holstenerne. Det var et sådant diktatur, som f.eks. Reedtz havde tænkt sig udøvet en kortere tid af Bonin for at få konventionens bestemmelser udført.

Blandt dennes konkrete bestemmelser forblev også den om de slesvigske soldaters udskillelse af den slesvig-holstenske hær udført. Allerede Wrangel havde i øvrigt ment at kunne forsikre den provisoriske regering om, at Danmark skulde være villig til at gå ind på en sådan koncession! I en skrivelse fra Samwer fra midten af december siges det, at alle de tropper, der nu befinder sig i Slesvig, består af slesvigere,

bortset fra de højere charger, og at Bonin hermed anser »udsondringen« for udført.²⁰ Men i overensstemmelse med konventionen var denne betragtning ikke.

I konventionens tillægsartikler var det bestemt, at det danske posthus i Hamborg skulde genoprettes under våbenstilstanden, og at posten skulde kunne føres gennem hertugdømmerne. Ved vintertide var dette af særlig betydning for Danmark, men i øvrigt også for Sverige-Norge og andre lande. På slesvig-holstensk side var man dog ikke stemt for at opfylde denne bestemmelse uden »modydelser« fra dansk side. Samwer mente i november i et brev til Bunsen, at man i »postsagen« havde et middel til at afskære Danmark forbindelsen med Europa og også at genere England, og Bunsen udtalte overfor Palmerston, at opfyldte man fra tysk side punktet om postbesørgelsen, burde Danmark udlevere Als!²¹ Alligevel blev der, men først i januar mellem Stedmann og en afsending fra den danske generalpostdirektion truffet aftale om opfyldelse af konventionens bestemmelse.²² Der skulde fra hertugdømmerne være daglig postforbindelse over Kolding, og det danske posthus i Hamborg genåbnedes.

Glæden over at se den slesvig-holstenske post i Kolding var minimal, men posten medførte nok heller ikke mange breve til koldingenserne. Den slesvig-holstenske postuniform og det slesvig-holstenske våben på postvognen skar indbyggerne i øjnene.²³ En pæn nymalet postvogn blev engang overklæbet med danske indskrifter, hvoriblandt følgende: »Tro ej, I Slesvig vunden har – med eders usle oprørsskare – en lysere fremtid skues snart – nu over Dannemarks land og rige – da vogt I eder forrædere – I eders løn vil sikkert få – måske før I den venter«. – En sådan indskrift kunde sikkert fremkalde lige så voldsom harme hos en ægte slesvig-holstener som synet af det slesvig-holstenske våben hos en koldingenser. – Chikanerne i Kolding mod den slesvig-holstenske post bevirkede, at fællesregeringen 24. februar bestemte, at fragt- og personpost foreløbig kun skulde gå til Haderslev. I posthuset her kunde man fra dansk side så selv sørge for, at fragtposten kom videre.

Blandt de 4 forordninger, kommissærerne den 28. oktober udtrykkelig havde protesteret imod, at fællesregeringen havde sat i kraft, var forordningen 21. oktober om brugen af det såkaldte slesvig-holstenske flag. I henhold hertil fastholdt den danske regering bestemt, at slesvig-holstenske skibe måtte føre Dannebrog og betegnes som danske; i hvilken anden egenskab kunde udlandet i øvrigt modtage dem ifølge de gældende med

Danmark afsluttede traktater? Men fællesregeringen stod fast på – således i en skrivelse af 8. januar til Francke – at flaget af 1696 skulde være gældende.²⁴ Den kunde dog eventuelt tænke sig et andet flag end dette, men selvsagt ikke det danske, heller ikke vilde den gå med til et særskilt flag for hvert hertugdømme, sådan som f.eks. Bunsen havde foreslået. I anledning af spørgsmålet, om Slesvig-Holsten ikke burde øve repressalier mod magter, der som Rusland, Sverige-Norge, England nægtede at modtage slesvig-holstenske skibe i anden egenskab end danske, mente centralmagten dog at burde fraråde fællesregeringen dette. Nogen løsning på flagspørgsmålet kom der ikke, men var heller næppe så stærkt presserende, da våbenstilstanden gjaldt under vintermånederne.

Landsforsamlingen skulde ifølge konventionen have været opløst, men havde, som nævnt, kun udsat sine møder og pålagt bureauet at indkalde den igen, når det ansås fornødent. I kommissærernes protest mod statsgrundlovens gyldighed var der, som vi har set, fremhævet flere af dennes paragraffer, bl.a. § 140, der omhandlede landsforsamlingens budgetret. Centralmagten var dog uvillig til fuldt ud at acceptere sin kommissærs protest på dette punkt og fandt, at man »stiltiende« burde tillade en landsforsamling, der alene indkaldtes for at bevilge skatter og ikke til lovgivende virksomhed.²⁵ Fællesregeringen indkaldte også landsforsamlingen til møde den 27. december, og samlingen, der kun varede til den 30., gav enstemmig regeringen bevilling til at hæve skatterne for året 1849. Det var i samlingens 1. møde, at Stedmann gav den forhen nævnte meddelelse om centralmagts syn på kongens proklamation af 15. december samt fremsatte sin advarsel til medlemmerne om nøje at holde sig til Malmø-konventionen og »tysk folkeretlig troskab«.

Havde denne første samling under fællesregeringen et stilfærdigt præg, skulde det i det nye år så vist blive anderledes. Preussens, centralmagts eller dens kommissær Stedmanns manen til forsigtig optræden gav ikke megen genlyd i forsamlingen. Den agtede ingenlunde at nøjes med at bevilge fællesregeringen skatter, men vilde give sit besyv med om den nyskabte stats almindelige politik og fremtid. Da meddelelser om det nye fredsgrundlag: Slesvigs selvstændighed efter nytår dukkede op, indkaldte bureauet landsforsamlingen på ny til møde den 26. januar. Og skønt departementchefen for justitsvæsenet, Fr.Mommsen, i mødet 1. februar fremhævede, at det ikke var i landets interesse, at samlingen fortsatte »længe«, udsatte den først sine møder den 10.²⁶ Jeg skal her indskyde, at fællesrege-

ringens medlemmer ikke mødte til forhandlingerne, men repræsenteredes af departementcheferne som ansvarlige ministre.

I sit andet møde nedsatte landsforsamlingen et udvalg til at stille forslag om, hvad man skulde foretage sig i anledning af rygterne om den af England foreslåede fredsbasis.²⁷ Et par dage senere kunde udvalget forelægge forsamlingen to henvendelser til beslutning: den ene en adresse til ærkehertug-rigsforstanderen, den anden en skrivelse til fællesregeringen. Adressen protesterer på det kraftigste mod den påtænkte adskillelse af hertugdømmerne. Den er ikke blot i strid med retten, men også udførlig, såfremt centralmagten da ikke vilde vende sine våben mod hertugdømmerne. Endvidere fremhævedes de slesvigske havnes maritime betydning for Tyskland. Endelig fordredes Slesvig optaget i Tyskland, da den påtænkte rigsforfatnings §§ 2 og 3 ellers vilde kræve Slesvig adskilt fra Holsten, medmindre dette blev stillet i et løsere forhold til riget, hvad »aldrig og under ingen omstændigheder tør tænkes«. Denne mulighed var nu ganske vist »tænkt« i en preussisk cirkularnote af 23. januar, men med denne note udtrykte forsamlingen også sin store utilfredshed.

I skrivelsen til regeringen fremhævedes først ønsket om at få en slesvig-holstensk udsending som deltager i fredsforhandlingerne i London. Dernæst opfordredes der til med alle midler at foretage de mest udstrakte rustninger for at kunne være rede til krig. Landsforsamlingen vilde bevilge alt, hvad hertil krævedes.

Da adressen til rigsforstanderen kom til behandling i forsamlingen, viste dog forskellige medlemmers udtalelser, at man ikke turde hævde, at den gav udtryk for *hele* det »slesvig-holstenske folks« mening. Den nord-slesvigske deputerede Steenholdt nævnte således, at det desværre var kendt, at mange adresser fra Nordslesvig havde udtalt lige det modsatte af nærværende adressens indhold. Men, fortsatte han, »alle fornuftige folk stemmer overens i den anskuelse, at hertugdømmerne ikke tør adskilles, navnlig også i mit valgdistrikt . . .«. Dr. Meyer mente at kunne forsikre, at vælgerne i Haderslev ikke vilde sky noget offer for at opretholde Slesvigs forbindelse med Holsten. Borgmester Callisen fra Flensborg udtalte, at hans personlige opfattelse stod fast, men at der, som forsamlingen bekendt, fandtes mange i hans valgdistrikt, som ikke nærede denne opfattelse. Han ønskede i øvrigt en enkelt ændring i adressens ordlyd. Det hed i denne: »Ligesom slesvigernes hele dannelse ikke mindre end holstenernes er tysk, således henviser alle samfærdselens forbindelser begge hertugdøm-

mers beboere til syden«. Medens Callisen åbenbart ikke tog anstød af, at der kun kunde være tale om »dannelse« hos nordslesvigerne, når den var tysk, ønskede han med sit kendskab til den flensborgske skibsfart »alle forbindelserne« ændret til »overvejende«. Imidlertid undlod han at stille ændringsforslag, og den hele hasarderede passus blev stående som talende vidnesbyrd om fanatismens uforligelighed med sandheden.

En vis begrænsning i tilslutningen til adressen vedgik også pastor Burchardi. Den udtrykte, sagde han, »alle gode, brave og patriotiske mænds mening«. De uforstandige skulde bringes til tavshed og de svage styrkes. Vel fandtes der i landet nederdrægtige og egennyttige kræmmersjæle, men til sådanne skulde man intet hensyn tage. Kun nogle tåber, svage og i det hele utilregnelige folk, udtalte Burchardi i et senere indlæg, var af en anden mening. Befolkningen helt op til Skagen var i øvrigt tyskere, og kun Sjælland var beboet af en anden stamme, indvandret med Odin, mennesker af orientalsk oprindelse. – Forsamlingens præsident sekunderede for så vidt Burchardi: vi henvender os kun til de brave og værdige i folket!

I dette enstemmige kor klang der en enkelt, skurrende mislyd. Under uro i forsamlingen og piben fra tribunerne udtalte landfoged Lempfert fra Ditmarsken, at påstanden om, at nordslesvigerne var tyskere, var urigtig: »De er danskere, ikke på grund af propagandaen, men de var danske ifølge deres forhold og sagens natur, og de er forblevet danske«. Han anbefalede derfor delingen: vilde Tyskland have den tyske del af Slesvig, måtte det udlevere den anden. En følgende taler rasede imidlertid mod et sådant forslag som »forræderi mod fædrelandet«, den sidste, den yderste udvej. Da adressen kom til afstemning, var Lempfert rejst bort; den vedtoges enstemmigt med 98 stemmer.

I tilslutning til denne landsforsamlingens manifestation af slesvig-holstenisme og tyskhed skal jeg nævne, at der både til forsamlingen og centralmagten i denne tid indløb talrige adresser fra beboere i mange forskellige egne af hertugdømmerne. Fællesregeringens repræsentant i Frankfurt, Francke, havde i breve fra begyndelsen af januar udtrykt sit store misnøje med, at man havde ladet samlingen sidst i december gå fra hinanden uden »tyske manifestationer«, og ligeledes sin utilfredshed med »de enkelte adresser fra Haderslev amt, mest uden underskrift«, der desuden slet ikke havde en stavelse om det tyske rige, men kun talte om forbindelsen med Holsten.²⁸ Han opfordrede kraftigt til at fremskaffe tilkendegivelser

til gunst for Slesvigs optagelse i Tyskland. Nogen særlig dameeven synes han ikke at have været, i hvert fald spottede han over de tyske slesvigiske kvindeadresser, som han fandt kunde fremkalde det spørgsmål: »Hvad gør mændene nord for Gottorp slot? Sidder de nu som før bag ovnen?«

Til den nye samling af de deputerede var det imidlertid, som sagt, lykkedes de slesvig-holstenske agitatorer at fremkalde en strøm af adresser mod den påtænkte fredsbasis.²⁹ Jeg skal nævne nogle af disse fra Nord- og Mellemslesvig – bemærkelsesværdige ved deres store – eller ringe – antal underskrifter. Den 29. januar meddelte den provisoriske amtmand i Tønder amt, Andreas Hansen, således forsamlingen, at han havde sendt centralmagten en række protestadresser fra amtet mod fredsbasis, forsynede med henvend 3000 underskrifter. Endnu mere imponerende var en adresse fra samtlige sogne i Angel; den talte 7200 underskrifter. Fra Haderslev gav magistrat og deputerede underretning om, at en adresse med 530 navne var sendt til centralmagten, og denne havde også fået en henvendelse fra den stedlige direktion for den slesvig-holstenske patriotiske forening. Fra Tønder havde ca. 300 underskrevet en adresse, i Flensborg 555 og i Åbenrå, Åbenrå amt, Gråsten og omegn 168. Gråsten og omegn præsterede i øvrigt lidt senere en yderligere adresse med 167 underskrifter, der protesterede mod »en løsrivelse fra Holsten og Sydslesvig«. Fra Løgumkloster forelå en adresse med ca. 400 underskrifter. Alt i alt må det siges at være en anselig adressestorm, som var sat i scene.

Landsforsamlingens henvendelse til fællesregeringen om øgede rustninger blev af denne den 6. februar besvaret med, at den under hensyn til våbenstilstanden og centralmagten ikke så sig i stand til at forelægge forslag om bevillinger hertil.³⁰ Denne uoverensstemmelse (revne) mellem regering og forsamling udjævnedes ved forhandlinger i et hemmeligt møde den 10., hvor man vedtog øgede bevillinger til krigsrustninger.³¹ Præsidenten følte sig herefter berettiget til, da samlingen, hvor budgettet var vedtaget, endte, at konstatere, at nogen revne var der ikke opstået mellem regering og landsforsamling.

Efter våbenstilstandens opsigelse indkaldte bureauet igen – i øvrigt mod rigskommissærens ønske – forsamlingen til møder den 16. marts. Samlingen varede til 3. april, den dag, da Danmark åbnede fjendtlighederne. Under denne samling var det, at fællesregeringen trådte tilbage for at afløses af et af centralmagten udnævnt statholderskab. Ved regeringens til-

bagestræden den 26. marts stillede den deputerede, syndikus i Altona Fr. Chr. Prehn forslag om at vedtage en tak til den. Da de drøftelser, der førtes om dette forslag, bidrager til at belyse fællesregeringens optræden i dens godt 5 måneders tilværelse, skal jeg omtale dem nærmere.³² Det endelige resultat af forhandlingerne blev, at forsamlingen den 2. april med 47 stemmer mod 27 vedtog Prehns forslag.

Afstemningen viser en stærk opposition mod fællesregeringen, en opposition, der kom fra »venstre«, hvor Th. Olshausen var en af førerne. Prehn havde, da han stillede sit forslag, forudset denne opposition og havde derfor ikke affattet takken i så varme udtryk, som han personlig ellers følte trang til. Men han mente, at alle måtte være enige om, at regeringens medlemmer, da de overtog styrelsen, havde bragt et patriotisk offer. Han omtalte videre, at regeringen havde sat alle den provisoriske regerings love og anordninger i kraft igen, at dens administration havde været fortræffelig, og at den havde sørget for ro og orden. Dens politik havde været »ægte tysk«, men også fredelig, og derved havde den opnået, at man kunde regne på Tysklands hjælp. Endelig havde fællesregeringen sørget for, at landet nu stod med en velrustet hær.

Både før og efter de forhandlinger, som fulgte om Prehns forslag, blev regeringen kraftigt angrebet fra venstrekredse. Navnlig rasede man mod Reventlow-Farves mission til København og den ham medgivne skrivelse til konge-hertugen, som man fandt affattet i alt for servile udtryk. Tiedemann var imod enhver servilitet over for regering og højere stillede. Derimod fandt Balemann ikke, at skrivelserne overskred »das Maas der Devotion«, men han var, som han sagde, ganske vist også en mand på over de 60, vokset op i en vis regard mod landsherren.

Et andet angrebepunkt mod regeringen fandt man i, at den fremragende prædikant, pastor Thiess i Tolk, der var blevet afskediget af den provisoriske regering, fordi han nægtede at anerkende den, af fællesregeringen var blevet ansat i et embede i Holsten. Departementchef Harbou, der besvarede en interpellation herom, mente dog at kunne forsikre, at dette var det eneste tilfælde, hvor en af den provisoriske regering afskediget embedsmand var blevet genansat af fællesregeringen.³³ Det var i øvrigt hverken i samme embede eller i Sønderjylland, men i Holsten. Jeg skal i denne forbindelse nævne, at da præsterne Feilberg, Karstensen og Stephensen i Sundeved, som den provisoriske regering havde afskediget

kort før dens fratræden, søgte fællesregeringen om genansættelse, tog den intet som helst hensyn til ansøgningerne.³⁴ Det samme gjaldt forskellige andre ansøgninger af lignende art fra embedsmænd, den provisoriske regering havde afsat.³⁵

I landsforsamlingen blev fællesregeringen også dadlet for sin optræden i anledning af en artikel i »Schleswig-Holsteinische Zeitung« om opløsning af »personalunionen«.³⁶ Artiklen var skrevet af en advokat Bauditz i Rendsborg, der vilde fejre årsdagen for oprørets udbrud ved en folkeforsamling i Slesvig, som skulde vedtage, at Frederik VII ikke længere var landsherre. Men fællesregeringen beordrede undersøgelse indledet mod Bauditz for majestætsfornærmelse og udstedte en skarp advarsel mod deltagelse i en eventuel forsamling som den påtænkte.

Af de radikale deputerede fik fællesregeringen naturligvis adskilligt at høre om dens reaktionære holdning, dens manglende iver efter at gennemføre statsgrundlovens frihedsprincipper m.m. Derimod roste konservative som Balemann fællesregeringen for, at den havde bestræbt sig for at hindre »demokratiske bevægelser«. Af regeringens medlemmer var også de tre adelige. Af dens præsident, Reventlow-Jersbeck, foreligger der fra sommeren 1849 en for hans konservative sindelag karakteristisk udtalelse i et brev til departementchef Harbou: Jeg kan kun »tilråde, bede, besværges og stadig gentage: Mod, mod, mod og energi frem for alt og hovedsagelig mod de radikale, mod fanatikerne . . .«.³⁷

Reventlow-Jersbeck kunde med denne indstilling ikke gøre krav på større taknemlighed fra de radikale. Men selv blandt dem, der stemte for Prehns forslag om en tak til regeringen, var der adskillige, som dryppede malurt i takkebægeret. Pastor Burchardi konstaterede således, at fællesregeringen havde sat de mest oplyste og patriotiske mænds kærlighed og bifald overstyr. Alligevel vilde han stemme for takken, thi der fandtes ingen, der var »helt god« – det være da den gode Gud –, men det gode var dog overvejende hos regeringen. En anden deputeret mente at kunne rose regeringen for, at den havde gjort mere end tilstedeligt var efter Malmøkonventionen, og Liliencron stemte for forslaget af sit fulde hjerte, i overensstemmelse med sine vælgere og uden forbehold. Som vi har set, lykkedes det at få forslaget vedtaget, men ganske vist først nogle dage efter fællesregeringens afgang. Prehns agt havde været, at det skulde være sket selve den 26. marts, men dette var blevet hindret af den stærke opposition.

Skønt fællesregeringen tog afstand fra republikanske tilkendegivelser på årsdagen for revolutionen, havde den i øvrigt taget denne og dens følger til sig som sit eget barn. Den beordrede også præsterne til i kirkerne søndag den 25. marts at mindes årsdagens betydning.³⁸ Selve årsdagen fejredes rundt om i slesvigske byer ved klokkeringning, illumination, fakeltog o.l.³⁹ I landsforsamlingen udtalte præsidenten, at nu som før priste man de mænd, der den 24. marts havde gjort ordet til dåd; på den bane, som man dengang havde betrådt, agtede man at fortsætte.

13. Nordslesvigerne og fællesregeringen

Da departementchef Harbou i landsforsamlingens møde den 26. marts besvarede en forespørgsel om regeringens skrivelse til landsfyrsten (sml. s. 179), fremhævede han, at regeringen i kraft af formen for dens indsættelse havde kunnet gøre krav på at være blevet anerkendt af Frederik VII.¹ Det er, fortsatte han, også tilstrækkelig bekendt, »at navnlig med hensyn til Nordslesvig kunde man deraf vente stor fordel, hvilken rigtig nok senere blev indskrænket derved, at anerkendelsen blev taget tilbage fra hertugens side«. Den af slesvig-holstenerne ventede fordel bestod, som »Altonaer Mercur« straks efter fællesregeringens indsættelse udtrykte det, deri, at de danske nordslesvigerne skulde forvandles til »dansktalende slesvig-holstenerne«.²

Udtalelsen fremsattes i forbindelse med det hverv, som regeringen den 25. oktober overdrog til landsforsamlingens præsident, advokat Bargum.³ Han, der var født i Læk og kunde tale dansk, udnævntes af regeringen til som »overordentlig regeringsbefuldmægtiget« at undersøge forholdene i Nordslesvig og bringe disse i overensstemmelse med forholdene i Sydslesvig og Holsten, sådan som den provisoriske regering havde ordnet disse. Alt, hvad den provisoriske regering havde gjort, havde fællesregeringen jo godkendt. Regeringens skrivelse til Bargum om hans hverv er omfattende og fuld af fraser og omsvøbsagtige vendinger. Det reelle indhold er dog klart nok. Bargum skulde skaffe sig kendskab til, om de nu for Slesvig gældende love og anordninger, »særlig fra nyere tid« (d.v.s. den provisoriske regerings!), overalt var trådt i kraft, og var dette ikke tilfældet, skulde han sørge for, at det skete. Endvidere skulde han se til at bringe gejstlige og verdslige embedsmænd (post- og toldembedsmænd undtagne) og undersåtterne den rigtige opfattelse af deres pligt og forhold til love og øvrigheder. Dette skulde ske ved »egnet forestilling og belæring«, evt. ved andre midler. I skrivelsen udtaltes videre, at han straks kunde træffe fornødne foranstaltninger, og at øvrigheder og indbyggere

havde at rette sig efter ham. Fællesregeringen havde i skrivelsens indledning betonet, at enhver tvivl om, at der nu var en lovlig regering i her-tugdømmerne, måtte forstumme.

Den 28. oktober begav Bargum sig ud på sin undersøgelsesrejse til Nordslesvig. Fællesregeringen ønskede, han snarest skulde tage til det mest genstridige amt, Haderslev, men hans rejse gik først til Sundeved, hvor den »nyere tids« anordninger heller langtfra havde vundet tilslutning. Han forsøgte at komme over til Als for at få denne ø under fællesregeringen, men et par mænd, der var posteret ved Sønderborgfærgen, nægtede ham adgang.⁴ Hans følgende henvendelse til politimester Leisner i Sønderborg var også frugtesløs. Han tog så tilbage til Gråsten og til Flensborg, som han i den første tid valgte til hovedkvarter. Herfra foretog han forskellige rejser vestpå, således gennem Kær herred til Tønder og gennem Slogs herred tilbage til Flensborg. Den 9. november er han i Åbenrå og den 11. i Haderslev, der derefter blev hans udgangspunkt for rejser i vesteramtet og amtets nordlige del. I begyndelsen af den følgende måned ser vi ham igen fra Flensborg foretage rejser til Løgumkloster og til Sundeved, og efter månedens midte er han atter på inspektion i Vest-slesvig og sender den 21. december fra Haderslev sine sidste beretninger til fællesregeringen.

Det må vistnok siges, at Bargum var en ret velegnet mand til det hverv, fællesregeringen havde betroet ham: ved »egnet forestilling og belæring« at påvirke nordslesvigerne i slesvig-holstensk retning. Han talte sønderjydsk, var forholdsvis godt kendt med nordslesvigske forhold og hørte ikke til de mest yderliggående slesvig-holstenere. Selv synes han også i begyndelsen at have været godt tilfreds med resultaterne af sin virksomhed og bedømte stemningen optimistisk. Som ugerne gik, og det blev klart for nordslesvigerne, at kongen ikke vilde kendes ved fællesregeringen, ændredes Bargums bedømmelse en hel del. Hans tidligere moderate udtalelser afløstes af krav om strenge forholdsregler mod opsætsighed og dansk propaganda. Det er i det hele et særkende for den revolutionære slesvig-holstenske bevægelse, at de udstrakte borgerlige frihedsrettigheder, som den i pagt med tidsånden krævede og fik gennemført, ønskedes stærkt begrænset i deres anvendelse over for de dansksindede.

For fællesregeringen var det med hensyn til den »nyere tids« forordninger af størst materiel interesse, at lovene om krigsskatterne blev ført ud i praksis. I øvrigt var, som vi skal se, heller langtfra de regulære skatter

blevet betalt i Nordslesvig til de provisoriske myndigheder. Vi følger Bargum på hans undersøgelsesfærd rundt om i Nordslesvig. Til belysning af forholdene gør vi dog foruden af hans beretninger brug også af oplysninger fra dansk side.

I Sundeved, siger Bargum i sin beretning af 30. oktober, er en stor del af den sidste tids lovlige anordninger ikke blevet kundgjorte på grund af præsternes opsætsighed. Næste søndag vil lovene om krigsskatterne imidlertid blive publicerede. Med de regelmæssige skatter står næsten alle i restance siden foråret, og Bargum anbefaler kraftigt at få dem inddrevet ved hjælp af militær eksekution. Kan man ikke få Als overdraget til fællesregeringen, foreslår han en militær afspærring mellem Sundeved og Als, thi ellers bliver der aldrig ro i Sundeved: »Har Sundeved-bønderne i nogen tid ikke været på Als og blot haft omgang med deres egne embedsmænd, er de rolige og tror på regeringsforholdsreglernes lovlighed; men kommer de så engang tilbage fra Sønderborg, er deres anskuelser forandrede, og den ene ophidser den anden«.

Da Bargum havde gjort opmærksom på, at både amtmand Johannsen i Sønderborg og retsskriver Sørensen, som fra dansk side var udnævnt til herredsfoged i Nybøl herred, tiltog sig myndighed i Sundeved og kom derover fra Als, overdrog fællesregeringen 1. november til den provisoriske herredsfoged Nissen de forretninger, heri indbefattet visitatorialforretningerne, der for Nybøl herred og fogderiet Sundeved påhvilede Sønderborg amtshus.⁵

Det er før nævnt, at den provisoriske regering kort før sin afgang havde afskediget præsterne N.L. Feilberg i Ullerup, Karstensen i Dybbøl og provst Stephensen i Broager.⁶ Karstensen fik først meddelelsen herom den 29. oktober, overbragt af Henningsen, som var konstitueret retsskriver for grevskabet Reventlow-Sandbjerg, der havde præsentations- og kaldsret til embedet. Henningsen kom anstigende, ledsaget af dragoner, for at ingen tvivl skulde opstå om hans magtfulde. Dagen efter skrev Karstensen til kancelliet og spurgte, hvordan han skulde forholde sig. Han meddelte, at han havde underrettet greven på Christianssæde, men tilføjede mismodig, at der hjalp vel overhovedet ingen forestillinger eller protester under et regimente som det nuværende. Dette tilsigtede utvivlsomt ved ethvert middel, som stod til dets rådighed, at kvæle og underkue danskheden i Nordslesvig. I begyndelsen af november sendte sognet et andragende til kirkens patronat om at få afskedigelsen hævet, da sognet, »som i bund og

grund er dansksindet«, med større uvilje havde modtaget meddelelsen. Og i hvert fald bad de om, at ingen kandidat vilde blive præsenteret dem, der havde sympati for slesvig-holstenerne. Men hvad nyttede forestillinger eller andragender!

Fra Ullerup sogn sendte beboerne den 25. oktober et andragende til kongen om at få lov til at beholde deres præst. De havde, skrev de, i denne elendige tid hentet stor trøst i kirken af hans fromme taler. Andragendet var forsynet med ca. 350 underskrifter. Men hvad kunde kongen udrette! I begyndelsen af november henvendte Broager sogns kirkeværger sig ligeledes til kongen med bøn om at beholde deres præst: »Vor menighed hænger med liv og sjæl ved vor nedarvede herre konge, og vi bliver tro til døden; thi aldrig har vi haft årsag eller anledning til at være misfornøjede, derfor er det vores og hele Sundeveds og alle ret- og ædeltænkende slesvigeres ønske at være og forblive under Danmarks kongers milde scepter«. Dette havde sognene i Sundeved også meddelt nationalforsamlingen i Frankfurt ved en adresse i sommer. Ønsket om at beholde Stephensen »hvem vi alle elske og agte«, var meddelt fællesregeringen ved et andragende fra sognet med ca. 340 underskrifter. Skønt andragendet var stilet til den »højpriselige« fællesregering, gav det intet resultat. Bargum havde også frarådet at imødekomme det, da det vilde være skadeligt for »den tyske sag«. Dog var efter hans mening Feilberg langt farligere end Stephensen.

Da Bargum midt i december efter et nyt ophold i Sundeved skrev til regeringen, mente han at kunne forsikre, at de to af slesvig-holstenerne indsatte præster: Petersen i Sottrup og Axelsen i Dybbøl efterhånden personlig var mere vellidte af befolkningen. Men som præster, føjede han til, kom det stadig den sidste til skade, at Karstensen var afsat, og den måde, den første var blevet introduceret på (se s. 160), gik heller ikke så let i glemmebogen. Glad var Bargum over, at den farlige Feilberg takket være 20 dragoners ankomst til Ullerup var taget til Als. Feilberg havde af den slesvig-holstenske øvrighed fået besked om inden 25. november at rømme præstegården og måtte således, som han selv skrev, forlade et sted, hvor troskab mod kongen og kærlighed til Danmark udelukkede en mand fra adgang til landets domstole.⁷

Først omkr. midten af februar 1849 lod den slesvig-holstenske regering foretage nyt præstevalg i Dybbøl.⁸ Superintendent Rehhoff mødte med de tre kandidater, deriblandt den fungerende præst Axelsen, hvorimellem me-

nigheden havde at vælge. Efter at de havde prædiket, opfordrede Rehhoff til at vælge. Der var af menigheden 12-15 personer til stede, af valgberettigede kun tre: kirkeværgerne og bælgetræderen. Kirkeværgerne overrakte nu en erklæring på menighedens vegne, at de stadig anså den for-drevne pastor Karstensen som deres retmæssige præst, hvorfor ingen vilde afgive deres stemme. Rehhoff meddelte så, at han indsatte Axelsen som præst, og at menighedens valgret bortfaldt for denne gang. – Kirkeværger-ernes optræden var i overensstemmelse med den opfordring, som kirkens patronat, grevskabet Reventlow-Sandbjerg, i forvejen havde udstedt til sognets beboere. I opfordringen udtaltes det, at patronatet bestemt stolede på, at ingen vilde lade sig formå til ved trusler eller overtalelser at møde og afgive sin stemme: »På denne måde vil I bedst tilkendegive, at I holder fast ved eders hidtil så hæderligen udviste troskab imod kongen og den retfærdige sag, og at I ikke lader eder vildlede ved slesvig-holstenernes løgne eller tvinge ved deres trusler!« Den, der her optrådte på patronatets vegne, var grev Arthur Reventlow, hvis navn vi tidligere har mødt (s. 36 og 89). Han opholdt sig nu i Sønderborg som adjutant hos general Bülow og havde sidst i december af farbroderen på Christianssæde fået fuldmagt til at træffe alle fornødne foranstaltninger for godserne Sandbjerg, Ballegård og Bøjskov. Vi skal om lidt høre mere om hans virksomhed for den danske sag eller om hans »Umtriebe«, som slesvig-holstenerne kaldte det.

Vi vender os fra de kirkelige forhold i Sundeved til de materielle. Det store spørgsmål var her, om Sundeved-boerne nu skulde udrede såvel ordinære skatter som krigsskatter til fællesregeringen? Det mente denne naturligvis, efter at den havde sat alle den provisoriske regerings forordninger i kraft. Men fra dansk regeringsside blev fællesregeringens »lovlighed« hurtigt anfægtet, og de danske myndigheder på Als modtog adskillige forespørgsler fra beboere, ikke blot i Sundeved, om hvad de havde at gøre. I en skrivelse af 8. november fra konferensråd Fr. Johannsen til grev Knuth hedder det således, at selv efter fællesregeringens indsættelse kommer der dagligt folk og spørger, om de skal betale afgifter til den.⁹ Det mente han, at de utvivlsomt skulde – i hvert fald de ordinære skatter – da fællesregeringen var anerkendt af kongen. Han havde dog ikke klart villet sige beboerne dette, da tilstanden selv efter nævnte regerings indsættelse i det hele syntes dem illegal. Derfor havde han gjort sig til regel at svare, at det var rådeligst at vige for magten, men lade det komme til ud-

pantning, så man til sin tid kunde bevise, man havde bøjet sig for tvingende omstændigheder.

At fællesregeringen – og med god grund – forekom beboerne illegal, hører vi også i en lidt senere ansøgning til kongen fra Nybøl sogn.¹⁰ De ved ikke, skriver de, om regeringen er anerkendt fra dansk side, »helst da det vil synes os, at den nye fællesregering just ikke teer sig meget bedre end den afgåede provisoriske«. Skal vi betale skatterne til de provisoriske øvrigheder, eller kan vi få værn mod disse? I en anden ansøgning til kongen nogle dage senere fra 157 Sundeved-boere siges, at de havde troet sig sikrede imod, at der vilde blive indkrævet skatter og afgifter uden bekendtgørelse fra det kongelige amtshus.¹¹ Men de så sig højlig skuffede. Næsten daglig foretog den provisoriske øvrighed i Broagers tjener dels med militær bedækning, dels uden inddrivninger af gebyrer o.a. med voldsom behandling og udpantning. Strengheden gik ud over dem, konge og fædreland »med inderligste kærlighed og troskab hengivne undersåtter«. De bad indstændig om militær beskyttelse.

Da konferensråd Johannsen sendte ovennævnte ansøgninger samt en lignende fra Burkal til kancelliet, meddelte han samtidig, hvad han havde sagt overbringerne af ansøgningerne.¹² Det gik ud på, at kongen selvsagt ikke kunde billige fællesregeringens optræden, og at det var rådeligt så vidt muligt at yde passiv modstand, navnlig over for nye skatter, men man måtte ikke gøre regning på militær hjælp fra dansk side. Johannsen tillod sig i øvrigt at kritisere den holdning, som kancelliet havde indtaget ved i officielle skrivelser til enkeltpersoner i Slesvig at erklære fællesregeringen for insurrektionel, så længe den ikke havde opfyldt de til den stillede krav (sml. s 169f. og nedenfor). Sådanne skrivelser fik let karakter af en opfordring til modstand, hvad der næppe kunde forsvares under de forhåndenværende forhold. Noget andet var, om der forelå en officiel erklæring fra den danske regering, om at fællesregeringen var oprørsk. En sådan erklæring kom jo først til at foreligge med kongens proklamation af 15. december (se s. 170). Da denne var udstedt, fik både overbestyrelseskommissionen på Als og stiftamtmand Sponneck i Ribe oversendt eksemplarer af den med anmodning om at udbrede den i Slesvig.

Kort før denne proklamation besøgte Bargum igen Sundeved, hvor han fandt, at stemningen i det hele var gunstigere. Det gik også bedre med skatternes betaling. Kun krigsskatterne: grund- og indkomstskatten stod man gennemgående i restance med. Men man var nu begyndt at op-

kræve grundskatten, og det mentes ikke, at der mange steder vilde behøves særlige tvangsmidler hertil. De kommissioner, der skulde ansætte indkomstskatten, blev også nu dannede uden særlige vanskeligheder. Barmgum fremhævede i øvrigt, at sogne som Dybbøl og Adsbøl havde lidt stærkt under krigen, og at der burde foretages en undersøgelse af krigsskaderne med erstatning for øje.

Medens konferensråd Johannsen var meget forsigtig i sine udtalelser i spørgsmålet om modstand mod fællesregeringen, viste godsherskabet på Reventlow-Sandbjerg sig noget mere energisk. Sidst i november udtalte grev Reventlow til Christianssæde i et brev til premierminister grev Moltke, at han på det strengeste havde forbudt sin inspektør på grevskabet at efterkomme udskrivninger fra andre end af kongen anerkendte autoriteter.¹³ Og han mente, at man måtte slå fællesregeringen i hartkorn med den ulovlige provisoriske. Grevens brodersøn, den tidligere omtalte Arthur Reventlow lod på samme tid i Nordslesvig fordele eksemplarer af et lille anonymt skrift (14 sider), som han havde udarbejdet: »Nogle velmente Ord til Slesvigs Beboere«. Det angiver sig skrevet den 18. november af en slesviger, som desværre er hindret i at opholde sig i Slesvig. I skriftet fastslås, at fællesregeringen endnu ikke er anerkendt af kongen, og at man derfor aldrig godvillig må betale den skatter, men skal protestere. »Derimod er det ikke tilrådeligt at lade det komme til udvurdering og allermindst til de vurderede genstandes salg . . .«. Så meget som muligt bør man holde sig fjernt fra alt samkvem med de ulovlige myndigheder. Skriftet ender med en opfordring til i dette mørke og sørgelige øjeblik ikke at tabe modet, men holde fast ved troskaben og hengivenheden for kongen og den gode sag.

Efter at Arthur Reventlow, som før nævnt, sidst i december havde fået fuldmagt af farbroderen, udstedte han en af de første dage i januar en bekendtgørelse til grevskabets beboere.¹⁴ Han meddelte her, at han havde afskediget inspektør Jürgensen på Sandbjerg, da denne ikke havde vist skyldig troskab mod kongen eller iver for den gode sag. I stedet havde han konstitueret en fuldmægtig på politiembedet i Sønderborg som inspektør. Indbetalinger til Jürgensen vilde fremtidig være ugyldige. I øvrigt stilledes foreløbig oppebørselen af de kongelige skatter i bero. Arthur Reventlow udtalte til sidst, at det vilde være en sand glæde for ham at stå sine kære landsmænd bi med råd og dåd.

Til dåden må vel regnes, at Reventlow sammen med nogle folk i båd

tog over til Sandbjerg og bortførte samtlige skatteregistre m.m. Herved og ved at få de fleste af grevskabets skatteydere til at aflevere deres kvitteringsbøger til inspektoratet i Sønderborg, var det, skriver han til kanceliet, hidtil lykkedes ham at hindre oprørerne i at inddrive såvel de ordinære som de nye ulovlige skatter, hvilke allerede var inddrevne i de omliggende distrikter. Dog var det meget muligt, at oprørerne, der havde konstitueret en ny inspektør på grevskabet, vilde kunne skaffe sig nye skatteregistre og så ved magt inddrive skatterne. Han mente derfor også, at man fra dansk side skulde lade være med at kræve de kongelige skatter betalte for at undgå at ruinere beboerne.

I et brev fra midten af februar fortæller Reventlow om de anstrengelser, man fra slesvig-holstensk side havde gjort sig for at skaffe adresser fra Sundeved til den tyske centralmagt. Sådanne adresser havde han offentlig advaret imod. Såvidt han vidste, havde de heller ikke fra grevskabet eller godserne Ballegård og Bøjskov – et distrikt på ca. 2300 indbyggere – fået een eneste underskrift. – Eksemplarer af kongens proklamation 15. december havde han personlig uddelt i godsdistriktet, hvor de overalt var modtagne med glæde som stadfæstelse på, »at den nærværende næsten utålelige tilstand snart vil få en ende og den længselsfuldt ventede lovlige tilstand atter indtræde«. Sådanne ikke underligt, at fællesregeringen – eller dens departementchefer – fandt Reventlows understøttelse af sine kære landsmænd med råd og dåd »exorbitant«.

Da Bargum på sin undersøgelsesrejse fra Sundeved vendte sig mod vest, fandt han forholdene fra et slesvig-holstensk synspunkt mere opmuntrende. Om stemningen i Lundtoft herred, som dengang hørte til Tønder amt, bruger han dog det lidet præcise udtryk, at der ganske vist er nogle landsbyer, der er »mere dansksindede end andre«. Således Rinkenæs, hvor den tidligere retsskriver Peter Jepsen driver »sit uvæsen«, og Hostrup, hvor der er en sognefoged af samme surdej. I Kær herred, mener Bargum, at dansk sindelag kun findes i landsbyerne Ladelund, Medelby og Skovlund, hvad han tilskriver forbindelsen med dansksindede flensborgere. Om Bylderup i Slogs herred bruger han det negative udtryk, at man der ikke synes at være »den tyske sag meget hengiven«. Degnen i Højst, der var blevet ham betegnet som en ivrig dansker, fandt han derimod »helt fornuftig«. For Tønder og Højer herreder virkede navnlig de der liggende danske enklaver skadeligt. I Højer selv var de fleste beboere,

navnlig af de ansete, tysksindede. Men det stokdanske Møgeltønder fik intet godt skudsmål. En tønderaner kunde næppe rejse derigennem uden at blive udsat for overløst.

Sådan var stemningen i de nævnte herreder. Men skatterne? Ja, i Tønder og Højer herreder havde man hidtil ofte vægret sig ved betalingen; der var endog sendt en ansøgning til kongen af Danmark om deres eftergivelse. Men herredsfoged Lundius havde lige bedt amtshuset om at iværksætte tvangsforholdsregler, og Bargum havde opfordret til at fremskynde disse. I Kær og Slogs herreder havde skattenægtelse hidtil ikke været sjældnen, men Bargum mente dog, at de betænkelige og genstridige nu begyndte at betale, og at frygten for at måtte betale igen, hvis danskerne vendte tilbage, svandt mere og mere. Af deres sagførere i Tønder fik folk i øvrigt det råd ikke at skynde sig at betale, men afvente udviklingen af de politiske forhold. Derfor kunde man ikke fortænke folk i deres nølen, navnlig hvad krigsskatterne angik. Bargum tillod sig for resten flere kritiske bemærkninger om den måde, hvorpå indkomstskatten lignedes. I Lundtoft herred var der vanskelighed med at få dannet de hertil fornødne skattekommissioner. Herredsfogeden vilde også have dansksindede medlemmer i disse – for at undgå skær af partiskhed, eller fordi det var uundgåeligt? – men disse mødte som regel ikke første gang, de tilsagdes. Bargum tilskyndede ham selvfølgelig til snarest at få sagen bragt til ende. I en beretning fra midten af december skriver Bargum, at kommissionerne vedr. indkomstskatten nu dannes uden vanskelighed, og ved en rejse gennem Slogs herred den 17. dec. konstaterer han, at skatterne her indgår temmelig regelmæssigt. I enkelte landsbyer vægrer man sig dog bestemt, hvorfor han har anmodet herredsfogeden om at træffe strenge forholdsregler.

Om Tønder skriver Bargum i sin beretning af 5. november, at tysk sindelag her som bekendt er fremherskende. »Dansksindede indbyggere, som der naturligvis findes, har ingen indflydelse og holder sig meget tilbage«. Det er de ansete borgere, som behersker stemningen, thi embedsmænd, advokater osv. har liden autoritet, bortset fra amtmanden og måske herredsfoged Lundius. Navnlig har borgmester Broder Knudsen tabt al anseelse. Vel er han en kyndig embedsmand, og dansksindet er han heller ikke. »Men han har i de sidste måneder været så vaklende og ængstelig, at hans stilling er blevet meget ubehagelig«. Dukker der en eller anden for danskerne gunstig meddelelse op i aviserne, løber han i stor angst omkring i byen og lufter sin bekymring over, hvad det kan føre til! Det

»suveræne folk« har taget magten fra ham, borgerne holder orden, ikke han. Nylig fik han slået sine vinduer ind. Der måtte, fastslog Bargum, gøres noget enten for at genoprette hans autoritet eller skaffe ham en anden virkekreds.

Vi følger nu Bargum til Åbenrå, hvis beboere, som han konstaterer, for den mere intelligente dels vedkommende helt igennem er tysksindede. »Enkelte danskervenner er der også her, men de forsvinder i indbyggernes almindelige stræben, har i det mindste slet ingen indflydelse«. Modsat forholdene i Tønder står der her respekt om øvrigheden. Mangler med hensyn til efterlevelse af lovene og betaling af skatterne har han ikke erfaret. Derimod dvæler han udførligt ved de ulykker, som krigen havde bragt Åbenrå, idet skibsbygning og rederivirksomhed var helt eller delvis standset. Han fremsætter forskellige forslag om at komme byen til hjælp i denne nødsituation.

Med skatteoppebørselen i Åbenrå og Løgumkloster amter, der begge sorterede under Stemann, stod det sløjt til. De regelmæssige skatter var i længere tid forblevet uindkrævede, og sommeren igennem havde næsten ingen betalt. Til sidst havde den provisoriske regering alvorligt forlangt dem inddrevne. Stemann havde midt i september fremsat ønske om, at det blev udsat til fællesregeringens indsættelse, hvad den provisoriske regering imidlertid afslog. Den stillede samtidig militær eksekution ved skattenægtelse i udsigt. I begyndelsen af oktober udstedte Stemann så en bekendtgørelse om, at skatterne skulde være betalte inden månedens midte (for Løgumkloster amt dog først inden dens udgang). Den 11. anmodede han den provisoriske regering om militær eksekution, fik løfte herom, men som han den 21. skriver til regeringen, havde han da endnu ingen fået. Herved svækkedes embedsmændenes autoritet stærkt, udtaler han, og modstanden mod anordningerne øges. Som eksempel anfører han, at af ca. 300 tønder havre, der var rekvireret for nogle dage siden, var i går kun 2 skæpper leveret! Han bad om et militærkommando snarest muligt.

Efter fællesregeringens indsættelse udstedte Stemann den 24. en ny bekendtgørelse om betaling af skatterne. Når der ikke var påfulgt militær eksekution, skønt de ikke var betalte, skyldtes det, forklarer han her, dels forhandlinger om fællesregeringen og dels håbet om, at ved dennes indsættelse vilde folk betale, uden at man behøvede at bruge tvang. Da man nu havde en regering, anerkendt af alle vedkommende, troede han at

kunne forvente, at amtets beboere vilde betale og herved forebygge de tvangsmidler, »hvilke i modsat fald af den nuværende regering muligen vil vorde anordnede«. – Bargum omtaler i en beretning fra Åbenrå 9. november, at Stemann igen for nogle dage siden har bedt om det fornødne militærkommando. Skatterestancerne er endnu uhyre. Vilde Bonin ikke anvende tyske tropper til eksekutionen, kunde han vel, mener Bargum, bruge slesvig-holstenske. Bargum havde været hos nogle præster og sognefogeder i omegnen, men fået det indtryk, at man næppe godvillig vilde betale. Han havde derfor bebudet snarlige tvangsforholdsregler. Bargums stemning er sikkert ikke blevet bedre ved det syn, som man samme dag fik at se på Åbenrå fjord: krigsdampskibet »Hekla« med vajende Dannebrog.

Om stemningen i flækken Løgumkloster mente Bargum i en beretning fra midten af december at kunne udtale: »De mere dannede og ansete indbyggere i flækken nærer ingen sympatier for den danske sag, og selv blandt småfolk er der mange slesvig-holstenere«. Til embedsmændene bestod der, fandt han, et godt forhold, og stemningen var i den sidste tid bedret ved, at de permitterede fra den slesvig-holstenske hær, der vendte hjem, var glade og »velnærede« – modsat altså de fra den danske hær! – Som et noget andet bidrag til oplysning om stemningen i Løgumkloster skal jeg nævne, hvad der siges i en ansøgning til kongen fra lidt over midten af november¹⁵ – måske inden indtrykket af de »velnærede« slesvig-holstenske permitterede rigtig havde bundfældet sig? Her meddeles det, at man i Løgumkloster den 1. november havde sendt fællesregeringen en forestilling med ca. 180 underskrifter om at få deres fordrevne præst Höcker tilbage. De havde nemlig hørt, at enkelte tysksindede medlemmer af sognet hemmeligt havde fået en petition underskrevet om at få en tysk præst; denne petition havde dog ikke engang 40 underskrifter. Henvendelsen til fællesregeringen om Höcker havde naturligvis intet resultat givet. Man spurgte nu kongen, om denne regering var anerkendt af ham, og hvordan man skulde forholde sig med krigsskatten. Svaret kunde tilsendes dem gennem Krüger i Bevtoft.

Fællesregeringens ønske om, at Bargum snarest tog til Haderslev amt, var velbegrundet. Her var unægtelig meget at gøre for en mand, der skulde se at få den »nyere tids« anordninger sat i kraft og få folk bibragt en rigtig slesvig-holstensk anskuelse. Som allerede antydet kom Bargum

dog ret snart til den erkendelse, at »egnet forestilling og belæring« ikke rakte til, og at man måtte sætte sin lid til magten. Hvad de slesvig-holstenske myndigheder havde at kæmpe imod, var beboernes danske sindelag, grænsens nærhed, de indviklede jurisdiktionsforhold, hvor danske enklaver lå spredt i det slesvigske, og hvor talrige præster hørte under kongerigsk styre (biskoppen i Ribe). I den danske enklave Ribe sad yderligere den gode danske embedsmand, stiftamtmand grev Sponneck, rede til som Arthur Reventlow i Sønderborg at understøtte sine kære landsmænd med råd og dåd.

Som tilfældet var i Sundeved, således indløb også fra Haderslev amt kort efter fællesregeringens indsættelse talrige henvendelser til den danske regering, om denne regering virkelig var en lovlig, af kongen anerkendt myndighed, som man burde lyde. Sidst i oktober henvendte f.eks. sognepræsten i Skærbæk sig på Skærbæk og Brøns sognes vegne til tronen, »tvivlrådige om, hvad deres troskab mod konge og fædreland, ved hvilken de alle som en vil holde fast, under de nuværende vanskelige tidsomstændigheder fordrer af dem«. ¹⁶ Præsten nævnte forskelligt, der tydede på, at fællesregeringen ikke kunde være lovlig, og »vi er nu aldeles uvisse, om denne regeringskommission skal anses for retmæssig eller ikke«. Han bad om, at kongen gennem stiftamtet i Ribe tilkendegav, hvorvidt de skulde adlyde fællesregeringen og til de af den anerkendte embedsmænd betale de skatter, som er eller vil blive forlangte. Da der truedes med militær eksekution, anmodede de om våbenmagt til deres beskyttelse; ellers blev de nødt til at give efter for magten og betale.

Heller ikke i Skrave sogn var man overbevist om fællesregeringens lovlighed, da der, som det siges i en ansøgning af 11. november, »i denne tid udkastes så meget blændværk«. De havde nok set fællesregeringens egen bekendtgørelse og rigskommissær Stedmanns, men intet fra kongen eller fra dansk side om den. ¹⁷ Længe før den provisoriske regerings fratræden havde de fået ordre til at betale foruden de sædvanlige afgifter $\frac{1}{3}$ af en betydelig krigsskat inden 26. oktober. De havde været fast besluttet på kun at betale under tvang. Men var fællesregeringen lovlig, og kom skatterne til kongen, vilde de betale, skønt krigsskatten var tung. Blev derimod skatterne brugt til at fremme oprørernes planer, vilde de holde igen med betaling så længe som muligt. – Ansøgningen var underskrevet af 9 mænd, som den første af disse den afsatte sognefoged Klop-penburg. De var, skrev de, forvissede om at udtale langt de fleste sogne-

beboeres ønske. Men de havde ikke villet foranstalte en sammenkomst af samtlige beboere, »da der desværre findes enkelte iblandt os, der ej holder sig for gode til at bringe vore modstandere beretning over, hvad der forhandles, og den mindste bevægelse i denne retning kan i en sådan tid have de ubehageligste følger for os«. Skrivelsen endte med ønsket om snart atter at kunne færdes i lovens skygge under kongens milde og retfærdige scepter og blive befriede for det nuværende trykkende åg.

Nogle dage inden ansøgningen fra Skrave havde stiftamtmand Sponneck sendt premierminister Moltke en længere skrivelse om den utålelige tilstand i Nordslesvig.¹⁸ Skriftlig og mundtlig havde mange sogne, udtalte han, henvendt sig til ham og spurgt, om kongen vilde, at de skulde lyde fællesregeringen, og navnlig om de trods det ved krigens begyndelse udstedte forbud skulde betale den ordinære og ekstraordinære skatter og afgifter. På flere tidligere lignende forespørgsler havde Sponneck, bemærkede han, svaret, at når beboerne vægrede sig ved at betale skatter, »indtil eksekution var afholdt og auktion over deres ejendele publiceret, vilde de have fyldestgjort såvel deres egen patriotiske følelse som fædrelandets videste fordring til dem, da det hverken kunde være kongens ønske eller til gavn for landet, at de i deres fædrelandske anskuelser ødelagde dem selv til ingen nytte«. Nu i denne tid blev inddrivningen af de ordinære skatter og 1. trediedel af krigsskatten samt udskrivning af korn og fourage til den slesvig-holstenske hær imidlertid foretaget med største strenghed, fortsatte Sponneck, og folk følte sig ikke beroligede ved hans tidligere svar. Man ønskede en officiel forholdsordre fra regeringen eller i hvert fald at få dens vilje meddelt underhånden. Sponneck var ganske vist klar over, at det var vanskeligt for regeringen at samtykke i betaling af krigsskatten eller ydelse af krigsfornødenheder. På den anden side fandt han, at der måtte tages hensyn til indbyggernes tarv: de måtte ikke gøres til martyrer for en sag, hvori de dog ikke kunde gavne den danske stat.

Sponneck omtalte yderligere i sin skrivelse fællesregeringens krav til præsterne i Nordslesvig om at publicere dens anordninger. Dette krav stillede både til de præster, der var kaldede gennem slesvig-holstenlauenborgske kancelli, og til dem, der – som i Tørninglen – var udnævnte gennem danske kancelli. Hidtil havde præsterne vægret sig, men det kunde de ikke blive ved med uden at risikere afsættelse, og flere havde spurgt Sponneck om råd. Hvorledes skulde befolkningen og præsterne

forholde sig, endte Sponneck, »uden at træde den kongen skyldige tro-skab for nær?«

Først i en skrivelse fra slutningen af november meddelte kancelliet Sponneck, at det var fuldt enig med ham i de svar, han havde givet land-befolkningen.¹⁹ Præsterne burde også give efter for magten ved at publi-cere fællesregeringens anordninger. Kancelliet henviste i øvrigt til dets tidligere skrivelse af 15. november om regeringens stilling til fællesrege-ringen (sml. s. 169). Da det havde sendt Sponneck denne, havde det samtidig bedt ham udbrede den blandt kongens undersåtter i Slesvig. I en senere skrivelse fra 1. halvdel af december anmodede kancelliet Sponneck om at give samme svar, som han plejede, til beboerne i Skrave og Løgumkloster i anledning af de to før nævnte ansøgninger herfra.²⁰ Krüger syntes kancelliet altså åbenbart ikke at ville bruge som mellem-mand. – Den af befolkningen ønskede officielle forholdsordre kom først gennem kongens proklamation af 15. december.

Det var omkring midten af november, at Bargum begyndte sin under-søgelse af forholdene i Haderslev amt og sit arbejde på at få den nyere tids anordninger ført ud i livet. Den 20. november kan han meddele rege-ringen, at man nu har indledet de strengeste forholdsregler mod de præ-ster, der var genstridige med hensyn til publikationen af anordningerne. Det var blevet meddelt dem, at hvis de ikke søndag den 19. publicerede regeringens bekendtgørelse af 22. oktober om de bekræftede love, ifaldt de en bøde af 100 rdl. Bargum havde på sin rejse talt med nogle af præ-sterne i Tørninglen og truet dem med straf. De var meget tvivlrådige og ønskede udsættelse, til de kunde få besked fra København, hvor Ribe biskop (Tage Müller, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling) for tiden skulde opholde sig. Bargum nægtede dem dog bestemt udsæt-telse. Udførelsen af regeringsforholdsregler afgang ikke af den gejstlige overøvrigheds billigelse; i rent gejstlige sager vilde man derimod ikke træde dem for nær.

Efter at præsterne havde været samlet til rådslagning i Ribe, vedtog de i overensstemmelse med Sponnecks før nævnte anskuelse at bøje sig. Provsten for Tørninglen, H.H.Matzen i Hygum, lod, som det var ham befalet, søndag den 19. de første tyske anordninger oplæse i kirken og indberettede dette til amtet.²¹ Men samtidig lod han følgende udtalelse læse fra prædikestolen og opslå på kirkedøren: »Til min kære menighed! Undertegnede med flere præster er under en mulkt af 100 rd. cour. befa-

let at oplæse proklamationer o.s.v. fra den fælles regering for Slesvig og Holsten, og jeg har derfor i forbindelse med de fleste af mine medbrødre erklæret, at vi nu bøjer os for overmagten, alene af hensyn til de følger, som roligheds forstyrrelse i vore menigheder mulig kunde forårsage. – Jeg bliver fast i min troskab mod kongen og mit fædreland, men jeg forlader heller ikke min menighed, førend jeg tvinges dertil. – Min menighed opmuntrer jeg ligeledes til at stå fast, og, når den under våbenstilstanden bøjer sig for overmagten, og for den alene, at vedblive at være kongen og fædrelandet tro! Gud velsigne Danmark! Gud velsigne kong Frederik den syvende!«

Da den provisoriske amtmand Bruhn læste denne erklæring, der kom frem i bladene, har ordene næppe haft nogen behagelig klang i hans øren. Yderligere var det blevet ham berettet, at kancelliets skrivelse 15. november om den illegale fællesregering var blevet oplæst af degnen ved kirkestævne i Hygum kirke. Han afkrævede derfor provst Matzen en erklæring at afgive inden 8 dage om begge punkter. Den fik han, og provsten stak intet under stolen. Han sendte en afskrift af meddelelsen til sin menighed, og om det andet punkt bemærkede han følgende: Som dansk provst og som præst for et blandet sogn (3 gårde og 4 huse hørte til Riberhus amt) modtog han fra biskoppen i Ribe, stundom også fra stiftamtet, anordninger m.v., som angik Danmark og de kongerigske undersåtter. De blev alle på sædvanlig vis publicerede i kirkedøren af kirkesangerne, og dette var også sket med kancelliskrivelsen 15. november.

Tilfreds med provstens svar var Bruhn ingenlunde. Provstens adfærd kan ikke tåles og må straffes, skrev han til fællesregeringen. Han burde afsættes, og samme skæbne burde ramme de andre præster i Tørninglen, der gjorde sig skyldige i sligt. Bruhn var dog klar over, at hans forslag evt. kunde fremkalde større konflikter, og veg man tilbage herfor, måtte han lade Tørninglens præster i fred, højst idømme en bøde. Nogen afsættelse af Matzen fandt heller ikke sted.

Et par andre spørgsmål, der angik gejstlige forhold, var Bargum kommet ind på i sin første beretning om haderslevske tilstande fra 17. november. Den provisoriske regering havde, som før nævnt (s. 117), ændret kirkebønnen for kongen til en bøn for »vor fyrste og al øvrighed«. Men, skriver Bargum, her i Haderslev siger pastor Strodtmann: »Gud velsigne kongen, vor landsherre og al øvrighed«. På landet beder mange præster

for kongen og hele det kongelige hus; »enkelte (i det mindste tidligere) beder om sejr for den danske hær!« Bargum mente imidlertid, at det kunde være vanskeligt at skride ind i denne sag. Ordningen burde nemlig være ensartet, og dette modvirkedes af, at præsterne i Tørninglen stod under Ribe bisp. Han havde derfor hidtil ytret sig forsigtigt om spørgsmålet.

Om en anden sag havde Bargum derimod udtalt sig meget bestemt: Menighederne i Oksenvad, Moltrup, Fjelstrup og Vonsbæk vilde aldrig få deres af den provisoriske regering afsatte præster igen! Det kunde han forsikre dem trods deres bønner og trods de afsatte præsters overbevisning om det modsatte. For at røve dem ethvert håb tilskyndede Bargum regeringen til snarest at besætte embederne endeligt. Desuden ønskede han de to afsatte præster, Boisen i Vonsbæk og Boesen i Fjelstrup, der var blevet i deres sogne, fjernede; deres tilstedeværelse »virker ikke godt«. Ønsket om embedernes endelige besættelse imødekom fællesregeringen et par dage før jul.²²

Var Bargum utilfreds med de gejstlige embedsmænd, var han heller ikke særlig tilfreds med de verdslige. Han kunde dog ikke klage over, at de var genstridige eller dansksindede, thi alle sådanne havde den provisoriske regering afskediget og fordrevet. Men embedsmændene forekom ham svage og frygtsomme. Amtmanden, Bruhn, får dog i en beretning fra Bargum af 23. november det skudsmål, at han virkelig handler med »megen omhu og iver«. Men en måneds tid senere (21. december) omtaler Bargum, hvordan Bruhn i høj grad frygter for sin personlige sikkerhed, og at denne frygt forplanter sig til de lavere embedsmænd til stor skade for stemningen.

Værst var, set fra et slesvig-holstensk synspunkt, forholdene i Hviding og Nørre-Rangstrup herreder. Her sad nu igen som herredsfoged og ridefoged henholdsvis Fr.Ahlmann og F.L.Riedel, de to mænd, som bønderne ved oprørets udbrud havde taget ved vingebenet. En af de første dage i november havde Ahlmann samtlige sognefogeder samlet hos sig i Toftlund for at drøfte nogle punkter med dem vedrørende formueskatten.²³ Næppe var mødet åbnet, før de alle fremkom med indvendinger mod fællesregeringens lovlighed, fordi Reedtz' navn ikke stod under proklamationerne. Ahlmann sendte en skrivelse herom til fællesregeringens præsident og bad denne sørge for, at Reedtz udsendte en proklama-

tion i lighed med Stedmanns, hvilket vilde være til gavn for et fredeligt styre i Tørninglen. Lod dette sig ikke gøre, anmodede han om, at indsættelsesprotokollen måtte blive aftrykt på dansk. Allerede herved, mente han, vilde en hel del være vundet til opretholdelse af roen.

Da Bargum kom til Haderslev amt, overdrog Ahlmann ham ved et møde med sognefogederne omkr. midten af november at søge at forklare fællesregeringens lovlighed.²⁴ Det skete ved oplæsning af den fra et dansk synspunkt uheldige indsættelsesprotokol. Bargum fandt, at sognefogederne i deres ytringer og ønsker i det hele var »ret fornuftige«, og mente, han havde overbevist dem om regeringens lovlighed, og at de måtte betale skatterne. Da talen faldt på, at der evt. til foråret vilde finde udskrivning af soldater sted, indgød dette dem dog en »uovervindelig horror« (skræk). De forsikrede, at fra deres distrikt vilde intet menneske møde til session. Bargum søgte så at berolige dem med, at endnu var intet bestemt om landmilitærsession i Haderslev amt, og kom det til krig, kunde de udskrevne måske blive anvendt til garnisonstjeneste. – Foruden med sognefogederne talte Bargum også om skattenægtelsen med »den bekendte krovært Krüger i Bevtoft«. Han forsikrede på det bestemteste de pågældende, at deres vægring ved at betale intet vilde nytte, at den vilde føre til udpantning eller militær eksekution; ydede de mere end passiv modstand eller opfordrede de andre til ulydighed, vilde de desuden blive straffet. Regeringen måtte, skrev Bargum, da han indberettede ovenstående, vise sig streng og stærk.

Kort efter dette møde i Toftlund slap Ahlmann ved en tragisk hændelse for at have mere med genstridige nordslesvigske bønder at skaffe. Da han den 16. november kørte til Sønder-Farup (V.-Vested s.) til et ligsyn, blev han i nærheden af denne landsby standset af en dansk officer med tjener.²⁵ Officeren tvang Ahlmann til at stige af vognen og følges med ham, trak så en pistol frem og skød ham gennem armen. Den sårede Ahlmann bragtes til Åbenrå under lægebehandling. Sit herredsfogedembede kom han ikke mere til at forrette. Sidst i marts det følgende år fik han et embede i Holsten.²⁶ Værre gik det egentlig den danske løjtnant, hvis udåd alle øvrige officerer i hans bataillon erfarede med »dybeste indignation og beklagelse«. Han måtte indlægges på hospital som sindssyg; hans nerver havde ikke tålt oprørets og krigens belastning.

Da amtmand Bruhn meddelte fællesregeringen overfaldet på Ahlmann, skrev han, at det vel var for dristigt at gøre en nation ansvarlig

for en enkelts forbrydelse. Men han fremhævede den umådelige »ondskab« i de danske aviser, navnlig »Dannevirke«, »denne pøl, som igen ustandselig udstrømmer i det herværende amt«. Han beklagede stærkt, at han efter generalkommandoens ordre for en 3 uger siden havde måttet inddrage den gendarmeripatrouille, som indtil da stadig havde gennemstrejfet amtet i alle retninger til gavn for den offentlige sikkerhed. Nu vrimlede det igen med danske udsendinge, som til hest eller til fods gennemkrydsede amtet, indfandt sig ved bryllupper og andre festlige lejligheder og holdt antityske taler, rev amtets bekendtgørelser ned i værthusene eller drev andet uvæsen. Bruhn manede indtrængende til at få gennemført det påtænkte politirytterkorps og få grænsen mod Jylland spærret. Dette sidste var dog noget, som Bonin militært fandt ugørligt på grund af den stærke blanding af slesvigsk og kongerigsk område.

Samtidig med Bruhn gjorde Bargum sig over for regeringen til talsmand for grænsens militære besættelse. Kravet herom kommer igen i adskillige af hans skrivelser. Det er, skriver han således den 26. november, det eneste middel til at skaffe ro og orden: Vi står nu ved et vendepunkt. Skal det lykkes regeringen ved kraftig optræden og strengthed mod alle danske anmasselser og agitatorer at knuse hydraens hoved og derved føre ro og tillid tilbage, eller skal tilstanden fortsætte på hidtidig vis, og man således rømme marken for de »i løgn, perfid optræden og agitation meget stærke danske«. Dette forbyde Gud og regeringen!

Ikke nok med, at Ahlmann havde måttet forlade scenen. Også ridefoged Riedel var borte fra herrederne. Han var under lægebehandling i Haderslev for en dårlig fod, og tilbage til Toftlund vilde han ikke. Sidst på året afskedigedes han efter ansøgning med ventepenge.²⁷ Som ting-skriver havde amtmanden i begyndelsen af oktober i stedet for Krichauff konstitueret en advokat Finely i Haderslev, men denne undlod at tage dertil. Bargum mente, han var bange for sit skind.²⁸ Nørrerangstrup og Hviding herreder var således, konstaterede Bargum, helt forladt af embedsmænd, hvad der var meget skadeligt. Dagen efter dette Bargums brev gik dog kancellist i den slesvig-holstenske regering, J.W.v.Fischer-Benzon, der kom til at fungere som politimester i vesteramtet, »vestpå«. Bruhn havde også foreløbig overdraget ham Ahlmanns funktioner. 20. december, en måneds tid senere, meddeler Bargum, at endnu er der i Toftlund til hans store forfærdelse ikke een eneste embedsmand. Fischer-Benzon har ganske vist været i Toftlund, men under ledsagelse af dra-

goner. »Således må en konstitueret herredsfoged uden nødvendighed ikke komme«, skriver Bargum.²⁹ Fischer-Benzon har næsten udelukkende opholdt sig i Gram.

Om den toldkontrol, som nylig var blevet anordnet ved grænsen mod Jylland, udtaler Bargum, at den forekommer ham helt forfejlet, kun egnet til at fremkalde utilfredshed.³⁰ Toldopsynet burde i hvert fald være ved grænsen og ikke et stykke bag den som nu bestemt. Nogen god modtagelse hos befolkningen blev der selvsagt ikke toldassistenterne til del. Da han, der skulde bo i Rejsby, kom hertil, fik han af værten besked om, at han ikke kunde blive hos ham, da man ikke vilde tillade dette i Ribe!³¹ Ingen i landsbyen vilde huse ham, og han måtte fortrække. Tilfældet synes ikke at have været enestående.

Medens Bargum i begyndelsen af sit ophold i Haderslev amt var vel tilfreds med sine forhandlinger med sognefogederne om skatternes betaling, skiftede billedet ret snart. Han tilskrev og nok med rette udbredelsen af kancellicirkulæret af 15. november den ændrede stemning. Resultatet af cirkulæret, skriver han således den 26. november, vil ikke være tvivlsomt. »Hvad embedsmændene og velsindede folk siger om regeringsforholdsreglernes, navnlig skatteoppebørselens lovlighed, hvad protokollen af 22. oktober skulde bevise dem, hvad jeg ved forekommende lejlighed meddeler og bekræfter, er alt blot en tysk løgn«. Man har jo sort på hvidt for, at fællesregeringen er oprørsk, at man ikke skal lyde den og ikke betale den skatter. Det gunstige indtryk, som Bargum forskellige steder havde fremkaldt, udslettes. I Frøs og Kalslund herreder var man således stort set blevet enige om at betale, men cirkulæret bevirkede nu, at man nægtede det. Vel vilde tvangsforholdsregler få folk til at betale, men sørgeligt var det sandeligt, at det stadig var muligt for danske agitatorer at ophidse folket til modstand.

Dagen før Bargums skrivelse havde også amtmand Bruhn sendt regeringen en afskrift af cancelliskrivelsen og foreslået streng afspærring af grænsen.³² Et par dage senere kommer han ind på det samme, omtaler sin nabo, stiftamtmand Sponnecks fjendtlige holdning over for sig og klager bittert over den strøm af smædeartikler i de danske aviser, som nu igen fra Jylland vælter sig ind over amtet, og som dettes få embedsmænd ikke evner at dæmme op imod. Som vidnesbyrd herom vedlægger han afskrift af et andragende til ham den 25. fra beboere i Højrup, Stensbæk og Arnum (Hviding hrd.).

I dette andragende konstateres først den i slesvig-holstenske øren ikke behagelige kendsgerning, at de pågældende ønsker at være ven med kongen. Men de føler sig ulykkelige, da de i denne tid ikke kan blive kloge på, hvem de uden skrømt skal lyde. Snart opstår et parti, der erklærer sig for det rette, snart forkastes det, og et andet skal antages derfor. De 5 mænd af 22. oktober, der erklærer sig for Slesvigs og Holstens bestyrere under våbenstilstanden, må jo vistnok antages for at være de af kongen anerkendte. Alligevel så man, at de ikke efterlevede våbenstilstandsbetingelserne, da de provisoriske anordninger bekræftedes. Derfor bad andragendets underskrivere, om »De velbårne herre! der erklærer sig for vor amtmand«, vil oprigtig melde dem, om det var med kongens vilje og samtykke, at der krævedes penge, korn og fourage af dem. Er det så, skulde de villig levere alt, i modsat fald intet uden tvang.

Bruhn gik naturligvis i sit svar ikke ind på spørgsmålet om kongens vilje. Derimod erklærede han, at supplikanterne var på ret vej, når de antog, at fællesregeringen var anerkendt af kongen. Den havde kun gjort brug af sin ret, når den havde sat »en del« af de siden 17. marts udstedte love etc. i kraft [d.v.s. alle den provisoriske regerings]. Desuden var det sagt, at disse loves midlertidige gyldighed ikke skulde have indflydelse på den endelige fred. Det var fællesregeringens vilje, som Bruhn fortolkede, når han tilkendegav, at man havde at udrede af penge, korn og fourage, hvad amtets vedkommende autoriteter krævede. Han stolede på, at de langtfra at fremkalde modbydelige tvangsmidler tværtimod vilde give ham et synligt bevis på uskrømtet tiltro, bortvise enhver fristelse til ulydighed og opsætsighed og huske på, at uden skatter kunde ingen stat regeres og uden lydighed ingen orden opretholdes. Sognefogeden havde at bekendtgøre denne besked på grandestævne.

Da nordslesvigerne ikke sad inde med den uskrømtede tiltro til den »velbårne herre«, udeblev de modbydelige tvangsmidler ikke. Bargums og Bruhns henvendelser om militær bevirkede, at der i begyndelsen af december sendtes større militærafdelinger til Nordslesvig, som embedsmændene kunde bruge som politi.³³ Der blev også truffet bestemmelser om overvågelse af rejsende og om straf for udbredelse af oprørske proklamationer. Den 29. november havde fællesregeringen desuden offentliggjort en henvendelse til Nordslesvigs beboere med advarsel mod cancelliskrivelsen 15. november (sml. s. 170).³⁴ Den danske agitation tvang den til, skønt ugerne, at træffe forholdsregler ved grænsen for at opret-

holde ro og orden. Våg selv, nordslesvigere, med os over, at landsfyrstens ord holdes i ære og adlyd villig fællesregeringen!

Samtidig med fællesregeringens henvendelse fik Haderslev amts beboere en bekendtgørelse fra amtmand Bruhn at læse.³⁵ Den var skrapere end hans brev til sognefogeden i Arnum. Der truedes med alvorlig straf for hver den, der ved udbredelse af proklamationer o.l. eller i tale og skrift opfordrede til ulydighed mod fællesregeringen, ligeledes for enhver, som hindrede sognefogeder o.a. i at udøve deres hverv. Det meddeltes desuden, at de for 1848 endnu resterende skatter vilde blive inddrevet ved militær eksekution på vedkommendes bekostning i de sogne, hvor ringeste modstand fandt sted over for skatteopkrævningen.

Den 7. december skete det første sammenstød, hvor gevæerne blev taget i brug, mellem militæret og befolkningen i Rejsby.³⁶ En skildring af det findes bl.a. i en beretning to dage senere fra Sponneck til kancelliet. Sponneck meddeler først, at der hersker ydre ro i den ham nærmest bekendte del af Slesvig, d.v.s. egnen vest for Christiansfeld, Haderslev og Åbenrå. Flere besindige mænd bestræber sig for at vedligeholde roen, »men da had og forbitrelse mod de slesvigske embedsmænd og fjendskab mod de til skatternes inddrivelse omstørende slesvig-holstenske dragoner er den almindelige følelse i alles bryst, er det ikke muligt at forhindre, at jo lidenskab i enkelte øjeblikke bruser op hos almuen og lader denne glemme følgen«. Dette var, hvad der indtraf i Rejsby.

Den 7. sendtes fra dragondetachmentet i Haderslev en patrulje på 6 mand og en gefrejter til Rejsby. De skulde eskortere to toldkontrollører, der skulde slå sig ned der (sml. ovenfor). Efter Sponnecks beretning drak nu en del af dragonerne sig fulde i Rejsby kro og kom i skænderi med bønderne, som påstod, de skulde tale dansk, og at de var menederske kæltringer. Mundhuggeriet fortsattes på bygaden, og en af dragonerne slog med den flade klinge en gammel mand. Dennes søn hentede nu sin skarpladte riffel og lagde an på dragonerne. Disse red bort, men forfulgtes med skældsord og piben, hvorfor de forbitrede vendte om. En af dem afskød sin karabin mod en i sin husdør stående mand, men kuglen prellede af mod døren. Hvordan sammenstødet i øvrigt i enkeltheder har formet sig, er næppe gørligt at udrede. Men signalet til militærets flugt er nok givet, da en af beboerne ringede med kirkens store stormklokke. Fra militærets side hævdes, at der affyredes mange skud imod det. Gefrejteren blev herved såret.

I sin beretning nævner Sponneck yderligere, at nogle dage i forvejen var dragoner på skatteeksekution kommet til Mjolden sogn. Ingen her vilde dog huse dem, og da man ringede med kirkeklokken, tog de bort. I Gram var foruden politimesteren Fischer-Benzon ansat en toldkontrollør, der havde 20 dragoner til sin støtte. – Om skatterne skriver Sponneck, at i Tønder amt er både de ordinære og ekstraordinære skatter i hovedsagen betalt, hvad der langtfra er tilfældet i Haderslev og Løgumkloster amter. Her er så godt som intet betalt for 1848.

I tilslutning til Sponnecks udtalelse om skatterestancerne skal jeg nedenfor anføre, hvad Bargum siger herom i en beretning fra 21. december, da han igen er i Haderslev. Han var nogle dage før rejst fra Løgumkloster og gennem de landsbyer, hvorom efterretningerne havde sagt, at de befandt sig i fuldt oprør. Han havde dog ikke fundet tilstanden så slem som ventet og havde i Skærbæk, Brøns, Rejsby, Kirkeby, Spandet, Højrup o.s.v. uanfægtet forhandlet med sognefogeder, præster, kroværter og nogle bønder. Men både i Løgumkloster og i Haderslev havde man den opfattelse, at ingen embedsmand kunde vise sig på de kanter uden at blive skudt. Bargum fandt imidlertid, at indbyggerne i vesteramtet i almindelighed på ingen måde var tilbøjelige til voldshandlinger; med nogen energi og besindighed kunde man snart genoprette en helt lovlig tilstand.

I vesteramtet, skriver Bargum, var der stadig store skatterestancer for de ordinære skatters vedkommende, og man var slet ikke begyndt på at opkræve krigsskatterne. Amtsforvalteren havde i tidligere år i november måned gennemsnitlig hævet 25 til 30.000 rbdll., men nu i november kun ca. 2.000 og i den forløbne del af december næppe 1.000. I Toftlund var ridefogedens oppebørsel slet ikke begyndt! I Frøs og Kalslund herreder var opkrævningen begyndt med bedre resultat, men vanskeliggjordes dog ved, at bønderne der beråbte sig på, at i Nørrerangstrup og Hviding herreder gik man fri. Dette burde, hævder Bargum, snarest ændres, thi modstanden styrkes, jo længer den forbliver ubrudt. Han lægger skylden for disse uheldige forhold på amtmand Bruhn og beklager stærkt embedsmændenes frygtsomhed og utilstrækkelig undersøgelse af de stedfundne ekscesser. Da kongens proklamation af 15. december sikkert vil fremkalde yderligere ophidselse, må man optræde med fasthed.

Det kan være rimeligt også at omtale et par »ekscesser« fra denne tid fra militærets side. Den 8. december indfandt 20 dragoner sig i Spandet

og krævede indkvartering uden at opgive noget bestemt ærinde.³⁷ Sognefogeden anordnede også denne, men ved et ordskifte mellem en gårdmand og en underkorporal, drog denne sabelen og tildelte manden flere slag med klingens. Anderledes voldsomt gik det dog til den 2. januar 1849 i Haderslev hos uldspinder og fabrikant L.N.Schmidt.³⁸ Hos ham indfandt sig denne dag en af de slesvig-holstenske jægere for at købe et par vanter til 6 sk. cour. Det var jo ved vintertid. Jægeren bød Schmidt en af de provisoriske 10 marks sedler, men Schmidt sagde, at han kendte ikke denne mønt og kunde derfor ikke modtage den. Jægeren forføjede sig bort, men kom noget efter tilbage med 20-30 mand. Schmidt erklærede som før ikke at ville modtage sedlen, hvorpå de mishandlede ham, slog alle ruder itu, vinduerne i glasskabene og spejlene og tog med sig 5-6 par uldne vanter, nogle uldne strømper og noget uldgarn. Schmidt klagede til jægerens befalingsmand, men afvistes med, at han selv var skyld deri: han havde ikke lagt skjul på sit danske sindelag, og »hvad jeg havde fået, vilde jeg få at beholde«. Så henvendte han sig til den provisoriske borgmester Kier, der var lidt mere imødekommende. Kier opfordrede ham til at lade huset istandsætte og levere ham regningen, så vilde han se, om byens kasse eller kommandanturens kunde betale.

Det synes, som det lidet smigrende skudsmål, Bargum gav amtmand Bruhn, har fået regeringen til i januar 1849 at tænke på at forflytte ham. Der var vist tale om at tilbyde ham en stilling i Flensborg (overpræsidentembedet?). Men Bruhn afslog i hvert fald dette og søgte i stedet sin afsked. Resultatet blev, at han fortsatte som amtmand i Haderslev. Sin afskedsbegæring fremsatte han i et brev af 13. januar til departementchef Harbou.³⁹ Han udtalte her sin tvivl om at kunne tilfredsstille den nuværende regerings krav i nogen embedsstilling i Nordslesvig. Vel mente han ikke, at det skortede på personlig respekt, men han indrømmede villigt, at hengivenhed for ham ikke havde formået at overvinde den der-værende befolknings manglende tro på, at den slesvig-holstenske sag skulde lykkes. At det skulde gå ham bedre i Flensborg end i Haderslev, troede han ikke, hvorfor han afslog det ham i Harbous skrivelse til-tænkte hverv.

Kort efter denne drøftelse skulde Bruhn komme til at opleve et nyt, voldsomt sammenstød i sit amt mellem befolkning og militær og nu med blodig udgang. Inden jeg omtaler dette, det ofte skildrede sammenstød

ved Brøns den 22. januar, skal jeg nævne en hændelse, der få dage før fandt sted i det noget sydligere liggende sogn Mjolden.

Af Mjolden sogn hørte det meste til kongeriget, resten til Slesvig. Af denne rest sorterede atter det allermeste under Løgumkloster amt, altså under Stemann. I en skrivelse 24. januar til fællesregeringen beretter Stemann, at den militære eksekution til inddrivelse af krigsskatten i Løgumkloster amt havde haft ønsket fremgang.⁴⁰ De to første terminer var næsten betalt af alle med undtagelse af nogle få nægttere i Frøs herred; her vilde eksekution finde sted i disse dage. Dog havde en eneste mand, en gårdmand i Forballum (Mjolden sogn), der var tingpligtig til Ribe amt, men undersåt under Løgumkloster amt, hårdnakket vægret sig ved at betale. Han fik derfor først nogle få mands indkvartering. Men den 17. januar modtog den løjtnant, som kommanderede eksekutionsafdelingen, en skrivelse fra det danske sogneforstanderskab i Mjolden af følgende indhold: De opfordres til at forlade sognet med det fjendtlige militær, uden at øve nogen voldsomhed, inden kl. 9 i morgen tidlig, da man i modsat tilfælde ikke tør indestå for følgerne.

Løjtnanten svarede samme dag studst på tysk, at kommunalrådet kunde passe sig selv, han havde ikke bedt det om råd, vilde selv svare for følgerne og forblev på stedet med militæret, indtil skatterne var betalt. To dage senere blev eksekutionskommandoet, der af løjtnanten var forøget til 22 mand, dog tvunget af en hob på 2-300 bevæbnede bønder – landstormen, mener Stemann – til at trække sig væk fra Forballum. Men for så vidt var formålet med eksekutionen nået, da tre heste, tilhørende den genstridige gårdmand, var ført til Løgumkloster, hvor de vilde blive solgt til dækning af skatter og eksekutionspenge. Stemann hævder, at det danske sogneforstanderskabs optræden var helt ulovlig.

Langt større følger end denne hændelse i Mjolden fik den tragiske begivenhed, som tre dage senere indtraf i Brøns.⁴¹ Eksekutionskommandoet i Hviding herred under ritmester Rumohr havde den 21. januar inddrevet skatterne i Skærbæk. Den 22. brød det op fra Østergasse for over Brøns mølle at begive sig til Brøns. Her var meget folk samlet, og sognefogeden bad ritmesteren ikke rykke ind, da der vilde opstå uro. Rumohr sendte sognefogeden tilbage med den besked, at der endnu vilde komme et stærkt jægerkommando, og at enhver skulde begive sig hjem og forholde sig rolig. Da jægerne, der var marcherede over Skærbæk, an-

kom, rykkede de ind i byen fra den sydlige, dragonerne fra den østlige side og besatte alle udgange. I landsbyen var der temmelig roligt, men som Rumohr var sysselsat med at ordne indkvarteringen, meldtes det ham, at en bevæbnet hob var på vej fra Rejsby. Han lod dragonerne rykke frem og jægerne besætte landsbyens nordlige side. »Hoben« talte efter Rumohrs opgivelse, som jeg her refererer, ikke flere end 200, med spyd og geværer bevæbnede. De nærmede sig med høje råb og svingende huerne. Rumohr havde delt dragonkommandoet i to afdelinger, der hver besatte en side af vejen. Da landstormen var kommet på 200 skridts afstand, lod han afdelingerne rykke frem og opfordre hoben til at nedlægge våbnene. »Landstormen satte sig i gerning til modværge, der faldt et skud, der dræbte dragon Jansen fra 3. eskadron, hvorpå en kort fægtning udspandt sig, i hvilken også de fremrykkende jægere tog del«. En jæger blev skudt, formentlig ved et skud fra et hus i landsbyen. Af landstormen dræbtes 3, 4 blev meget svært sårede og 22 let sårede eller fangne. Fangerne vilde Rumohr næste dag sende til Haderslev samt de tagne våben og en hest, frataget landstormen.

Det springende punkt i Rumohrs fremstilling er påstanden om, at det første skud faldt fra landstormens side. Imidlertid hævdes det bestemt i Sponnecks indberetning dagen efter, at landstormens fører, Anders Thomsen fra Haved i Rejsby, og en anden mand, begge ubevæbnede, var gået frem mod Rumohr for at tale befolkningens sag, men at nogle dragoner straks huggede ind på dem. Thomsen fik flere dødelige sår, den anden undslap, skønt såret. Straks faldt et skud fra folkemassen. Hvordan sammenstødet i enkeltheder har formet sig, kan næppe med fuld vished konstateres. Givet er det, at fra bøndernes side, hvoraf mange var helt ubevæbnede, kan der kun have været tilsigtet en demonstration, eller som en af dem skal have sagt: de vilde kyse dem væk. Præsten i Brøns, som var øjenvidne til begivenheden, skriver, at dragonerne havde næppe omringet bønderne, før de begyndte at hugge ind på dem. »Bønderne flygtede til alle sider forfulgte af dragonerne, der ubarmhjertigt huggede dem ned, skønt ingen gjorde modstand. Imidlertid må jeg dog tilstå, at ikke få dragoner lod bønderne undslippe«. Nogen værre militærskandale end den, som jeg har været øjenvidne til, kan jeg ikke tænke mig, udtaler præsten.

Da fællesregeringen dagen efter hændelsen gav rigskommissær Stedmann besked om denne, betonedes den selvsagt, at det første skud ifølge

ritmesterens beretning var faldet fra »de oprørske«. Den udtalte endvidere forventning om, at en sådan opstand ikke vilde gentages, og i modsat fald øjeblikkelig blive undertrykt. Den danske regering foretog straks skridt til ad diplomatisk vej at søge behandlingen af de fangne bønder mildnet. Som følge heraf fremsatte også både Preussen og centralmagten henstillinger i denne retning til fællesregeringen. Yderligere lod den danske regering en proklamation udbrede i Nordslesvig med advarsel til befolkningen om i dens modstand mod uretmæssige krav ikke at møde magt med magt.⁴² Befolkningen kunde, hedder det her, være vis på, at kongen ikke udover det for våbenstilstanden fastsatte tidsrum vilde gå med til en forlængelse af den utålelige tilstand, som var en følge af konventionens mangelfulde udførelse.

Den slesvig-holstenske forventning om, at affæren ved Brøns vilde bryde de nordslesvigske bønders modstand mod skattebetalingen, holdt stort set stik. I en meddelelse fra Haderslev fra begyndelsen af februar til »Altonaer Mercur« hedder det spottende: »Lands:ormen viser sig nu i en anden skikkelse, thi allerede ved daggry ser man landmændene fra alle egne storme til amtstuerne« for at betale skatterne.⁴³ Hermed stemmer en beretning fra omkring midten af februar til den danske regering fra et medlem af en komité til hjælp for betrængte slesvigere i Haderslev amt.⁴⁴ Største delen af bønderne i amtet, skriver vedkommende, har set sig nødt til at betale deres afgifter, da de ikke længere kan udstå den militære eksekution. Eksekutionspengene, som krævedes foruden forplejning, og som er blevet forhøjede, oversteg hos flere langt afgiften selv. Betydelige penge-summer er indkrævede. Fra amtstuen skal der indtil 6. februar være gået tre forsendelser syd på: 55.000, 25.000 og 24.000 rdl. cour. I Haderslev er for tiden ca. 500 md. militær, sydvest derfor ca. 900 og ved grænsen står en betydelig mængde. »Modet er sunken på bønderne i amtet, og . . . de har besluttet ikke at ville sætte sig til modværge med våben oftere«.

Sammen med denne beretning fremsendtes en skrivelse om hjælp fra en gårdmand i Gabøl (Nustrup s., Gram hrd.). Manden var fynbo, kommet til Gabøl for 4 år siden. Fik han ikke nogen hjælp, blev han nødt til at gå fra gården på grund af den overlast, som han havde lidt. Jeg gengiver hans skildring med hans egen retskrivning. Friskarerne kom først i maj, »og dig ransaget mit hele huus og tog flesk og kød, høns og ænder fra mig, og dig tvang mig til at køre for dem, og jeg fik mange pryel til, og min enne hest blev således behandlet, at den ikke blev til

noget meer, som var over 60 daler i verdig«. 22. juni kom nye skarer og rensede hele hans hus for fødemidler. Senere havde han flere indkvarteringer og nu, 2. februar, atter ny indkvartering. – Af sådanne tilfælde som den Gabøl gårdmands findes mange, skriver det pågældende komité-medlem, men vi vil fremdeles sørge for at trøste og holde modet oppe hos slige mennesker.

Læst og påskrevet fik de provisoriske myndigheder for deres skatteudpantninger af den stænderdeputerede, tingskriver Peter Jepsen i Rinke-næs.⁴⁵ Men han sad ganske vist også i sikkerhed som skriver i Nordborg og havde ladet konen om at passe gården i Rinke-næs. Det samme var for resten tilfældet med flere af de fordrevne eller bortflygtede, således med Laurids Skau. Jepsen sendte 8. marts den provisoriske herredsfoged Henningsen en harmfynsende protest mod udpantning i hans gård for »ikke forfaldne og uhjemlede skatter til en værdi af 100 r. cour.« Der var, skriver han, først forgæves holdt auktion over det udpantede, men derefter havde man på lumsk måde aftvunget »min kone betalingen af den bekendte uretfærdige skat ved andre hjælpemidler«. Han protesterede »ikke alene mod en sådan ulovlig, uretfærdig, med vold og røveri nær beslægtet fremgangsmåde, men jeg forbeholder mig også min ret ikke alene mod det hele og enhver enkelt [de 3 sidste ord understregede] af det såkaldte rets-personal, men også imod de personer, som har ladet sig bruge enten som håndlangere [understreget fra imod, det sidste ord dobbelt] eller hælere [tre gange understreget] ved denne oprørende handling . . .«.

For at modvirke danske agitationer i Nordslesvig indrettedes der i første halvdel af februar et slesvig-holstensk landgendarmeri på foreløbig 6 underofficerer og 60 md. under kommando af kaptajn v. Niemojevski i Haderslev.⁴⁶ Niemojevski kunde hverken tale eller skrive dansk. Gendarmerne fik til opgave at forebygge eller opdage politiforseelser, undertrykke tumulter og hindre indtrængen af fremmede agitatorer og vagabonder. Samme øjemed tjente den bestemmelse, som omkring månedens midte blev truffet, at al forbindelse til Als fremtidig skulde gå over Sønderborg færge.⁴⁷ Vilde man fra Sundeved til Sønderborg, måtte man forsynes med slesvig-holstensk pas. En måneds tid senere forbød fællesregeringen al færdsel mellem Sundeved og Als under påberåbelse af, at der på øen var udbrudt smitsom syge.

Efter Danmarks opsigelse 26. februar af våbenstilstanden steg de dansksindede nordslesvigeres mod igen. Tilsvarende dalede stemningen

hos de nordslesvigere, der havde slesvig-holstenske sympatier. I en skrivelse af 12. marts fra amtmand Bruhn hedder det, at stemningen i amtet, som her og der var begyndt at blive bedre, nu igen, særlig ved grænsen, begynder at blive nedtrykt.⁴⁸ Det havde han de foregående dage erfaret på en rejse over Gram til Meklenborg, Jels og Oksenvad. Frygten for danskerne viste sig tydeligst deri, at de, som var kendte for tyske sympatier, skyndte sig med fra danske agitatorer at erhverve et skudsmål, hvori deres troskab og loyalitet bevidnedes. Andre desavouerede offentlig i danske aviser deres tidligere handlinger eller søgte at retfærdiggøre dem. Så meget er vist, endte Bruhn, at ved en dansk invasion vilde samtlige amtets tysksindede blive udsat for en drakonisk behandling. Få af dem vilde her afvente den 26. marts.

14. Flensburg

Om Slesvigs »selvstændighed« som fredsbasis udtaler den slesvig-holstenske politiker Francke sidst på året 1848, at ingen tysk vil kunne bilige denne plan.¹ Han mener åbenbart, at den vil kunne føre til, at flertallet i Sønderjylland slutter sig til Danmark, thi »nord for Gottorp slot, på selve landet, har den nationale rejsning aldrig været gennemgribende kraftig«. Hvad Francke her konstaterer, er det kendte forhold, at også i Sydslesvig var den slesvig-holstenske bevægelse stort set en overklassebevægelse.

På den anden side fandt de forsøg, der også under fællesregeringen gjordes fra dansk side på i Sydslesvig at modarbejde slesvig-holstenismen, tilsyneladende ikke megen genklang. Vi hører dog om en borger i Haderslev, der har udbredt kongens proklamation af 15. december i Slesvigs sydvestlige del, og at han selv har fordelt den i Rendsborg, så nogle forbindelser må han have haft her.² Imidlertid havnede adskilligt af det agitationsmateriale, som man fra Danmark sendte til Sydslesvig, hos de slesvig-holstenske myndigheder. Fra Tønning magistrat indsendte man således til justitsdepartementet et den tilsendt eksemplar på tysk af udkastet til den danske grundlov.³ Ligeledes tilstillede borgmesteren i Ekerneførde justitsdepartementet sidst i november nogle eksemplarer af en trykt protest mod Slesvigs forbindelse med Tyskland.⁴ Eksemplarerne var sendt til købmand P.Reimers i Ekerneførde, men af ham leveret borgmesteren. De kom fra Als fra en sekretær i civilgouvernementet, der bad om, at de måtte blive fordelt blandt »sikre folk« og, når de var underskrevet, snarest muligt blive sendt tilbage til Als: »Hvorfra protesten udgår, bedes man om at fortie, da den senere skal sendes til Frankfurt som udgående fra folket«. Da borgmester Langheim indsendte protesterne, bemærkede han samtidig, at »tilsendelser af denne og lignende art her slet ingen genklang finder«.

At dansk agitationsmateriale i ikke ringe omfang blev forsendt fra Flensburg, nævnes i en skrivelse fra februar fra fællesregeringen til Sted-

mann.⁵ Her omtales, at gæstgiver og lotterikollektør Fessel i Flensborg en bestemt dag har indleveret på posthuset 32 breve med dansk materiale. Det siges også, at hans hus blandt folk går under navnet »det danske posthus«. Langt større betydning end ved sådanne forsendelser havde Flensborg dog ved sit eget kongetro sindelag, et sindelag, der både rådede hos småfolk og hos byens velstillede købmænd og redere. Den slesvig-holstenske bevægelse havde her endnu ikke præget overklassen.

Ifølge den politiske politimester Krohns udtalelse virkede fællesregeringens optræden som arvtager efter den provisoriske først lammende på Flensborgs dansksindede. Men de sundede sig snart, og nedtryktheden veg, skriver han, pladsen for den gamle forbitrelse, det gamle indgroede had – altså mod slesvig-holstenismen. Da Bargum sidst i oktober opholdt sig i Flensborg, forebragte man ham fra mange sider det ønske, at byen måtte slippe af med de to af den provisoriske regering indsatte embedsmænd: overpræsidenten og Krohn.⁶ Selv en så tysksindet og retskaffen mand som rådmand Henning Henningsen fandt det bedst, at man ikke igen ansatte en overpræsident. Den hidtidige, Harbou, var jo lige før fællesregeringens tiltrædelse blevet departementchef. Bargum synes i sin beretning til regeringen nærmest stemt for Henningsens standpunkt og mente desuden, at han selv som overordentlig regeringsbefuldmægtiget til en vis grad kunde træde i overpræsidentens sted. Nogen ny overpræsident udnævntes heller ikke.

Hvad den politiske politimester angik, så havde i hvert fald med hensyn til ham »de mest ansete, tysksindede beboere« været af den opfattelse, at de ikke kunde undvære en sådan. Bargum slutter sig til den mening, men gør opmærksom på det uheldige forhold med to politimestre og den mellem dem herskende rivalitet og kompetencestrid. At Niemann som »uenergisk« ikke kunde være enepolitimester, var Bargum klar over. Nogen forandring i nævnte forhold skete imidlertid ikke.

Bargum omtaler videre i sin beretning, at magistraten har holdt møde om eksekutionsforholdsregler mod skattenægtere, »som der findes blandt de mest velhavende folk«. I anledning af Harbous suspension af den deputerede oldemand, købmand F.N.Friedrichsen, havde 11 deputerede søgt deres afsked, hvis han ikke genansattes, hvad magistraten imidlertid havde afslået. Bargum havde herom sagt, at Friedrichsen måtte søge at gøre sin »forseelse« (d.v.s. sin dansksindede optræden) god igen, så vilde undersøgelsen imod ham måske kunne standses. – At man i Flensborg var

utilfreds med de provisoriske forordninger om behandlingen af danske skibe og vedrørende flag og skibsmærker, siger sig selv.

Langt fra at søge at gøre sin »forseelse« god igen fortsatte Friedrichsen ufortrødent med at vise sit sindelag. Han var således en af hovedmændene ved indsamlingen af underskrifter på den fra Als inspirerede protest-adresse, hvori det hed: Vi protesterer på det højtideligste mod Slesvigs forbindelse med Tyskland og mod, at det, ligegyldigt under hvilket påskud, bliver løsrevet fra Danmark. Da Krohn omkring midten af november kom på spor af, at en sådan adresse cirkulerede i Flensborg, indledede han politiforhør og søgte på enhver måde at hindre adressens udbredelse. Der burde rejses tiltale for landsforræderi, mente han, og foretages en kommissarisk undersøgelse. Han udstedte også en advarsel mod enhver deltagelse i danske agitationer og truede med straf i påkommende tilfælde. Da de 4 deputerede borgere: Friedrichsen, Hans Jensen, P.A. Petersen og J.J.Nöbbe samt værten Kayser krævede en annonce indrykket i »Flensburger Wochenblatt« om, at protesten lå til underskrift hos dem, meddelte Krohn »Wochenblatt«s udgiver, at optoges annoncen, vilde hele oplaget blive konfiskeret. Krohn var i øvrigt højst utilfreds med fællesregeringens i hans øjne svage holdning. Han klagede bittert over, at flensborgerne tillod sig at optræde, »som om der virkelig var indtrådt den fuldeste frihed til at gerere sig som danske eller slesvig-holstenske undersåtter«. Det lykkedes ikke Krohn at få ram på de mere fremtrædende flensborgere, som var med i adressebevægelsen. Derimod fik han et par kolportører straffede. Politiforhørene fortsattes gennem flere måneder.

Trods Krohns bestræbelser undgik »kæmpeadressen«, som den kaldes i »Altonaer Mercur«, al forfølgelse og nåede velbeholden til Als.⁷ Efter Krohns mening havde den i Flensborg fået omkr. 1000 underskrifter, og talrige af de mest ansete og velstillede flensborgere havde sat deres navn under. Vel som en slags modvægt mod denne adresse lavede de slesvig-holstensksindede også en adresse, til nationalforsamlingen i Frankfurt.⁸ Den er dateret 1. december og underskrevet af 624 borgere og indbyggere i Flensborg. Den protesterer mod, at der gøres indgreb i den bestående forbindelse med Holsten, og vil ikke vide af nogen anden forbindelse med Danmark end den rene personalunion, sådan som det er udtrykt i den slesvig-holstenske statsgrundlov. Den adresse har Krohn ingen hindringer lagt i vejen for, men derimod underskrevet sammen med fire gen-

darmer. Disse fem underskrifter kan i hvert fald næppe gøre krav på at repræsentere flensborgske synspunkter.

I et brev fra begyndelsen af januar 1849 giver Krohn en malende skildring af stemningen hos de dansksindede flensborgere. Skønt vinteren med det nye år var kommet i fuld styrke, var, skriver han, nytårsdag dog for vore dansksindede landsmænd en sand forårsdag, fyldt med nyt håb. Man så dem glædestrålende ile gennem gaderne og ivrigt meddele hinanden, at nu kom danskerne meget snart. Grunden hertil skal have været forøgelsen af de danske tropper på Als og andre militære foranstaltninger fra dansk side. Hos den med danisme opfyldte flensborgske befolkning havde der, skriver Krohn, siden de danskes flugtlignende tilbagetog i april holdt sig den urokkelige, næsten religiøse tro, at engang vilde danskerne komme tilbage. Selv om de den ene søndag måtte tage afsked med deres håb med den synkende sol, hengav de sig til et nyt, når deres førere lovede dem »noget smukt« til næste søndag.

At de dansksindede ikke havde tabt modet til at gøre deres mening gældende, viste sig ved forskellige lejligheder i det nye år. Da der den 8. januar foretoges valg i St. Marie sogn, valgtes de danske kandidater således med overvældende flertal. I »Altonaer Mercur« hedder det endda i en meddelelse fra Flensborg, at det danske parti i nævnte sogn udgør over ⁹/₁₀ af beboerne.⁹ Omkring månedens midte besatte de dansksindede endvidere ved en generalforsamling i handelsforeningen alle pladser i styrelsen, så den tyske minoritet her ingen repræsentation fik. Det førte til, at de tysksindede trådte ud og dannede en ny handelsforening.¹⁰ Ved et par indlæg, der offentliggjordes i »Flensburger Wochenblatt«, viste yderligere broskriver Christian Hansen betydningen for den flensborgske handel af forbindelsen med Danmark og advarede mod en fred, som gjorde skår i denne forbindelse. Hans indlæg fremkaldte adskillige slesvig-holstenske modartikler, der dog mest udmærkede sig ved deres grove skældsord.¹¹

Efter evne søgte politimester Krohn selvsagt at hindre alt, hvad der smagte af danske demonstrationer, og når sådanne fandt sted, at få de pågældende straffede. I skrivelser til regeringen i disse måneder er det et stadig gentaget klageråb, at han til sin virksomhed behøver mere politi, flere gendarmere, mere militær. Til en vis grad blev hans ønsker også imødekommet. – Da budgettet for 1849 drøftedes i landsforsamlingen, og der var tale om at spare lønnen til den ene af de to politimestre i Flens-

borg, forsvarede den deputerede, overretsråd Kamphövener i mødet den 6. februar stærkt denne udgift.¹² Forholdene i Flensborg, betonedede han, gjorde stadig det politiske politi absolut påkrævet. Og Krohns virksomhed var, hvad Kamphövener havde haft lejlighed til at iagttage, »en så udmærket og ledsaget af så godt resultat, at det efter min overbevisning er af den største vigtighed, at netop han foreløbig forbliver der i sin nuværende stilling«. – Det gjorde han også. Vi vil endnu flere gange stifte bekendtskab med udslagene af hans slesvig-holstenske iver.

Danmarks opsigelse af våbenstilstanden og den almindelige politiske udvikling i det hele taget var kun egnet til at styrke de dansksindede flensborgeres mod. »Vore danomanner triumferer i forventning om en gunstig fred«, hedder det i en meddelelse fra Flensborg fra begyndelsen af marts, »og mener, at slesvig-holstenerne nu snart er omkredset og forrådt fra alle sider«. ¹³ Noget senere siges det i anledning af rygter om, at et parti vilde benytte den 24. marts til at ophæve »personalunionen« (sml. s. 180), at alle i Flensborg afskyr et forsøg på at sønderrive båndet med Danmark.¹⁴ Den 24. marts, revolutionens årssdag, fejredes dog i Flensborg af slesvig-holstenerne med fakkeltog.¹⁵ De fleste flensborgere har imidlertid næppe tænkt med særlig blide følelser på denne dag og dens følger for Flensborgs materielle velvære.

15. Als under overbestyrelseskommissionen

Ifølge overenskomsten 26. august 1848 var den påtænkte fællesregerings styre bestemt til at omfatte hele hertugdømmet, også øerne Als og Ærø. Da rygterne i begyndelsen af oktober gik, at immediatkommissionens dage snart var talte, og at den vilde blive afløst af en slesvig-holstensk regering, vakte disse rygter stor uro og ængstelse på Als. Den 9. oktober sendte det alsiske folkeråd civilguvernøren Riegels en henvendelse i anledning af rygterne.¹ Skulde en tysksindet regeringskommission, hedder det her, komme til at regere over vort Als, »den ø, som stedse var besat af vore landsmænd, som fjendefod ikke betrådte, som aldrig sveg sin troskab mod konge og land, som aldrig hyldede den såkaldte provisoriske regering, der hæver sit jernscepter over fastlandet af Slesvig, da går vi en sørgelig tilstand i møde . . .«.

Alsingerne, hedder det videre, havde stået fast i farens og fristelsens stund. De havde derfor nu den velbegrundede fordring til den danske regering, at denne tog sig af dem. De bad om at få en egen regering under våbenstilstanden, noget de næsten havde troet sig berettiget til allerede ved den først bestemte våbenstilstand. De vilde ikke opgive håbet om, at Als måtte blive sluttet så nært som muligt til »vort kære Danmark, da en tilnærmelse til et tysk regimente og en tysk magt vilde være nådestødet for vore rettigheder, vore sæder og vor lykke«. – Riegels sendte folkerådets andragende til immediatkommissionen med sin anbefaling, idet han bemærkede, at det i denne febertid var naturligt, at man også »her på landet går videre i sin frygt som i sit håb«. Fra kommissionen gik andragendet til grev Knuth.

Efter at Reedtz den 18. oktober var kommet til Sønderborg, hvorfra han et par dage senere tog til Slesvig for at medvirke ved fællesregeringens indsættelse, har man i Sønderborg ikke længere kunnet være uvis om den nye regerings karakter. Den 20. oktober opfordrede Sønderborg magistrat og borgerrepræsentation da folkerådet til at værne Als og

Sønderborg mod følgerne af en regering, hvis medlemmer havde svigtet deres troskabsed til kongen.² Folkerådet gjorde i sin henvendelse samme dag til kongen Sønderborgs bøn til sin: » . . . en fred, hvori vi skulde være en ny tysksindet regering underordnet, vilde være os skrækkeligere end en krig«. Det henviste til sit tidligere andragende om en særskilt styrelse for Als og Ærø og udtalte frygt for, »at det alsiske folk, ledet af dets levende fædrelandskærlighed, let kunde nægte en autoritet, som det af hjertet hader, lydighed, og derved begivenheder fremkaldes, som ikke lader sig beregne i deres følger«. Da Riegels den følgende dag sendte kongen folkerådets henvendelse, skrev han, at det havde været hans agt sammen med Sundeveds og Als' stænderdeputerede at være rejst til København for at fremstille de tro slesvigeres frygt og forhåbninger. Da man imidlertid af Reedtz havde erfaret den nye regerings sammensætning, var han efter henstilling blevet på øen for at våge over ro og orden og styrke befolkningens tillid.

Samme dag som Reedtz rejste fra København til Sønderborg (sml. s. 215), skrev grev Knuth til immediatkommissionens præsident Carl Moltke om den nye situation, der kom til at foreligge med fællesregeringens indsættelse.³ Særlig logisk kan man ikke kalde Knuths udtalelse om, at man selvfølgelig kun havde anerkendt den nye regering under den forudsætning, at den fuldt ud vilde administrere i overensstemmelse med våbenstilstandsbetingelserne, »skønt man på forhånd er overtydet om, at den ikke vil gøre det«. Men derfor kunde Als og Ærø ikke uden videre overgives til fællesregeringens styre. Øerne måtte foreløbig forblive i det hidtidige forhold. Alligevel kunde immediatkommissionen ikke længere optræde som sådan. Knuth havde derfor overgivet kongen Moltkes afskedsansøgning og foreslog ham at vende tilbage til København. De to andre medlemmer af kommissionen skulde så indtil videre fortsætte administrationen »på så lidet fremtrædende måde som muligt«. Denne administration vilde være at anse som en faktisk fortsættelse af immediatkommissionen, indtil det havde vist sig, om man med tillid kunde overlade øerne til den nye regering. – Som bemærket, var Knuth helt overbevist om – og det med rette – at det vilde man ikke kunne.

Den 21. oktober forlod Carl Moltke sine to kolleger og Sønderborg. Tage til København til den vaklende regering vilde han dog ikke. Han tog i stedet til sin onkel på Espe, og samtalerne her har nok de første dage drejet sig om regeringens svage og modsigelsesrige politik. I et brev til

Knuth dagen før Moltkes afrejse erklærede konferensråd Johannsen og biskop Hansen sig rede til at fortsætte den hidtidige administration.⁴ Imidlertid var de ikke i stand til at indse, hvordan dette kunde ske efter kommissionens ophævelse, medmindre de fik et nyt kommissorium, og der udgik en bekendtgørelse herom til myndighederne på øerne. Ja, svarede Knuth tilbage, det havde naturligvis formelt været det rigtigste.⁵ Men under de nuværende forhold måtte man undgå sådanne officielle skridt, der nødvendig vilde fremkalde voldsom modstand fra den nye regering og fra andre magter. Knuth bad derfor de to herrer anse hans anmodning som tilstrækkelig fuldmagt for deres fortsatte virksomhed. Han meddelte desuden, at han havde givet de civile og militære myndigheder på øerne underretning om, at de var stillede i samme forhold til Johannsen og Hansen som til immediatkommissionen. Endelig udtalte Knuth, at de skulde afvise enhver henvendelse fra fællesregeringen og erklære, at officielt kendte de intet til denne. Hertugen af Augustenborgs nærværelse måtte ikke tåles på Als. Påberåbte han sig våbenstilstanden, skulde det siges, at dennes betingelser endnu slet ikke var opfyldte af modparten. Før dette skete, vilde han ikke kunne vende tilbage.

Johannsen og Hansen imødekom også Knuths anmodning om at overtage øernes »interimsforvaltning« og gav de pågældende autoriteter besked herom for at undgå officiel bekendtgørelse.⁶ Udenrigsministerens hemmelighedskræmmeri var dog for så vidt unyttigt, da hans skrivelse til de to herrer kort efter aftryktes i »Schleswig-Holsteinische Zeitung«.⁷ Efter Johannsens mening skyldtes dette en indiskretion fra skriverpersonalet i København. Den 31. oktober sendte kancelliet Johannsen og Hansen de to kommissærers protest af 28. og udtalte, at fællesregeringen ved sin optræden var blevet ulovlig.⁸ Det var derfor nødvendigt, at øerne forblev i deres »særlige forhold«, og at man stængte dem fra enhver indflydelse fra den nye regering. I denne ånd skulde de to herrer fortsætte deres administration. – Alle proklamationer, bekendtgørelser o.s.v. fra fællesregeringen til øerne blev også fra dens oprettelse »henlagte«, lagte ad acta. Som vi har set, fik heller ikke Bargum adgang til Als.

Allerede den 22. oktober, dagen for fællesregeringens indsættelse, havde grev Knuth i en forestilling til kongen givet udtryk for, at denne ikke vilde kunne anerkende den nye regering som svarende til konventionen eller udlevere Als og Ærø.⁹ Denne opfattelse byggede Knuth på en samme dag modtagen meddelelse om den tyske rigskommissær Sted-

manns syn på fællesregeringen, og den bekræftedes jo ved dennes bekendtgørelse straks ved dens tiltrædelse. Knuth udtalte videre i forestillingen, at det ikke vilde stemme med Carl Moltkes høje stilling fremdeles at betro ham styrelsen af disse par småøer, hvorfor han indstillede, at kongeri nu bevilgede hans afskedsansøgning. Han foreslog, at Johannsen og Hansen indtil videre fortsatte styrelsen.

Hvad Knuth her foreslog billiget, kan man nok sige, han allerede havde sat i værk. Moltke havde, som sagt, forladt Sønderborg, og de to andre medlemmer fortsatte regeringen. Men Knuth fik ikke kongens approbation på sin forestilling. Der kom en mand med en slæde i vejen.

Efter immediatkommissionens begrænsning i begyndelsen af oktober af civilguvernørens, Riegels' stilling (sml. s. 150) var denne nærmest blevet en stilling af navn, ikke af gavn. Da Riegels fik underretning om, at grev Knuth vilde lade Johannsen og Hansen foreløbig fortsætte immediatkommissionens virksomhed, og at øerne måske snart vilde blive overleveret fællesregeringen, skrev han den 29. oktober til greven, at han til kongens generaladjutant, oberst Schøller, havde indgivet sin ansøgning om afsked, så snart tidspunktet var det rette.¹⁰ Han udtalte samtidig håbet om, at det måtte lykkes Knuth at befri øerne for den nye regering. »Stemningen er«, skrev han, »mørk og alvorlig; – især ytrede dette sig igår, da krigsskibene og kanonbådene forlod os. – Jeg opbyder naturligvis hele min indflydelse på at berolige; men den masse af flygtninge, der endnu er her, og der næsten daglig tiltager, forhøjer ethvert indtryk. – Flensborgerne er endnu ikke at formå til at tage hjem«. I et nyt brev til Knuth samme dag omtalte han, at flere havde nævnt den mulighed, at befolkningen hverken vilde eller kunde antage den nye regering. Hertil havde han sagt, at enhver vægning mod kongens vilje var lovstridig, men i øvrigt søgt at berolige. Således havde han forsikret, at hertugen af Augustenborg på ingen måde vilde få adgang til Als, hvad bønderne var lykkelige for at høre.

Dagen efter disse Riegels' skrivelser sendte det alsiske folkeråd en henvendelse til kongen.¹¹ De var glade for at erfare, at deres »billige og velbegrundede« begæring at få en egen regering foreløbig tildels var opfyldt, og de stolede på, at forholdet vilde forblive sådant i vinterens løb. Men de ønskede meget, at Riegels, hvis fortjenester de stærkt fremhævede, måtte blive medlem af denne regering. Alsingerne lod det ikke blive ved denne skriftlige henvendelse, men sendte i begyndelsen af november en fem-

mandsdeputation til København. Den søgte foretræde såvel hos kongen som hos grev Knuth, og for den sidste formulerede den i en skrivelse af 5. november sine ønsker. Der var 6 i alt, hvoraf de to første drejede sig om sikkerhed imod, at slesvig-holstenerne skulde forcere Alssund. De tre sidste gik ud på følgende: Riegels skulde være medlem af den midlertidige regering. Under ingen omstændigheder burde øen overgives til fællesregeringen, som befolkningen ikke godvillig vilde adlyde. De suspendede slesvig-holstenske embedsmænd burde ikke mere ansættes på Als.

Om disse sidste tre punkter vilde deputationen gerne inden sin hjemrejse have nogle trøstende og beroligende ord at bringe med til deres landsmænd. Den 6. november svarede kancelliet skriftlig deputationen, at man afventede kongens resolution om Riegels' stilling, og hvad overdragelsen til fællesregeringen angik, vilde denne i hvert fald ikke ske, så længe denne regering ikke opfyldte våbenstilstanden i alle punkter. Og skulde end dette ske, vilde man dog ikke fra dansk side stille øen under fællesregeringen uden at have opnået betryggende sikkerhed med hensyn til de love, den vilde indføre, og de embedsmænd, hvoraf den vilde betjene sig. Disse grev Knuths udtalelser kan vel nok i nogen grad have trøstet og beroliget alsingerne.

Kongens resolution om Riegels behøvede man ikke at afvente længe. Den faldt nemlig samme dag og gik ud på, at da Riegels vilde kunne overtage immediatkommissionens forretninger, skulde Johannsen og Hansen afskediges som medlemmer af denne.¹² Der skulde bringes dem en tak for den tid, de havde siddet i den. Den kongelige afgørelse var stik modsat, hvad Knuth havde indstillet i sin forestilling af 22. oktober, og han nægtede i virkeligheden at udføre den. Som begrundelse henviste han til den herskende ministerkrise, og at det var rimeligt at overlade efterfølgeren at tage stilling til en så vigtig afgørelse.¹³ Samtidig søgte han dog at gennemføre en kompromisløsning. Den 6. november skrev han til Johannsen og Hansen, at da vinteren nu nærmede sig, måtte man træffe en endelig bestemmelse og også officielt erklære, at øerne ikke vilde blive overgivet fællesregeringen. Han havde derfor tænkt at foreslå kongen at udnævne en foreløbig forvaltningsøvrighed for øerne for i kongens navn at bestyre disse, så længe en tilfredsstillende fællesregering ikke var kommet i stand. Som medlemmer af den foreløbige regering, hvori konferensråd Johannsen skulde føre forsædet, vilde Knuth foruden biskop Hansen foreslå civilguvernøren Riegels. Dennes stilling, bemærkede han, er nem-

lig så ubestemt, at den snarere hæmmer end fremmer en ordentlig forretningsgang. Riegels vilde kunne have en gunstig indflydelse på befolkningen, »hvis tillid han synes at besidde i højeste grad«. Samme dag skrev Knuth også til Riegels, om han vilde indtræde i den foreløbige regering.

Riegels erklærede sig straks villig hertil, selv om han dog ønskede at vide, om civilguvernørens stilling herved skulde betragtes som ophørt.¹⁴ »Det er en hellig pligt«, skrev han, »at forlade sit eget og at følge et hædrende kald, når det er til fødelandets og medborgeres gavn og bedste; men denne overbevisning må der også til!« Samtidig gjorde han opmærksom på, at det vilde gøre et godt indtryk, om forretningssproget for øerne fremdeles måtte være dansk. Det skulde det nemlig være, skrev han, i henhold til tidligere instruktioner fra ministeren og kongens »allerhøjsttalte vilje«.

Denne vilje brød man sig åbenbart ikke synderligt om, og på tysk besvarede også Johannsen og Hansen en dag senere kancelliets tyske forespørgsel.¹⁵ I deres udførlige betænkning om Knuths forslag omtalte de først, at det jo så ud til, at våbenstilstanden, der oprindeligt var sluttet i en helt anden mening, faktisk gik over til blot at være af militær karakter. Egentlig vilde det derfor have været mest naturligt, om man lod øerne ligesom før og under krigen administrere af de i København endnu bestående centralmyndigheder for hertugdømmerne. Hertil behøvedes heller intet »fremtrædende skridt«. På den anden side, mente de, kunde en egen regeringsøvrighed i det mindste i nogle henseender siges at svare mere til ånden i konventionens artikel VII, end hvis man genindførte den tidligere tilstand. Det var desuden, navnlig ved vintertide, en fordel at have den øverste regering på øerne, og endelig var det befolkningens ønske. Derfor vilde de også kunne anbefale forslaget og var villige til at fortsætte deres virksomhed i den omtalte regering. De havde heller intet at indvende mod Riegels som 3. medlem, ønskede tværtimod, at han som sådan fik lejlighed til at bidrage sit til, at regeringen blev til størst gavn for befolkningen. Imidlertid fandt de, at det var bedst at afvente fællesregeringens svar på det til den af den danske regering rettede spørgsmål, om den fremtidig vilde styre i overensstemmelse med Malmøkonventionen. Når dette svar var indløbet, kunde regeringens erklæring om fællesregeringens karakter og en kongelig resolution om regeringsøvrigheden på øerne gå hånd i hånd. Sagen var heller ikke så presserende, da det offentligt var blevet bekendt, at de havde fået overdraget den faktiske, foreløbige forvaltning.

Et par dage senere slog Johannsen og Hansen imidlertid bak med hensyn til deres villighed til at optage Riegels.¹⁶ Årsagen hertil var de »ekscesser«, som det alsiske landeværn, for hvilket Riegels stod i spidsen, havde gjort sig skyldig i. Den slesvig-holstensksindede, suspendede pastor Petersen fra Notmark var vendt tilbage hertil og havde ønsket igen at tiltræde, men landeværnsfolk transporterede ham over Alssund til fastlandet. Men havde Riegels nu haft del i denne transport, mente Johannsen og Hansen det upassende at optage ham i øernes regeringskommission. De henstillede derfor, at beslutningen herom foreløbig blev udsat.

Knuth fik således ikke sin kompromisløsning gennemført, og ved ministeriets omdannelse 16. november afløstes han som udenrigsminister af A.W.Moltke, der forblev det nye ministeriums chef. En uges tid senere sender Riegels denne et brev, hvoraf i hvert fald fremgår, at han ikke tog afstand fra »ekscesserne«, som han i øvrigt også havde været vidende om var planlagt.¹⁷ Kongen havde, skriver han, ingen mere trofaste undersåtter end alsingerne. De havde blot villet skræmme de overmodige slesvig-holstenere lidt, og det var da også lykkedes. Om sig selv udtaler han, at han med iver og hengivenhed vilde tjene sit fødeland, når han sattes i en stilling, »der ikke giver mig et ansvar, uden myndighed til at kunne virke det gode; thi således er min stilling nu«.

Da Riegels skrev dette, befandt han sig på sin ejendom på Snoghøj, idet han havde fået tilladelse af øernes »regeringskommission« til at være fraværende i tre uger fra sin stilling på Als. Om hans utilfredshed med sin nominelle stilling vidner skrivelserne til Moltke tydeligt nok. Straks i begyndelsen af december gav han yderligere udtryk herfor i skrivelser både til kongen og Moltke, idet han samtidig søgte permission under våbenstilstanden.¹⁸ På grund af regeringskommissionen er, hedder det i brevet til Moltke, min stilling som civilguvernør og chef for landbevæbningen blevet uden al betydning.

Riegels' bortrejse og sikkert også kendskabet til hans utilfredshed bevirkede, at folkerådet på Als i en kraftig henvendelse til kongen af 7. december tog bladet fra munden.¹⁹ Hvad kongen mundtlig havde givet dem håb om, og kancelliet skriftlig havde tilsikret dem, nemlig en ændring af Riegels' stilling, var endnu ikke blevet opfyldt. Regeringskommissionen havde betaget ham enhver virksomhed, der kunde forenes med hans embede og ære, hvorfor han havde troet sig forpligtet til at søge rejsepermission, og vi står »ene og næsten forladte tilbage«. Riegels var i stand

til at lede »alsingernes ubegrænsede kærlighed til deres konge og deres ø til det bedste«, og nødig vilde de miste en sådan mand. Tilsyneladende havde de jo regeringsautoriteter nok, men der syntes virkelig ikke at være nogen af de styrende, der ret levende var besjælet af dansk sindelag, eller som i mindste måde kom folket ret imøde. Hellere vilde de undvære regeringskommissionen end Riegels. Ham ønskede de i passende, værdig og ærefuld stilling og virksomhed og uden at blive fortrædiget af dem, »der i sand fædrelandskærlighed og i sand dansk interesse efter vor mening næppe kan sammenlignes med ham . . .«. Hele øen, hævdede de, støttede deres ønske, og de håbede, at kongen vilde fjerne hindringerne for dets opfyldelse. Uden Riegels vilde den danske sag på øen snarere gå tilbage end frem.

Man kan formode, at Johannsen og Hansen ikke har været uvidende om dette af folkerådet tagne skridt. I hvert fald sendte de samme dag kancelliet en skrivelse om, at de, da sagen om pastor Petersens borttransportering nu var afgjort på den af dem foreslåede måde (med irettesættelse til de pågældende landbevæbningsmænd), ikke længere havde noget imod, at Riegels blev medlem af deres kommission.²⁰ De gjorde dog opmærksom på, at de fra pålidelig kilde havde erfaret, at Riegels forud havde været underrettet om transporten. – Efter indstændig anmodning fra folkerådet begav Riegels sig nogle dage senere tilbage til Als.²¹

De nærmere overvejelser i kancelliet om sagen skal ikke her omtales.²² Dog skal nævnes, at kancelliherrerne fandt, at Riegels aldeles ikke var nogen »forretningsmand«. Moltke var i øvrigt sidst i november blevet rykket for sagen af kongens kabinetssekretær Tillisch.²³ Først den 16. januar 1849 kunde Moltke i »dybeste underdanighed« forelægge kongen en udførlig forestilling om, at der skete en »modifikation« af kongens tidligere resolution af 6. november.²⁴ Modifikationen var for så vidt lig den af Knuth påtænkte kompromisløsning, nemlig at Riegels blev tredie medlem af kommissionen. Dog skulde han bibeholde sine hverv som kommandant for landbevæbningen og som formand for folkerådet. Moltke fandt endvidere, at da det nu var klart udtalt (i proklamationen 15. december), at kongen ikke vilde opgive styrelsen af Als og Ærø, kunde styrelsen officielt overgives de tre herrer. Denne samlede kommission skulde benævnes »*Overbestyrelseskommissionen for Als og Ærø m.m.*«. Kongen bifaldt samme dag indstillingen. Den langvarige drøftelse og divergens var endelig bragt til afslutning.

Når folkerådet skrev, at hele øen ønskede Riegels som civilguvernør, må man i hvert fald herfra undtage den del af befolkningen, der nærrede slesvig-holstenske eller tyske sympatier. Det var ganske vist et fåtal, men den sejr for slesvig-holstenismen, som fællesregeringen betød, fik dem dog til at rejse hovedet – gjorde dem overmodige efter Riegels' før nævnte udsagn. Det kom også efter fællesregeringens indsættelse til flere slesvig-holstenske demonstrationer.

Hertugen af Augustenborg havde efter fællesregeringens indsættelse planlagt igen at overtage sine godser i Sundeved og på Als. Den 29. oktober gjorde hans hofchef imidlertid forgæves forsøg på at komme over til Als, og som vi har set, bestemte den danske regering, at hertugen ikke skulde tillades adgang til Als, og at hans godser her fortsat skulde administreres for dansk regning. Men den 3. november holdt hertugen med familie sit indtog på Gråsten. I »Altonaer Mercur« skrives der: »Det var en rørende modtagelse . . . I aften [den 3.] vil hele stedet blive illumineret.«²⁵ Også fra Als havde der indfundet sig tilhængere af hertugen til denne modtagelse. Overførster König i Sønderkov var således med til at ride den hertugelige familie imøde, en lærer havde været for at hilse på hertugen »som min velgører«, og flere andre havde været med.²⁶

Disse augustenborgske demonstrationer fremkaldte stor ophidselse hos dansksindede alsinger. Dagen efter afholdtes en folkeforsamling i Sønderborg, en komité nedsattes, og denne afsendte samme dag en henvendelse til regeringskommissionen. De anmodede denne om, at alle slesvig-holstensindede og hertugen hengivne embedsmænd på øen foreløbig fjernedes fra deres embeder, nu da hertugen var kommet til Gråsten, og de således let kunde knytte og vedligeholde en for hele befolkningen skadelig forbindelse med ham. De anførte derefter, hvilke embedsmænd der skulde have været i Gråsten, og hvilke andre der aldeles savnede folkets tillid. En fjernelse af de pågældende, mente de, var kun retfærdig gengæld for den skammelige, lovløse afsættelse af vore brave, tro dansksindede såvel civile som gejstlige embedsmænd hinsides Allsund. – Da regeringskommissionen oversendte denne henvendelse til kancelliet, tog den afstand fra den som politisk uklog. Blandt andet vilde fjernelsen af nævnte embedsmænd, fandt den, eventuelt kunne give signal til afsættelse af en større mængde præster og skolelærere i Nordslesvig.

Formodentlig under indtryk af folkemødet i Sønderborg sendte general Hansen samme dag en indberetning til krigsministeriet om, at der kunde

befrygtes alvorlige demonstrationer mod de personer, der drog til kur hos hertugen i Gråsten.²⁷ Krigsministeriet sendte ham øjeblikkelig ordre om, at han skulde hævde sikkerheden for person og ejendom og ikke tåle nogen uret eller folkejustits. Alligevel indtraf nogle dage efter den hændelse, som i det foregående er berørt, nemlig borttransporten af pastor Petersen, Notmark.²⁸ Han var i månedens begyndelse vendt tilbage til Notmark og havde anmodet biskoppen om at måtte prædike den 12., hvad han dog fik afslag på som suspenderet. Lørdagen den 11. omringedes hans hus af et par snebeberede landeværnsmænd med en skolemester i spidsen. Petersen fik to timer til at gøre sig i stand, førtes så til Sønderborg færge og i en båd over på den anden side. Han fik besked om ikke oftere at vise sig på Als.

Den 12. var det påtænkt at transportere flere slesvig-holstenere over Allsund. Men konferensråd Johannsen gav den 11. i en skrivelse til Riegels, chef for landbevæbningen, denne besked om at hindre dette og at sørge for, at landbevæbningen fremtidig ikke gjorde sig skyldig i sådan selvtægt. Det lovede Riegels og meddelte, at han den 12. vilde rejse om i sognene og virke for, at der kunde sættes grænser for de påbegyndte demonstrationer. I øvrigt skrev han, at Petersen »i al orden« var eskorteret til færgen, og undlod ikke at gøre opmærksom på, at immediatkommissionen havde frataget ham overtilsynet med politiet. Johannsen fik naturligvis i kancelliet fuldt medhold i sin optræden: Med alle midler måtte det undgås, at folket tog sig selv til rette.

Når hertugen af Augustenborg, for hvem Petersen klagede sin nød, udtalte, at man fra dansk side vilde have den alsiske befolkning til ved demonstrationer at vise sin afsky »mod hertugdømmerne, mod fællesregeringen, mod Tyskland, mod mig«, svarer det således ikke just til virkeligheden. På en forespørgsel fra Petersen til general Hansen svarede denne også, at ønskede han at vende tilbage til Als, skulde han få fornøden militær beskyttelse. Petersen var dog mere interesseret i at få et af de vakante embeder i Broager eller Ullerup. Her var de dansksindede præster afsatte, og hertugen var overbevist om, at Petersen her helt vilde være på sin plads. Den overbevisning har menighederne absolut ikke næret. Imidlertid udnævnte fællesregeringen straks i det nye år Petersen til præst i Ullerup.²⁹

I den skrivelse til fællesregeringen af 12. november, hvori hertugen omtaler pastor Petersens forhold, nævner han også de mange alsinger, der

aflægger ham visit. Således bragte en borger fra Nordborg ham en lykønskningskrivelse fra flere derværende borgere. Alle hans besøgende var enige om, at stemningen på Als skulde have ændret sig meget i antidansk retning. Mon de dog ikke har talt, som de troede, ørene kløede? Men en del tilhængere har hertugen selvsagt haft. Sidst i november kunde han oversende fællesregeringen en petition, som en gammel kending af ham, »godsbesidder« Franz Andersen fra Nordborg, havde fået i stand.³⁰ Noget imponerende tal havde ganske vist ikke underskrevet, men det skyldtes, at Andersen havde hørt, at danskerne var ude efter ham. Han var derfor rejst til hertugen med de allerede erhvervede underskrifter. Der var 36 fra Nordborg, 5 fra Lunden og 23 fra Brandsbøl (landsbyer i Hagenbjærg s., Als Nørre-hrd.). Petitionen taler hverken om Holsten eller Tyskland, men protesterer mod en eventuel deling af Slesvig eller inkorporation i Danmark: »Vi er slesvigere, om også vores sprog er dansk, så er vi slesvigere og vil blive slesvigere«. Yderligere protesteres kraftigt mod det alsiske folkeråd, da de frygter for, at dets beslutninger kan bevirke, at de bliver solgte »ligesom katten i sækken«. En udtalelse, der kan fortolkes i slesvig-holstensk eller tysk retning, findes der dog i petitionen. Det hedder nemlig, at de vil forblive, »hvor det øvrige Slesvig henkommer«. Om underskriverne har lagt mærke til denne sætning, får stå hen.

Mere glæde end af denne petition må fællesregeringen have haft af en fra Augustenborg af 25. november. Den talte 75 underskrifter, var affattet på tysk og gav udtryk for, at de anså fællesregeringen for den lovlige, og at de længtes efter dens styre på Als. De vilde dele skæbne med »det øvrige Slesvig-Holsten« og protesterede mod deling og inkorporation i Danmark. De mente også at vide, at flertallet på Als ikke ønskede en sådan.

Ligelydende adresse fik fællesregeringen fra Sønderborg.³¹ Den er dateret 30. november og oversendtes i begyndelsen af december til fællesregeringen med undskyldning for, at den kom så sent og kun havde 50 underskrifter. Det skyldtes, skriver afsenderne, det danske tryk, thi ellers var de overbevist om, at langt den overvejende del af deres medborgere vilde have underskrevet. »Med ophøret af den fysiske og moralske tvang vilde man også her med få undtagelser lydeligt og glad hilse den nye frihed«.

Da den sønderborgske adresse blev trykt i slesvig-holstenske aviser, naturligvis uden gengivelse af underskrifterne, anmodede generalmajor Bülow midt i december regeringskommissionen om at foretage en undersø-

gelse og lade underskriverne straffe strengt.³² Der blev også af politiet indledt en undersøgelse, og navnene på ca. 40 underskivere blev konstaterede. Deriblandt var en advokat, to deputerede borgere og nogle skolelærere. Konferensråd Johannsen var dog i høj grad stemt for at fare med lempe over for underskriverne og mente bl.a., at man i modsat fald kunde frygte for repressalier mod slesvigere, der havde underskrevet protesten mod forbindelsen med Tyskland. Efter generalkommandoens bestemte ønske blev de pågældende alligevel sat under et vist polititilsyn m.h.t. deres korrespondance og rejser. Sidst i januar gav kancelliet overbestyrelseskommissionen besked om at tildele underskriverne en skarp irettesættelse og betyde dem, at enhver henvendelse fra Als til fællesregeringen efter udstedelsen af kongens proklamation 15. december var ulovlig. Men også irettesættelsen slap underskriverne for. Kommissionen fandt, at der nu var gået alt for lang tid efter det sidst afholdte forhør til, at den kunde få betydning. Den loyale del af befolkningen vilde desuden i en sådan afgørelse se svag eftergivenesshed og vil meget bedre finde sig i, »at der i den nu næsten glemte sag ikke foretages noget«. Herved blev det.

Den alsiske deputation, der i begyndelsen af november var i København, havde, som vi har set, blandt sine seks ønsker det, at de suspendede slesvig-holstenske embedsmænd ikke blev genansat. Nogen bestemt forsikring i den retning havde den dog ikke fået. I december tilskrev regeringskommissionen imidlertid A.W.Moltke, at tidspunktet nu forekom den inde til at træffe bestemmelse om de under krigen fjernede fem embedsmænd: herredsfogederne Steffens og Prehn, borgmester Langreuter og præsterne Petersen og Schlaikier.³³ De var hidtil lønnede med deres fulde gage. Kun een af de nævnte, pastor Petersen, havde forsøgt at vende tilbage til sit embede.

Midt i januar 1849 bestemte kancelliet herefter, at de tre verdslige embedsmænd fik afsked med det halve af deres gage i pension.³⁴ Den skulde dog kun udbetales dem, såfremt de tog fast ophold i Danmark eller i den del af Slesvig, som var under kongens styre. For præsternes vedkommende overlodes afgørelsen til kultusministeriet. Nogen definitiv besættelse af de vakante embeder vilde kancelliet ikke indlade sig på.³⁵ I henhold til bemyndigelse fra kancelliet konstituerede overbestyrelseskommissionen i begyndelsen af marts tingskriver Peter Jepsen fra Rinckenæs som tingskriver for Nørre- og Egen-herreder.³⁶ I slutningen af februar havde kultusmini-

steriet afskediget Schlaikier med pension, der dog kun skulde udbetales ham under samme betingelse som for de afskedigede verdslige embedsmænd.³⁷ Det tilføjedes desuden, at han ikke uden særlig tilladelse måtte opholde sig på Als. Lidt tidligere i samme måned var den i Notmark konstituerede kapellan for Hagenbjærg H.C.Fangel udnævnt til præst i Notmark.³⁸ Petersen betragtedes som fratrådt, da han af fællesregeringen var udnævnt til præst i Ullerup.

Fra overbestyrelseskommissionen blev der i januar fremsat et forslag om at udnævne en ekstraordinær overretskommission for Als og Ærø til at overtage de forretninger, som ellers overretten på Gottorp skulde have udført.³⁹ Kancelliet gik dog ikke ind på forslaget, men mente, at man kunde nøjes med i hvert enkelt tilfælde at nedsætte en kommission, der havde at fungere som overret. – En vis begrænsning af overbestyrelseskommissionens virksomhed skete ved, at alle finansielle sager, såvel det direkte som indirekte skattevæsen, på Als og Ærø omkring januar henlagdes under finansministeriet.⁴⁰ Kommissionen havde protesteret herimod under henvisning til, at øernes hele administration var blevet den overdraget, og at konsekvensen af, at finansministeriet overtog de finansielle sager, egentlig vilde være, at dens hele virksomhed faldt bort. Yderligere bemærkede den, at det i øvrigt ikke var den bekendt, at ministerierne »i deres nuværende indretning tillige er beregnede på hertugdømmet Slesvig«. Skønt A.W. Moltke erklærede sig enig med kommissionen i »princippet«, meddelte han alligevel, at finansministeren, den energiske Sponneck, skulde have sin vilje i praksis.

Det er foran nævnt (s. 220), at Riegels i en skrivelse fra november havde betonet, at det vilde gøre et godt indtryk, om forretnings sproget på Als og Ærø fremdeles måtte være dansk. Ifølge reskriptet 14. maj 1840 var det nu allerede dengang bestemt, at dansk skulde være regerings- og retssprog i de dele af Slesvig, hvor det rådede i kirke og skole. Men det synes altså, at reskriptet ikke helt er blevet efterlevet. Grev Knuths anmodning (30. maj 48) til Riegels, som denne påberåber sig, gik ud på, at dansk skulde være det ene gældende i alle forretnings sager, som behandlede på øen. I midten af december sendte folkerådet A.W.Moltke en henvendelse om, at det måtte pålægges samtlige embedsmænd på Als i alle retninger at betjene sig af det danske sprog.⁴¹ Mange klager var nemlig indløbet over, at dette ikke var tilfældet. Riegels, der oversendte folkerådets skrivelse, udtalte samtidig, at det forekom ham at være i em-

bedsmændenes egen interesse »i en så feberagtig og lidenskabelig tid at undgå, hvad der kan svække deres tillid i befolkningen, og det om så meget mer [tysk: um so mehr], da vi nu ingen overautoriteter har, til hvilke afbenyttelsen af det tyske sprog kunde siges at være nødvendigt«. Som man ser, slår Riegels' egen tyske opdragelse pudsigt igennem i hans skrivelse om udelukkende brug af dansk.

Kancelliet udbad sig som følge af henvendelsen oplysning hos regeringskommissionen, om embedsmændene holdt sig reskriptet af 1840 efterretteligt. I begyndelsen af januar meddelte det yderligere kommissionen, at man anså det for rigtigt, »da såvel folkets sprog som også med undtagelse af byen Sønderborg kirkesproget, følgelig også forretningssproget på Als og Ærø er dansk, at også den højeste bestyrelse for øerne korresponderede på dansk. Kommissionen skulde derfor fremtidig altid betjene sig af dansk i korrespondance med myndigheder på øerne som med kancelliet og ministerierne. Kommissionen var i det heldige tilfælde at kunne svare tilbage, at den allerede inden modtagelsen af kancelliets skrivelse for sit vedkommende havde besluttet udelukkende at korrespondere på dansk. Den 15. januar meddelte den dette ved cirkulære til embedsmændene på øerne og anmodede dem om i alle tjenesteanliggender ligeledes kun at bruge det danske sprog.

Den alsiske landbevæbning, der pådrog sig autoriteternes mishag ved egenmægtig at transportere den Notmark præst hinsides Alssund, havde jo som chef Riegels. Som tidligere omtalt (s. 79), havde han bestemt, at deltagelse i landbevæbningen var tvungen, og han var i det hele gået frem på egen hånd ved organisationen af den. Dette kom tydeligt frem, da kancelliet i en skrivelse fra slutningen af august henledte det alsiske folkeråds opmærksomhed på, at i henhold til kongens resolution fra sidst i maj skulde folkerådet udtale sig om, hvordan landbevæbningen skulde organiseres, så vilde kongen høre krigsministeriet og bagefter tage beslutning i sagen.⁴² Alle disse »formaliteter« havde Riegels sat sig ud over! Kancelliet meddelte samtidig, at der efter krigsministeriets krav var anordnet landmilitærsession på Als, og gjorde yderligere opmærksom på, at deltagelse i landbevæbningens tjeneste og våbenøvelser forløbig måtte anses for en aldeles frivillig sag. Ordet frivillig var understreget. I øvrigt udtaltes den største påskønnelse af, at alsingerne med deres egen gode vilje ved landbevæbningen frivillig havde bidraget til øens forsvar.

Kancelliets krav om, at deltagelse i landbevæbningen skulde være frivillig, faldt Riegels stærkt for brystet. »Landbevæbningen er alsingernes stolthed og bedste værn mod slesvig-holsteinismen«, udtaler Riegels i et svar til kancelliet. Da han den 8. september sendte kancelliet folkerådets udtalelse om sit eget forslag om landbevæbningen, byggede dette også på tvungen deltagelse. Jeg skal i øvrigt ikke komme nærmere ind på forslaget. Men kancelliet fastholdt, at i hvert fald indtil landbevæbningen definitivt var ordnet, måtte Riegels bruge en fremgangsmåde i overensstemmelse med frivillighedsprincippet. Som Riegels skriver i et brev fra sommeren 1849, bevirkede dette, at landbevæbningen tabte en væsentlig del af sin såvel militære som politiske betydning. Hverken han eller folkerådet troede på det »aldeles frivillige«.

Der blev i vinterens løb forsøgt at give landbevæbningen en mere militær indøvelse, men det blev opgivet igen. Krigsministeriet hævdede i marts 49, at landbevæbningen, som den nu bestod, var uden militær betydning. Om den kunde være af vigtighed som politisk institution eller som borgerligt korps, henstillede ministeriet til kancelliets overvejelse. Dette var af den mening, at det var utilrådeligt af hensyn til stemningen på Als fuldstændigt at opløse landbevæbningen. Men frivillighedsprincippet skulde overholdes, om det blev organiseret som et borgerligt korps.

Efter våbenstilstandens opsigelse overdrog krigsministeriet af militære hensyn omkring midten af marts general Bülow at føre overtilsyn med politikæsenet på Als og bemyndigede ham til efter omstændighederne at fjerne eller arrestere enhver, som kunde antages at skade de militære operationer.⁴³ Nogle tysksindede personer blev også fjernede, andre måtte afgive æresord på ikke at underholde nogen som helst forbindelser med fastlandet, og andre igen er vel frivillig rejst bort, da det krigerske opgør nærmede sig.

Kort før krigens genudbrud sendte Riegels A.W.Moltke afskrift af en i folkerådet den 26. marts vedtaget henvendelse til kongen.⁴⁴ Man var, hedder det i denne, glade for våbenstilstandens ophør, hvorved man også kunde håbe, at kongens løfte om en fri forfatning for Slesvig vilde gå i opfyldelse. Men den endelige vedtagelse af en sådan vilde man dog gerne have udsat til et senere tidspunkt; den nuværende tid var for oprørt. »Vi alsinger slutter os med tillid til vor konge, og vort løsen er og skal vedblive at være: *en så nær tilknytning og tilnærmelse til Danmark som muligt, hvoraf vi alene venter held og lykke*«. I den bestyrelse, der i den første

tid skulde ordne Slesvigs forhold, ønskede de mænd af dansk ånd og dansk dannelse. Denne udtalelse synes rettet mod Carl Moltke. – Riegels karakteriserede over for A.W.Moltke folkerådets medlemmer som »de troeste, fornuftigste og Danmark mest hengivne slesvigere«; de nærede kun een frygt, nemlig den at krigens princip: den uopløselige forening med Danmark skulde blive rokket ved en eller anden tilnærmelse til Holsten. Og stemningen på Als var, forsikrede Riegels, i den egentlige befolkning så udmærket, som den overhovedet kunde være.

16. *Statholderskabets indsættelse.*

Våbenstilstandens ophør

Dagen før Danmarks opsigelse af våbenstilstanden meddelte departementchef Harbou fællesregeringens befuldmægtigede hos centralmagten, at alle meddelelser fra København tydede på opsigelse.¹ I så fald vilde landsforsamlingen utvivlsomt atter træde sammen. Derfor måtte der uførtøvet sendes en egnet talsmand fra centralmagten for at træffe aftale med forsamlingen om en ændret regering. Fællesregeringens medlemmer var nemlig hverken kaldede eller villige til at fungere en eneste dag efter opsigelsesfristens udløb. Når der ikke herskede ro i Nordslesvig, skyldtes det agitationer fra Danmark! Enhver forandring med hensyn til fællesregeringens personer eller dens rettigheder – det være sig i indhold eller omfang – vilde nøde den til at træde tilbage. Det vilde nemlig ikke kunne forenes med de betingelser, landsforsamlingen i sin tid havde stillet for at give sit samtykke til regeringen. Samme dag bad også fællesregeringen rigskommissær Stedmann levere centralmagten en skrivelse med anmodning om at forberede en ny regering; ingen af fællesregeringens medlemmer vilde indtræde i denne.

De vidtløftige forhandlinger, der efter Danmarks opsigelse af våbenstilstanden førtes om en forlængelse af denne, skal ikke her skildres. De resulterede alene i, at Danmark udsatte fjendtlighedernes optagelse til den 3. april, en uge efter at de ellers skulde være begyndt. Når forhandlingerne strandede, skyldtes det centralmagtens og fællesregeringens modstand mod at gå ind på nogen indrømmelse til Danmark. Man vilde for enhver pris fastholde den for slesvig-holstenismen så gunstige position, som installationen af fællesregeringen havde skabt. Men både over for nordslesvigerne og over for det danske folk havde vor regering forpligtet sig til ikke at lade denne utålelige tilstand fortsætte. Nogen hurtig afslutning på fredsforhandlingerne i London var heller ikke at vente, skønt man fra centralmagtens og Preussens side var gået ind på den af Palmerston foreslåede fredsbasis: Slesvigs selvstændighed.

Omkring midten af marts kunde Francke meddele fællesregeringen, at centralmagten vilde sørge for en ny regering i forståelse med landsforsamlingen og under opretholdelse af »personalunionen« mellem Danmark og hertugdømmerne.² Francke og Beseler havde forhandlet med H. v. Gagern om denne nye regering. Francke havde erklæret sig for at vælge en enkelt mand, Beseler foreslog da Reventlou-Preetz og gik efter presion ind på sammen med ham at overtage regeringen med det forbehold, at de sammen valgte en tredje. Både Beseler og Reventlou var tidligere medlemmer af den provisoriske regering. Centralmagten sendte Frankfurts befuldmægtigede hos den, Schöff dr. Souchay, til hertugdømmerne for til sin tid at indsætte den nye regering.

Skønt Stedmann, der alvorligt prøvede på at få våbenstilstanden forlænget, havde fremsat anmodning om en udsættelse af landsforsamlingens møder, trådte denne sammen den 16. marts.³ En del af dens forhandlinger er tidligere omtalt. I mødet den 19. meddeites H. v. Gagerns skrivelse af 14. marts til fællesregeringen om dr. Souchays sendelse. Centralmagten havde, hedder det her, vel ikke opgivet håbet om en forlængelse af våbenstilstanden og status quo, men det var dog nødvendigt for det tilfælde, at krigen igen brød ud, at træffe alle militære og politiske foranstaltninger. Dr. Souchay skulde i forståelse med fællesregeringen og landsforsamlingen gøre skridt til eventuel indsættelse af et statholderskab. Dette skulde føre »hertugdømmernes regering i rigsmagtens navn med forbehold af landsherrens rettigheder efter den i faktisk virksomhed bestående statsgrundlovs bestemmelser indtil afslutningen af en fred«.

I et aftenmøde den 20. marts vedtog forsamlingen at billige, at rigsmagten i tilfælde af fællesregeringens tilbagetræden indsatte et statholderskab bestående af Beseler og Reventlou-Preetz samt et tredje, af disse to valgt medlem, dog under forudsætning af, at forsamlingen også var enig om dette.⁴ Som man ser, er »forbeholdet af landsherrens rettigheder« ikke optaget i forsamlingens beslutning. Under drøftelsen af denne havde flere medlemmer udtalt sig derimod, nogle havde talt om ophævelse af »personalunionen« og ønsket et radikalt skridt. Der var også blevet stillet ændringsforslag om, at statholderskabet skulde regere både i rigsmagtens og »Slesvig-Holstens« navn, idet man påberåbte sig folkesuveræniteten. Forslaget forkastedes dog. Kamphövener fremhævede sin glæde over, at rigsmagten nu indsatte en regering, fælles for Holsten og Slesvig, hvad

der betød en ny bemægtigelse (Besitzergreifung) af Slesvig! Retslig var denne rigsmagtens handling selvsagt ikke til at forsvare.

Endnu den 25. marts mente dr. Souchay at kunne forsikre, at våbenstilstanden vilde blive forlænget indtil midten af april, hvorfor han ikke fandt at kunne indsætte statholderskabet. Dagen efter måtte han imidlertid skride hertil, da fællesregeringen bestemt erklærede at ville træde tilbage, og hertugdømmerne »i dette kritiske øjeblik ikke kan forblive uden regering«. Han udstedte da en anordning om indsættelse af statholderskabet, en anordning, hvori naturligvis forbeholdet om landsherrens rettigheder fandtes. Derimod nævntes intet om landsforsamlingens krav om at give samtykke til det 3. medlem. I anordningen siges, at alle øvrigheder og indbyggere i Slesvig-Holsten har at adlyde statholderskabet, således at hertugdømmernes sikkerhed og velfærd kan værnes ved »enig samvirken«.

I mødet den 26. marts billigede forsamlingen et statholderskab, bestående af Beseler og Reventlou, men betonedede igen, at dens samtykke var nødvendig til det 3. medlem. Præsidenten endte mødet med et leve for »de tyske hertugdømmer Slesvig-Holstens statholderskab«. Også han var henrykt over, at centralmagten havde udstrakt sin kompetence til Slesvig. Fra den 27. overtog statholderne Beseler og Reventlou derpå styret. Forsamlingen billigede dette, skønt de to ikke havde kunnet enes om, hvem der skulde være det tredje medlem. Fra radikale kredse indgik adskillige adresser om, at Th.Olshausen blev medlem. Fra anden side nævntes Bargum. I landsforsamlingens følgende møder blev der gentagne gange æsket oplysning om det tredje medlem. Men et sådant blev aldrig valgt. Allerede ved tiltrædelsen vedtog statholderne i øvrigt, at så længe dette ikke var valgt, overlod de i tilfælde, hvor de var uenige, afgørelsen til departementcheferne.⁵ Samtidig bestemtes, at en hel række sager ikke skulde behandles i statsrådet, men afgøres alene af vedkommende departementchef.

Statholderskabet fik en uge at regere i inden krigens genudbrud. Med henblik på dette forelagdes der straks forsamlingen et lovforslag om foreløbig at sætte de artikler i statsgrundloven, der omhandlede statsborgernes frihedsrettigheder (forsamlings- og ytringsfrihed, brevhemmeligheden m.m.), ud af kraft for hertugdømmet Slesvig og fæstningen Rendsborg.⁶ Forslaget vedtoges, men begrænsedes til et tidsrum af tre måneder.

Der var temmelig megen diskussion om det, og et mindretal foreslog, at suspensionen af de nævnte frihedsrettigheder kun skulde gælde visse distrikter af Slesvig, d.v.s. dem, hvor danske sympatier rådede! Departementchef Mommsen udtalte i den anledning, at det vilde være svært at udfinde en bestemt grænse i hertugdømmet, og at man let kunde tillægge den en hadefuld betydning for Nordslesvig: »Suspensionen har imidlertid for tiden kun praktisk betydning for Slesvigs nordlige del«. I samme forbindelse udtalte den deputerede, oversagfører Hancke sin store beklagelse over, at statsgrundlovens frihedsartikler havde lagt hindringer i vejen for de eftertrykkelige forholdsregler mod de dansksindede, »som landet havde ønsket«. Af en sådan debat fremgår i hvert fald tydeligt, at rigskommissæren dr. Souchays håb om »enig samvirken« var en fiktion.

Ligesom danskerne af militære sikkerhedsgrunde havde udvist tysksindede fra Als, udviste slesvig-holstenerne sidst i marts forskellige dansksindede. I »Altonaer Mercur« hedder det således i en korrespondance fra Haderslev, at den 28. ankom hertil 3 vogne med 9 i Åbenrå bosatte danskere; de skulde næste dag sendes til Kolding.⁷ Hugo Jensen i Åbenrå navngiver dem (deriblandt læge Grauer og farver Bahnsen) i en skrivelse til politimester Krohn i Flensborg og siger, at udvisningen er gengæld for udvisningen fra Als.⁸ På samme tid sendte Hugo Jensen 4 andre dansksindede, mellem dem en dyrlæge og en fisker, til Krohn, for at denne kunde tage dem under behandling. Fiskeren kendte Jensen kun lidt til, men de tre andre mente han at kunne betegne som »det sletteste udskud af menneskeheden«. De burde alle behandles »med al strenghed og det største eftertryk«. Bedst var det, om de indtil fredsslutningen blev »stillet i skygge«, helst i Rendsborg; de var højst farlige spioner. – Krohns ønske om udvisning af alle danskfødte tjenestefolk blev derimod ikke imødekommet. Regeringsråd C.E.E.Lesser meddelte ham, at sådant i hvert fald måtte vente, til krigen var en kendsgerning.⁹

Da Prehn motiverede sit forslag om at bringe den afgående fællesregering en tak, havde han blandt dens fortjenester fremhævet, at dens politik havde ført til, at man igen kunde være sikker på hjælp fra »vore brødre«.¹⁰ Tyskland sendte også et ekspeditionskorps til hertugdømmerne, og de første tyske tropper havde allerede før 26. marts overskredet Ejderen.¹¹ Foruden til denne militære hjælp satte slesvig-holstenerne deres lid til det nye og stærke Tyskland, der skulde fremgå af Frankfurtersamlingens arbejde. Den 15. marts skrev Lesser således til Krohn: »Bliver

Preussens konge i dag udråbt til tysk kejser, så tænker jeg, vi vil lade alle flag vaje og illuminere af hjertens grund«. ¹² Da valget var sket – det foregik dog først den 28. marts –, udtalte et medlem i landsforsamlingens møde 2. april, at nu kunde man trygt håbe på en lykkelig fremtid. ¹³ Før forsamlingen den 4. april udsatte sine møder, vedtog man at sende en deputation til Berlin for at tilkendegive Frederik Wilhelm IV forsamlingens glæde over hans valg til tysk kejser. ¹⁴

I vide slesvig-holstenske kredse rådede der ikke ringe tilfredshed med krigens forestående genåbning. Det var ikke blot i håbet om nye sejre takket være Tysklands hjælp. Men man regnede desuden med at kunne komme væk fra den i slesvig-holstenske øjne så forhadte fredsbasis: Slesvigs selvstændighed. Med statholderskabets billigelse henvendte Francke sig også herom til rigsministeriet, endnu før krigen var begyndt. ¹⁵ Men både slesvig-holstenerne og danskerne skulde de nye fjendtligheder bringe forskellige skuffelser. Det visse var, at de vilde være egnede til at fjerne de to parter længere fra hinanden og gøre det vanskeligt, om ikke umuligt med et fornyet samliv mellem dem indenfor rammerne af den overleverede helstat.

ANMÆRKNINGER

Forkortelser

Forkortelser vedr. arkivalier

Hvor intet andet anføres, findes arkivalierne i rigsarkivet.

Akter. I (hhv. II) = Slesv.-Holst.-Lauenb. kancelli. C. 61. IV, b og c. Akter vedr. undersøgelsen af slesvigske embedsmænds og undersåtters forhold til oprøret. 1848. I (hhv. II).

Akter. L.1. (hhv. 2.) rk. = Regeringskommissionen af 3/4 1848 for hertugdømmet Slesvig. Sagligt ordnede akter. L.1. (hhv. 2.) række.

C.61.I = Slesv.-Holst.-Lauenb. kanc. C. »Krieg und Verwaltung vom Jahre 1848«. I. Korrespondancesager. 1848. April-okt.

C.61.II = Do. II. Korrespondancesager. Nov. 1848-sept. 1849.

C.61.III = Do. III. Adresser m.v.

C.61.IV_a = Slesv.-Holst.-Lauenb. kanc. C. Skrivelse fra krigsmin. om de af dette trufne bestemmelser vedr. hertugd. Slesvig samt akter vedr. forskell. embedsmænd i Nordslesvig. 1848.

C.61.V = Do. »Krieg und Verwaltung vom Jahre 1848«. 1848-49. V. Forvaltningen og landbevæbningen på Als og Ærø.

EE. 1 (osv.) = Herzoglich Schleswig-Holsteinisches Hausarchiv. Abteilung III. Litr. EE. Nr. 1 (osv.) i Schlesw.-Holst. Landesbibliothek. Kiel.

L.A.S. = Landsarkivet i Slesvig.

L.A.Å. = Landsarkivet i Åbenrå.

R.S.A.I. = Regenburgs samlinger. A. Samlinger til belysning af politiske og administrative forhold i Slesvig (og Holsten) til 1864. I.

Forkortelser vedr. litteratur

A.M. = bladet »Altonaer Mercur«.

Aufzeichnungen = Aufzeichnungen des Prinzen Friedrich von Schleswig-Holstein-Noer aus den Jahren 1848 bis 1850. (Zürich. 1861).

Hertel = Hans Wilhelm Hertel. Bidrag til den sønderjydske Folkevækkelses Historie. Af Ludvig Hertel. (Odense. 1897).

H.T. = Historisk Tidsskrift.

Krigen 1848-50 = Den dansk-tyske Krig i Aarene 1848-50. Udgivet af Generalstaben (1867-).

Krüger = Morten Eskesen: Hans Krügers Saga. 3. udg. (1901).

Landesversamml. = Verhandlungen der Schleswig-Holsteinischen Landes-Versammlung. 1848-49.

Lauridsen. VII (hhv. VIII) = P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede. VII (hhv. VIII). (1922).

Neergaard = N. Neergaard: Under Junigrundloven. I (1892).

S.H. Ständezeit. = Bericht über die Verhandlungen der vereinigten Ständeversammlung der Herzogthümer Schleswig-Holstein. 1848.

Statsrådets Forhandl. I (hhv. II) = Statsrådets Forhandlinger 1848-1863. Udgivet ... ved Harald Jørgensen. I (1954) (hhv. II. 1956).

Sdj. Hist. = Sønderjyllands Historie. IV (1937).

Sdj. Arb. = Sønderjyske Arbøger.

Thorsøe = Alex. Thorsøe: Kong Frederik den syvendes Regering. I (1884).

Wulff = Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. I uddrag ved Peter Kr. Iversen. (1955).

Zeitschrift = Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte.

1. Sønderjyllands stilling i monarkiet. Den danske og den slesvig-holstenske bevægelse (s. 9-17)

Oplysninger er bl.a. hentede fra J.P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig. I-II (1864), A.F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik I (1844) og hof- og statskalenderne.

[1] Wulff, s. 3. – [2] Sml. min artikel »Om enevældens gyldighed i hertugdømmet Slesvig« i Sdj.Årb. 1945, s. 11 f. – [3] Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848. I-II. (1931-34). – [4] R.S. A.I, læg 10. Excerpt af »Iztheoer Wochenblatt«. 1849, nr. 2. – [5] Se bl.a. karakteristikken af de dansksindede slesvigske flygtninge i skriftet »Ueber die angebliche Vertreibung dänischgesinnter Einwohner der Herzogthümer Schleswig-Holstein«. Slesvig. 1849 (Juni?). – [6] Wulff, s. 58. – [7] »Brevveksling fra 1846-1847 mellem Grev Reventlou (Preetz) og Grev C. Moltke« i H.T. 3. rk., V (1866-67), s. 217 ff. – [8] [Chr. Aug. Valentiner]: Erinnerungen aus Kriegs- und Friedenszeiten ... (Altona. 1852), s. 63 ff. – [9] Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie. II, s. 391 ff. – [10] H.T. 3. rk. V, s. 233. – [11] Smst., s. 243. – [12] Wulff, s. 105. – [13] »Aktstykker, hørende til Danmarks nyeste Historie. Breve fra Geheimeraad P.G. Bang til Provst H.K. With paa Bornholm, meddelte af E. Holm« i H.T. 3. rk. VI, s. 105. – [14] Livrerindringer efterladte af Geheimeconferentsraad C.E. Bardenfleth. Udgivne ... ved I. Bardenfleth (1890), s. 84 ff. – [15] Den anm. 13 omtalte afhandl., s. 105 ff.

2. Fra Frederik VII.s tronbestigelse til martsrevolutionen (s. 18-27)

[1] Frederik VII.s arkiv. Breve fra faderen Christian VIII. 1827, 34-48. – [2] Statsrådets Forhandl. I, s. 5 ff. – [3] Neergaard, s. 135. – [4] Lauridsen. VIII, s. 191 f. – [5] Smst., s. 200. – [6] S.H.L. kanc. C. Indk. breve til kancellipræsident Carl Moltke ... III. 1847-48. – [7] Smst. Beretningen er vedlagt brevet 6. febr. til Moltke. – [8] Smst. Brev 2. febr. – [9] Smst. Brev 9. febr. – [10] Smst. Brev 12. febr. – [11] Lauridsen. VIII, s. 199. – [12] Den anm. 6 anførte pk. Brev 7. marts. – [13] Smst. Brev 14. marts. – [14] Statsrådets Forhandl. I, s. 87 ff. – [15] Om mødet i Rendsborg se Scheeles breve til Carl Moltke 18. og 19. marts samt det sidstnævnte brev vedlagte brev 18. marts til Scheele fra D. v. Cossel, amtmand i Rendsborg. Den anm. 6 nævnte pk. – [16] Akter. I, læg »Haderslev by og østeramt«: Göhlmanns skrivelse 15. april 1848. – [17] Brevet findes i den anm. 6 nævnte pk. – [18] Lauridsen. VII, s. 137. – [19] Brev 19. marts fra Scheele til Moltke i den anm. 6 nævnte pk. – [20] I afhandlingen »Martsdagene 1848 i Kjøbenhavn, fortalte af en Samtidig. Af O. Müller«, H.T. 3. rk. VI, s. 140, siges, at der søndag d. 19. med dampskibet »Copenhagen«

fra Kiel indløb underretning om mødet d. 18. i Rendsborg. – [21] Statsrådets Forhandl. I, s. 102 ff. – [22] Frederik VII.s arkiv. Egenhændige optegnelser og koncepter m.m. samt indberetninger og breve til kongen vedk. politiske forhold. I. 1848-51. – Lauridsen. VII, s. 135 daterer efter koncept i L. Skaus papirer brevet til d. 18. – [23] Om Kasinomødet se Neergaard, s. 138 ff. – [24] I H.T. 3. rk. VI, s. 159 siges, at Bardenfleth straks d. 21. marts overtog forretningerne som justitsminister, kancellipræsident m.v. – [25] Se forestillingerne af 25. marts og 1. april (kgl.res. 2. april) fra grev Knuth i Slesv.min. Vorstillingen 1848-50. – [26] »Brev om Martsdagene 1848 . . . fra Orla Lehmann«. H.T. 3. rk. VI, s. 211.

3. *Den provisoriske regerings dannelse (s. 28-34)*

[1] S.H.L. kanc. C. Indk. breve til kancellipræsident Carl Moltke . . . III. 1847-48: Breve 16. og 18. marts fra Scheele. – [2] Aufzeichnungen, s. 42. – [3] Breve 7. og 15. marts fra Scheele i den anm. i nævnte pk. – [4] Smst. – [5] Akter. I, læg »Herredsfoged Bruhn og tingskriver Møller fra Frøs og Kalslund herreder«: sognepræst Hempels forklaring ved forhøret 1. april. – [6] Neergaard, s. 134. – [7] Frederik VII.s arkiv: Breve fra medlemmer af den augustenburgske hertugslægt. 1839-48, 53. – [8] Se min afhandling »Om Dannelsen af den provisoriske Regering i Kiel Natten mellem den 23. og 24. Marts 1848« i Sdj.Arb. 1937, s. 1 ff. – [9] Krigen 1848-50. I, s. 57 ff. – [10] Statsrådets Forhandl. I, s. 125 f. – [11] Smst., s. 142. – [12] H.T. 3. rk. VI, s. 177 ff. – [13] C.61.IVa. – [14] Smst.

4. *Den provisoriske regering anerkendes i Sydslesvig (s. 35-44)*

[1] Droysens beretn. 30. marts i EE. 7. – [2] EE. 1. – [3] Smst. – [4] A. Sach: Geschichte der Stadt Schleswig (1875), s. 308. – [5] Smst., s. 311. – EE. 23: beretn. (mrkt. nr. 4) fra politiembedet i Slesvig 4. marts 1849. – [6] Akter. II, læg »Fuld-mægtig Haversaat fra Nordborg«: skr. 17/7 1848 fra Riegels. – Om Riegels' stilling se Akter. I, læg »Distriktsdeputeret Kittel m.fl.«. – [7] Akter. I, læg »Byen Slesvig«: skr. 26/3 fra Hancke. – [8] Smst., læg »Borgmester Schow i Åbenrå«: Schows skr. 15/4. – Om den s.h.reg.s cirkulære se også A.M. 22/3, nr. 70. – [9] Sach: anf. arb., s. 306 ff. – [10] Akter. L. 2. rk.: Boldts erklæring 16/4. – [11] Om det følgende se Krigen 1848-50. I, s. 64 f. – [12] Willers Jessen: Chronik der Landschaft Stapelholm (1950), s. 380 f. – [13] EE. 43 a: Brevet er mærket nr. 233. – [14] Felix Schmeisser: Eine westschleswigsche Stadt in den Jahren 1848-51 (Husum. 1914). – Om udgifterne til deputationens rejse se R.S. A.I., læg 8. – [15] Om bevægelsen i Bredsted se også Sach: anf. arb., s. 310. – [16] Akter. I, læg »Tønder by«. – [17] EE. 43a: skr.

28/3 til den provisoriske regering. – [18] Om Flensborg henvises til mine afhandlinger »Flensborgs »anerkendelse« af den provisoriske regering« i H.T. 11. rk. III, s. 379 ff. og »Flensborg under slesvig-holstensk styre i 1848-49« i Sdj.Årb. 1952, s. 113 ff. – [19] Akter. II, læg »Godsejer W.A. Rumohr til Tøstrup«; A.M. 28/3, nr. 76; Reg. k. Sagl. ordn. akter. F: Hagemanns beretn. 18/4. – I Sdj.Hist. IV, s. 350 henlægges mødet ved en misforståelse til den 27. og som kilde angives fejlagtigt A.M. 26/3. Den s. 350 omtalte gårdmand »Rasmus Berend« er formentlig identisk med gårdmand Asmus Rasch, Bjerent lb., Nybøl s., Strukstrup hrd. (se folketæll. 1845). – [20] Akter. II, læg »C. Chr. Søndergaard af Ulsby sogn«. – [21] Reg. k. Sagl. ordn. akter. F: Hagemanns beretn. 18/4. – [22] Akter. L. 1. rk.: erklæring 15/4 fra pastor Siemonsen. – [23] Akter. I, læg »Amtmand Warnstedt i Flensborg«.

5. Nordslesvig og den provisoriske regering (s. 45-62)

[1] Lauridsen. VIII, s. 198, sml. s. 204. – [2] L.A.A. Tønder byarkiv: Protocoll über die von dem Magistrat mit dem Deputirten-Collegio in Stadtangelegenheiten gehaltenen Zusammenkünfte ... 1842. – [3] Akter. I, læg »Tønder by«. – [4] L.A.A. Tønder byarkiv: Protocoll über Verhandlungen des Magistrats u. des Deputirtenkollegiums. 1842-50 (51). – [5] Akter. I, læg »Tønder by«: Holsteins erklæring 15/4. – [6] Se anm. 4. – [7] Akter. L. 1. rk.: Broder Knudsens erklæring 15/4. – [8] Wulff, s. 110. – [9] Akter. I, læg »Tønder by«. – [10] Om Knudsens ængstelse se også Reiches brev 28. marts til Beseler. EE. 43a. – [11] Akter. L. 1. rk.: se den Broder Knudsens erklæring 15/4 vedlagte kopi af bykollegiernes erklæring 3/4. – [12] Akter. I, læg »Herredsfoged Drøhse i Tønder«: Drøhses skr. til kongen 27/3. – [13] Akter. I, læg »Tønder by«. – [14] Om det følgende se Akter. I, læg »Borgmester Schow i Åbenrå« samt læg »Åbenrå by«. – [15] Akter. L. 2. rk.: Moltkes erklæring 13/4. – [16] Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå«. – [17] Se om dette møde også Akter. L. 2. rk.: erklæringer 15/4 fra sognefogederne Reuter i Løjt sogn, Winther i Ørslev, Daniel Hinrichsen i Øster Terp, Borg i Østerløgum og Rohde i Brunde. – [18] Herzogl. Hausarchiv. Abt. III. C.Landesbibl. Kiel. – [19] Om det følgende se Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå« og »Amtsforvalter Harbou i Løgumkloster«, Akter. II, læg »Gæstgiver J.H.Ibsen i Løgumkloster« og »Dr. Roll i Løgumkloster« samt Akter. L. 2. rk.: erklæring 14/4 fra Höcker. – [20] Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå«. – [21] Om det følgende se Akter. I, læg »Haderslev by og østeramt« samt Akter. II, læg »Dr. J.A.Marcus fra Haderslev« og »Landmand Colin Ross fra Rønhøjgård ...«. Sml. Hertel, s. 201ff. og Zeitschrift. LXIV, s. 205ff. (Dette arbejde er tendentiøst og uvidenskabeligt). – Fremstillingen i Sdj. Hist., s. 353f. indeholder visse misforståelser. – [22] Om Marcus se også hans eget skrift »Meine Erlebnisse in dänischer Gefangenschaft« (Schleswig. 1848). – [23]

Om Sønderborg se Akter. II, læg »Justitsråd, borgmester Langreuter af Sønderborg« samt »Optegnelser af Hans Peter Hanssen« (Fotokopi af disse ejes af kon-torchef Spang Hanssen) og Sdj. Arb. 1927, s. 292ff. – [24] Om tidspunktet herfor se skibsjournaler nr. 1163/1848 (korvetten »Najaden«), dels journalen og dels Dirck-inck-Holmfelds beretn. 28/3 i kommandoprtek. I Krigen 1848-50. I, s. 128 siges fejlagtig, at »Najaden« den 27. lagde til ved Sønderborg. – Om lodsoldermanden se Akter. L. 2. rk., nr. 513: N.Jebsons erklæring 19/4. – [25] Akter. L. 2. rk.: pastor Lindhardt i Fardrups erklæring 18/4. – [26] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C: Johannsens beretn. 8/4. – [27] Smst.: Kroghs p.m. 26/3. – At mødet med embedsmændene fandt sted den 26., fremgår af Kroghs nævnte skrivelse. Det bestyrkes ved, at amtmanden den 28. overværer en overleveringsforretning i anledn. af, at Kroghs fuld-mægtig Festeren overtager amtsforvalterembedet. I Johannsens beretn. 8/4 (se foreg. anm.) omtales først mødet med embedsmændene og derefter, at han har indkaldt Bruhn, Møller, Riedel og Børholm, hvilke altså må antages ikke at være mødt den 26. Formodentlig er de mødt den 29., samme dag som Johannsen havde møde med sognefogederne. Dette gjorde i hvert fald Bruhn, skønt han først havde undslået sig (se anm. 29). Hvorvidt Bruhn har ret i, at mødet den 29. gjaldt »samtlige« embedsmænd, er vist tvivlsomt. Mon det har drejet sig om flere end de 4 »indkaldte«? Men samme dag fandt altså mødet med sognefogederne sted. – For oplysninger, arkivar P.Kr.Iversen i Åbenrå har givet mig fra det der beroende Haderslev amtsarkiv, udtaler jeg min tak. – [28] Akter. L. 2. rk.: Johannsens erklæring 17/4. I denne siges, at Johannsen s.d. indsendte afskrift af sit svar til kabinetssekretariatet, hvilket også synes bekræftet af dettes register-protokol. Sagen selv ses ikke bevaret. – [29] Akter. I, læg »Herredsfoged Bruhn og tingskriver Møller fra Frøs og Kalslund herreder«. – [30] Smst., læg »Ridefoged Riedel fra Toftlund«. – [31] Akter. L. 2. rk., nr. 430: Nissens erklæring 19/4. – Mødet hos amtmanden angives her at være den 28/3, hvad der formentlig er en misforståelse. – [32] Smst.: erklæring fra pastor P.Jürgensen 18/4. – [33] Akter. I, læg »Stænderdeputeret Th.Steenholdt i Rabsted«. – [34] Akter. L. 2.rk.: Jepsens erklæring 16/4. – [35] S.H.Ständezeit., s. 65. – [36] Akter. II, læg »Hofråd, overinspektør Bahrt fra Augustenborg«. Sml. Aufzeichnungen, s. 46 og 48. – [37] Akter. II, læg »Informator Christian Bahrt fra Augustenborg«. – [38] Smst., læg »Herredsfoged dr. Steffens af Nordborg«. – [39] Smst., læg »Justitsråd, herredsfoged Prehn i Broager«. – [40] Smst., læg »Hofråd og herredsfoged J.D.Th.Prehn fra Augustenborg«. – [41] Smst., læg »Hofpræst Ger-mar fra Augustenborg«. – [42] Smst., læg »Pastor Petersen fra Notmark«. – [43] Smst., læg »Pastor Schlaikier fra Asserballe«. – Sdj. Arb. 1958, s. 95f.

6. Den forenede stænderforsamling. Den danske hærs indrykning og slesvig-holstenernes nederlag (s. 63-80)

[1] Forordningerne findes bl.a. trykt i S.H.Ständezeit. - [2] EE. 1 og 106. II, Correspondenz-Journal, nr. 17. - [3] Se herom S.H.Ständezeit. samt Sdj. Arb. 1952, s. 123ff. - [4] Supplement til Departementstidenden for 1848, s. I. - [5] Smst., s. III. - [6] Smst., s. IVf. - [7] Slesv.min. Vorstellungen. 1848-50. Nr. 7. - [8] EE. 1. - [9] Slesv. min. Forordninger. 1848, 50, 51. Nr. 9. - [10] EE. 1: Protokoll. 24. marts. - [11] Thorsøe, s. 144f. - H.T. 11. rk. IV, s. 593. - [12] EE. 1: Kcpt. til skr. 24/3 fra den pr. reg. til det preuss. udenrigsmin. (afsendt d. 25. tidlig kl. 6½). - [13] EE. 1: Kcpt. til nævnte skr. - [14] Smst.: Kcpt. til skr. 29/3. - [15] Smst.: Pechlins skr. 2/4 til den pr. reg. - Ved skr. 9/4 meddelte den pr. reg. derpå Pechlin, at han var afskediget! - [16] EE. 2. - [17] Om de militære begivenheder henvises til Krigen 1848-50. - [18] Supplement til Departementstidenden for 1848, s. IV. - [19] Sdj. Arb. 1952, s. 126. - [20] A.M. 10/4 (nr. 96). - [21] R.S. A. I, læg 10: »Itzehoer Wochenblatt« 1848 20/5 (nr. 27). - [22] Akter. II, læg »Godsejer W.A. Rumohr til Tøstrup«. - [23] Se også smst., læg »C. Chr. Søndergaard af Ulsby sogn«. - [24] Krigen 1848-50. I, s. 110. - [25] Akter. I, læg »Ridefoged Riedel«. - [26] Om Ahlmanns arrestation se J.D. Stemann: Ribe i april 1848. Toget til Tønder (i »Fra Ribe amt«. IV (1915-18), s. 7). - [27] Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå«: skr. 4/4 fra Sponeck til grev Knuth. - [28] C. 61. I. - [29] F.W. Sponeck: Stiftamtmand i Ribe M.S.W. grev Sponeck under første slesvigske krig (i »Fra Ribe amt«. IV, s. 221ff.). - [30] Se den anm. 26 anførte artikel. - [31] Akter. II, læg »Dr. Roll i Løgumkloster«. - Se også Akter. I, læg »Amtsforv. Harbou i Løgumkloster«. - [32] Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå«: Stemanns skr. 10/4 til reg. k. - [33] Wulff, s. 110ff. - [34] L.A. Å. Tønder byarkiv: »Akten des Magistrats 1848«. - [35] Akter. L. 1. rk.: Borgmester Knudsens erklæring 15/4. - Se også Krigen 1848-50. I, s. 140. - [36] Akter. I, læg »Tønder by«: Nis Hanssens beretn. 11/4. - [37] Smst., læg »Haderslev by og østeramt«. - [38] J.A. Marcus: Meine Erlebnisse in dänischer Gefangenschaft, s. 7. - Sml. Akter II, læg »Dr. J.A. Marcus fra Haderslev«. - [39] Akter. II, læg »Sognefoged Jørgen Eriksen Ladegaard af Skærbæk i Hoptrup sogn«. - [40] Akter. I, læg »Borgmester Schow i Åbenrå«. - Herzogl. Hausarchiw. Abt. III. C. Landesbibl. Kiel: Schows breve 26/3 og 29/3. - [41] Akter. L. 2. rk.: Sognefoged Reuters erklæring 15/4. - [42] Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå«. - [43] Akter. I, læg »Herredsfoged Wardenburg i Åbenrå«. - [44] C. 61. I: skr. 12/4 fra Heltzen til Kirstein. - [45] Akter. I, læg »Husfoged Liweh i Åbenrå«. - [46] Smst., læg »Pastor Godt etc.«. - [47] Smst., læg »Distriktsdeputeret Kittel m.fl.«. - [48] Smst., læg »Herredsfoged Bruhn og tingskriver Møller ...«. - [49] Sdj. Arb. 1948, s. 1ff. - Sml. Krüger, s. 63f. - [50] Akter. L. 2. rk.: Sognefoged Winther, Ørsløvs, erklæring 15/4. - [51] Smst.: Sogne-

foged Daniel Hinrichsen, Øster Terps, erklæring 15/4. – [52] Sdj. Arb. 1948, s. 12 og 1952, s. 123. – Hertel, s. 205. – [53] Akter. L. 2. rk.: Toldkontrollør Rechnagels erklæring 17/4. – Reg. k. Sagl. ordn. akter. K, journalnr. 269. – [54] Akter. L. 2. rk.: Skovrider Warners erklæring 19/4. – [55] Krigen 1848-50. I, s. 126 og 146f. – C. 61. V. 4e. »Landesbewaffnung«: Riegels' skr. 1/9 til kanc. med bilag. – [56] Frederik VII.s arkiv: brev fra Riegels 5/4. – [57] Akter. L. 2. rk.: Løjtnant og kontrollør Ronachers erklæring 21/4. – [58] Smst.: Tolderlunds erklæring 19/4. – [59] Smst.: Andkjers erklæring 18/4. – [60] Smst.: A.Blacks erklæring 15/4.

7. Regeringskommissionen af 3. april 1848 (s. 81-100)

[1] Supplement til Departementstidenden for 1848, s. VIIIff. – [2] Reg. k. Sagl. ordn. akter. B: reg. k.s skr. til kanc. 28/4. – [3] Smst. B. – [4] Slesv. min. Vorstellungen 1848, nr. 9 (kgl. res. 22/4). – [5] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C. – [6] Smst. Q. – [7] Smst. – [8] Akter. I, læg »Pastor Godt og degnen Lorentzen i Felsted m.fl.«. – [9] Reg. k. Sagl. ordn. akter. K: Wolfhagens udatt. skr. [13/4?] til reg. k. – [10] Akter. I, læg »Amtmand Warnstedt i Flensborg«. – [11] Akter. L. 2. rk.: Steenstrups erklæring 13/4. – Selmer: Nekrologiske Samlinger. I, s. 195ff. – [12] Akter. L. 2. rk.: Holsteins erklæring 13/4. – [13] Reg. k. Sagl. ordn. akter. B, journalnr. 410a. – [14] Smst. C, journalnr. 67 ved nr. 549. – [15] Smst. K, j.nr. 275. – Magistratens beretn. 13/4 se smst. G. – [16] Smst. G. – [17] Smst. C, reg. k.s skr. til amtet 19/4. – [18] Smst. G. – [19] Om det følg. se Akter. II, lægenc »Toldforvalter Greve på Før« og »Landfoged Dorrien på Før«. – [20] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C, journalnr. 839. – EE. 23: nr. 22. – [21] Akter. I, læg »Byen Slesvig«. – C. 61. IVa, læg »Baron Liliencron i Slesvig«. – Reg. k. Sagl. ordn. akter. C, journalnr. 838 og 572 samt Hedemanns skr. 11/4 til reg. k. – [22] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C, journalnr. 838 og 632. – [23] Smst. K, j.nr. 886. – [24] Smst. D: opfordring 17/4. – [25] Smst. C, j.nr. 826 (herved nr. 36). – [26] Smst. C. – [27] Smst. C, j.nr. 693. Se også reg.k.s. forhandl. prtk. og kopibog. – [28] Smst. C. – Paulsens skr. til r. k. er af 7/4. – [29] Smst. C. – Akter. I, læg »Amtmand Stemann i Åbenrå«. – [30] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C, j.nr. 692. – Fischers forslag er af 13/4. – [31] Smst. C. – [32] Smst. E. – [33] Smst. J, j.nr. 361. – [34] Smst. E, j.nr. 686. – Reg. k.s forhandl.prtk. – [35] Reg. k.s forhandl.prtk., 17. og 18. april. – [36] Reg. k. Sagl. ordn. akter. F. Sml. Krigen 1848-50. I, s. 305. – [37] Smst. F. og Q. samt Reg. k.s forhandl.prtk. (under 14/4). – [38] Akter. I, læg »Amtmand Krogh i Tønder«. – [39] Reg. k. Sagl. ordn. akter. G. – [40] Smst. Beretn. 11/4. – [41] Smst. C. Riegels' skr. 22/4 til r.k. – [42] Smst. G: Sønderborg magistrats beretn. 11/4 og beretn. 8/4 fra overinspektoratet for det augustenburgske godsdistrikt. – [43] Smst. C: Johannsens skr. 17/4 til r. k. og dennes skr. 23/4 til Johannsen. – [44] Akter. I, læg »Distriktsdeputeret Kittel m.fl.« –

[45] Akter. II, læg »Herredsfoged, dr. Steffens af Nordborg«. - [46] Smst. læg »Justitsråd, borgmester Langreuter«. - [47] Riegels' skr. 11/4 til r.k. i det anm. 44 nævnte læg. - [48] Akter. II, læg »Pastor Schlaikier fra Asserballe«. - [49] Reg. k. Sagl. ordn. akter. A: Skr. 1/5 fra kanc. til r.k. (j.nr. 830). - [50] Herom og om det følg. se smst. B (2 skr. 28/4 fra r.k. til kanc.) og J (j.nr. 779 og flere skr.). - [51] Herom og om det følg. se EE. 18 samt Krigen 1848-50. I, passim. - [52] Sdj. Arb. 1902, s. 155f. - [53] Smst. 1952, s. 132. - Om den flensborgske deputation se s. 129 samt EE. 105a (under 15/4). - [54] Landsarkivet for Fyn. Saml. af familiebreve, som opbevares. Hofmangsgave i 1848 - N.Hofman (Bang). 1 bd. - Dr. phil. A.Linvald har velvilligst gjort mig opmærksom på brevet. - [55] Akter. II, læg »Pastor Petersen fra Hellevad«. - Sml. Krigen 1848-50. I, s. 579. - [56] Akter. II, læg »Landmand Nachtigall fra Toftlund«. - [57] Smst., læg »Krogh på Billeslund«. - [58] Wulff, s. 126. - [59] Smst., s. 128. - [60] Om det følg. se reg. k.s forhandl.prtk. samt Reg. k. Sagl. ordn. akter. B (skr. 26/4, 28/4, 1/5, 5/5 og 24/5 til kanc.) og J. - [61] Reg. k. Sagl. ordn. akter. B: kanc.s skr. 22., 25. og 26. april; r. k.s svar 28/4. - [62] Smst. - [63] Smst. A. - [64] Smst. B. - [65] Smst.: se navnl. reg. k.s skr. 28. og 30. april. - [66] C. 61. I.

8. Embedsmændenes svar på regeringskommissionens cirkulære (s. 101-110)

Der henvises i alm. til regeringskommissionens 2 pk. Sagligt ordnede akter. L. Embedsmændenes erklæringer. Den. 1. række ligger alfabetisk, og til den 2. rk. findes foran en fortegnelse over indholdet. Jeg har derfor set bort fra i teksten at anføre, i hvilken rk. de benyttede erklæringer findes, men den, der vil se en citeret erklæring efter, nødes til evt. at søge i begge rækker.

[1] Reg. k. Sagl. ordn. akter. B: skr. af 28/4. - [2] Om Bahnsen se også Tønder Statsseminarium 1788-1938. Festskrift. (1938). - [3] Sml. Sdj. Arb. 1926, s. 34ff. - [4] Om Callisen se også Reg. k. Sagl. ordn. akter. A, j.nr. 801.

9. Under den provisoriske regering (s. 111-136)

[1] EE. 105a (under 25/4) og A.M. 28/4, nr. 126 og 127. - Sml. Sdj. Arb. 1952, s. 133, anm. 5. - [2] De følg. oplysn. stammer for en væsentlig del fra EE. 23 (beretn. febr.-maj 1849 om de under krigen 1848 og Malmø-våbenstilstanden fra hertugdømmet flygtede embedsmænd) samt fra medd. i A.M. - [3] A.M. 29/4, nr. 129; 19/6, nr. 213 og 8/7, nr. 246. - [4] Smst. 1/5, nr. 131 og 27/7, nr. 278. - EE. 105a

(under 28/4, 17/5, 29/5 og 9/7). - [5] A.M. 25/5, nr. 173. - [6] Smst. 29/8, nr. 335. - [7] Smst. 11/5, nr. 149. - [8] Smst. 8/5, nr. 143. - [9] Smst. 11/5, nr. 149. - Om Holsteins efterfølger se A.M. 24/7, nr. 272. - [10] EE. 23, nr. 9. - [11] Smst., nr. 1. - Om efterfølgeren se A.M. 24/7, nr. 272. - [12] A.M. 5/5, nr. 139 og 5/8, nr. 294. - [13] Smst. 16/5, nr. 157. - [14] C. 61. I, sagen 10/6 48, nr. 20: Actum på Haderslev amtshus 30/4. - EE. 23, nr. 6. - [15] A.M. 17/7, nr. 260. - [16] EE. 105a (under 13/5) og A.M. 16/5, nr. 157. - [17] A.M. 17/7, nr. 260. - [18] EE. 23, nr. 6. - [19] A.M. 17/7, nr. 260 og 24/7, nr. 272. - [20] Smst. 16/5, nr. 157. - [21] C. 61. I: Hertels skr. til kanc. 27/5, vedlagt skr. nr. 50, 29/5. - [22] Smst.: Boisens skr. til kanc. 13/5. - Skibsjournal 1174/48 (Neptun), under 6/5 og 7/5. - [23] A.M. 16/5, nr. 157. - [24] C. 61. IVa, læg »Kirkeprovst ... Janssen«. - [25] EE. 23, nr. 6. - Her siges, at han afskedigedes 15/5, men i A.M. 3/8, nr. 290, meddeles, at han er afskediget 28/7. - [26] Se anm. 24. - [27] En sådan erklæring affordredes i hvert fald Husum og Tønder provstis præster. Se A.M. 30/5, nr. 182, og Sdj. Arb. 1926, s. 35. - [28] EE. 105a (under 12/5) og A.M. 25/5, nr. 174. - [29] C. 61. I, sagen nr. 112, 7/6. - [30] EE. 105a (under 12/5) og A.M. 15/5, nr. 155, sml. 30/5, nr. 182. - Sdj. Arb. 1926, s. 36. - [31] EE. 105a (under 19/6 og 27/6). - A.M. 7/7, nr. 245 og 8/7, nr. 246. - Sdj. Arb. 1926, s. 42. - [32] A.M. 17/7, nr. 260 og 13/5, nr. 153. - [33] Smst. 9/5, nr. 146 og 11/5, nr. 150. - [34] S.H.Ständezcit., sp. 692ff. - [35] A.M. 19/4, nr. 113 og 20/4, nr. 115. - [36] Smst. 6/5, nr. 142, sml. 8/5, nr. 144. - [37] Smst. 4/5, nr. 138; 11/5, nr. 150 og 12/5, nr. 151. - [38] Akter. II, læg »Knud Berthelsen Nissen i Sønder-Vilstrup«. - [39] A.M. 13/5, nr. 154. - [40] Sdj. Arb. 1952, s. 133ff. og 141. - A.M. 5/5, nr. 139; 11/5, nr. 150 og 12/5, nr. 151. - Akter. II, læg »Herredsfoged Prehn i Broager«. - [41] A.M. 5/5, nr. 139; 6/5, nr. 141 og 8/5, nr. 143. - EE. 3: Bunsens skr. 25/4 og 18/5. - [42] EE. 5: Schleidens indberetn. 29/7. - [43] EE. 1. - [44] A.M. 11/5, nr. 149. - [45] EE. 5: skr. 25/5. - [46] Sml. EE. 8: den pr. r.s skr. til v. Madai 31/5. - [47] C. 61. I: skr. 6/6 fra Johannsen. - [48] Statsrådets Forhandl. I, s. 307 og 309ff. - [49] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P. 2: skr. 9/6 fra Heltzen til Lassen. - [50] Smst. P. 3: Lassens skr. 14/6 til kanc. - [51] Smst. C: kanc.s skr. 4/7 til r.k. (nr. 875). - Slesv. min. Vorstellungen. 1848-50, nr. 16 (kgl. res. 21/6). - [52] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C: nr. 874; P. 2: Kirsteins skr. til Lassen 28/6 og P. 3: Lassens skr. til Kirstein 4/7. - [53] C. 61. I: se bl.a. kanc.s skr. 14/6 til amtmand Johannsen (sagen nr. 26) og Lassens skr. 7/6 til kanc. (sagen nr. 41). - [54] Reg. k. Sagl. ordn. akter. C: kanc.s skr. 13/7 (sag nr. 880). - Slesv. min. Vorstellungen. 1848-50, nr. 20 og 21 (kgl. res. 3/7). - De slutninger, som i Zeitschrift. LXIV, s. 211, anm. 5 drages, er ganske urigtige. - [55] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P. 3: Lassens skr. 15/6. - [56] Smst.: Lassens skr.: 17/6. - [57] Smst.: bl.a. Lassens skr. 16/6 og 18/6. - [58] Smst. J: sag nr. 877. - [59] C. 61. I: skr. 19/6 til kanc. fra Haderslev provstis kirkevisitatorium. - [60] Smst.: sag nr. 54, 23/6. - [61] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P.3: Lassens skr. 14/6 og 17/6. - [62] Herom og

om det følg. se smst. P.2 og P.3 (forsk. skr.) samt P.4 (forhør ang. pastor Petersen) og Akter. II, læg »Pastor Petersen fra Hoptrup«. - [63] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P.2: kanc.s skr. 21/6. - [64] Akter. II, læg »Fuldmægtig Haversaat fra Nordborg«. - [65] Smst., læg »Forpagter C.R.S.Siebel fra Årøund«. - Skibsjournaler 1174/48 (Neptun): 30/5. - [66] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P.3: Lassens skr. 26/6 til kanc. - Om postmester Mygind se også EE. 5: Schleidens skr. 7/6. - [67] A.M. 6/7, nr. 243. - [68] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P.3. - [69] A.M. 12/7, nr. 252. - [70] Herom og om det følgende se Akter. II, læg »Justitsråd, herredsfoged Prehn i Broager«, C.61. I, sag nr. 89, 18/8 og S.H. Ständezeit., sp. 652. - [71] Sml. grev Rantzaus ordre 21/5 vedr. en fisker, der havde stået i forb. med danskerne, men som arresteredes som forræder og overgaves militærøvrigheden til afstraffelse. Akter. II, læg »Knud Berthelsen Nissen i Sønder-Vilstrup«. - [72] EE. 11. Correspondenz mit Preussen über die Theilung Schlesiens. Mai 1848: den pr. r.s skr., dat. 22., men afgået 23/5. - Om deputationer hos den pr. r. se EE. 105a (under 22/5) og A.M. 23/5, nr. 170. - [73] EE. 5: Schleidens skr. 2/6, 4/6 og 10/6. I Schleidens skr. 2/6 anføres tallet 35, medens A.M. 2/6, nr. 186, nævner 40-50 flygtede. - [74] EE. 5: Schleidens skr. 14/6, 15/6 og 19/6. Se også A.M. 6/6, nr. 192, hvor det nævnes, at Tønder magistrat havde afslået at deltage i deputationen, og 19/6, nr. 212 - En skr. 24/6 til nationalforsaml. i Frankfurt om Slesvigs udelelighed fra forstanderskabet i Wyck omtales i dettes skr. 27/6 til den pr. r. i EE. 43. - [75] A.M. 2/6, nr. 186. - [76] Reg. k. Sagl. ordn. akter. P.5. - [77] Akter. II, læg »Christen Jensen Juhl fra Åstrup«. - [78] S.H. Ständezeit., sp. 200. - [79] Smst., sp. 262. - [80] Smst., sp. 404. - [81] Smst., sp. 264. - [82] Smst., sp. 352f. - [83] Smst., sp. 362. - [84] Smst., sp. 366f. - [85] Smst., sp. 378. - [86] Smst., sp. 486ff. - [87] Se Wynns privatbrev 29/1 1849. Foreign Office 22/171. Public Record Office. London. - [88] S.H. Ständezeit., sp. 549. - [89] Smst., sp. 359 og 365. - [90] Smst., sp. 562. - [91] Smst., sp. 484. - [92] Smst., sp. 365. - [93] Smst., sp. 469. - [94] A.M. 13/5, nr. 153 og EE. 105a (under 21/5 og 5/8). - [95] A.M. 3/6, nr. 189. - [96] Smst. 5/6, nr. 190, og 6/6, nr. 192. - [97] S.H. Ständezeit., sp. 110f. - Sdj.Arb. 1952, s. 161ff. - [98] S.H. Ständezeit., sp. 272 og 301, sml. sp. 225. - [99] Smst., sp. 289. - [100] Smst., sp. 392. - [101] Smst., sp. 119. - [102] 14. juli. Se A.M. 19/7, nr. 265. - [103] S.H. Ständezeit., sp. 767. - [104] A.M. 27/5, nr. 178. - [105] Smst. 10/7, nr. 249. - [106] Smst. 18/7, nr. 263. - [107] S.H. Ständezeit., sp. 885. - [108] Sdj.Arb. 1952, s. 157f. - Flensburger Wochenblatt 5/8. - [109] Flensb. Wochenbl. 19/8.

10. *Våbenstilstand. Den slesvig-holstenske statsgrundlov (s. 137-147)*

[1] S.H. Ständezeit., sp. 613. - [2] Smst., sp. 667. - [3] Smst., sp. 719. - [4] Smst., sp. 721. - [5] Smst., sp. 919ff. - [6] A.M. 26/7, nr. 276. - [7] Danske Tractater efter 1800. 1. saml. Polit. tractater. 1. bd. 1800-1863 (1877), s. 180ff. Sml. desuden fremstillingen hos Neergaard og A. Thorsøe. - [8] EE. 5: Schleidens skr. 30/8. - [9] Smst.: Schleidens skr. 29/8. - [10] A.M. 15/7, nr. 258 og 259. - [11] Smst. 25/7, nr. 274. - [12] Smst. 25/7, nr. 275. - [13] Smst. 2/8, nr. 289. - [14] Smst. 2/8, nr. 288 og 289. - [15] Smst. 3/8, nr. 290. - [16] Smst. 4/8, nr. 292. - [17] Smst. 31/7, nr. 284 og 3/8, nr. 291. - Flensburger Wochenblatt 2/8. - [18] Landesversamml., s. 91 (16/10 48). - [19] Smst., s. 6 (16/8). - [20] Se sål. EE. 5: Schleidens skr. 11/8 og EE. 17. - [21] EE. 5: Den pr. r.s skr. til Schleiden 9/8. - [22] EE. 105a (under 17/7 og 20/7). - Sml. om forfatn. Hermann Hagenahs afhandl. »Aus der Geschichte des schleswig-holsteinischen Staatsgrundgesetzes ...« i »Nordelbingen«. VI (1927), s. 437ff. - [23] EE. 17. - [24] EE. 20: Geschehen in der pr. Reg. 15/8 og 16/8. - [25] EE. 1. - [26] Landesversamml., s. 12 (19/8). - [27] EE. 5: skr. til Schleiden 18/8 og 27/8. - EE. 8: skr. til Madai 18/8. - EE. 17: den pr. r.s skr. 21/8 til Heckscher. - [28] EE. 17: Heckschers skr. 26/8. - [29] Carl Moltkes arkiv., pk. Immediatkomm.: Moltke til Knuth 5/9. - [30] Smst.: Moltke til Knuth 7/9 og 12/9 samt Reedtz til Moltke 8/9. - [31] EE. 20: A. Baudissins skr. 4/9 til Reventlou-Preetz. - Sml. A. Springer: Fr.Chr. Dahlmann. II. (1872), s. 280 ff. - [32] EE. 8: Madais skr. 16/9. - [33] Smst.: Madais skr. 11/9 og 12/9. - [34] EE. 20, læg »Annahme des Malmoer Waffenstillstandes Seitens der Herzogthümer...«. - [35] EE. 15: redegørelsen for de diplomat. forhandl. fra slutn. af juli til ind i sept. - Landesversamml., s. 40 (11/9). - [36] Landesversamml., s. 13f. - [37] Se anm. 34. - [38] Landesversamml., s. 35 (9/9). - [39] Smst., s. 19f. (6/9). - [40] A.M. 11/9, nr. 356. - [41] Landesversamml., s. 38ff. (11/9). - EE. 21. - Aufzeichnungen, s. 260ff. - [42] Landesversamml., s. 17 og 20f. - [43] Sml. Reg. k. Sagl. ordn. akter. P.2: skr. 14/9 fra kanc. - [44] Sdj.Arb. 1952, s. 153. - EE. 109. - [45] Carl Moltkes arkiv, pk. Immediatkomm.: Hansens skr. til Moltke 30/9 med vedlagt afskr. af skr. 28/9 til Bonin; se desuden Moltkes skr. 27/9 og 3/10 til Reedtz.

11. *Immediatkommissionen. Den provisoriske regerings fortsatte styre (s. 148-164)*

[1] Moltkes arkiv, pk. Immediatkomm.: M.s skr. til Knuth 5/9. - [2] Smst.: Knuth til M. 9/9. - [3] Smst.: Knuth til M. 14/9. - Udenrigsmin.s forestillinger. - [4] F.O. 64/292. Public Record Office. London: Bunsens promemorier. 26/9. - [5] Molt-

kes arkiv, pk. Immediatkomm.: M. til Knuth 12/9. - [6] Smst.: M. til Knuth 14/9 og 15/9. - [7] Smst.: beretn. om immediatkomm.s virksomhed; M. til Knuth 17/9 og 19/9 og »Geschehen Sonderburg« 18/9 48 i grev Moltkes bolig. - [8] Smst.; se også M.s brev til hustruen 29/9. - [9] C.61.III.2: M.s skr. til Knuth 17/9. - [10] Smst.: Knuth til M. 21/9. - [11] Smst.: M. til Knuth 19/9. - [12] Se den anm. 7 nævnte beretn. - [13] C.61.III.1: M. til Knuth 23/9. - [14] Smst.: 26 adresser til kongen (enkelte udat., de a. daterede 18., 19., 20 el. 22. sept.). Se om adresserne des. smst. M.s skr. til Knuth 23., 24. og 25. sept., og smst. III.2: 15/10 og i Moltkes arkiv, pk. Immediatkomm., Johannsens skr. til M. 23/9. - [15] Moltkes arkiv, pk. Immediatkomm.: beretn. om dens virksomhed. - [16] A.M. 23/9, nr. 378 og 379 og 25/9, nr. 380. - C.61.III.2: imm.k.s skr. 25/9 til Knuth. - [17] Sdj.Arb. 1952, s. 172. - [18] C.61.III.2: skr. til imm.k. fra J.N.Nielsen 11/10. - [19] Smst.: skr. 23/9 fra præsterne i Bevtoft og Skrydstrup, vedlagt imm.k.s skr. 25/9 til Knuth. - A.M. 2/10, nr. 393. - [20] C.61.I: skr. fra general Krogh til krigsmin. 2/10. - [21] Se anm. 19. - [22] C.61.III.1: skr. 27/9 fra imm.k. til Knuth. - [23] Moltkes arkiv, pk. Imm.komm.: Knuth til M. 28/9. - [24] Smst.: M. til Knuth 30/9. - [25] C.61.III.2: Krügers brev 7/10, vedlagt imm.k.s skr. til Knuth 10/10. - [26] Smst.: plakaten er vedlagt J.N.Nielsens skr. 11/10 til imm.k. - [27] Smst.: Heuckendorffs beretn. 9/10, vedlagt imm.k.s skr. til Knuth 10/10. - EE. 29.J: Kiers skr. 9/10 til kommandanturen i Haderslev og Haderslev magistrats beretn. 18/11 m.fl. skr. - A.M. 11/10, nr. 409. - [28] C.61.III.2: Nagels skr. 28/9 til imm.k. - [29] C.61.I: udat. skr., indgået 23/9, fra L.Erichsen til kanc. - [30] Se herom og om det følg. C.61.I, sagen nr. 39, 13/10. - [31] Se om det følg. C.61.IVa: Kloppenburgs skr. 2/11; C.61.II: ansøgning 11/11 fra Skrave med bilag; C.61.III.2: Krügers skr. 7/10, vedlagt imm.k.s skr. til Knuth 10/10. - [32] C.61.II, sagen nr. 32, 20/11. - [33] C.61.IVa, læg »Herredsfoged Bruhn i Haderslev«. - [34] I A.M. 20/9, nr. 372, meddeles således fra Haderslev 16/9, at nogle af de bortflygtede dansksindede er vendt tilbage og har genoptaget deres propaganda. - [35] C. 61.III.2: Heuckendorffs skr. 9/10 til imm.k. - [36] Smst.: skr. 5/10 fra skovfoged Kay til imm.k. - [37] Smst.: henvendelse 14/10 til kongen fra kirkejurater og sognefoged i Hjordkær, vedlagt skr. 19/10 fra imm.k. til Knuth. - Se også A.M. 16/9, nr. 366; 21/9, nr. 375 og 26/9, nr. 383. - [38] C.61.III.2: beretn. 6/7 okt. fra kirkevisitatorerne i Sønderborg. - [39] C.61.IVa, læg »Pastor Feilberg fra Ullerup«, »Provst Stephensen fra Broager« og »Pastor Karstensen fra Dybbøl«. - [40] C.61.III.2: imm.k. til Knuth 12/10, hvorved fremsendes skr. 10/10 fra amtmand W.Johannsen. - [41] A.M. 12/9, nr. 359; 13/9, nr. 361; 14/9, nr. 363; 16/9, nr. 366; 20/9, nr. 373; 26/9, nr. 383; 30/9, nr. 391; 12/10, nr. 410; 21/10, nr. 427. - [42] C.61.I: Sponneck til Knuth 16/10. - [43] Landesversamml., s. 46, 55ff. og 59. - [44] A.M. 25/9, nr. 380. - [45] Sdj.Arb. 1952, s. 168ff. - [46] A.M. 26/9, nr. 383. - [47] Smst. 12/9, nr. 358. Sml. Sdj.Arb. 1952, s. 176f. - [48] Landesver-

samml., s. 52 og 54. - A.M. 9/9, nr. 354 og 29/9, nr. 388. - [49] Landesversamml., s. 45 og 47f. - EE. 36: Den pr. r.s cirkulære 21/9 og bekendtgørelse 23/9. - [50] A.M. 21/10, nr. 427. - EE. 29. T. Verfahren der Dänen gegen S.H. Schiffe bis zum 22. Oct. - [51] Landesversamml., s. 114. - Schlesw. Holst. Anzeigen. 1848. 45. Stück. 6/11. - [52] EE. 36: Duckwitz til Francke 20/10. - [53] Landesversamml., s. 58. - A.M. 6/10, nr. 400. - [54] Landesversamml., s. 86f. - [55] Smst., s. 57. - [56] A.M. 16/10, nr. 417; 17/10, nr. 418; 18/10, nr. 421 og 24/10, nr. 430. - Landesversamml., s. 93 og 113. - [57] C.61.III.1. - [58] A.M. 18/10, nr. 421. - Landesversamml., s. 93 f. - [59] Landesversamml., s. 106ff. - [60] C.61.I.

12. Fællesregeringen (s. 165-181)

[1] Udenrigsmin. Alm. Korr. Sager Litr. K. Krigen 1848-50. Korr. sager 3/7-18/12 1848: Reedtz til Knuth 8/9 og Knuth til Reedtz 17/9. - [2] Se akterne i samme pk. og Thorsøe, s. 413ff. - [3] EE. 5: se bl.a. Schleidens skr. af 24/9 og 25/9. - [4] Reedtz til Knuth 27/9 i den anm. i nævnte pk. - [5] Knuth til Reedtz 11/9 og koncept til instruktion for Andræ 11/9 i samme pk. - [6] EE. 22, læg »Acten betr. die Einsetzung der gemeins. Reg.«: Dönhoffs skr. 28/9 til Schleiden. - [7] Se herom og om det følg. EE. 22, læg »Acten betr. die Einsetzung der gemeins. Reg.« - [8] Den anm. i nævnte pk. - [9] Landesversamml., sp. 113ff. - [10] EE. 29.D. - Krigen 1848-50. II.1. Bilag 5, s. 40f. - [11] L.A.S.C. XIX. 1. Nr. 86: Jacobsen til Krohn 16/11 48. - [12] C.61.II: skr. af 14. (15.) nov. - [13] Departementstidenden 16/12, nr. 62. - Krigen 1848-50. II.1, Bilag 6, s. 41ff. - [14] EE. 29. U. Die Proclamation des Königs von Dänemark vom 15. Dez. 1848. - [15] Landesversamml., sp. 7f. - [16] EE. 29. JJ. Mission des Grafen Reventlow-Farve nach Kopenhagen. - [17] Om Schlegels sendelse se bl.a. smst. Stedmanns skr. 2/3 49 til fællesreg. og forskell. skr. i EE. 46a.2 samt P.R.O. London: F.O. 22/171, Wynns depecher 11/2, nr. 28; 13/2, nr. 30 og 15/2, nr. 31. - [18] Se anm. 16. - [19] Smst.: Reventlow-Jersbecks skr. 26/2 49 til Reventlow-Farve. - [20] EE.3. - [21] EE.3: Samwer til Bunsen 6/11. - P.R.O. London. F.O. 64/292: Bunsen til Palmerston 27/11. - EE.105c (under 31/10 og passim.). - [22] Departementstidenden 20/1 49, nr. 3. - [23] EE.29. AA. Empfang u. Behandlung der Post in Kolding. - Sml. Landesversamml., sp. 55 og A.M. 15/1, nr. 24; 6/2, nr. 62; 22/2, nr. 90 og 26/2, nr. 96. - [24] EE. 36. Acten betr. die Schiffahrtsverhältnisse der Herzogtümer. - [25] EE.29.D: Schmerlings skr. til Banks 5/11, sml. Schmerlings skr. til Stedmann 20/10. - [26] Landesversamml., sp. 154. - [27] Om det følg. se i alm. Landesversamml. - [28] EE.46b 3: breve fra Francke 2., 3., 12., 13., og 16. jan. 49. - [29] Landesversamml., sp. 59, 69, 121, 144, 159, 161, 202, 228, 269. - EE.43c. - [30] Landesversamml., sp. 223. - [31] Smst., sp. 228ff, 305, 311, 332.

- A.M. 8/2, nr. 67; 9/2, nr. 68 og 69 og 12/2, nr. 73. - [32] Om drøftelserne se Landesversamml. - [33] Landesversamml., sp. 385ff. og passim. - [34] C.61.IVa samt 61.II: Feilbergs skr. 14/11 og 18/11 48 til kancelliet. - [35] EE.105c (under 27/10, 27/11 og 14/12 48). - [36] Landesversamml., sp. 542 og A.M. 12/3, nr. 120 og 13/3, nr. 122. - [37] EE.69.g: Reventlow-Jersbeck til Harbou 8/8 49. - [38] A.M. 17/3, nr. 131. - [39] Smst. 26/3, nr. 144 og 145.

13. Nordslesvigerne og fællesregeringen (s. 182-209)

[1] Landesversamml., sp. 416f. - [2] A.M. 25/10, nr. 433. - [3] EE.32. Acta betr. die Bestellung des Advocaten Bargum zum ausserordentlichen Regierungs-Bevollmächtigten u. die mit demselben geführten Correspondenz betr. 1848 Okt.-Dezbr. - En del af Bargums indberetninger vil blive trykt i Danske Magazin. 8. rk. I. - Kommissoriet for Bargum er bl.a. trykt i A.M. 31/10, nr. 443. - [4] EE.29.K. - [5] Se bl.a. C.61.II: Feilbergs skr. 18/11 til kanc. - [6] Se om det følg. C.61.IVa, de pågældende læg om Feilberg, Stephensen og Karstensen. - [7] Se anm. 5. - [8] Se herom C.61.IVa, læg »Beretn. om præstevalget i Dybbøl«, C.61.II, sagen nr. 30, 8/2 49 og EE. 29. X. Umtriebe des Grafen Arthur v. Reventlow-Sandberg. - [9] C.61.II. - [10] Smst.: ansøgning 13/11. - [11] Smst.: ansøgning 16/11. - [12] Smst.: Johannsens skr. 19/11. - [13] Smst.: Reventlows skr. 23/11 og kanc.s svar 8/12. - Om Arthur Reventlows skrift se hans skr. 9/12 til A.W.Moltke. - [14] Om dette og det følg. se smst., sagen nr. 30, 8/2 49 og EE.29.X. - [15] C.61.II: ansøgn. 19/11 fra Lorentz Hansen. - [16] C.61.III.1: skr. til kongen 29/10. - [17] C.61.II: ansøgn. 11/11 fra Skrave. - [18] Smst.: skr. 8/11. - [19] Smst.: skr. 27/11. - [20] Smst.: skr. 8/12. - [21] EE.29.O. - [22] A.M. 26/12, nr. 536. - [23] EE.22: Ahlmanns skr. 4/11 til præsidenten for fællesregeringen. - [24] EE.32: Bargums skr. 18/11. - [25] EE.29.G. Die Verwundung des Hardsesvogts Ahlmann u. der Durchzug dänischer Truppen nach Ripen. - C.61.II, sagen nr. 68, 22/12 48. - [26] A.M. 30/3 49, nr. 152. - [27] Smst. 3/1 49, nr. 4. - [28] EE. 32: Bargums skr. 23/11. - [29] Smst.: Bargums skr. 21/12. - [30] Smst.: Bargums skr. 18/11 og 23/11. - [31] Smst.: Bargums skr. 26/11, sml. 20/12. - [32] EE.29.O. Der Kanzelleierlass vom 15. Nov. u. Sponnecksche Umtriebe. - [33] L.A.S.C. XIX. 1. Nr. 36: Lesser til Krohn 2/12 48. - [34] A.M. 7/12, nr. 507. - [35] Smst. 8/12, nr. 508. - [36] C.61.II: Sponnecks skr. 9/12. - EE.29.J: skr. 19/12 fra det udenrigske bureau til Francke. - [37] C.61.II: skr. 9/12 fra Engelsted til Sponneck ved dennes skr. s.d. til kanc. - [38] Smst.: Schmidts skr. 8/1 49 til justitsmin. - [39] EE.69.g. - [40] EE.29.Z. - Sml. A.M. 23/1, nr. 38; 24/1, nr. 40 og 26/1 49, nr. 44. - [41] A. Linvald: Landstormen ved Brøns (i »Festskrift til H.P.Hanssen« (1932), s. 134ff.). - Sdj.Årb. 1958, s. 241ff. - [42] Statsrådets Forhandl. II, s. 55f. - [43]

A.M. 7/2, nr. 65; sml. 30/1, nr. 50. - [44] C.61.II: skr. 13/2 49 fra M.Jensen til regeringen. - [45] EE. 23, nr. 16. - [46] L.A.S.C. XIX. 1. Nr. 80: skr. 9/2 49 fra den s.h. reg. til Krohn. - [47] EE.29.DD. Absperrung der Insel Alsen. - Sml. Muderspachs annonce 15/2 i A.M. 16/2, nr. 81. - [48] EE.29.CC. -

14. Flensborg (s. 210-214)

Hvor intet andet kildestof anføres, henvises til min afhandling i Sdj.Arb. 1952, s. 177-194.

[1] EE.9[a]: skr. 19/12 fra Francke. - [2] C.61.II: skr. 27/1 49 fra kanc. til finansmin. - [3] EE.29.C: skr. 1/2 49. - [4] Smst.: skr. 22/11. - [5] Smst.: skr. 9/2. - [6] EE. 32. - [7] A.M. 28/11, nr. 491; sml. 25/11, nr. 486. - [8] EE.43c: P.Lüders' skr. 27/12 til landsforsamlingens præsidium. - Sml. A.M. 5/12, nr. 502. - [9] A.M. 15/1, nr. 24. - [10] Smst. 3/3, nr. 107. - [11] Sml. A.M. 12/1, nr. 21 og 5/2, nr. 61. - [12] Landesversamml., sp. 207. - [13] A.M. 10/3, nr. 119. - [14] Smst. 16/3, nr. 128. - [15] Smst. 26/3, nr. 145.

15. Als under overbestyrelseskommissionen (s. 215-230)

[1] C.61.III.2: imm.komm.s skr. 10/10 (med bilag) til Knuth. - [2] Smst.: folkerådets henvendelse til kongen 20/10, oversendt af Riegels 21/10. - [3] Carl Moltkes arkiv, pk. Immediatkommissionen: Knuth til Moltke 18/10. - [4] C.61.V.4b. - [5] Smst.: skr. 23/10. - [6] Smst.: skr. fra Johannsen 25/10 og fra Johannsen og Hansen 26/10. - [7] Smst.: Johannsens skr. 5/11. - [8] Smst. - [9] C.61.V.3. - [10] Smst. - [11] C.61.II, sagen 6/11, nr. 13. - [12] C.61.V.3. - [13] Smst.: A. Moltkes forestilling 16/1 49. - [14] Smst.: Riegels' skr. 9/11. - [15] Smst.: skr. 10/11. - [16] Smst.: skr. 13/11 til Knuth. - [17] Smst.: skr. 23/11. - [18] Smst.: skr. 2/12. - [19] Smst.: skr. til kongen 7/12, sml. skr. til Moltke s.d. - [20] Smst.: skr. 7/12. - [21] Smst.: Riegels til Moltke 11/12. - [22] Smst.: se bl.a. Rosens Acten-Extract 19/11, betækn. af Carl Moltke 8/12 m.m. - [23] Smst.: skr. fra Tillisch 28/11. - [24] Smst. - [25] A.M. 7/11, nr. 454; sml. 4/11, nr. 451. - [26] Herom og om det følg. se C. 61.II: sagen nr. 35, 12/12 48. - [27] Smst.: krigsmin.s skr. 5/11. - [28] Smst.: sagen nr. 23 d, 14/11 48 samt EE. 29. K. - [29] A.M. 5/1, nr. 8. - [30] EE. 29. Y. - [31] EE. 29. K. - [32] C. 61.III.1. - Sml. A.M. 11/12, nr. 513. - [33] C. 61. V. 4 c: skr. 7/12. - [34] Smst.: kgl. res. 15/1 49. - Sml. Statsrådets Forhandl. II, s. 41f. - [35] C. 61.V.4c: skr. 7/2 49 fra kanc. - [36] Smst.: skr. 5/3 til kanc. - [37] Departementstidenden nr. 15 og 16, 8/3 1849. - [38] Smst.

nr. 13, 1/3 1849. - [39] C.61.V.4a: skr. 29/1 49 fra kanc. - [40] C.61.III.2: finansmin.s skr. 30/12 48 og den følgende korrespondance herom. - [41] C.61.II, sagen nr. 84, 28/12 48. - Overbest.komm. for Als og Ærø. Akter sagl. ordnede. 5. c. Sprogsager. - [42] C.61.V.4.c. - [43] C.61.II. - A.M. 28/3, nr. 149. - Landesversamml., sp. 475 og 690. - [44] C.61.II.

16. Statholderskabets indsættelse. Våbenstilstandens ophør

(s. 231-235)

[1] EE. 46. a 2: skr. 25/2 49. - [2] EE. 46, a 3: Franckes skr. 13/3. - [3] Landesversamml., sp. 343ff. - [4] Om det følg. henvises dels til forhandl. i Landesversamml., dels til EE. 42. Acten betr. die Einsetzung der Statthalterschaft. - [5] EE. 105 d. Protocoll über die Beschlüsse des Staatsraths ... (27/3-16/5 49). - [6] Landesversamml., sp. 441ff. og 453ff. - [7] A.M 30/3, nr. 153. - [8] L.A.S.C. XIX. 1. Nr. 86: Hugo Jensen til Krohn 29/3. - [9] Smst.: Lesser til Krohn 9/3. - [10] Landesversamml., sp. 423. - [11] EE. 46. a 3: se bl.a. Stedmanns skr. 27/3 til statholdersk. - [12] L.A.S.C. XIX. 1. Nr. 86. - [13] Landesversamml., sp. 637. - [14] Smst., sp. 646. - [15] EE. 46. a 4: Francke til stath. 2/4.

KONGERIGET DANMARK MED HERTUGDOMMET SLESVIG.

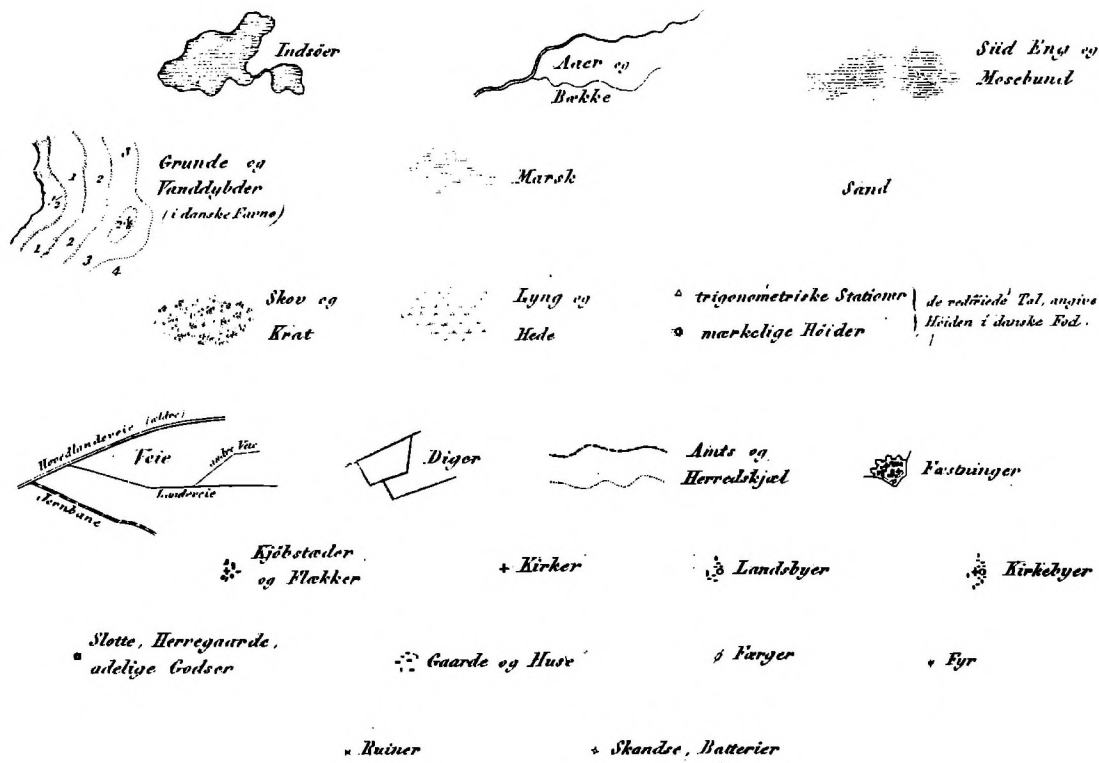
Udarbejdet af O.N.Olsen.

UDGIVET AF GENERALSTABEN 1846.

Stykket af P. J. Seehusen.

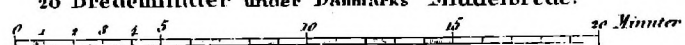
Signaturer.

Kaartets Maalestoksforhold til Naturen = 1 : 480000.

20 Bredeminuter under Danmarks Middellbrede.

FORKLARING

de til Uddelingen i Auer, Herreder, adelige Districter, m.m., hørende Nummere og Beteegnelse paa Kartet, med Tilhøring af Folkemængden i 1840.

NÖRRE-JYLLAND

X. Ribe Amt	5827
Ribe	247
Vade	1421
Herreder:	
1. Vester	6803
2. Øster	3872
(i Forening med Nörrø Herred i Ringkjöbing Amt danne de det gamle Firdalssæl.)	
3. Skude	1003
4. Sluge	182
5. Ejerding	1070
6. Valt	1752
7. Andet	7023
i Sönderjylland:	
8. Loo	700
9. Mygdönder	230

Ribehus Birk, Föud Birk, samt flere Stykker i Göllet Gram og i den vestlige Deel af Haderslev-Lyngskloster og Tönder Amt.

SLESVIG

indbefatter 9 Amtmandskaber med flere oetroyerede Kooge, 13 Stæder, 6 adelige Districter og 1 Kloster-district.

II. Haderslev Amt	6523
Herreder:	
1. Haderslev	602
2. Tjestrup	1282
3. Gram	9173
4. Hørling	5523
5. Nörrø Rangstrup	3209
6. Föde	592
7. Kälshund	

III. Apenrade og Lyngkloster Amt	12285
Herreder:	
1. Sönder Rangstrup	2406
2. Riee	1065
3. Karsten Birk	683
4. Lyngkloster Birk	3242

IV. Tönder Amt	24030
Herreder:	
1. Tönder	1402
2. Myer	
3. Stuv	652
4. Kuv	7870
5. Lundby	2650
6. Widing	2974
7. Wiking	1719

Landkaber:	
8. Sylt	5520
9. Osterlund-Köhr	2443

IV. Nordborg og Sönderborg Amt samt Nörrø Herreder	21990
1. Nörrø Herred	7713
2. Erö Landkub	822
3. Sönder Herred	1705
4. Nörrø i Sönder	4450

V. Flensborg Amt	22667
Herreder:	
1. Wier	624
2. Uggel	4367
3. Husby	5224
4. Munkbrarup	2943
5. Nö	5810

VI. Gottorp Amt	25909
Herreder:	
1. Ströndorf	6866
2. Strup	2194
3. Mörkirch	1758
4. Schlee og Husung	6458
5. Treys	1087
6. Arend	3728
7. Kropp	3204
8. Fyrdiet Bellingssted	644

VII. Husum og Bredsted Amt	37412
Herreder:	
1. Nörrø	
2. Sönder	1650
3. Fyrdiet Schwabsted	
Landkaber:	
4. Bredsted	10234
5. Nordstrand	1258
6. Eidersted	12808
7. Pelworm	2602

VIII. Hütten Amt	15022
Herreder:	
1. Hütten	5990
2. Lohm	4304
3. Landkabet Söndelohm	5222

IX. Fehmern Amt og Landskab	6230
Oetroyerede Kooge	1202

Stæderne	57482
Haderslev	6156
Apenrade	4021
Tönder	3792
Sönderborg	3261
Ärreskjöbing	2494
Flensborg	12567
Slesvig	21204
Husum	5851
Töning	2422
Garding	2224
Frederiksted	2272
Eckernförde	4058
Borg	1740
Fredslöwen Frederikort	200
Sönderborg Hospital	69
Flensborg Hospital Provintier	2338
Flensborg Kirke Provintier	476

Adelige Districter	63803
I A D. 1 ^{ste} Angler	14704
2 A D. 2 ^{de} Angler	15408
A B. Augustenborg	932
S D. Svaneener	2987
D W. 1 ^{ste} og 2 ^{de} Dänisch Wok'er	12478
J K. Johannis Kloster	2234